

MIJN LEVEN

IN NAAM VAN AL MIJN DIERBAREN

Renato Rossi

*Een levensverhaal over familie, moed, verlies, ondernemerschap
en de dierbaren die alles betekenis geven*

Beste familie, vrienden en lezers,

Met veel liefde bied ik u deze gratis digitale leesversie van Mijn Leven - In naam van al mijn dierbaren aan. Dit boek is niet geschreven om mijzelf op de voorgrond te plaatsen, maar om herinneringen te bewaren: aan mijn familie, onze emigratie, de mensen die mijn weg kruisten, mijn werk, onze vreugde en ons verdriet, en vooral aan iedereen die mijn leven betekenis gaf.

De herinnering aan mijn zoon Marco en mijn wens om het zwijgen rond psychisch lijden, depressie, bipolaire stoornis en gedachten aan zelfdoding te doorbreken, behoren tot de diepste redenen waarom ik mijn verhaal deel. Sommige bladzijden zijn licht, andere pijnlijk en heel persoonlijk. Ik vertel ze oprecht, in de hoop dat ze herkenning, troost of moed kunnen geven.

Als dit boek ook maar één persoon helpt om te praten, hulp te zoeken of opnieuw een sprankel hoop te vinden, dan heeft het zijn belangrijkste doel bereikt.

Deze PDF is een persoonlijk geschenk. U mag hem bewaren en ongewijzigd gratis verder delen. Op de volgende pagina's vindt u een korte handleiding om het boek comfortabel en op volledig scherm te lezen.

Dank u om mijn verhaal een plaats te geven.

Met hartelijke groet, Renato Rossi

MIJN LEVEN - GRATIS LEESVERSIE

Lezen op volledig scherm

Ontvangen via Messenger of WhatsApp

MIJN LEVEN

IN NAAM VAN AL MIJN DIERBAREN

Renato Rossi

*Een levensverhaal over familie, moed, verties, ondernemerschap
en de dierbaren die alles betekenis geven*

iPhone / iPad: Boeken

Android: Play Boeken

Eenmaal bewaren, daarna rustig lezen

Deze handleiding toont hoe u het gratis boek eerst bewaart in uw boekenapp. Daarna opent het groter en zonder het kleine berichtvenster. U mag het boek bewaren en ongewijzigd verder delen.

Met hartelijke groet, Renato Rossi

Bewaren in Apple Boeken

Deze stappen werken voor een PDF die u ontvangt via Messenger of WhatsApp.

1

Open het bericht

Tik in Messenger of WhatsApp op de naam van het PDF-bestand en wacht tot het volledig is geopend.

2

Tik op het deelteken

Tik op het vierkantje met het pijltje omhoog. Dit staat meestal onderaan of bovenaan het scherm.

3

Kies Boeken

Zoek in de rij met apps naar Boeken. Ziet u Boeken niet? Schuif naar links en tik op Meer.

4

Laat het boek openen

De PDF wordt in Apple Boeken geopend en aan uw bibliotheek toegevoegd.

5

Later opnieuw lezen

Open voortaan de app Boeken, tik op Bibliotheek en daarna op de omslag van Mijn Leven.

Belangrijk

Lees het boek daarna vanuit Boeken, niet vanuit het kleine berichtvenster.

Bewaren in Google Play Boeken

Bij Android moet u de eerste keer één instelling activeren. Daarna blijft het eenvoudig.

1

Open Google Play Boeken

Staat de app nog niet op uw toestel? Installeer Google Play Boeken gratis via de Play Store.

2

Schakel PDF-upload in

Tik rechtsboven op uw profielfoto, kies Play Boeken-instellingen en activeer PDF-upload inschakelen.

3

Download het boek

Open Messenger of WhatsApp, tik op het PDF-bestand en kies Downloaden of Opslaan.

4

Ga naar Bestanden of Downloads

Zoek het gedownloade bestand
Mijn_Leven_Compleet_Gratis_14pt_NL.pdf.

5

Open met Play Boeken

Tik op het bestand en kies Uploaden naar Play Boeken of Openen met Play Boeken. Later vindt u het terug bij Bibliotheek en Uploads.

Verschillende Android-toestellen

De woorden Openen met, Delen of Uploaden kunnen per merk iets verschillen.

COMFORTABEL LEZEN

Maak het scherm zo groot als u wilt

Dezelfde eenvoudige bewegingen werken op iPhone, iPad en de meeste Android-toestellen.

iPhone / iPad

PDF > Deel > Boeken > Bibliotheek

Android

PDF > Download > Play Boeken

OP VOLLEDIG SCHERM LEZEN

1

Open vanuit de boekenapp

Niet vanuit Messenger of WhatsApp.

2

Verberg de knoppen

Tik één keer midden op de bladzijde.

3

Vergroot de tekst

Zet twee vingers op de pagina en schuif ze uit elkaar.

4

Draai het toestel

Liggend lezen geeft vaak een breder beeld.

Als het niet meteen lukt

- Wacht tot het PDF-bestand volledig is gedownload.
- Bewaar het eerst in Bestanden of Downloads en open het vandaar.
- Controleer op Android of PDF-upload inschakelen actief is.

Gratis persoonlijk geschenk van Renato Rossi - ongewijzigd delen mag.

Officiële hulp: [Apple - PDF in Boeken](#) | [Google - PDF uploaden](#)

Inhoud

Voorwoord.....	6
----------------	---

DEEL 1 · MIJN WORTELS.....8

1 Waar mijn verhaal werkelijk begint.....	9
2 De moed om alles achter te laten.....	12
3 De lange tijd die ik mij niet herinner.....	17
4 De cité waar ik leerde wat samenleven betekent.....	18
5 De eerste terugkeer naar Italië.....	23
6 Mijn grootste leermeesters.....	27
7 Lidiola – Het zusje dat ik nooit heb mogen leren kennen.....	29
8 Mijn moeder – De stilte waarin liefde woonde.....	32
9 De mijn was altijd aanwezig.....	39
10 Waarom?.....	48
11 Het spel dat ik nooit heb kunnen verklaren.....	50
12 Toen ik mijn eerste thuis, mijn cité De Lindeman, moest verlaten.....	52
13 De eerste stappen naar volwassenheid.....	56
14 Mijn eerste liefde.....	58
15 Mijn handen leerden mij wat de school mij nooit kon leren.....	60
16 Bij Rubens ontdekte ik de wereld achter ieder restaurant.....	61
17 FAEMA – Waar ik de ziel van espresso ontdekte.....	62

DEEL 2 · BOUWEN AAN EEN LEVEN.....63

18 Ik verkocht geen espressomachines. Ik verkocht vertrouwen.....	64
---	----

19	Achter de toog van een klein stukje Italië.....	66
20	Eerst leren. Dan pas verkopen.....	68
21	Een kopje espresso en een les voor het leven.....	70
22	Bij Douwe Egberts begon ik koffie met andere ogen te bekijken.....	72
23	De ondernemer die nog niet wist dat hij er een zou worden.....	75
24	Opnieuw beginnen.....	78
25	De sleutel tot onze toekomst.....	80
26	De mensen die van een huis een thuis maakten.....	84
27	De eerste keer dat ik vader werd.....	87
28	Ons gezin was nu compleet.....	90
29	DOROMA – Toen een droom een naam kreeg.....	98
30	Een merk met een ziel.....	103
31	Je vergeet je eerste klanten nooit.....	106
32	Een deur die openging toen ik het minst verwachtte.....	108
33	Mijn eerste reis naar Sassuolo.....	111
34	Medardo Maseroli – De man die in mij geloofde.....	115
35	De jaren bij Pastorelli.....	121
36	Pastorelli – De mooiste jaren van mijn professionele leven.....	123
37	Vertrouwen bouw je niet op in een kantoor.....	129
38	Toen de fabrieken mij hun vertrouwen schonken.....	135
39	Een tegel vertelt zijn verhaal pas wanneer je hem geplaatst ziet.....	137
40	Veel meer dan een vertegenwoordiger.....	139
41	Een idee dat veel verder ging dan keramiek.....	141
42	De Glazen Piramide.....	144
43	Marco en Cristina – twee jonge mensen verenigd door een grote droom.....	147
44	De dag waarop de toekomst zichtbaar werd.....	149
45	Een onverwachte ontmoeting onderweg.....	151
46	De Piramide bruiste van leven.....	153

47	Een droom die zijn tijd vooruit was.....	155
48	De prijs van een droom.....	157
49	De eerste barsten.....	159
50	Wanneer dromen de werkelijkheid ontmoeten.....	161
51	Aan de vooravond van de storm.....	163
52	Toen de werkelijkheid ons inhaalde.....	165
53	Een onderneming gebouwd op vertrouwen.....	167
54	Altijd op zoek naar een oplossing.....	169
55	Twee generaties, één droom.....	171
56	Mijn zoon, mijn zakenpartner, mijn vriend.....	173
57	Cristina – de stille kracht achter onze droom.....	176
58	Mensen zijn altijd belangrijker geweest dan de onderneming.....	180
59	Een avond in de Glazen Piramide.....	182
60	De geur van koffie in de Piramide.....	184
61	De weg naar Italië.....	186
62	Mensen samenbrengen.....	188
63	Toen de wind langzaam begon te draaien.....	190
64	Hoe ver ben je bereid te gaan?.....	192
65	Het gewicht dat niemand ziet.....	194
66	Toen een handdruk niet langer volstond.....	196
67	Degenen die bleven.....	199
68	Eerlijk blijven wanneer het moeilijk wordt.....	202
69	Marco bleef altijd geloven.....	204
70	Achter de glimlach.....	207
71	Niemand weet werkelijk welke strijd een ander voert.....	210
72	Hij wilde niemand teleurstellen.....	212
73	De laatste maanden van een vechter.....	214

DEEL 3 · HET LEVEN NA MARCO.....216

74	Een laatste eerbetoon aan Marco, mijn zoon, mijn partner en mijn vriend.....	217
----	--	-----

75	Wat Marco mij heeft nagelaten.....	221
76	Kevin Umé – De droom die verder leefde.....	223
77	Michael koos zijn eigen weg.....	227
78	Chiara, Laura, Helena en Andreas – De toekomst van onze familie.....	233
79	Dankbaar voor wat blijft.....	238
80	De mensen die opnieuw kleur in mijn leven brachten.....	241
81	Mijn zoektocht naar het onzichtbare.....	243
82	De duizenden gesprekken.....	247
83	Waarom ik anderen ben blijven helpen.....	250
84	Terugkijken zonder spijt.....	253
85	Terug naar mijn wortels.....	257

DEEL 4 · DE ONZICHTBARE DRAAD DOOR MIJN LEVEN.....270

86	De latere jaren.....	271
87	Mijn ervaring tussen leven en dood.....	274
88	De vier ufo's boven Angleur.....	276
89	Numerologie – het geestelijke DNA van mijn leven.....	278
90	Waarom Nikola Tesla mij bleef inspireren.....	282
91	Intuïtie, de stille stem.....	284
92	De wet van oorzaak en gevolg.....	286
93	De lange weg naar vergeving.....	288
94	Een laatste wandeling voor het einde.....	290
95	De erfenis die geen notaris kan verdelen.....	294
96	Waarom ik mijn verhaal heb geschreven.....	297
97	De cirkel is rond.....	300
98	Wat mensen mij over de mens hebben geleerd.....	303
99	Wat het leven mij werkelijk heeft geleerd.....	307
	Nawoord · Aan al mijn dierbaren.....	326

Voorwoord

MIJN LEVEN IN NAAM VAN AL MIJN DIERBAREN Er zijn duizenden boeken geschreven over koningen, presidenten, kunstenaars, ondernemers en mensen die hun stempel op de geschiedenis hebben gedrukt. Ik behoor niet tot hen. Ik ben geen beroemdheid. Ik heb nooit een oorlog gewonnen, geen wereldrecord gebroken en geen uitvinding gedaan die mij een plaats in de geschiedenisboeken heeft bezorgd. Ik ben gewoon Renato Rossi.

Een zoon van Italiaanse ouders. Een echtgenoot. Een vader. Een grootvader. Een broer. Een vriend. Een ondernemer. En bovenal een mens die, zoals zovelen, heeft geprobeerd betekenis te geven aan zijn leven. Waarom heb ik dan besloten mijn verhaal te schrijven? Niet om mezelf in de schijnwerpers te plaatsen. Niet om bewondering te krijgen. En zeker niet omdat ik geloof dat mijn leven belangrijker is dan dat van iemand anders.

Ik schrijf dit boek omdat ik geloof dat ieder mens een verhaal in zich draagt — een verhaal dat verloren dreigt te gaan wanneer niemand het vertelt. Zolang iemand zich ons herinnert en over ons spreekt, blijft een deel van ons voortleven.

Ik ben geboren op 5 juni 1948 in Loreto Aprutino, een klein dorp in de Italiaanse regio Abruzzo. Enkele maanden later brachten mijn ouders mij naar België, waar mijn vader als mijnwerker werkte. Zoals duizenden Italiaanse gezinnen verlieten wij ons vaderland niet op zoek naar avontuur, maar uit noodzaak. Mijn ouders lieten hun familie, hun taal en het leven dat zij altijd hadden gekend achter zich, gedreven door de hoop hun kinderen een betere toekomst te kunnen geven.

Hun moed vormt de eerste bladzijde van mijn verhaal. Maar mijn verhaal gaat niet alleen over mij. Het gaat over mijn ouders, Antonio Rossi en Guglielmina Di Pasquale, die mij de ware betekenis van opoffering hebben geleerd. Het gaat over mijn broers en over mijn kleine zusje Lidiola, wier korte leven toch heeft bijgedragen aan de man die ik later zou worden. Het gaat over mijn vrouw Dorina, met wie ik een heel leven heb opgebouwd.

Over mijn zonen, Michael en Marco. En over Marco, wiens veel te vroege heengaan een wond heeft achtergelaten die nooit volledig zal genezen, maar mij tegelijkertijd heeft geleerd hoe diep de liefde van een vader werkelijk kan zijn. Dit boek gaat over familie. Over vriendschap. Over verlies. Over hoop. Over geloof. Over vallen — en telkens opnieuw de moed vinden om weer op te staan.

In de loop van mijn leven heb ik in verschillende werelden gewerkt. Ik heb mij toegelegd op koffie en espresso, keramische tegels, software en innovatie. Ik richtte ondernemingen op, volgde mijn dromen, kende successen en doorstond pijnlijke tegenslagen. Meer dan eens stond ik op het punt alles te verliezen, om daarna opnieuw vanaf nul te beginnen. Vandaag, wanneer ik terugkijk, besef ik dat mijn

verwezenlijkingen niet mijn grootste rijkdom zijn. Mijn grootste rijkdom zijn de mensen die ik onderweg heb ontmoet.

Sommigen bleven een leven lang aan mijn zijde. Anderen kruisten mijn pad slechts enkele dagen. Maar ieder van hen liet een spoor achter in mijn hart. In de latere jaren van mijn leven begon ik steeds meer na te denken over de betekenis van bepaalde ontmoetingen, over de gebeurtenissen die ons vormen en over de mysterieuze wegen die het leven soms voor ons kiest — wegen die wij zelf nooit hadden kunnen bedenken.

Die zoektocht bracht mij naar spiritualiteit, numerologie en de overtuiging dat niets in het leven helemaal zonder reden gebeurt. Ik verwacht niet dat iedere lezer die overtuiging met mij deelt. Maar ik hoop dat iedereen die dit boek opent, ergens op deze bladzijden een stukje van zichzelf zal herkennen.

Misschien de herinnering aan zijn ouders. Misschien het verdriet om iemand die hij heeft liefgehad en verloren. Misschien de moed om opnieuw te beginnen. Of eenvoudigweg de geruststellende gedachte dat ook een gewoon leven buitengewoon kan worden. Bovenal heb ik dit boek geschreven voor mijn familie. Voor mijn kinderen. Voor mijn kleinkinderen. Voor de generaties die na mij zullen komen. Op een dag zullen zij mij misschien niet meer kunnen vragen wie ik was.

Ik hoop dat zij mij dan in deze bladzijden zullen terugvinden. Maar ik heb het ook geschreven voor iedereen die gelooft dat liefde meer waard is dan bezit, dat karakter belangrijker is dan succes en dat de waarde van een leven niet wordt bepaald door wat wij bezitten, maar door wat wij aan anderen hebben gegeven.

Als mijn verhaal ook maar één mens de moed kan geven om in moeilijke tijden vol te houden, dankbaar te zijn voor de mensen van wie hij houdt, of opnieuw te geloven in de kracht van menselijke verbondenheid, dan heeft dit boek zijn doel bereikt. Dit is niet het verhaal van een buitengewoon leven. Het is het verhaal van een gewone man die het voorrecht heeft gehad buitengewone mensen te ontmoeten. En daarom draagt dit boek de titel:

MIJN LEVEN - IN NAAM VAN AL MIJN DIERBAREN Want uiteindelijk behoort niets van wat wij zijn uitsluitend aan onszelf toe. Wij zijn de levende som van allen die ons hebben liefgehad, geholpen, uitgedaagd en vergeven, en die ons de kans hebben gegeven de mens te worden die wij vandaag zijn. Aan hen draag ik dit boek op. Met diepe dankbaarheid, Renato Rossi

DEEL 1

MIJN WORTELS

Hoofdstukken 1-17

HOOFDSTUK 1

Waar mijn verhaal werkelijk begint

Wanneer mensen mij vragen waar mijn leven begon, verwachten zij meestal een eenvoudig antwoord.

‘Ik ben geboren op 5 juni 1948 in Loreto Aprutino, een klein dorp in de Italiaanse regio Abruzzo.’

Dat is waar. Maar voor mij begint mijn verhaal daar niet. Ik geloof dat het leven van een mens niet begint op de dag waarop hij wordt geboren. Het begint bij degenen die vóór hem kwamen. Bij hun dromen. Hun strijd. Hun offers. Hun liefde. Lang voordat ik ter wereld kwam, had mijn vader, Antonio Rossi, al een van de moeilijkste beslissingen van zijn leven genomen.

Zoals duizenden andere jonge Italianen verliet hij zijn geboortestreek om in de Belgische steenkoolmijnen te gaan werken. Hij vertrok niet op zoek naar avontuur. Hij vertrok om voor zijn gezin een betere toekomst op te bouwen. Hij liet mijn moeder, Guglielmina Di Pasquale, en zijn kinderen achter in Loreto Aprutino, met de belofte dat hun scheiding slechts tijdelijk zou zijn. Mijn moeder bleef achter. In een eenvoudig huis. Met heel weinig.

Maar met een moed waarvan ik de ware omvang pas vele jaren later zou begrijpen. Het leven was moeilijk. Water moest naar huis worden gedragen. Brood was kostbaar. Elke dag vroeg om nieuwe offers. En toch bleef zij geloven dat het offer van mijn vader ooit beloond zou worden.

Maar het leven spaart niemand. Nog vóór mijn geboorte werd ons gezin getroffen door een tragedie waarvan het nooit volledig zou herstellen. Mijn kleine zusje Lidiola kwam om het leven bij een tragisch ongeval. Ik heb nooit de kans gehad haar te leren kennen. En toch is zij altijd een deel van onze familie gebleven. Er werd zelden over haar gesproken.

Misschien omdat het verdriet eenvoudigweg te groot was. Maar sommige afwezigheden blijven even aanwezig als de mensen die nog naast ons staan. Misschien is dat ook de reden waarom ik later in mijn leven zo vaak ben gaan nadenken over herinneringen. Over familie. En over de mensen die wij verliezen zonder hen ooit werkelijk los te laten. Op 5 juni 1948, om half twee 's nachts, kwam ik ter wereld. Mijn vader was er niet bij.

Hij werkte honderden kilometers verderop, diep onder de grond in de Belgische steenkoolmijnen. Ik heb mij vaak afgevraagd wat hij voelde toen hij hoorde dat er opnieuw een zoon was geboren. Vreugde? Trots? Of misschien ook verdriet, omdat hij zijn gezin niet in zijn armen kon sluiten op het moment dat zij hem het meest nodig hadden. Enkele maanden later namen mijn ouders opnieuw een moedige beslissing. Ook ik zou naar België vertrekken.

Ik was nog maar een baby toen mijn moeder aan die lange reis begon. Een reis die verschillende dagen duurde. Een reis vol onzekerheid. Onderweg hielden wij halt in Milaan, waar wij verplicht enkele dagen in quarantaine moesten blijven. Pas daarna mochten wij onze reis naar België voortzetten. Op 22 oktober 1948 kwamen wij

uiteindelijk aan op de plaats die ons nieuwe thuis zou worden: de mijnwerkerswijk Lindeman in Heusden-Zolder.

Op die leeftijd kon ik natuurlijk onmogelijk vermoeden dat dit land mijn thuis zou worden. Dat ik er zou opgroeien. Dat ik er mijn vrouw zou ontmoeten. Dat mijn kinderen er geboren zouden worden. Dat ik er mijn grootste dromen zou najagen. Dat ik er mijn diepste verdriet zou leren kennen. En dat ik uiteindelijk daar werkelijk zou ontdekken waar het in het leven om draait. Vandaag, wanneer ik terugkijk, besef ik dat mijn verhaal niet begon met mijn eerste ademhaling.

Het begon met de offers van mijn ouders. Met de moed van mijn vader. Met de liefde van mijn moeder. En met de herinnering aan een klein zusje dat ik nooit heb mogen leren kennen, maar dat voor altijd een van de mijnen zal blijven. Misschien is dat ook een van de redenen waarom ik dit boek heb geschreven. Niet om mijn eigen leven in het middelpunt van het verhaal te plaatsen.

Maar om ervoor te zorgen dat degenen die vóór mij kwamen nooit worden vergeten. Want uiteindelijk zijn wij allemaal het vervolg van verhalen die lang vóór ons begonnen. En zonder die verhalen zou het mijne nooit hebben bestaan.

Mijn grootmoeder Elvira en mijn grootvader Arturo, de ouders van mijn moeder.

HOOFDSTUK 2

De moed om alles achter te laten

Ik was nog geen vijf maanden oud toen mijn ouders een beslissing namen die de loop van mijn hele leven zou bepalen. Ze verlieten hun vaderland. Niet omdat ze niet meer van Italië hielden. Integendeel. Italië zou altijd hun vaderland blijven. Maar liefde alleen vult geen lege tafel.

Na de Tweede Wereldoorlog leefden duizenden Italiaanse gezinnen in armoede. Werk was schaars en de toekomst onzeker. Vaders stonden voor een bijna onmogelijke keuze: bij hun gezin blijven of vertrekken naar een onbekend land, in de hoop hun kinderen ooit een beter leven te kunnen geven. Mijn vader had die keuze al gemaakt. Hij werkte inmiddels diep onder de grond in de steenkoolmijnen van Belgisch Limburg. Elke dag daalde hij af in de duisternis onder de aarde.

Niet voor zichzelf. Maar voor ons. Toen ik geboren werd, kon hij mij niet in zijn armen houden. Hij kende mij alleen uit de brieven die mijn moeder hem schreef en van de foto's die er soms weken over deden om België te bereiken. Toen ik nog maar een baby was, besloot mijn moeder dat het tijd was om ons gezin weer samen te brengen. Met heel weinig bagage, maar met een enorme moed, begon zij aan de lange reis naar België.

Vandaag stappen we op een vliegtuig en bereiken we in enkele uren de andere kant van Europa. In 1948 was dat heel anders. Elke kilometer betekende opnieuw een stukje afscheid. Elke etappe van de reis bracht ons verder weg van de vertrouwde heuvels van de Abruzzes. Mijn moeder verliet niet zomaar haar vaderland. Ze liet haar familie achter. Haar herinneringen. Haar jeugd. Alles wat haar het gevoel had gegeven ergens thuis te horen.

Natuurlijk herinner ik mij niets van die reis. Daarvoor was ik veel te jong. Maar gedurende mijn leven heb ik mij vaak proberen voor te stellen wat er in haar hart moet zijn omgegaan. Was ze bang? Heeft ze onderweg gehuild? Vroeg ze zich af of ze Loreto Aprutino ooit zou terugzien? Ik zal het nooit weten.

Maar nu ik zelf een lang leven achter mij heb, begrijp ik hoeveel moed die reis van haar moet hebben gevraagd. Onderweg moesten wij enkele dagen in Milaan verblijven. Zoals zoveel andere immigranten werden wij daar in quarantaine geplaatst voordat wij onze reis mochten voortzetten. Voor mijn moeder moet dat een van de moeilijkste momenten van de reis zijn geweest. Een jonge vrouw. Alleen onderweg met een baby. Ver van huis. Op weg naar een land waarvan ze de taal niet sprak.

En toch ging ze verder. Niet omdat ze wist wat haar te wachten stond. Maar omdat ze geloofde in de toekomst. Op 22 oktober 1948 kwamen wij uiteindelijk in België aan. Ons nieuwe thuis werd de mijnwerkerswijk Lindeman in Heusden-Zolder. Voor mijn ouders was alles vreemd. De taal. Het weer. De gewoonten. De mensen. En vooral het heimwee.

Want hoe dankbaar zij België ook waren voor het werk en de kansen die het hun bood, een deel van hun hart bleef voor altijd in Italië. Ik groeide op tussen twee werelden. Thuis spraken we Italiaans. Buiten sprak iedereen Nederlands. Binnen de muren van ons huis bleven de tradities van de Abruzzes voortleven. Buiten begon langzaam mijn Belgische

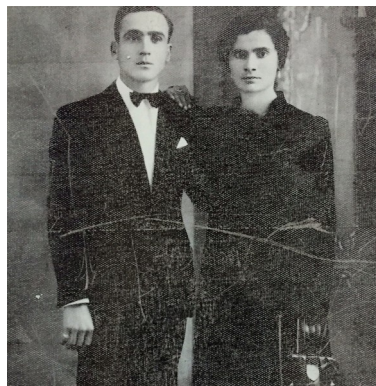
leven. Als kind leek dat allemaal heel normaal. Pas vele jaren later beseftte ik hoe bijzonder die wereld eigenlijk was.

In onze mijnwerkerswijk woonden gezinnen uit verschillende streken van Italië, naast Belgen en mensen uit andere landen. We bezaten weinig. Maar we deelden bijna alles. De deuren van de burens stonden vaak open. De kinderen speelden samen op straat. De moeders hielpen elkaar. De vaders begrepen elkaar zonder veel woorden nodig te hebben. Ze hadden allemaal hetzelfde offer gebracht. Vandaag, wanneer ik op die jaren terugkijk, beseft ik dat mijn grootste rijkdom nooit geld is geweest.

Mijn grootste rijkdom waren de mensen. Menselijke warmte. Solidariteit. Eenvoud. Misschien heb ik daar, zonder het zelf te beseffen, de les geleerd die mij mijn hele leven zou blijven begeleiden. Een mens wordt niet groot door wat hij bezit. Een mens wordt groot door wat hij aan anderen geeft. Dat is misschien wel de belangrijkste erfenis die mijn ouders mij hebben nagelaten. Niet door hun woorden.

Maar door hun voorbeeld. Zonder hun moed om alles achter te laten, had mijn verhaal nooit geschreven kunnen worden. En telkens wanneer ik later in mijn leven voor een moeilijke beslissing stond, keerde ik — vaak zonder het zelf te beseffen — terug naar het beeld van die jonge vader en die jonge moeder die in 1948 de moed hadden op weg te gaan naar een onbekende toekomst.

Misschien betekent echte moed niet dat je geen angst kent. Misschien betekent echte moed eenvoudigweg dat je besluit verder te gaan, ondanks die angst.

Mijn ouders, Antonio en Guglielmina, op hun huwelijksdag in 1939; en mijn vader Antonio, kort na zijn aankomst in België.

Een historische foto van mijn moeder met mijn broers Remo en Mario en mijn overleden zusje Lidiola, genomen vóór mijn geboorte.

De originele foto van mijn moeder, mijn broers Remo en Mario en mijzelf als baby, kort vóór ons vertrek naar België in oktober 1948.

HOOFDSTUK 3

De lange tijd die ik mij niet herinner

Niet iedere belangrijke periode uit een mensenleven blijft als een herinnering bewaard. Sommige gebeurtenissen kennen we alleen uit wat anderen ons later hebben verteld. Zo is het ook met een van de eerste moeilijke hoofdstukken van mijn leven. Ik was nog heel klein toen ik ernstige ademhalingsproblemen kreeg. Mijn gezondheid was zo kwetsbaar dat ik voor een lange behandeling in een ziekenhuis in Leuven werd opgenomen. Volgens wat mij later binnen de familie werd verteld, duurde die opname ongeveer anderhalf jaar.

De precieze data zijn met het verstrijken van de tijd verloren gegaan. Zelf bezit ik geen duidelijke beelden van die periode. Geen kamer. Geen verpleegster. Geen bed. Geen stem die ik mij nog kan herinneren. Ik was eenvoudigweg te jong. Maar het ontbreken van herinneringen maakt die tijd niet minder werkelijk. Mijn ouders waren nog maar pas in België met hun gezin herenigd. Zij hadden hun vaderland verlaten om samen een nieuw leven op te bouwen.

En nauwelijks was dat nieuwe leven begonnen, of zij moesten hun kleine zoon aan de zorgen van een ziekenhuis toevertrouwen. Wanneer ik mij vandaag probeer voor te stellen wat dat voor hen betekende, besef ik opnieuw hoeveel zorgen zij in stilte hebben gedragen. Mijn vader werkte diep onder de grond. Mijn moeder probeerde haar gezin bijeen te houden in een land waarvan zij de taal nog nauwelijks kende.

En ergens in Leuven lag hun kleine kind, ver van de vertrouwde warmte van thuis. Ik wil geen gevoelens voor hen invullen die zij mij nooit zelf hebben beschreven. Maar iedere ouder weet hoe machteloos je je voelt wanneer een kind ziek is. Je zou zijn pijn willen overnemen. Je zou alles willen geven voor de zekerheid dat het weer goedkomt. En toch kun je soms alleen wachten. Hopen. En vertrouwen op de mensen die voor je kind zorgen.

Ik ben uiteindelijk teruggekeerd naar mijn gezin. Mijn gezondheid herstelde voldoende om mijn jeugd op mijn cité De Lindeman voort te zetten. Daar begon het deel van mijn leven waarvan ik zelf herinneringen draag. De straten. De andere kinderen. De kerk. De geuren uit de keukens. De mijnwerkers die naar huis terugkeerden.

Misschien is het vreemd dat een afwezigheid van anderhalf jaar zo weinig beelden nalaat. Maar een mens bestaat niet alleen uit wat hij zich herinnert. Ook de verhalen die anderen ons over onszelf vertellen, worden een deel van wie wij zijn. Deze lange ziekenhuisperiode behoort tot mijn leven, ook al kan ik haar niet opnieuw voor mijn ogen halen. Ze herinnert mij eraan hoe kwetsbaar een begin kan zijn.

En hoeveel liefde en zorg soms nodig zijn voordat een kind sterk genoeg is om zijn eigen herinneringen te beginnen maken.

HOOFDSTUK 4

De cité waar ik leerde wat samenleven betekent

Mijn vroegste herinneringen brengen mij terug naar de mijnwerkerswijk Lindeman in Heusden-Zolder. Wanneer ik vandaag mijn ogen sluit, zie ik geen straten of huizen. Ik zie mensen. Ik hoor het gelach van kinderen. Ik ruik de geur van versgebakken brood. Ik hoor moeders die van de ene voordeur naar de andere naar elkaar roepen. Ik zie de mijnwerkers die, uitgeput na een lange dag diep onder de grond, langzaam naar huis terugkeren.

Voor ons, kinderen, was de mijnwerkerswijk de hele wereld. We hadden geen computers. Geen mobiele telefoons. Geen internet. Onze grootste rijkdom was de straat. Urenlang speelden we buiten. Eén voetbal was genoeg om ons een hele namiddag gelukkig te maken. Iedereen kende iedereen. Als een kind iets had uitgespookt, wist zijn moeder het vaak al voordat hij de voordeur had bereikt. Toen vonden we dat soms vervelend.

Vandaag begrijp ik hoeveel veiligheid ons dat gaf. We groeiden niet alleen op binnen ons eigen gezin. We groeiden op als deel van een echte gemeenschap. Mijn vader werkte in de steenkoolmijn. Zoals duizenden andere Italiaanse vaders stond hij iedere ochtend vóór zonsopgang op om af te dalen naar een wereld waar geen zonlicht bestond. Als kind stond ik daar nauwelijks bij stil.

Voor mij was het gewoon het werk van mijn vader. Pas veel later begreep ik werkelijk aan welke gevaren hij iedere dag werd blootgesteld. Hij sprak er zelden over. Zoals zoveel mannen van zijn generatie droeg hij zijn zorgen in stilte. Mijn moeder was het hart van ons gezin. Zij zorgde ervoor dat wij, ondanks onze bescheiden middelen, nooit het gevoel hadden iets tekort te komen. Van haar leerde ik dat waardigheid niets met rijkdom te maken heeft.

Je kunt heel weinig bezitten en toch zoveel geven. Ik heb haar die waarheid elke dag van haar leven zien voorleven. In onze straat woonden gezinnen uit verschillende streken van Italië. Iedereen sprak zijn eigen dialect. En toch begrepen we elkaar. Misschien omdat we allemaal dezelfde droom deelden. Onze kinderen een beter leven geven. Ik herinner mij nog altijd de geuren van de zondagochtend. De geur van koffie. Tomatensaus die langzaam op het vuur stond te pruttelen.

Vers brood. Zelfs vandaag nog betekenen die geuren voor mij: thuis. De zondag was een bijzondere dag. We trokken onze mooiste kleren aan. Na de mis kwamen de families samen. Er werd gepraat. Er werd gelachen. Soms werd er zelfs gezongen. Niemand bezat veel. En toch voelde niemand zich arm. Als kinderen stelden we daar geen vragen bij. Gelukkig zijn leek gewoon vanzelfsprekend. Een van mijn mooiste herinneringen is die aan onze uitstapjes naar de cinema.

Voor slechts enkele Belgische franken konden we verdwijnen in verhalen die ons ver buiten de wereld brachten die wij kenden. Daarna gingen we vaak frieten eten. Het waren eenvoudige momenten. Maar vandaag begrijp ik dat geluk zelden ingewikkeld is. Het was

ook in die jaren dat ik misdienaar werd. Ik was nog maar een kleine jongen, maar de kerk vervulde mij met verwondering. Niet alleen door de plechtigheden.

Maar ook door de stilte. De kaarsen. De wierook. En het gevoel dat er misschien iets bestond dat groter was dan wat onze ogen konden zien. Op die leeftijd begreep ik dat nog niet. Maar misschien werd er diep in mij toen al een klein zaadje geplant. Het zaadje van de vragen die mij mijn hele leven zouden blijven vergezellen. Wie zijn wij? Waarom zijn wij hier? Bestaat toeval werkelijk?

Of schuilt er soms een diepere betekenis achter gebeurtenissen die wij pas vele jaren later ontdekken? Toen kende ik de antwoorden niet. Misschien ken ik ze vandaag nog altijd niet. Maar één ding weet ik wel. Mijn gevoel van verwondering ben ik nooit kwijtgeraakt. Wanneer ik terugdenk aan mijn jeugd, denk ik niet in de eerste plaats aan armoede. Ook niet aan de moeilijkheden. Zelfs niet aan de steenkoolmijnen. Ik denk aan menselijke warmte.

Aan solidariteit. Aan mensen die werkelijk naar elkaar omkeken. Misschien is dat wel het grootste verschil tussen toen en nu. Vandaag bezitten we veel meer. Maar soms vraag ik mij af of we elkaar nog werkelijk kennen zoals vroeger. Onze mijnwerkerswijk was misschien klein. Maar ze was groot genoeg om mij enkele van de belangrijkste lessen van mijn leven te leren. Dat respect niet te koop is. Dat vriendschap geen prijs heeft.

En dat een mens niet rijk wordt door wat hij bezit, maar door de mensen voor wie hij een plaats maakt in zijn hart. Die lessen hebben mij nooit meer verlaten.

De cité De Lindeman, het eerste thuis dat mij leerde wat samenleven betekende.

Mijn moeder Guglielmina en mijn vader Antonio op de cité De Lindeman in Heusden-Zolder.

Mijn vader Antonio met twee van zijn zonen op de cité De Lindeman - een eenvoudig moment uit onze eerste jaren in België.

HOOFDSTUK 5

De eerste terugkeer naar Italië

In de zomer van 1953 keerde ik voor het eerst terug naar het land waar ik was geboren. Ik was vijf jaar oud. Bijna mijn hele bewuste leven had zich tot dan toe in België afgespeeld. Italië kende ik vooral uit de verhalen van mijn ouders. Uit de namen van familieleden. Uit de herinneringen die tijdens gesprekken rond onze tafel opnieuw tot leven kwamen.

Maar nu zouden we werkelijk teruggaan. De reis gebeurde met een trein van Wasteels, zoals zoveel Italiaanse gezinnen uit België in die jaren naar hun geboortestreek terugkeerden. De trein zat overvol. Wij reisden met de hele familie. Iedereen had bagage bij zich. Eten voor onderweg. Drinken. En alles wat nodig was voor een reis die veel langer en zwaarder was dan de reizen die wij vandaag kennen. Vaak moesten mensen rechtstaan.

Sommigen hadden zelfs een stoel meegebracht om onderweg toch even te kunnen zitten. Maar ondanks het ongemak heerste er een bijzondere sfeer. Er werd gepraat. Gelachen. Gezongen. En gekaart. Iedere wagon droeg dezelfde verwachting. Mensen keerden terug naar ouders die zij lang niet hadden gezien. Naar broers en zussen. Naar dorpen waarvan zij ieder straatje nog in hun hart droegen. Voor de volwassenen was het een terugkeer.

Voor mij was het een ontdekking. Toen wij Loreto Aprutino bereikten, ontmoette ik familieleden die mij kenden uit verhalen en foto's, maar die voor mij nog bijna vreemden waren. Tante Ida. Primo. En de familie van mijn moeder, verbonden met de boerderij waar haar vroegere leven nog tastbaar aanwezig was. Voor het eerst zag ik de wereld waaruit mijn ouders waren voortgekomen. De plaats waar zij als kinderen hadden geleefd. Waar zij hadden gewerkt.

Waar zij hun eerste dromen hadden gehad. Als kind begreep ik de betekenis daarvan nog niet volledig. Ik wist alleen dat mensen blij waren ons te zien. Dat namen die ik thuis zo vaak had gehoord plotseling gezichten kregen. En dat Italië tegelijk vertrouwd en nieuw aanvoelde. Het was mijn geboorteland.

Maar België was het land van mijn eerste herinneringen. Misschien begon ik tijdens die reis voor het eerst, zonder het te kunnen benoemen, te begrijpen dat een mens zich met meer dan één plaats verbonden kan voelen. Ik hoefde niet te kiezen tussen Italië en België. Beide landen zouden een deel van mij worden. Italië gaf mij mijn oorsprong. België gaf mij mijn leven. Die eerste terugkeer naar Loreto Aprutino was daarom veel meer dan een familiebezoek.

Ze was mijn eerste ontmoeting met mijn eigen wortels. Wortels die ik niet zelf had geplant. Maar die mij mijn hele leven zouden blijven voeden.

Onze familie in België in 1948, aan het begin van een nieuw leven.

Met mijn allerliefste tante Ida, de zus van mijn vader.

Een oude foto van een treinreis naar Italië, georganiseerd door Wasteels. Voor vele Italiaanse gezinnen in België was dit de langverwachte weg terug naar hun familie en hun geboortedorp.

HOOFDSTUK 6

Mijn grootste leermeesters

Wanneer mensen mij vragen van wie ik in mijn leven het meest heb geleerd, verwachten velen dat ik ondernemers, uitvinders of mensen noem die mijn professionele loopbaan hebben beïnvloed. Maar de waarheid is veel eenvoudiger. Mijn grootste leermeesters waren mijn vader en mijn moeder. Geen van beiden heeft ooit een boek geschreven. Geen van beiden heeft ooit belangrijke onderscheidingen ontvangen. Het waren eenvoudige mensen. En toch hebben zij mij alles geleerd wat werkelijk belangrijk is.

Mijn vader, Antonio Rossi, was een man van weinig woorden. Hij behoorde tot een generatie mannen die hun gevoelens zelden met woorden uitdrukten. Hij stond vroeg op. Hij ging werken. Hij kwam uitgeput thuis. En de volgende ochtend begon alles opnieuw. Als kind leek dat voor mij de normaalste zaak van de wereld. Pas vele jaren later beseftte ik dat hij iedere dag opnieuw zijn gezondheid op het spel zette. Diep onder de grond.

In de duisternis. Ver weg van het daglicht. Niet omdat hij van dat werk hield. Maar omdat hij geloofde dat zijn gezin een beter leven verdiende dan het leven dat hij zelf had gekend. Mijn vader had een droom. Niet voor zichzelf. Voor zijn kinderen. Hij zei vaak dat geen van zijn zonen ooit in de steenkoolmijnen zou moeten werken. Dat was zijn grootste overwinning. Niet wat hij verdiende.

Maar wat hij ons hoopte te besparen. Mijn moeder, Guglielmina, was heel anders. Waar mijn vader zijn gevoelens vaak verborgen hield, liet mijn moeder haar liefde zien in alles wat zij deed. In de maaltijden die zij voor ons bereidde. In de zorg waarmee zij onze kleren verzorgde. In de manier waarop zij ons troostte wanneer we verdriet hadden. Ze klaagde zelden. En toch had ze duizend redenen om dat wel te doen.

Ze had haar vaderland verlaten. Haar familie achtergelaten. Een dochter verloren. En ondanks alles bleef ze iedere dag opnieuw zorgen voor de mensen van wie ze hield. Pas toen ik zelf volwassen werd, begon ik werkelijk te begrijpen hoeveel kracht daarvoor nodig moet zijn geweest. Mijn ouders hebben mij nooit geleerd hoe ik rijk moest worden. Ze leerden mij hoe ik eerlijk en met waardigheid door het leven moest gaan. Ze hebben mij nooit verteld dat ik iemand belangrijk moest worden.

Ze leerden mij dat ieder mens respect verdient. Rijk of arm. Bekend of onbekend. Hoopgeleid of iemand die nauwelijks kon lezen of schrijven. Later in mijn leven, toen ik de gelegenheid kreeg om aan dezelfde tafel te zitten met bedrijfsleiders, industriëlen en succesvolle ondernemers, heb ik nooit het gevoel gehad dat zij meer waard waren dan de eenvoudige mijnwerker die mijn vader was geweest. Dat is een waarde die ik van thuis heb meegekregen.

Waarschijnlijk is dat ook de reden waarom ik mij altijd op mijn gemak heb gevoeld, waar ik ook terechtkwam. In een buurtcafé. In een fabriek. In het kantoor van een bedrijfsleider. Of rond een tafel met mensen die ik pas had leren kennen. Ik heb altijd geprobeerd eerst de mens te zien. En pas daarna zijn beroep of positie.

Vandaag vraag ik mij soms af hoeveel van mijn ouders nog in mij voortleeft. Ik geloof dat het veel meer is dan ik vroeger beseftte. Telkens wanneer ik iemand probeer te helpen.

Telkens wanneer ik respect toon voor iemand die weinig bezit. Telkens wanneer ik ervoor kies te luisteren in plaats van zelf te spreken, herken ik iets van mijn vader. Iets van mijn moeder. Ze leven niet alleen voort op oude foto's.

Ze leven voort in alles wat zij mij hebben meegegeven. En misschien is dat wel de grootste erfenis die ouders hun kinderen kunnen nalaten. Geen geld. Geen bezittingen. Maar waarden. Waarden die van de ene generatie op de andere worden doorgegeven. Als er uit mijn jeugd slechts één gedachte voor altijd bij mij zou mogen blijven, dan zou het deze zijn: Mijn vader leerde mij hoe ik moest werken. Mijn moeder leerde mij hoe ik moest leven.

Pas veel later besepte ik dat ik zonder hen beiden nooit de man zou zijn geworden die ik vandaag ben.

HOOFDSTUK 7

Lidiola – Het zusje dat ik nooit heb mogen leren kennen

Er zijn mensen die ons een heel leven lang vergezellen. En er zijn anderen die ons verlaten voordat we ooit de kans hebben gekregen hen te leren kennen. Toch kunnen ook zij voor altijd een plaats binnen een familie behouden. Zo was het met mijn kleine zusje, Lidiola. Ik heb haar nooit gezien. Ik heb haar stem nooit gehoord. Ik heb nooit met haar gespeeld.

En toch heb ik altijd gevoeld dat zij een onzichtbare plaats in het hart van onze familie heeft behouden. Toen mijn vader naar België vertrok om in de steenkoolmijnen te werken, bleef mijn moeder achter in Loreto Aprutino. Zij moest voor haar jonge kinderen zorgen. Het was een tijd waarin het leven eenvoudig was, maar hard. Ons huis was bescheiden. Er was geen stromend water. Geen centrale verwarming.

De open haard was onze keuken, onze warmtebron en het levende hart van het huis. Rond dat vuur speelde ons gezinsleven zich af. Mijn vader kende de gevaren van de mijn. Mijn moeder kende de eenzaamheid van het achterblijven. Ze leefde met de hoop dat ons gezin op een dag weer samen zou zijn.

Maar het leven had andere plannen. Toen kwam de dag die geen enkele ouder ooit zou mogen meemaken. De kleine Lidiola viel in de open haard. Ondanks alle pogingen om haar te redden, was het te laat. Mijn moeder verloor haar dochter. Mijn vader verloor haar eveneens, honderden kilometers van huis. Hij kon niet eens onmiddellijk terugkeren om afscheid van haar te nemen.

Wanneer ik mij vandaag dat moment probeer voor te stellen, voel ik vooral een overweldigende stilte. Hoeveel tranen moeten er zijn gevloeid? Hoeveel schuldgevoel moet mijn moeder in haar hart hebben meegedragen? Hoe machteloos moet mijn vader zich hebben gevoeld? Het zijn vragen waarop nooit een antwoord zal komen.

Misschien werd er daarom bij ons thuis ook zo weinig over Lidiola gesproken. Niet omdat ze vergeten was. Maar omdat het verdriet eenvoudigweg te diep was voor woorden. En toch heeft Lidiola onze familie nooit werkelijk verlaten. Sommige mensen blijven voortleven in de verhalen die we vertellen. Anderen in foto's. Zij leefde voort in een lege plaats. In een stoel die nooit bezet zou worden. In een naam die met oneindige tederheid werd uitgesproken.

In de ogen van mijn moeder wanneer haar gedachten stilletjes afdwaalden naar een verre plaats. Ik heb mij vaak afgevraagd hoe ons gezin eruit zou hebben gezien als Lidiola was blijven leven. Zou ze met ons mee naar België zijn gekomen? Zou ze zelf kinderen hebben gekregen? Zou ik een zus hebben gehad met wie ik mijn leven had kunnen delen? Het zijn vragen waarop niemand ooit een antwoord zal kunnen geven.

En toch zijn ze mijn hele leven bij mij gebleven. Misschien is dat ook een van de redenen waarom familie altijd zoveel voor mij heeft betekend. Omdat ik al heel vroeg leerde dat niets in het leven vanzelfsprekend is. De persoon die vandaag naast ons zit, kan

morgen alleen nog in onze herinneringen bestaan. We denken vaak dat ons leven gevormd wordt door de mensen die aanwezig zijn.

Maar soms wordt het even diep gevormd door degenen die we verloren hebben. Voor mij zal Lidiola altijd mijn oudere zus blijven. Niet omdat we samen herinneringen hebben kunnen maken. Maar omdat zij deel uitmaakt van het verhaal waaruit ik ben voortgekomen. En misschien is dat uiteindelijk wel de diepste betekenis van de titel van dit boek: Mijn Leven - In naam van al mijn dierbaren. Niet alleen voor degenen die nog bij ons zijn.

Maar ook voor degenen die ons veel te vroeg hebben verlaten en die, ondanks hun afwezigheid, voor altijd aanwezig blijven in ons hart.

Lidiola, mijn zusje dat ik nooit heb mogen leren kennen.

HOOFDSTUK 8

Mijn moeder – De stilte waarin liefde woonde

Wanneer ik aan mijn moeder denk, is het niet haar stem die ik als eerste hoor. Het is haar aanwezigheid die ik voel. Sommige mensen vullen een kamer met hun woorden. Mijn moeder vulde een huis met warmte. Haar naam was Guglielmina Di Pasquale. Voor de buitenwereld was zij gewoon een Italiaanse vrouw. Voor ons was zij het hart van ons gezin. Ze zocht nooit de aandacht. Ze verlangde nooit naar lof of bewondering.

Haar grootste wens was eenvoudigweg haar kinderen gelukkig te zien. Mijn moeder heeft geen gemakkelijk leven gehad. Ze verloor haar dochter, Lidiola. Ze zag haar man naar België vertrekken om in de steenkoolmijnen te werken. En later verliet ook zij haar geboorteland om haar gezin weer samen te brengen.

Wanneer ik daar vandaag aan terugdenk, vraag ik mij vaak af waar zij die buitengewone moed vandaan haalde. Want ze klaagde bijna nooit. Misschien vond ze dat een moeder sterk moest zijn. Misschien wilde ze niet dat haar kinderen haar verdriet zagen. Of misschien was liefde voor haar eenvoudigweg iets wat je leefde. Niet iets waarover je sprak. Ik herinner mij haar handen. Altijd bezig. Brood kneden. Groenten snijden. Kleren herstellen. Een knoop weer aannaaien.

Een traan wegvegen. Die handen kenden nauwelijks rust. Als kind merk je zulke dingen niet op. Je denkt gewoon dat moeders er altijd zullen zijn. Pas wanneer we ouder worden, beginnen we te begrijpen hoeveel liefde verborgen zit in die kleine, alledaagse gebaren. Mijn moeder had geen dure geschenken nodig. Geen verre reizen. Geen luxe. Haar grootste geluk was haar kinderen samen thuis te zien.

Wanneer de hele familie rond dezelfde tafel zat. Wanneer gelach het huis vulde. Wanneer iedereen genoeg had. Dat was haar rijkdom. En ik geloof dat die manier van naar het leven kijken een deel van mij is geworden. Later in mijn leven heb ik veel gereisd. Ik heb duizenden mensen ontmoet. Ik heb aan tafel gezeten met succesvolle ondernemers en zakenmensen.

Maar nooit heb ik mij rijker gevoeld dan wanneer ik aan de keukentafel van mijn moeder zat. Daar leerde ik dat geluk niet afhangt van wat er op tafel staat. Het hangt af van wie er rond die tafel zit. Soms vraag ik mij af of ik haar wel genoeg heb bedankt. Waarschijnlijk niet. Kinderen denken altijd dat hun ouders er voor altijd zullen zijn. Pas wanneer ze er niet meer zijn, begrijpen we werkelijk hoeveel ze ons hebben gegeven.

Mijn moeder hield geen lange toespraken voor mij. Ze legde mij nooit uit hoe ik mijn leven moest leiden. Ze liet het mij zien. Door haar geduld. Door haar eenvoud. Door haar trouw. Door haar liefde. En misschien is dat de reden waarom ik haar vandaag nog altijd zo dicht bij mij voel. Niet omdat ik haar iedere dag zie.

Maar omdat ik iedere dag opnieuw iets van haar terugvind. In een gebaar. In een herinnering. In de manier waarop ik naar andere mensen kijk. Als iemand mij zou vragen wie de belangrijkste vrouw in mijn leven is geweest, zouden velen verwachten dat ik onmiddellijk antwoord:

‘Mijn vrouw.’

Maar dat zou niet eerlijk zijn tegenover mijn moeder. Want voordat ik leerde lief te hebben als echtgenoot, leerde ik eerst lief te hebben als zoon. En die eerste liefde dragen we de rest van ons leven met ons mee. Soms denk ik dat moeders nooit werkelijk sterven. Zolang hun kinderen blijven leven volgens de waarden die zij hun hebben meegegeven, blijven zij bij hen. Zo is het met mijn moeder. Ze leeft voort.

In mij. En in alles wat ik, dankzij haar, in mijn leven heb mogen worden.

Ons gezin rond mijn moeder Guglielmina.

Mijn ouders, Guglielmina en Antonio, samen.

Links: mijn vader Antonio op De Lindeman. Rechts: mijn vader met mijn broer Carmine en mij.

Mijn vader en moeder op de dag van hun vijftigste huwelijksverjaardag - een kostbare herinnering aan hun lange leven samen.

HOOFDSTUK 9

De mijn was altijd aanwezig

Wanneer mensen terugdenken aan hun jeugd, herinneren ze zich vaak de grote gebeurtenissen. Een verjaardag. Een reis. Een feest. Bij mij is dat anders. De herinneringen die mij het meest zijn bijgebleven, zijn die aan de gewone dagen. Dagen waarop niets bijzonders gebeurde. En misschien is het juist daarom dat ze zo kostbaar zijn geworden. Ik zie mijn moeder nog altijd heel vroeg in de ochtend opstaan. Buiten is het nog donker.

In huis is alles stil. Alleen het zachte geluid van haar voetstappen doorbreekt de stilte. De koffie staat al te pruttelen voordat iemand anders wakker is. De heerlijke geur verspreidt zich langzaam door het hele huis. Zelfs vandaag is de geur van versgezette koffie genoeg om mij in één ogenblik meer dan zeventig jaar terug in de tijd te brengen. Mijn vader maakt zich klaar om naar de steenkoolmijn te vertrekken. Zijn werkkleren liggen al klaar.

Hij zegt weinig. Dat hoeft ook niet. Iedereen weet hoe zwaar zijn dag zal worden. Mijn moeder kijkt hem even aan. Geen lange woorden. Geen dramatisch afscheid. Alleen een blik. Een blik waarin alles al is gezegd.

‘Wees voorzichtig.’

Misschien werden die woorden nooit werkelijk uitgesproken. Maar ze waren er altijd. Elke ochtend opnieuw. Wanneer de voordeur achter mijn vader dichtvalt, wordt het weer stil in huis. Voor mijn moeder begint de dag echter pas. Het huis moet worden schoongemaakt. De was moet worden gedaan. Er moeten boodschappen worden gehaald. Het eten moet worden klaargemaakt. Er moet voor de kinderen worden gezorgd.

In die tijd kende een moeder geen vrije dagen. Geen vaste uren. Geen vakantie. Haar gezin was het werk van haar hele leven. Wij kinderen gingen naar buiten zodra we konden. De straat was onze speeltuin. We verzonnen onze eigen avonturen. Een oude voetbal werd de finale van het wereldkampioenschap. Een stukje krijt veranderde het trottoir in een reusachtig speelbord. Een houten kist werd een middeleeuws kasteel. Er was zo weinig nodig om ons gelukkig te maken.

Wanneer de zon hoog aan de hemel stond, riep ergens een moeder haar kinderen naar huis. Enkele ogenblikken later klonk de stem van een andere moeder. Hun stemmen galden door de hele buurt. Niemand vond het vreemd wanneer een buurvrouw een kind terechtwees dat niet eens het hare was. We droegen allemaal een beetje verantwoordelijkheid voor elkaar. Voor ons was dat de normaalste zaak van de wereld. Pas vandaag besef ik hoe bijzonder die manier van samenleven eigenlijk was.

Wanneer de avond naderde, wachtte iedereen op hetzelfde moment. De vaders die thuiskwamen. Sommigen hadden nog sporen van zwart kolenstof op hun gezicht. Anderen zagen er doodmoe uit. Maar bijna allemaal hadden ze hetzelfde verlangen. Terugkeren naar hun gezin. Ik zie mijn vader nog altijd door de voordeur binnenkomen. Het eerste wat hij deed, was zich zorgvuldig wassen. Alsof hij niet alleen het kolenstof van zijn huid wilde verwijderen, maar ook het gewicht van de voorbije dag.

Daarna gingen we samen rond de tafel zitten. Er was geen luxe. Geen overvloed. Maar niemand stond met honger van tafel op. Tijdens het eten spraken we over eenvoudige dingen. Over school. Over de burens. Over onze familie in Italië. Soms lachten we. Soms waren we stil. Maar die stilte voelde nooit ongemakkelijk. We waren samen. En dat was genoeg.

Wanneer ik vandaag zie hoeveel gezinnen afzonderlijk eten, zich door hun dagen haasten en hun avonden doorbrengen voor een scherm, vraag ik mij soms af wat we onderweg zijn kwijtgeraakt. We bezaten veel minder. Maar we hadden tijd voor elkaar. Misschien was dat wel onze grootste rijkdom. Als kind kun je je niet voorstellen dat gewone dagen ooit kostbare herinneringen zullen worden. Je denkt dat het leven altijd zo zal blijven. Dat je vader iedere ochtend naar zijn werk zal vertrekken.

Dat je moeder altijd in de keuken zal zijn. Dat het gelach van kinderen nooit zal verstommen. Pas veel later ontdekken we dat juist de meest gewone dagen vaak de kostbaarste zijn. Omdat ze nooit meer terugkomen. En wanneer ik vandaag mijn ogen sluit, hoor ik nog altijd hoe de voordeur zachtjes dichtvalt wanneer mijn vader naar de mijn vertrekt. Ik ruik nog altijd de koffie die mijn moeder lang voor zonsopgang had klaargemaakt.

Het zijn geen grote of buitengewone herinneringen. Het zijn de herinneringen waaruit een heel leven is opgebouwd. Ik ben nooit afgedaald in de steenkoolmijn. En toch heeft de mijn mijn hele leven mee gevormd. Ze was overal. Niet alleen onder de grond. Maar ook erboven. In onze huizen. In onze straten. In onze gesprekken. In de stille bezorgdheid van onze moeders. In de vermoeidheid van onze vaders. Als kind dacht ik dat iedere vader zo leefde.

Dat het normaal was om vóór zonsopgang te vertrekken en pas laat in de namiddag thuis te komen. Ik kende geen andere werkelijkheid. Pas veel later beseft ik hoe uitzonderlijk hun leven eigenlijk was. Voor ons, kinderen, was de mijn gewoon een woord. Voor onze ouders was ze een dagelijkse werkelijkheid. Iedere werkdag daalden duizenden mannen diep onder de grond af. Ze vertrouwden erop dat ze die avond weer naar boven zouden komen.

Maar niemand kon daar ooit helemaal zeker van zijn. Een instorting. Een gasexplosie. Een defect aan de mijnlift. Een onverwacht ongeval. Iedere werkdag droegen onze moeders die stille angst diep in hun hart. En toch herinner ik mij niet dat ze er voortdurend over spraken. Misschien wilden ze hun kinderen beschermen.

Misschien moesten ze zelf blijven geloven dat alles goed zou komen. Dat was de kracht van hun generatie. Ze droegen hun zorgen in stilte. Wanneer de sirene van de mijn klonk, konden wij haar in de cité horen. Voor ons, kinderen, was het een vertrouwd geluid. Ze hoorde bij het ritme van de dag.

Maar voor de volwassenen betekende ze iets heel anders. De mijn bepaalde hun leven. Hun werktijden. Hun toekomst. Ik herinner mij ook de gezichten van de mannen aan het einde van hun werkdag. Sommigen glimlachten. Anderen zwegen. Bijna allemaal leken ze ouder dan ze werkelijk waren. Hun werk had zijn sporen nagelaten. Niet alleen op hun handen.

Maar ook in hun rug. In hun longen. En in hun ogen. En toch gingen ze door. Niet omdat ze geen dromen hadden. Maar omdat hun dromen de dromen van hun kinderen

waren geworden. Mijn vader was een van die mannen. Hij sprak zelden over zijn werk. Niet omdat hij geheimen had.

Maar omdat hij vond dat zijn kinderen het gewicht van zijn vermoeidheid niet hoefden te dragen. Pas vandaag begrijp ik die manier van denken volledig. Nu ook ik terugkijk op mijn eigen leven. Hoe vaak heb ik mijn eigen zorgen verborgen gehouden, zodat mijn gezin ze niet hoefde mee te dragen? Waarschijnlijk veel vaker dan ik ooit heb beseft. In dat opzicht ben ik veel meer op mijn vader gaan lijken dan ik ooit had gedacht.

De mijn gaf onze families werk. Maar ze vroeg daarvoor een hoge prijs. Gezondheid. Kracht. Jaren van een mensenleven. Wanneer ik vandaag naar oude foto's van mijnwerkers kijk, zie ik hen niet meer met de ogen van het kind dat ik toen was. Als jongen zag ik mannen met gezichten zwart van het kolenstof.

Vandaag zie ik vaders. Echtgenoten. Zonen. Mannen die hun eigen dromen opzijzetten zodat hun kinderen die van hen konden waarmaken. Misschien is dat wel de grootste erfenis van hun generatie. Ze bouwden niet alleen huizen. Ze bouwden kansen. Mijn leven zou er totaal anders hebben uitgezien als mijn vader niet de moeilijke beslissing had genomen om Italië te verlaten.

Alles wat daarna kwam — iedere ontmoeting, iedere kans, ieder succes, iedere mislukking, mijn liefde voor Dorina, de geboorte van Marco en Michael, mijn werk en mijn levenslange zoektocht naar nieuwe ideeën — is uiteindelijk terug te voeren op die ene moedige beslissing van een jonge man die zijn geboortedorp verliet.

Daarom voel ik vandaag nog altijd zo'n diepe dankbaarheid tegenover die generatie. Niet omdat zij helden wilden zijn. Maar omdat zij, dag na dag, eenvoudigweg deden wat gedaan moest worden. Zonder applaus. Zonder erkenning. Gewoon uit liefde voor hun gezin. En telkens wanneer ik de titel van mijn boek lees — *Mijn Leven* - In naam van al mijn dierbaren — beseft ik dat het niet alleen een eerbetoon is aan mijn eigen familie.

Het is ook een eerbetoon aan al die mannen en vrouwen die hun leven hebben opgebouwd op hoop, moed en opoffering. Aan hen draag ik dit verhaal op. Op 8 augustus 1956 veranderde één ramp het leven van duizenden mijnwerkersgezinnen. In de mijn van Marcinelle, het Bois du Cazier, kwamen 262 mensen om het leven. Onder hen waren 136 Italianen. Ik was acht jaar oud. Marcinelle lag niet naast onze cité.

Maar in de wereld van de mijnwerkers bestond afstand op zulke momenten nauwelijks. Iedere mijnwerker had onder de grond kunnen zijn. Iedere echtgenote had op nieuws kunnen wachten. Ieder kind had die avond zonder vader kunnen achterblijven. Ik herinner mij hoe de sfeer tussen de volwassenen veranderde. Er werd zachter gesproken. De vrouwen waren ongerust. Mensen zochten naar nieuws en bleven hopen, terwijl met ieder uur de wanhoop groeide. Wij kinderen begrepen niet alles wat er gebeurde.

Maar kinderen voelen veel meer dan volwassenen soms denken. Wij voelden de stilte. De spanning. De angst die niemand volledig onder woorden wilde brengen. Voor de Italiaanse gemeenschap in België was Marcinelle geen gebeurtenis uit een krant. Het voelde als een ramp binnen één grote familie. De slachtoffers kwamen uit verschillende landen. Ze droegen verschillende namen. Ze spraken verschillende talen.

Maar onder de grond hadden ze hetzelfde zware werk gedaan. En boven de grond wachtten mensen op hen die van hen hielden. Mijn vader werkte zelf in de mijn van Zolder. Hij kende de gevaren. Hij wist dat geen enkele mijnwerker 's morgens met

volledige zekerheid kon zeggen dat hij 's avonds weer thuis zou zijn. Hij had altijd al gehoopt dat zijn zonen nooit onder de grond zouden hoeven te werken.

Na Marcinelle werd die wens alleen maar sterker. Zijn kinderen moesten studeren. Zij moesten een ander leven krijgen. Niet omdat hij zich schaamde voor zijn beroep. Integendeel. Hij was trots op wat hij door zijn arbeid voor zijn gezin mogelijk maakte. Maar juist omdat hij wist welke prijs de mijn kon vragen, wilde hij ons die prijs besparen.

Wanneer ik vandaag aan Marcinelle denk, zie ik niet alleen een getal. Ik denk aan 262 levens. Aan 262 families. Aan moeders, echtgenotes en kinderen voor wie de wereld op één dag voorgoed veranderde. De ramp behoort tot de geschiedenis van België en Italië. Maar ze behoort ook tot de geschiedenis van gezinnen zoals het onze. Ze maakte zichtbaar wat onze ouders iedere werkdag probeerden te verdringen: dat de mijn brood op tafel bracht,

maar nooit beloofde de mannen veilig terug te geven. Misschien begreep ik toen nog niet volledig wat dood of verlies betekende. Maar ik begreep wel dat de volwassenen bang waren. En dat de wereld onder onze voeten veel gevaarlijker was dan wij kinderen ooit hadden beseft. Marcinelle heeft mij niet mijn vader ontnomen. Daarvoor ben ik mijn hele leven dankbaar gebleven.

Maar die dag leerde een hele generatie opnieuw hoe kwetsbaar haar bestaan was. Daarom mag dat verhaal nooit worden vergeten. In naam van de mijnwerkers die iedere dag afdaalden. En vooral in naam van hen die nooit meer naar boven kwamen.

Het mijnlandschap dat het leven van zoveel gezinnen bepaalde.

Mijnwerkers ondergronds: hard werk, kameraadschap en moed.

De ramp van Marcinelle werd een diepe wond in de Italiaanse gemeenschap.

Rouw en verslagenheid na de mijnramp waarbij 262 mensen omkwamen.

Mijn vader met zijn fiets in de omgeving van de cité De Lindeman.

HOOFDSTUK 10

Waarom?

Wanneer ik vandaag terugkijk op mijn kinderjaren, besef ik dat er één woord was dat telkens opnieuw in mijn gedachten terugkwam. Waarom? Waarom vertrokken vaders iedere ochtend zo vroeg naar hun werk? Waarom waren wij uit Italië weggegaan? Waarom spraken sommige kinderen thuis Italiaans en op school Nederlands? Waarom waren sommige mensen arm en anderen rijk? Waarom overkomen goede mensen mooie dingen — en waarom worden ook zij door tegenslagen getroffen? Ik stelde die vragen niet altijd hardop.

Meestal hield ik ze voor mezelf. Ik keek. Ik luisterde. En ik probeerde te begrijpen. Misschien ontstond daar al de gewoonte die mij mijn hele leven is bijgebleven: het verlangen om verder te kijken dan wat zichtbaar is. Ik kon urenlang gewoon naar mensen kijken. Niet om hen te beoordelen.

Maar om hen te begrijpen. Waarom glimlacht iemand? Waarom zwijgt iemand? Waarom lijkt iemand gelukkig, terwijl zijn ogen een heel ander verhaal vertellen? Zulke vragen fascineerden mij. Ik denk dat ik al heel jong begreep dat ieder mens een verhaal met zich meedraagt. Een verhaal dat je nooit kunt begrijpen door alleen maar naar iemands gezicht te kijken.

Later in mijn leven zou ik duizenden mensen ontmoeten. Mijnwerkers. Verkopers. Architecten. Bedrijfsleiders. Kunstenaars. Ondernemers. Uitvinders. Priesters. En telkens opnieuw ontdekte ik dezelfde waarheid. Achter iedere glimlach schuilt een verhaal. En achter iedere stilte nog een ander. Mijn nieuwsgierigheid beperkte zich niet tot mensen. Voorwerpen fascineerden mij evenzeer.

Wanneer iets stukging, wilde ik weten waarom. Wanneer ik zag dat een machine beter zou kunnen werken, vroeg ik mij af waarom niemand had geprobeerd haar te verbeteren. Ik nam dingen in mijn handen. Bekeek ze aandachtig. En probeerde te begrijpen hoe ze waren gemaakt. Toen had ik nog geen idee dat die nieuwsgierigheid de rode draad door mijn hele leven zou worden. Dat ze mij naar de wereld van de espresso zou brengen.

Naar de wereld van keramische tegels. Naar innovatie. Naar software. En vele jaren later zelfs naar artificiële intelligentie, waarvan ik de ontwikkeling met grote nieuwsgierigheid ben blijven volgen. Het begon allemaal met één heel eenvoudig woord. Waarom? Nieuwsgierigheid is misschien wel een van de mooiste geschenken die een kind kan krijgen. Niet omdat ze alle antwoorden geeft.

Maar omdat ze het verlangen wekt om te blijven zoeken. In de loop van mijn leven heb ik veel antwoorden gevonden. Maar ik heb ook geleerd dat sommige vragen belangrijker zijn dan de antwoorden zelf. Waarom ontmoeten bepaalde mensen elkaar precies op het juiste moment? Waarom kan één enkele beslissing een heel leven veranderen? Waarom lijken sommige toevalligheden, wanneer we er later op terugkijken, helemaal geen toeval meer? Op die vragen bestaan geen definitieve antwoorden.

En toch hebben ze mij mijn hele leven vergezeld. Sommige mensen noemen het intuïtie. Anderen noemen het het lot. Nog anderen noemen het de Voorzienigheid. Wat

mij betreft, weet ik alleen dat het leven mij veel vaker heeft verrast dan ik ooit had kunnen denken. Misschien is dat ook de reden waarom ik altijd open ben gebleven voor nieuwe ideeën. Ik heb nooit geloofd dat alles al is uitgevonden. Dat alles al is geschreven.

Dat er niets meer te ontdekken valt. Integendeel. Ik heb altijd geloofd dat iedere nieuwe dag ons de kans geeft iets nieuws te leren. Wanneer ik vandaag jonge mensen ontmoet, is er één ding dat ik hun boven alles toewens: Verlies nooit je nieuwsgierigheid. Onderwijs is belangrijk. Ervaring is belangrijk.

Maar het verlangen om vragen te blijven stellen, is misschien nog waardevoller. Want op de dag dat iemand denkt alles te weten, stopt hij met groeien. Vandaag ben ik een oude man. Maar diep in mij leeft nog altijd dat kleine jongetje uit de mijnicité. Het jongetje dat met grote, open ogen naar de wereld keek en nooit ophield te vragen: Waarom? En misschien is dat precies waarom ik dit boek heb geschreven.

Niet omdat ik alle antwoorden heb gevonden. Maar omdat ik hoop mijn zoektocht door te geven aan de generaties die na mij komen.

HOOFDSTUK 11

Het spel dat ik nooit heb kunnen verklaren

Er zijn herinneringen uit mijn kinderjaren die na zoveel jaren langzaam vervagen. Gezichten worden minder scherp. Details verdwijnen. Maar sommige ervaringen blijven een leven lang bij ons. Wat ik nu vertel, heb ik niet één keer meegemaakt. Het gebeurde vele keren. Ik was nog een kleine jongen. Ik weet niet meer precies hoe oud ik was.

Misschien vijf. Misschien zes. Misschien iets ouder. Wanneer ik 's avonds in mijn bed lag, kon er iets merkwaardigs gebeuren. Of beter gezegd: voor mijn gevoel liet ik het zelf gebeuren. Ik werd rustig. Mijn lichaam voelde steeds lichter aan. En dan had ik het gevoel dat ik mijn lichaam verliet. Ik zweefde erboven. Ik kon naar beneden kijken. Ik zag mijn kamer. Ik zag mijn bed. En ik zag mezelf daar liggen.

Het klinkt misschien vreemd wanneer ik het vandaag vertel. Maar voor het kind dat ik toen was, was het helemaal niet vreemd. Ik was niet bang. Ik dacht niet dat mij iets bijzonders overkwam. Ik vroeg mij zelfs niet af of het normaal was. Voor mij was het een spel. Een spel dat ik speelde wanneer ik in bed lag. Ik wist hoe het begon. Ik wist welk gevoel eraan voorafging. En wanneer ik wilde, probeerde ik het opnieuw.

Ik vond het prettig. Er was een gevoel van vrijheid en vooral van een diepe rust. Ik kende toen natuurlijk geen woorden als buitenlichamelijke ervaring. Ik wist niets over bewustzijn. Ik had nooit iets gelezen over bijna-doodervaringen of andere verschijnselen waarmee mensen zulke ervaringen proberen te verklaren. Ik was gewoon een kind. En een kind heeft niet voor alles een verklaring nodig. Sommige dingen doet het gewoon.

Zoals een ander kind in zijn fantasie op reis gaat, zo was dit voor mij mijn eigen kleine avontuur. Tijdens een van die ervaringen herinner ik mij ook een oudere vrouw. Ik wist niet wie zij was. Ze sprak niet. Ze maakte mij niet bang. Integendeel. Er ging een bijzondere rust van haar uit. Wie zij was, weet ik tot vandaag niet.

Misschien maakte zij deel uit van een droom. Misschien was zij een beeld dat mijn kinderfantasie had voortgebracht. Misschien was er een andere verklaring. Ik weet het niet. En ik wil daar vandaag ook geen zekerheid aan geven die ik niet bezit. Wat ik wel weet, is wat ik als kind heb ervaren. Het gebeurde niet één keer. Het gebeurde vele keren. En voor mij was het zo natuurlijk dat ik ermee speelde.

Pas veel later in mijn leven ontdekte ik dat andere mensen ervaringen beschreven die bepaalde overeenkomsten vertoonden met wat ik als kind had meegemaakt. Ik begon te lezen over buitenlichamelijke ervaringen, bijna-doodervaringen en het menselijke bewustzijn. Sommige verhalen herkende ik gedeeltelijk. Andere helemaal niet. Maar één element kwam vaak terug en was mij onmiddellijk vertrouwd. Dat bijzondere gevoel van vrede. Die rust. Dat ontbreken van angst. Natuurlijk heb ik mij als volwassene vaak afgevraagd wat er werkelijk gebeurde.

Was ik aan het dromen? Bevond ik mij ergens tussen slapen en waken? Was het een bijzonder vermogen van de menselijke hersenen? Was het de grenzeloze verbeelding van een kind? Of bestaat er iets wat wij nog altijd niet volledig kunnen begrijpen? Ik weet het

niet. En misschien hoeft dat ook niet. Ik heb nooit de behoefte gevoeld iemand ervan te overtuigen dat mijn ervaring een bepaalde betekenis moet hebben. Ik vertel alleen wat ik mij herinner.

Niets meer. Niets minder. Toch denk ik dat deze ervaringen iets in mij hebben achtergelaten. Misschien hebben ze mee de nieuwsgierigheid gevoed die later een rode draad door mijn leven zou worden. Mijn verlangen om verder te kijken dan wat onmiddellijk zichtbaar is. Mijn belangstelling voor mensen. Voor bewustzijn. Voor intuïtie. Voor toeval. Voor geloof. En voor de grote vragen van het leven waarop we misschien nooit een volledig antwoord zullen vinden.

Wanneer ik vandaag terugdenk aan dat kleine jongetje in zijn bed, moet ik soms glimlachen. De volwassen man probeert te begrijpen wat er toen gebeurde. Het kind deed dat niet. Het kind stelde geen theorieën op. Het zocht geen verklaringen. Het was niet bang. Het speelde. Misschien is dat voor mij het mooiste aan deze herinnering. Wat later een van de grote mysteries uit mijn jeugd zou worden, was toen eenvoudigweg een spel.

Een spel dat ik zelf dacht te kunnen beginnen. Een spel dat mij geen angst gaf, maar vrijheid en vrede. En een spel waarvoor ik, zoveel jaren later, nog altijd geen verklaring heb. Misschien hoeft die verklaring er ook niet te zijn. Sommige herinneringen vragen niet om bewezen te worden. Ze vragen alleen om eerlijk verteld te worden. Dit is er één van.

HOOFDSTUK 12

Toen ik mijn eerste thuis, mijn cité De Lindeman, moest verlaten

Sommige afscheidsmomenten duren maar enkele minuten. En toch dragen we hun betekenis de rest van ons leven met ons mee. Zo voelde het voor mij toen we mijn cité De Lindeman verlieten. Ik was ongeveer twaalf jaar oud. Voor veel volwassenen ben je dan nog maar een kind.

Maar voor een jongen van twaalf jaar is dat al een hele wereld. Op die leeftijd beseft je nog niet hoe diep een plaats een deel van jezelf kan worden. Ik wist alleen dat we gingen verhuizen. Mijn ouders hadden daar hun redenen voor. Mijn vader had jarenlang hard gewerkt. Het leven veranderde. Voor ons gezin begon een nieuw hoofdstuk.

Maar als jonge jongen dacht ik daar allemaal niet aan. Ik dacht aan mijn vrienden. Aan de straat waar ik had leren fietsen. Aan de huizen waarvan ik iedere voordeur kende. Aan de vertrouwde stemmen die iedere avond door de buurt klonken. En plotseling moest ik dat allemaal achterlaten. Ik herinner mij die laatste dagen nog goed. Je kijkt nog één keer naar de straat. Naar de bomen. Naar de kerk. Naar de huizen.

Je zegt tegen jezelf dat je ieder detail voor altijd zult onthouden. En toch vervagen veel van die details met het verstrijken van de jaren. Wat overblijft, is het gevoel. We verhuisden naar Luik. Voor mijn ouders was het het begin van een nieuw hoofdstuk. Voor mij voelde het alsof ik een deel van mezelf achterliet. Plotseling hoorde ik andere talen. Ik ontdekte andere gewoonten. Ik ontmoette nieuwe mensen. Ik moest opnieuw mijn plaats zien te vinden.

Op De Lindeman kende iedereen mij. In Luik kende niemand mij, behalve mijn familie. Mijn vader bleef ondertussen in de mijn van Zolder werken. Hij had nog schulden af te betalen die hij had gemaakt om zijn twee oudste zonen, Remo en Mario, op internaat te laten studeren aan een technische school in Seraing.

Daarom bleef hij tijdens de week op De Lindeman. Elk weekend kwam hij naar huis, en iedere zondagavond vertrok hij opnieuw naar De Lindeman om de volgende dag weer in de mijn te gaan werken. Dat bleef hij doen tot 1963. Dat lijkt misschien iets kleins. Maar voor een jongen van twaalf voelt het alsof je opnieuw moet leren ademen. Ik ontdekte al snel dat niet iedereen een nieuwkomer met open armen ontving.

Sommige kinderen maakten grapjes over mijn afkomst. Over mijn naam. En vooral over het feit dat ik nog geen Frans sprak. Daarom vroeg ik mijn ouders of ik ook op internaat mocht gaan, in de Ardennen. Ik wilde zo snel mogelijk Frans leren en mijn plaats vinden in die nieuwe wereld. Soms lachte ik met de anderen mee.

Maar diep vanbinnen deden sommige woorden pijn. Niet omdat kinderen van nature wreed zijn. Kinderen herhalen vaak wat ze thuis horen. Dat heb ik pas veel later begrepen. Toch heeft die periode mij iets geleerd wat mij de rest van mijn leven is bijgebleven. Ik leerde hoe het voelt om anders te zijn. En misschien is dat de reden

waarom ik er later in mijn leven altijd voor probeerde te zorgen dat niemand zich buitengesloten voelde.

Tijdens mijn professionele leven ontmoette ik mensen uit veel verschillende landen. Die verschillen hebben mij nooit afgeschrikt. Integendeel. Ik heb mij altijd thuis gevoeld tussen verschillende talen en culturen. Misschien omdat mijn jeugd mij al had geleerd dat achter ieder accent een mens schuilgaat. Achter iedere onbekende naam staat een familie. Achter iedere immigrant schuilt een verhaal.

Vandaag hoor ik soms over immigratie spreken alsof het alleen maar om cijfers gaat. Voor mij zijn het geen cijfers. Het zijn gezichten. Het zijn moeders die afscheid nemen. Vaders die hun thuis verlaten. Kinderen die hun vrienden moeten achterlaten. Ik weet wat dat betekent. Omdat ik het zelf heb meegemaakt.

Toch wil ik niet dat dit een hoofdstuk van verdriet wordt. Want ook Luik heeft mij veel gegeven. Nieuwe vrienden. Nieuwe ervaringen. Nieuwe kansen. En uiteindelijk is het daar dat een groot deel van mijn leven werkelijk begon. Mijn eerste werk. Mijn dromen. Mijn mislukkingen. Mijn overwinningen. Wanneer ik vandaag terugkijk, begrijp ik dat het leven ons soms vraagt iets los te laten voordat het ons iets nieuws kan geven. Ik moest mijn eerste thuis achterlaten om mijn tweede te kunnen vinden.

Dat begreep ik toen niet. Vandaag begrijp ik het wel. En misschien is dat wel het mooiste geschenk dat herinneringen ons kunnen geven. Pas vele jaren later laten ze ons begrijpen waarom bepaalde momenten in ons leven nodig waren. De jongen die De Lindeman verliet, kon onmogelijk vermoeden welke weg nog voor hem lag. En toch zette hij die eerste stap. Niet omdat hij bijzonder moedig was.

Maar omdat het leven hem zachtjes vooruitdruwde. En soms is dat precies hoe een nieuw hoofdstuk begint. In 1960 verhuisden wij van mijn cité De Lindeman naar een woning in de omgeving van Luik. Ons nieuwe huis lag naast de spoorwegbedding die in de richting van het station Luik-Guillemins liep. Het station zelf lag enkele kilometers verderop.

Voor mij was alles nog nieuw. De omgeving. De taal. De mensen. En kort na onze verhuizing werd ook het land rondom ons onrustig. In de winter van 1960–1961 begonnen de grote stakingen tegen de Eenheidswet. Ik was twaalf jaar oud. Ik begreep nog niet wat er precies in die wet stond. Ik kende de politieke discussies niet.

Maar ik zag wel wat er vlak bij ons huis gebeurde. Belgische soldaten patrouilleerden dag en nacht langs de spoorlijn. Ze liepen met hun geweer in aanslag. Voor een jongen van twaalf was dat een indrukwekkend en beangstigend beeld. Tot dan toe kende ik soldaten vooral uit verhalen en films. Nu liepen ze vlak bij ons huis. Niet ergens in een ver land.

Maar langs het spoor waar wij iedere dag op uitkeken. Overdag kon ik hun bewegingen volgen. Ook 's nachts bleef hun aanwezigheid voelbaar. De spoorlijn, die normaal gewoon deel uitmaakte van onze omgeving, kreeg plotseling een andere betekenis. Ze werd bewaakt. Alsof ieder ogenblik iets kon gebeuren. De staking legde grote delen van Wallonië stil. Voor veel arbeiders ging het om hun werk, hun inkomen en hun toekomst. Dat begreep ik pas later.

Als kind zag ik vooral de gevolgen. De spanning tussen de mensen. De onzekerheid. En de gewapende soldaten die langs de rails bleven patrouilleren. Ook binnen ons eigen gezin was zekerheid geen vanzelfsprekendheid. Mijn vader werkte nog altijd in de mijn

van Zolder en verbleef tijdens de week op De Lindeman. Wij probeerden ondertussen in Luik een nieuw bestaan op te bouwen. De wereld waarin ik was terechtgekomen, verschilde sterk van de geborgen gemeenschap die ik had achtergelaten.

Op mijn cité kende iedereen elkaar. Hier zag ik hoe snel een samenleving verdeeld en onrustig kon worden. Misschien was dit een van de eerste keren dat ik besepte dat beslissingen van politici niet alleen in vergaderzalen blijven. Ze komen terecht in de straten. In de fabrieken. In de gezinnen. En zelfs langs de spoorlijn voor het huis van een twaalfjarige jongen. Ik wil van deze herinnering geen politieke les maken.

Daarvoor was ik toen te jong en daarvoor zijn de gebeurtenissen te ingewikkeld. Ik vertel alleen wat ik zag. Soldaten. Dag en nacht. Langs het spoor. Met hun geweer in aanslag. Een beeld dat mij na al die jaren nog altijd is bijgebleven. Niet omdat ik toen begreep wat de Eenheidswet betekende.

Maar omdat ik voor het eerst zag hoe de grote geschiedenis plotseling vlak voor je eigen deur kan verschijnen.

Ikzelf als tienjarige op de cité De Lindeman - een jeugdfoto uit de jaren waarin mijn wereld nog klein, maar rijk aan herinneringen was.

HOOFDSTUK 13

De eerste stappen naar volwassenheid

Er komt een moment in het leven van ieder kind waarop de wereld plotseling veel groter wordt. Niet omdat de straten veranderd zijn. Maar omdat onze manier van kijken veranderd is. Voor mij was dat moment aangebroken. De rustige jaren in de mijn Cité lagen achter mij. Luik werd langzaam mijn nieuwe thuis. Ik was geen kleine jongen meer.

Maar ik was ook nog geen man. Ik bevond mij tussen twee werelden. Zoals zoveel jongeren van mijn generatie wist ik dat mijn jeugd niet eeuwig zou duren. Binnenkort zou ik mijn eigen weg moeten vinden. Zelf mijn brood verdienen was in die tijd geen verre gedachte. Het hoorde gewoon bij het leven. Mijn ouders hadden hun hele leven hard gewerkt om ons kansen te geven die zij zelf nooit hadden gekregen.

En juist daarom wilden zij ook het beste voor mijn toekomst. Mijn vader en mijn oudste broer hadden voor mij een studierichting gekozen: elektromechanica. Hun keuze was begrijpelijk. Wij woonden in de streek van Luik, waar de metaalindustrie een belangrijke werkgever was. Zij waren ervan overtuigd dat een technische opleiding mij later de beste kansen zou geven om een goede en zekere baan te vinden. Voor hen betekende een diploma zekerheid.

En na alles wat mijn ouders in hun leven hadden meegemaakt, was zekerheid geen klein woord. Maar diep vanbinnen voelde ik dat mijn interesses ergens anders lagen. Ik wilde talen leren. Ik voelde mij aangetrokken tot handel. Tot mensen. Tot verkopen. Tot de wereld buiten de fabriekspoorten. Hoewel ik op school altijd bij de betere leerlingen behoorde, was ik voor die technische richting nooit werkelijk gemotiveerd. Ik kon de leerstof aan.

Maar mijn hart lag er niet. Dat verschil werd met de jaren steeds duidelijker. Thuis leیده het regelmatig tot onenigheid. Mijn vader en mijn oudste broer zagen een veilige toekomst voor mij. Ik zag een leven dat niet bij mij paste. Geen van ons bedoelde het slecht. We keken eenvoudig op een andere manier naar mijn toekomst.

Maar als jonge man had ik nog niet de rust en de levenservaring om dat zo te begrijpen. De spanningen liepen steeds verder op. Tot ik uiteindelijk, amper drie maanden voordat ik mijn A2-diploma had kunnen behalen, impulsief besloot de school te verlaten. Het was geen zorgvuldig voorbereid besluit. Het was de beslissing van een jonge man die het gevoel had dat hij eindelijk zelf over zijn leven moest kunnen beslissen. Die keuze veroorzaakte veel spanningen binnen onze familie.

Mijn vader begreep niet waarom ik zo dicht bij het einde alles opgaf. En vandaag, zoveel jaren later, kan ik zijn teleurstelling veel beter begrijpen dan toen. Hij had zijn hele leven gewerkt en offers gebracht zodat zijn kinderen konden studeren. Voor hem moet mijn beslissing moeilijk te aanvaarden zijn geweest.

Maar ook voor mij was het geen gemakkelijke periode. Ik wist heel goed wat ik níét wilde. Alleen wist ik nog niet precies hoe ik moest bereiken wat ik wél wilde. Toch groeide er naast die onzekerheid iets anders in mij. Nieuwsgierigheid. Ik wilde de wereld ontdekken. Mensen ontmoeten. Talen spreken. Handel drijven. Begrijpen hoe bedrijven

werkten. Hoe producten werden gemaakt en verkocht. Waarom sommige ondernemers slaagden en anderen niet.

Zonder dat ik het zelf besepte, begon in die jaren de ondernemer in mij langzaam wakker te worden. Niet de ondernemer die ervan droomde rijk te worden. Maar degene die overal nieuwe mogelijkheden zag. Die geloofde dat bijna alles beter kon. Dat deel van mijn karakter zou mij mijn hele leven blijven vergezellen. Soms zou het mij naar grote successen leiden. Op andere momenten naar pijnlijke teleurstellingen.

Maar ik kon het niet veranderen. Ik heb altijd liever geprobeerd een nieuwe weg te openen dan eenvoudig een pad te volgen dat anderen al voor mij hadden uitgestippeld. Mijn ouders zouden dat karakter nog vaak in mij herkennen. Soms met trots. Soms ongetwijfeld ook met bezorgdheid. Want wie zijn eigen weg kiest, neemt ook het risico om verkeerd te lopen. En dat is mij in mijn leven meer dan eens overkomen.

Maar iedere keer moest ik opnieuw leren. Vallen. Weer opstaan. En opnieuw beginnen. Misschien begon juist daar mijn echte volwassenwording. Niet op de dag dat ik de school verliet. Niet op de dag dat ik mijn eerste werk vond. Maar op het moment waarop ik begon te begrijpen dat zelf je weg kiezen ook betekent dat je zelf de verantwoordelijkheid moet dragen voor de gevolgen.

In die tijd had ik geen idee welke mensen ik later zou ontmoeten. Ik wist niet dat koffie mijn eerste grote passie zou worden. Ik wist niet dat keramische tegels ooit de loop van mijn leven zouden veranderen. Ik wist niet dat Marco later mijn zakenpartner zou worden. Of dat het leven mij zowel buitengewone successen als diep verdriet zou brengen. Dat alles lag nog verborgen achter de horizon. Ik was gewoon een jonge man.

Met ontelbare vragen. Ontelbare dromen. En een onwankelbaar vertrouwen in de toekomst. Misschien is dat wel de grootste rijkdom van de jeugd. Je weet niet wat het leven voor je in petto heeft. En juist daarom durf je te dromen. Wanneer ik vandaag terugdenk aan die jonge Renato, kan ik niet anders dan glimlachen. Hij wist nog zo weinig. Hij nam soms beslissingen die hij beter wat langer had kunnen overdenken.

Maar hij bezat één eigenschap die onbetaalbaar was. Hij gaf nooit op voordat hij het tenminste had geprobeerd. Die eigenschap zou mijn hele leven mee bepalen. Ten goede. En soms ten kwade. Maar zonder haar zou ik nooit de man zijn geworden die ik vandaag ben.

HOOFDSTUK 14

Mijn eerste liefde

Er zijn mensen die voor altijd in ons leven blijven. En er zijn anderen die slechts enkele weken of maanden bij ons zijn. En toch blijven ook zij een leven lang in ons hart. Mijn eerste liefde was zo iemand. Ik was achttien jaar. Het was 1966. Nog jong, maar op een leeftijd waarop je langzaam de wereld van de volwassenen begint te ontdekken. Liefde was voor mij nog maar een woord waarvan ik de werkelijke betekenis moest leren kennen.

En toen kwam zij in mijn leven. Haar naam was Michalizza. Ze was een jong meisje van Griekse afkomst. We ontmoetten elkaar in Schaarbeek, in Brussel. Zelfs vandaag verschijnt er vanzelf een glimlach op mijn gezicht wanneer ik aan haar terugdenk. Ze was een heel mooi meisje, maar wat mij vooral is bijgebleven, waren haar prachtige lange, donkere haren, die licht gekruld over haar schouders vielen. Ik vond ze bijzonder mooi.

Misschien is het daarom dat één herinnering aan haar mij na al die jaren nog zo helder voor de geest staat. We waren samen aan het dansen. Op de achtergrond klonk Adamo met *Une mèche de cheveux*. Een haarlok. Op dat moment was het gewoon een mooi liedje waarop wij samen dansten.

Maar enkele ogenblikken later zou dat lied voor mij een betekenis krijgen die ik mijn hele leven zou blijven onthouden. Het was onze laatste dans. Ik wist dat ik moest vertrekken. En ook zij wist dat ons afscheid gekomen was. Er waren geen grote woorden. Geen dramatische beloften. Alleen dat stille besef dat een mooi moment ten einde liep. Toen deed Michalizza iets wat ik nooit ben vergeten. Ze nam een schaar.

Ze knipte een klein lokje van haar lange donkere haren af. Heel voorzichtig legde ze het in een enveloppe. Op die enveloppe tekende ze een hartje. Daarna gaf ze de enveloppe aan mij. En voordat we afscheid namen, gaf ze mij een tedere kus op mijn wang. Ik was achttien jaar.

Misschien kon ik toen nog niet volledig begrijpen waarom dat kleine gebaar mij zo diep raakte. Maar ik voelde dat het iets bijzonders was. Een klein stukje van haarzelf dat ze mij meegaf. Een herinnering aan wat wij samen hadden beleefd. Vanaf die dag zou *Une mèche de cheveux* voor mij nooit meer zomaar een liedje zijn. Telkens wanneer ik het later hoorde, bracht het mij even terug naar die laatste dans.

Naar Michalizza. Naar haar lange donkere haren. Naar die enveloppe met het hartje. En naar die tedere kus op mijn wang. Dat is misschien wat een eerste liefde zo bijzonder maakt. Op die leeftijd voelt alles intenser. Een blik. Een glimlach. Een paar woorden die je met elkaar deelt. En plotseling begint je hart sneller te kloppen. We hadden geen dure reizen nodig. Geen geschenken. Geen grote beloften. Gewoon samen zijn was genoeg om gelukkig te zijn.

Langzaam ontdekte ik wat het betekende om wakker te worden met iemand in je gedachten. Om uit te kijken naar het moment waarop je haar weer zou zien. Om blij te worden zodra haar gezicht verscheen. En om een leegte te voelen wanneer ze er niet was.

Het was een jonge liefde. Een oprechte liefde. Een onschuldige liefde. Zoals alleen een eerste liefde kan zijn. Op die leeftijd denken we vaak dat zulke momenten voor altijd zullen blijven duren.

Later leert het leven ons dat het soms een andere weg kiest. Onze wegen gingen uiteindelijk uiteen. Zonder boosheid. Zonder drama. Gewoon omdat het leven ieder van ons naar een andere toekomst leidde. Toen begreep ik niet waarom sommige ontmoetingen zo kort moesten zijn. Vandaag kijk ik daar anders naar. Sommige mensen komen niet in ons leven om voor altijd te blijven. Ze komen in ons leven om ons te helpen groeien.

Om ons iets over onszelf te leren. Michalizza leerde mij de schoonheid van een eerste liefde kennen. De tederheid van gevoelens die nog maar net begonnen open te bloeien. En ze leerde mij dat je dankbaar kunt zijn voor een mooi hoofdstuk in je leven, ook wanneer het niet voor altijd heeft geduurd. Ik kijk niet met verdriet of spijt terug op die tijd. Alleen met dankbaarheid.

Want ieder mens die mijn pad heeft gekruist, heeft op de een of andere manier bijgedragen aan de man die ik uiteindelijk ben geworden. Later, toen ik Dorina ontmoette, was ik al een andere man. Volwassener. Bewuster van wie ik was. En beter voorbereid om samen met iemand een leven op te bouwen.

Maar ik weet ook dat iedere periode in ons leven ons voorbereidt op de volgende. Zonder de eerste stappen kunnen er geen grote reizen zijn. Zonder onze eerste gevoelens kunnen er geen grote liefdes ontstaan. Daarom kijk ik vandaag met tederheid terug op mijn eerste liefde. Niet als een verhaal dat onafgemaakt is gebleven.

Maar als een mooi hoofdstuk uit mijn jeugd. En wanneer ik vandaag, zoveel jaren later, Une mère de cheveux hoor, zie ik soms opnieuw Michalizza voor mij. Haar lange donkere haren. De schaar in haar hand. Het kleine lokje dat ze in een enveloppe legde. Het hartje dat ze erop tekende. En die laatste tedere kus op mijn wang. Sommige herinneringen worden niet ouder. Ze worden alleen stiller.

Maar verdwijnen doen ze nooit.

HOOFDSTUK 15

Mijn handen leerden mij wat de school mij nooit kon leren

Toen ik de school verliet, had ik geen groot plan voor mijn toekomst. Zoals zoveel jonge mannen van mijn generatie werd van mij verwacht dat ik ging werken. Niet omdat ik precies wist wat ik wilde worden. Maar omdat dat nu eenmaal de volgende stap in het leven was. Ik werd aangenomen om in een fabriek te gaan werken. Alles was geregeld. Ik hoefde alleen nog maar naar binnen te gaan en aan mijn eerste werkdag te beginnen.

Maar toen ik bij de fabriekspoort aankwam, gebeurde er iets. Ik bleef staan. Ik keek naar die poort. Naar de mensen die naar binnen gingen. En diep in mij voelde ik iets wat ik op dat moment nauwelijks kon verklaren. Dit was niet mijn weg. Ik wist nog niet wat mijn weg dan wél zou zijn. Ik had geen ander werk dat op mij wachtte. Geen zekerheid. Geen groot toekomstplan.

Maar ik wist één ding. Ik wilde daar niet naar binnen. En dus draaide ik mij om. Ik heb nooit in die fabriek gewerkt. Vandaag lijkt dat misschien een klein moment. Maar wanneer ik terugkijk op mijn leven, zie ik hoe belangrijk die beslissing eigenlijk was. Voor het eerst koos ik niet de weg die voor mij klaar lag. Ik koos de onzekerheid van een weg die ik zelf nog moest ontdekken.

Dat vroeg geen grote woorden. Alleen de moed om mij om te draaien en verder te zoeken. Mijn vader en mijn oudste broer hadden voor mij een technische opleiding gekozen. Zij geloofden dat elektromechanica mij in de streek van Luik een zekere toekomst zou geven. Ik begreep hun redenering.

Maar mijn hart lag bij talen, handel en het contact met mensen. Ik had geen diploma dat mij zekerheid gaf. Ik bezat alleen mijn nieuwsgierigheid, mijn werklust en mijn handen. Die handen wilden begrijpen hoe dingen werkten. Ze wilden proberen, herstellen en verbeteren. Ze leerden door iets werkelijk vast te nemen. Niet uit theorie, maar uit de praktijk.

Later heb ik vaak ervaren dat een mens niet alleen op school gevormd wordt. Ook het werk leert ons iets. Mensen leren ons iets. Fouten leren ons iets. En soms leert één beslissing ons meer dan een volledig schooljaar. Aan die fabriekspoort leerde ik naar mijn innerlijke stem te luisteren. Ik wist niet waarheen zij mij zou brengen. Ik wist alleen dat ik niet mocht doen alsof ik haar niet hoorde. Mijn handen hadden nog geen beroep gevonden.

Maar ik had wel mijn eerste eigen keuze gemaakt. De weg die daarna volgde, zou mij eerst naar Rubens brengen. En vervolgens naar een wereld die mijn hele leven zou veranderen. De wereld van FAEMA en de espresso.

HOOFDSTUK 16

Bij Rubens ontdekte ik de wereld achter ieder restaurant

Mijn eerste echte stap in de wereld waarin ik later zou terechtkomen, begon bij een bedrijf dat Rubens heette. Rubens leverde materiaal en oplossingen voor grootkeukens. Restaurants. Hotels. Bedrijven. Scholen. Ziekenhuizen. Voor het eerst zag ik hoeveel techniek, planning en vakmanschap er schuilgaan achter iedere professionele keuken. Daar leerde ik Benoit kennen. Hij werd voor mij meer dan een collega. Ik bewonderde zijn rust, zijn vakkennis en de ernst waarmee hij iedere opdracht uitvoerde.

Van hem leerde ik dat goed werk begint met aandacht. Niet alleen aandacht voor een toestel. Ook voor de mens die ermee moet werken. In die jaren werden veel installaties van stadsgas naar aardgas omgebouwd. Dat was nauwkeurig en verantwoordelijk werk. Brander na brander moest worden aangepast en gecontroleerd. Een kleine fout kon grote gevolgen hebben. Ik leerde dus niet alleen met mijn handen te werken. Ik leerde vooruitdenken. Controleren. En verantwoordelijkheid dragen voor wat ik achterliet.

Sommige opdrachten vroegen bijna het onmogelijke. Ik herinner mij een werkperiode die op zondagavond rond zes uur begon en pas op woensdagmorgen omstreeks tien uur eindigde. Bijna achtenveertig uur waren we in de weer. De vermoeidheid was enorm. Maar de installatie moest klaar zijn en veilig functioneren. Wij gingen door. Het werk was zwaar voor mijn lichaam. Ik moest toestellen verplaatsen. Bukken. Heffen. Lange uren rechtstaan. Mijn rug begon mij steeds duidelijker te waarschuwen.

Ik was jong en dacht dat pijn vanzelf wel weer zou verdwijnen. Maar zij bleef terugkomen. Achteraf gezien was dat de eerste keer dat mijn lichaam mij eraan herinnerde dat ook doorzettingsvermogen grenzen heeft. Toch gaf Rubens mij veel. Ik leerde luisteren naar klanten. Ik leerde zoeken naar de werkelijke oorzaak van een probleem. En ik leerde dat dienstverlening veel verder gaat dan een toestel afleveren.

In die periode trok één naam steeds sterker mijn aandacht. FAEMA. De Italiaanse espressomachines droegen techniek en schoonheid in zich. Maar FAEMA stond voor mij ook voor iets anders. Voor Italië. Voor wielrennen. Voor Eddy Merckx en een wereld die tegelijk modern en vertrouwd aanvoelde. Ik wilde die machines leren kennen. Ik wilde begrijpen wat een werkelijk goede espresso mogelijk maakte. Langzaam werd een nieuwsgierigheid een besluit. Ik zou niet wachten tot de volgende deur toevallig voor mij openging.

En als niemand mij uitnodigde om aan die deur te kloppen... dan zou ik zelf naar die deur gaan.

HOOFDSTUK 17

FAEMA – Waar ik de ziel van espresso ontdekte

Ik wilde bij FAEMA werken. Alleen moest ik FAEMA daar nog van overtuigen. Dat bleek moeilijker dan ik had gedacht. FAEMA was een gerenommeerd Italiaans bedrijf dat professionele espressomachines produceerde. De naam dwong respect af. Maar enthousiasme alleen was niet voldoende om er binnen te raken. Op papier had ik nog geen ervaring met professionele koffiemachines. Wat ik wel had, was technische nieuwsgierigheid. Ik kon met mijn handen werken. Ik luisterde. En wanneer ik iets nog niet kende, wilde ik het leren.

Ik bleef aandringen. Niet brutaal. Wel vastberaden. Uiteindelijk kreeg ik mijn kans. Vanaf dat ogenblik ging voor mij een nieuwe wereld open. Ik leerde de machines van binnen en van buiten kennen. De druk. De temperatuur. De maling. De hoeveelheid koffie. De hand van de caféhouder. Ik ontdekte dat een goede espresso nooit door één element alleen ontstaat. Alles moet samenwerken.

Maar ik ontdekte vooral dat achter iedere machine een mens stond. Dat werd mij duidelijk tijdens een bezoek aan een klein café in West-Vlaanderen. Het café telde misschien zes tafeltjes. Aan de muur hingen vergeelde foto's van wielrenners. Achter de toog stonden oude bierglazen naast een rij kopjes die al vele jaren meegingen. De uitbater was een oudere Vlaamse man. Klein van gestalte. Mager. Hij droeg een geruit hemd en bretellen. Zijn handen trilden licht toen hij mij begroette.

‘De koffie is niet meer zoals vroeger,’ zei hij.

Ik verwachtte een technisch defect. Maar de FAEMA-machine was niet stuk. De druk was correct en ze was goed onderhouden. Daarom keek ik eerst hoe hij werkte. Hoe hij de filter vulde. Hoe hij de koffie aandrukte. Hoe de espresso doorliep. Ik proefde. Daarna stelde ik de koffiemolen heel licht fijner af. Geen grote ingreep. Alleen een kleine, nauwkeurige correctie. We maakten opnieuw een espresso. De man nam een slok. Zijn gezicht veranderde.

‘Nu is hij goed,’ zei hij.

‘Precies zoals het hoort.’

Die ontmoeting ben ik nooit vergeten. Niet omdat ik een ingewikkelde reparatie had uitgevoerd. Maar omdat zij mij een eenvoudige waarheid leerde. Veel problemen lijken groter dan ze werkelijk zijn. Wie beter kijkt, aandachtiger luistert en de echte oorzaak probeert te begrijpen, vindt soms met een kleine aanpassing de juiste oplossing. Dat gold voor koffie.

Later ontdekte ik dat het evenzeer voor mensen en ondernemingen gold. Bij FAEMA leerde ik dus veel meer dan machines installeren. Ik leerde dat kwaliteit begint vóór de eerste slok. Bij de aandacht voor ieder detail. Bij respect voor de klant. Bij de bereidheid om te blijven tot alles werkelijk goed is. Ik ontdekte de ziel van espresso. En die ziel zat niet alleen in de machine of in de koffieboon. Ze leefde in de ontmoeting tussen mensen.

DEEL 2

BOUWEN AAN EEN LEVEN

Hoofdstukken 18-73

HOOFDSTUK 18

Ik verkocht geen espressomachines. Ik verkocht vertrouwen.

Na enkele maanden bij FAEMA begon ik te beseffen dat mijn werk veel meer inhield dan alleen het installeren van espressomachines. Bijna iedereen kon leren hoe je een machine moest installeren. Maar een café-uitbater helpen om dag na dag een perfecte espresso te serveren, was een heel ander verhaal. Ik ontdekte al snel dat veel problemen helemaal niets met de machine zelf te maken hadden. Soms was de koffie te grof gemalen.

Een andere keer was de maling te fijn. Een koffiemolen die perfect was afgesteld op een koude winterdag, kon tijdens een vochtige Belgische zomer een heel andere afstelling nodig hebben. Dus begon ik te experimenteren. Ik observeerde. Ik proefde. Ik paste de afstelling aan. En ik bleef zoeken tot de espresso precies smaakte zoals hij moest smaken. Steeds vaker zag ik dezelfde reactie. De café-uitbater nam een slok. Keek naar mij. Glimlachte.

En zei eenvoudig:

‘Nu is hij perfect.’

Dat moment gaf mij meer voldoening dan het installeren van een splinternieuwe machine ooit kon geven. Want ik verkocht geen metaal. Ik hielp iemand om zijn klanten iedere dag opnieuw een klein moment van plezier te schenken. Waarschijnlijk begreep ik toen pas echt wat service betekende. Je werk is niet klaar wanneer de machine geïnstalleerd is. Je werk is klaar wanneer de klant tevreden is. Niet wanneer de factuur betaald is. Die manier van werken begon al snel op te vallen.

Wanneer er een bijzonder moeilijk probleem moest worden opgelost, werd ik vaak gestuurd. Niet omdat ik alles wist. Maar omdat ik bleef zoeken tot ik de werkelijke oorzaak had gevonden. Ook toen bezat ik al een eigenschap die mij de rest van mijn leven zou bijblijven. Ik gaf niet gemakkelijk op.

Wanneer iemand zei:

‘Het is onmogelijk.’

Was mijn eerste gedachte altijd:

‘Waarom zou het onmogelijk zijn?’

Die manier van denken bracht mij soms in moeilijkheden. Maar veel vaker opende ze nieuwe deuren. Ik begon cafés ook anders te bekijken. Niet alleen als plaatsen waar koffie werd geschonken. Maar als plaatsen waar mensen samenkwamen. Aan iedere toog zaten vaste klanten. Iedere uitbater kende hun gewoonten. De ene dronk zijn espresso altijd zonder suiker. Een andere deed er altijd twee klontjes in. Sommigen bleven vijf minuten. Anderen een uur. Ik hield van die kleine wereld.

Een goede café-uitbater kende zijn klanten niet alleen bij naam. Hij kende hun verhalen. Hun zorgen. Hun vreugde. Toen begon ik te begrijpen dat een kop koffie veel meer is dan alleen een drank. Heel vaak is het een moment van rust. Een gesprek. Een vriendschap. Soms zelfs een beetje troost.

Misschien voelde ik mij daarom zo vanzelfsprekend thuis in de wereld van de horeca. Ik hield van mensen. Ik luisterde graag naar hen. En ik was altijd dankbaar wanneer iemand mij iets nieuws leerde. Zonder dat ik het besepte, raakte ik ook steeds meer gefascineerd door koffie zelf. Waar kwam hij vandaan? Waarom smaakte de ene koffieboon anders dan de andere? Waarom kon de smaak veranderen door de kleinste aanpassing van de maling?

Waarom reageerden espressomachines anders op vochtige dagen? Dat soort vragen bleef mij fascineren. Veel van mijn collega's deden hun werk goed. Maar ik wilde begrijpen waarom iets werkte. Dat verschil zou mijn hele loopbaan mee bepalen. Of ik nu met koffie werkte. Met keramische tegels. Of met software. Ik wilde nooit alleen weten hoe iets werkte. Ik wilde begrijpen waarom het werkte. Vele jaren later dacht ik vaak terug aan die eerste jaren bij FAEMA.

Pas toen besepte ik dat het bedrijf mij veel meer had gegeven dan een beroep. Het had mij een manier van denken geleerd. Eerst observeren. Dan luisteren. Het probleem begrijpen. En pas daarna naar de oplossing zoeken. Die eenvoudige volgorde werd een van de leidende principes van mijn leven. Jaren later vroegen mensen mij soms wat het geheim van mijn succes was geweest. Dan kon ik alleen maar glimlachen. Er was geen geheim.

Alleen nieuwsgierigheid. Doorzettingsvermogen. En oprechte belangstelling voor de mens die voor mij stond. Misschien is dat wel de belangrijkste les die de wereld van de espresso mij ooit heeft geleerd. Een machine maakt de koffie. Maar het is de mens die het verschil maakt.

HOOFDSTUK 19

Achter de toog van een klein stukje Italië

Telkens wanneer ik vandaag een moderne koffiebar binnenstap, kan ik een glimlach niet onderdrukken. De espresso is er nog altijd. Maar alles eromheen is veranderd. In de jaren zestig en zeventig waren Italiaanse cafés veel meer dan plaatsen waar koffie werd geschonken. Ze waren een tweede thuis. Een klein stukje Italië in het hart van België. Tijdens mijn reizen door het hele land voor FAEMA bezocht ik iedere dag verschillende cafés.

Nog voordat ik de deur opende, wist ik vaak al wat mij binnen te wachten stond. De geur van versgemalen koffie. Het zachte sissen van de stoom. Het vertrouwde geluid van de filterdrager die werd uitgeklopt. Het fijne getik van porseleinen kopjes. En vooral... De stemmen. Altijd die stemmen. Levendig. Geanimeerd. Vol warmte. Soms leek het alsof iedereen tegelijk aan het praten was. Ze spraken over voetbal. Over de politiek in Italië.

Over de families die ze hadden achtergelaten in Abruzzo, Sicilië of Veneto. Over het werk in de steenkoolmijnen. Over kinderen die opgroeiden tussen twee landen. Meestal luisterde ik meer dan ik sprak. En juist door te luisteren leerde ik het meest. Ik begon te begrijpen dat een café-uitbater veel meer was dan iemand die koffie schonk. Hij was een vertrouwenspersoon. Een raadgever. En soms zelfs een psycholoog. Hij kende de vreugde van zijn klanten.

Maar ook hun zorgen. Hij wist wie heimwee had. Wie trouw geld naar zijn familie in Italië stuurde. Wie ervan droomde ooit terug te keren naar zijn geboortedorp. En wie diep van binnen al had aanvaard dat België zijn nieuwe thuis was geworden. Ik zag mannen binnenkomen met de sporen van de steenkoolmijn nog zichtbaar op hun gezicht. Hun handen vertelden hetzelfde verhaal. Handen die hard waren geworden door jarenlang zwaar werk. Ze bleven zelden lang.

De meesten bestelden eenvoudig:

‘Un espresso.’

Enkele ogenblikken later stond het kleine kopje voor hen. Donker. Geurig. Met bovenop een prachtige hazelnootkleurige crema. Niet groot. Niet aangelengd. Maar vol en intens. Precies zoals in Italië. Ze namen een slok. En soms zeiden ze maar één woord.

‘Perfetto.’

Meer hoefde er niet gezegd te worden. Die paar minuten aan de toog waren vaak een klein moment van rust in hun lange werkdag. Mensen kwamen er niet alleen om koffie te drinken. Ze ontmoetten er vrienden. Ze maakten afspraken. Ze vonden er werk. Ze kondigden huwelijken aan. Ze kwamen hun pasgeboren kinderen voorstellen. En soms namen ze er afscheid van vrienden die terugkeerden naar Italië of elders aan een nieuw hoofdstuk van hun leven begonnen.

Toen besepte ik niet dat ik getuige was van een belangrijk stukje geschiedenis. Voor mij was het gewoon mijn werk. Pas vele jaren later begreep ik hoe bijzonder die cafés werkelijk waren. Ze hielpen duizenden Italiaanse families zich thuis te voelen in België

zonder ooit het contact met hun wortels te verliezen. Zelfs vandaag, wanneer ik een oude FAEMA E61 zie, word ik onmiddellijk teruggebracht naar die jaren. Niet alleen naar de machine zelf.

Maar vooral naar de mensen. Naar de café-uitbater die iedere klant ontving alsof hij deel uitmaakte van de familie. Naar de mijnwerker die na een lange werkdag eindelijk enkele ogenblikken van rust kon vinden. Naar de geur van versgezette espresso die zich vermengde met gesprekken in het Italiaans, Nederlands, Frans en soms zelfs het Limburgse dialect. Dat was België. Een land waar verschillende culturen elkaar ontmoetten. Niet in vergaderzalen.

Maar rond een eenvoudige koffiebar. Misschien is dat ook de reden waarom ik altijd heb geloofd dat zakendoen om veel meer gaat dan het verkopen van producten. Zakendoen brengt mensen samen. Een goede espresso brengt mensen rond dezelfde tafel. En telkens wanneer mensen de tijd nemen om met elkaar te praten, groeit er begrip. Ontstaan er vriendschappen. En worden er soms nieuwe dromen geboren. Daar heb ik die lessen geleerd. Niet uit een boek.

Maar achter de togen van honderden kleine cafés die samen één bijzonder verhaal vertelden. Een verhaal van moed. Van integratie. Van heimwee. En van hoop. Een verhaal dat vandaag nog altijd voortleeft in iedere espresso die met liefde wordt bereid.

HOOFDSTUK 20

Eerst leren. Dan pas verkopen.

Na verloop van tijd begon mijn rol bij FAEMA te veranderen. Ik installeerde niet langer alleen espressomachines. Langzaam kreeg ik ook de kans om klanten te bezoeken, hen advies te geven en hen te helpen de juiste keuzes te maken. Voor mij was dat een belangrijke stap. Alles wat ik in de praktijk had geleerd over espressomachines, koffiemolens en koffie kon ik nu gebruiken in mijn gesprekken met klanten. Ik hoefde niet alleen te vertellen wat een machine kon.

Ik wist hoe ze werkte. Ik kende haar sterke punten. Maar ook haar beperkingen. Daar ontdekte ik iets wat later een van de fundamenteën van mijn manier van verkopen zou worden. Eerst leren. Dan pas verkopen. Veel mensen denken dat verkopen vooral betekent dat je goed moet kunnen praten. Mijn ervaring leerde mij precies het tegenovergestelde. De beste verkopers die ik ooit heb ontmoet, waren in de eerste plaats uitzonderlijk goede luisteraars.

Dat is wat ik zelf altijd heb geprobeerd te zijn. Wanneer ik een café binnenstapte, begon ik nooit meteen over een nieuwe machine. Eerst observeerde ik. Hoe werkte de uitbater? Hoe oud was de espressomachine die hij gebruikte? Hoe werd de koffie bewaard? Hoe was de koffiemolen afgesteld? Hoeveel kopjes koffie werden er iedere dag geschonken? Ik stelde vragen. Heel veel vragen. Niet om te laten zien hoeveel ik wist.

Maar omdat ik werkelijk wilde begrijpen. Soms was een klant ervan overtuigd dat hij een nieuwe espressomachine nodig had. Na een halfuur observeren ontdekte ik dan dat eigenlijk alleen een eenvoudige aanpassing van de koffiemolen nodig was. Op zulke momenten verkocht ik niets. Integendeel. Ik zei eerlijk:

‘Uw machine is nog in uitstekende staat. Laten we eerst dit proberen.’

Sommige mensen zullen mij misschien een vreemde verkoper hebben gevonden. Een verkoper die niet verkocht. Maar enkele maanden later belden diezelfde mensen mij opnieuw. Niet omdat ik hen had overtuigd iets te kopen. Maar omdat ze wisten dat ik hen geen machine zou aanraden die ze niet nodig hadden. Zo ontstond langzaam de filosofie die mij mijn hele professionele leven zou begeleiden. Ik probeerde mensen nooit iets te verkopen wat ze niet werkelijk nodig hadden.

Misschien ben ik daardoor enkele bestellingen misgelopen. Maar in ruil kreeg ik iets dat veel waardevoller was. Respect. En klanten die mij jarenlang trouw bleven. Later, toen ik vertegenwoordiger werd van verschillende Italiaanse fabrikanten van keramische tegels, werkte ik op precies dezelfde manier. Eerst de producten leren kennen. De fabrieken begrijpen. De markt bestuderen. Luisteren naar de klanten. En dan pas verkopen.

Nog later, toen Marco en ik begonnen te dromen over software voor de keramische tegelindustrie, begonnen we opnieuw met dezelfde vraag:

‘Met welk probleem wordt de klant vandaag geconfronteerd?’

En vele jaren daarna, toen ik gefascineerd raakte door de eerste praktische toepassingen van artificiële intelligentie, stelde ik mij opnieuw precies dezelfde vraag. Niet:

‘Wat kan deze technologie?’

Maar:

‘Welk probleem lost ze werkelijk op voor de mensen die haar zullen gebruiken?’

Dat klinkt misschien vanzelfsprekend. Voor mij was het dat nooit. Ik heb te veel ondernemers ontmoet die verliefd waren geworden op hun eigen product. Maar vergeten waren te luisteren naar de mensen voor wie dat product bedoeld was. Ik heb altijd geprobeerd die fout te vermijden. FAEMA gaf mij veel meer dan een beroep. Het leerde mij dat technische kennis belangrijk is. Dat vakkennis onmisbaar is.

Maar vooral dat je pas geloofwaardig advies kunt geven wanneer je zelf begrijpt waarover je spreekt. Geen enkele machine, hoe perfect ze ook is, is belangrijker dan de mens die ermee moet werken. Die les is mijn hele leven bij mij gebleven. En als ik vandaag één advies zou mogen geven aan een jonge ondernemer, dan zou het dit zijn: Verkoop nooit iets wat je zelf niet begrijpt. Luister eerst naar de mens die voor je staat.

Probeer te begrijpen wat hij werkelijk nodig heeft. En bied pas daarna een oplossing aan. Wanneer ik vandaag terugkijk naar die jonge vertegenwoordiger, zie ik iemand die nog ontzettend veel moest leren. Maar ik zie ook een jonge man die één groot voordeel bezat. Hij was nooit bang om toe te geven dat hij nog niet alles wist. Want hoe meer ik leerde, hoe beter ik begreep hoeveel er nog te ontdekken viel.

Misschien is juist die houding een van de belangrijkste eigenschappen geweest die mij mijn hele leven is bijgebleven. Niet de overtuiging dat ik altijd gelijk had. Maar de bereidheid om iedere dag opnieuw iets bij te leren.

HOOFDSTUK 21

Een kopje espresso en een les voor het leven

Het was nog vroeg in de ochtend toen ik mijn auto voor een klein Italiaans café parkeerde. Het uithangbord boven de deur hing er waarschijnlijk al vele jaren. De verf begon af te bladderen. De gordijnen voor de ramen waren eenvoudig. Maar zodra ik de deur opende, voelde ik mij thuis. De geur van versgemalen koffie kwam mij tegemoet. De espressomachine was volledig opgewarmd. Op de toog lagen enkele gebakjes netjes onder een glazen stolp.

Achter de bar stond de uitbater. Hij begroette mij met een brede glimlach.

‘Renato... gelukkig dat je er bent.’

Ik lachte.

‘Wat is er deze keer aan de hand?’

Hij wees naar de FAEMA.

‘De koffie smaakt gewoon niet meer zoals vroeger.’

Het was een zin die ik al vaak had gehoord. Voor de meeste mensen was de machine altijd de eerste verdachte. Maar mijn ervaring had mij inmiddels geleerd om niet te snel conclusies te trekken. Ik zette mijn gereedschapskist op de grond. Niet om meteen de machine uit elkaar te halen.

Maar om eerst te kijken. Ik vroeg de uitbater een espresso te maken zoals hij dat iedere dag deed. Ik observeerde. Daarna proefde ik. Vervolgens controleerde ik de koffiemolen. Ik veranderde de afstelling nauwelijks. Slechts een fractie. We maakten opnieuw een espresso. Ik proefde nog een keer.

‘Nog één keer.’

Een laatste kleine aanpassing. Een derde kopje. De uitbater nam een slok. Enkele ogenblikken bleef hij stil. Toen verscheen een glimlach op zijn gezicht.

‘Daar is hij...’

Precies zoals het hoort.’ Ik glimlachte ook. Het probleem dat aanvankelijk zo groot had geleken, bleek uiteindelijk bijna niets te zijn. De machine was niet stuk. Er was geen dure herstelling nodig. Geen onderdeel moest worden vervangen. Slechts een kleine aanpassing had het verschil gemaakt. Tijdens de rit naar mijn volgende klant bleef ik daaraan denken. Hoeveel problemen in het leven lijken veel groter dan ze werkelijk zijn? Hoe vaak zoeken we naar ingewikkelde oplossingen terwijl een kleine aanpassing voldoende zou zijn?

Die gedachte heeft mij nooit meer verlaten. Later ontdekte ik precies hetzelfde in mijn eigen ondernemingen. Wanneer iets niet goed functioneerde, was mijn eerste reactie niet noodzakelijk om alles te veranderen. Eerst probeerde ik te begrijpen wat er werkelijk verkeerd liep. Soms lag de oplossing in iets heel kleins. Een andere werkwijze. Een beter gesprek. Een detail dat niemand had opgemerkt. Niet ieder probleem vraagt om een revolutie. Soms is het voldoende om wat beter te kijken.

Wat aandachtiger te luisteren. En te begrijpen waar de werkelijke oorzaak ligt. Misschien is dat de reden waarom ik altijd heb geloofd dat details belangrijk zijn. Een kleine afwijking kan onbelangrijk lijken. Tot je beseft dat juist dat kleine detail het eindresultaat bepaalt. Dat geldt voor een espresso.

Maar misschien ook voor het leven. Een woord dat we wel of niet uitspreken. Een gebaar dat we maken. Een moment waarop we besluiten toch nog even te luisteren. Een kleine beslissing waarvan we op dat ogenblik niet beseffen hoe belangrijk ze later zal blijken te zijn. Wanneer ik vandaag terugdenk aan al die cafés, weet ik niet meer hoeveel espressomachines ik heb nagekeken of hoeveel koffiemolens ik heb afgesteld. Die aantallen ben ik vergeten.

Wat ik mij wel herinner, zijn de mensen. Hun gezichten. Hun glimlach wanneer iets opnieuw werkte zoals het hoorde. Dat zijn de herinneringen die zijn gebleven. Misschien omdat mensen voor mij altijd belangrijker zijn geweest dan machines. En misschien is dat de reden waarom ik mij nooit alleen maar een techniker of vertegenwoordiger heb gevoeld. Ik voelde mij iemand die andere mensen hielp om hun werk een beetje beter te doen.

En wanneer ik daar vandaag op terugkijk, besef ik dat juist die kleine momenten mij vaak de grootste voldoening hebben gegeven. Soms kan een heel kleine aanpassing een groot verschil maken. In een kopje espresso. In een onderneming. En misschien zelfs in een mensenleven.

HOOFDSTUK 22

Bij Douwe Egberts begon ik koffie met andere ogen te bekijken

Toen ik FAEMA verliet om bij Douwe Egberts te gaan werken, dacht ik dat ik de wereld van de koffie al behoorlijk goed kende. Jarenlang had ik espressomachines geïnstalleerd. Ik kende de cafés. Ik kende de uitbaters. Ik begreep hoe belangrijk een juiste maling en een nauwkeurige afstelling van de machine waren.

Maar al snel besepte ik dat ik slechts een klein deel van het geheel had gezien. Bij Douwe Egberts ontdekte ik een totaal andere wereld. Mijn klanten waren niet langer alleen cafés. Ik bezocht ook scholen, ziekenhuizen, rusthuizen, fabrieken, kantoren en grote professionele keukens. Overal werd koffie in grote hoeveelheden geschonken. Dat betekende dat ik iedere dag heel verschillende mensen ontmoette. Directeurs. Aankoopverantwoordelijken. Chef-koks. Verpleegkundigen. Onderhoudstechniekers. Ieder van hen keek op een andere manier naar koffie.

Voor sommigen was het een moment van troost. Voor anderen was het gewoon een product dat zo efficiënt mogelijk moest worden bereid en geschonken. Zoals altijd luisterde ik. En hoe meer ik luisterde, hoe meer ik besepte dat koffie om veel meer ging dan alleen smaak. Snelheid was belangrijk. Hygiëne was belangrijk. Gebruiksgemak. Eenvoudig onderhoud. Betrouwbaarheid. Ook dat alles maakte deel uit van kwaliteit. Tijdens mijn bezoeken begon mij iets op te vallen wat telkens opnieuw in mijn gedachten terugkwam.

Veel koffiefilters — vooral de kunststof filtersystemen die toen veel werden gebruikt — werkten niet altijd op dezelfde manier. Op vochtige dagen veranderde de doorlooptijd. De koffie liep trager door. Soms ging een deel van het aroma verloren. Op andere momenten klaagden klanten over de kwaliteit zonder te begrijpen waar het probleem werkelijk vandaan kwam. Voor veel mensen was dat gewoon normaal.

Voor mij niet. Ik bleef erover nadenken. Waarom moest het zo? Kon het niet eenvoudiger? Kon het niet beter? Die vragen bleven door mijn hoofd gaan, lang nadat mijn werkdag voorbij was. Wanneer ik thuiskwam, begon ik te tekenen. Te experimenteren. Nieuwe mogelijkheden te bedenken. Niemand bij Douwe Egberts had mij gevraagd dat te doen. Ik werkte er in stilte aan, in mijn vrije tijd, omdat ik ervan overtuigd was dat er een betere oplossing mogelijk moest zijn.

Dorina zag mij vaak hele avonden verdiept in mijn ideeën. De tafel lag vol met vellen papier. Schetsen. Aantekeningen. Nieuwe concepten. Soms werkte iets. Veel vaker niet. Maar iedere poging — ook wanneer ze mislukte — bracht mij een stap dichterbij een mogelijke oplossing. Na vele experimenten begon langzaam een idee vorm te krijgen. Een idee waar ik werkelijk enthousiast over werd. Een papieren filter waarin de juiste hoeveelheid gemalen koffie al vooraf was aangebracht.

Eenvoudig. Hygiënisch. Iedere keer precies afgemeten. En vooral... In staat om telkens opnieuw een constante kwaliteit te leveren. Om mijn idee te testen, bouwde ik

zelfs een eenvoudig prototype dat automatisch verschillende van die vooraf gevulde papieren koffiefilters kon gebruiken. Het was verre van perfect. Maar het werkte. Ik had zelfs meer dan honderd van die papieren koffiefilters gemaakt om mijn idee te kunnen testen. Ik was ervan overtuigd dat het mogelijkheden bood.

Toen ik mijn project uiteindelijk bij Douwe Egberts voorstelde, hoopte ik dan ook dat men dezelfde mogelijkheden zou zien die ik erin zag. Er werd naar mij geluisterd. Maar de reactie was niet wat ik had gehoopt. Voor het bedrijf bood mijn project op dat ogenblik onvoldoende meerwaarde. De problemen met de bestaande filtersystemen waren ondertussen grotendeels opgelost en men zag geen reden om een nieuwe richting in te slaan.

Ook speelde mee dat een dergelijk systeem mogelijk naast andere bestaande koffieoplossingen van het bedrijf zou komen te staan. Zakelijk kon ik begrijpen dat een groot bedrijf zijn eigen prioriteiten had. Maar menselijk was ik teleurgesteld. Ik had zoveel avonden aan dat project gewerkt. Niet omdat iemand mij ervoor betaalde. Niet omdat het mijn opdracht was.

Maar omdat ik geloofde dat ik iets had gevonden wat beter kon. Toen bleek dat mijn idee voor het bedrijf weinig toegevoegde waarde had, raakte mij dat meer dan ik aanvankelijk wilde toegeven. Die teleurstelling speelde mee in mijn beslissing om Douwe Egberts te verlaten. Maar er was ook een heel praktische reden. Dorina en ik bouwden aan onze toekomst. We wilden een eigen huis kopen in Heusden-Zolder, waar zij les kon geven aan het Atheneum.

Daarvoor hadden we financiële zekerheid nodig. Ik kreeg de mogelijkheid om als verkoper bij Groep Riem aan de slag te gaan. Daar kon ik, afhankelijk van mijn resultaten, drie tot vier keer meer verdienen dan bij Douwe Egberts. Voor een jonge man die een gezin wilde opbouwen en een huis wilde kopen, was dat verschil enorm. Mijn beslissing om te vertrekken was daarom een combinatie van twee dingen. Teleurstelling over een idee waarin ik sterk had geloofd.

En de verantwoordelijkheid om vooruit te denken aan de toekomst van mijn gezin. Ik verliet Douwe Egberts uiteindelijk met gemengde gevoelens. Ik was dankbaar voor alles wat ik er had geleerd. Maar tegelijkertijd voelde ik dat het tijd was om verder te gaan. Vele jaren later verschenen koffiepads op de markt en veranderden zij de manier waarop miljoenen mensen thuis koffie bereidden.

Door de jaren heen hebben mensen mij soms gevraagd of ik ooit het gevoel heb gehad dat ik erkenning ben misgelopen. Mijn antwoord is altijd hetzelfde geweest. Nee. Ik had geen erkenning nodig. Ik weet wat ik heb onderzocht. Ik weet welke ideeën ik heb ontwikkeld. Of anderen daar later door geïnspireerd zijn geraakt of niet, weet ik oprecht niet. En vandaag doet dat er voor mij ook niet meer toe. Wat voor mij telt, is iets veel belangrijkers.

Opnieuw had ik een les geleerd die mij de rest van mijn leven zou bijblijven. Durf vragen te stellen. Durf te experimenteren. En wees nooit bang om een idee te onderzoeken — zelfs wanneer nog niemand anders erin gelooft. Maar ik leerde ook iets anders. Een mens leeft niet alleen van ideeën. Er komt een ogenblik waarop hij verantwoordelijkheid moet nemen voor zijn gezin en keuzes moet maken die misschien niet alleen door passie, maar ook door de werkelijkheid worden bepaald.

Mijn vertrek bij Douwe Egberts was zo'n keuze. Een deur ging dicht. Een andere ging open. En zonder dat ik het toen kon weten, bracht die volgende stap mij opnieuw dicht bij de ondernemer die langzaam in mij aan het groeien was. Niet ieder idee verandert de wereld.

Maar ieder idee dat je met overtuiging volgt, leert je iets over jezelf. En misschien is dat wel het grootste geschenk dat mijn jaren bij Douwe Egberts mij hebben gegeven.

HOOFDSTUK 23

De ondernemer die nog niet wist dat hij er een zou worden

Wanneer ik vandaag terugkijk op die eerste jaren van mijn professionele leven, is dankbaarheid het eerste gevoel dat bij mij opkomt. Ik heb enorm veel geleerd. Niet alleen over koffie. Niet alleen over verkopen. Maar vooral over mensen. Bij FAEMA en later bij Douwe Egberts kreeg ik de kans om heel verschillende klanten en bedrijven te leren kennen. Kleine familiebedrijven. Grote instellingen. Ieder bezoek was anders. Iedere klant had andere verwachtingen. En iedere dag bracht nieuwe ervaringen.

Toch begon diep in mij langzaam iets te groeien. Het was geen ontevredenheid. Het was geen verlangen om zomaar weg te gaan. Het was een droom. Steeds vaker vroeg ik mij af:

‘Wat als ik op een dag iets van mezelf zou opbouwen?’

Niet omdat ik ervan droomde rijk te worden. Geld is nooit de drijvende kracht in mijn leven geweest. Wat mij fascineerde, was iets anders. De vrijheid om mijn eigen ideeën te ontwikkelen. Om nieuwe oplossingen te bedenken. Om zelf verantwoordelijkheid te dragen voor de beslissingen die ik nam. Die manier van denken was eigenlijk al eerder in mij aanwezig geweest. Bij FAEMA. Bij Douwe Egberts.

Later ook bij Groep Riem. Waar ik ook werkte, ik keek nooit alleen naar wat er al bestond. Ik keek bijna automatisch naar wat beter kon. Soms maakte dat het leven ingewikkelder. Want wie voortdurend mogelijkheden ziet om iets te verbeteren, ziet ook voortdurend dingen die nog gedaan kunnen worden. Ik vond het moeilijk om een probleem zomaar achter mij te laten.

Wanneer ik ’s avonds thuiskwam, stopte mijn werk niet altijd wanneer ik mijn jas uittrok. Mijn hoofd bleef verder werken. Zelfs wanneer we samen aan tafel zaten, dacht ik soms nog aan een klant die ik die dag had bezocht. Aan een machine die eenvoudiger ontworpen kon worden. Aan een probleem waarvoor misschien een betere oplossing bestond. Dorina kende mij. Soms keek ze naar mij en glimlachte.

‘Je bent nog altijd aan het werk... in je hoofd.’

En ze had gelijk. Mijn lichaam zat thuis aan tafel. Maar mijn gedachten reden soms nog altijd over de wegen van België. Niet omdat ik ongelukkig was. Integendeel. Ik hield van mijn werk. Maar nog meer hield ik van het zoeken. Van begrijpen. Van mogelijkheden zien. Van ideeën met elkaar verbinden die op het eerste gezicht misschien niets met elkaar te maken hadden. Veel mensen denken dat iemand ondernemer wordt op de dag dat hij zijn eerste bedrijf opricht.

Vandaag geloof ik dat niet meer. Een ondernemer wordt misschien al veel eerder geboren. Op het ogenblik waarop hij naar iets kijkt en denkt:

‘Er moet toch een betere manier zijn.’

Dat gevoel herkende ik steeds sterker bij mezelf. Ik voelde dat ik niet gemaakt was om mijn hele leven dezelfde routine te blijven volgen. Ik had te veel ideeën. Te veel

nieuwsgierigheid. Te veel verlangen om iets te creëren. Sommige mensen vinden rust in zekerheid. Ik vond die vaak in een nieuwe uitdaging. Dat betekende niet dat ik roekeloos was. Integendeel. Ik dacht goed over de dingen na.

Misschien soms zelfs te lang. Maar zodra ik ervan overtuigd was dat een idee goed zat, ging ik ervoor. Ook wanneer anderen twijfelden. Vele jaren later zou ik begrijpen dat juist die eigenschap zowel een van mijn grootste krachten als een van mijn grootste zwakheden zou worden. Want wie ervoor kiest nieuwe wegen te bewandelen, loopt het risico te verdwalen.

Maar hij krijgt ook de kans plaatsen te ontdekken waar hij anders nooit zou zijn gekomen. Terwijl ik door België bleef rijden en mijn klanten bezocht, zag ik bovendien de wereld om mij heen veranderen. De horeca veranderde. De verwachtingen van klanten veranderden. Nieuwe technologieën deden hun intrede. Bedrijven gingen professioneler werken. Ik voelde dat er mogelijkheden ontstonden voor mensen die niet alleen keken naar wat er vandaag bestond, maar ook probeerden te zien wat morgen nodig zou zijn.

Dat vermogen om iets verder te kijken dan de horizon is mij mijn hele leven bijgebleven. Soms liep ik met mijn ideeën enkele jaren voor op mijn tijd. Dat klinkt misschien mooi. Maar in werkelijkheid is het niet altijd een voordeel. Een goed idee dat te vroeg komt, kan even moeilijk zijn als een slecht idee. Niet ieder idee vindt onmiddellijk zijn juiste moment. Sommige ideeën moeten wachten tot de wereld er klaar voor is.

Dat zou ik later meer dan eens ervaren. Maar in die jaren wist ik dat allemaal nog niet. Ik voelde alleen dat mijn verlangen naar zelfstandigheid steeds sterker werd. Langzaam. Niet van de ene dag op de andere. Het groeide zoals een zaadje dat onder de grond wortel schiet. Lange tijd is er niets te zien. Tot op een dag een klein groen scheutje door de aarde breekt. Zo ging het ook bij mij.

Ik wist nog niet welk bedrijf ik ooit zou oprichten. Ik kende de naam nog niet. Ik wist niet welke successen mij te wachten stonden. En zeker niet welke moeilijkheden. Maar diep in mijn hart voelde ik dat ik op een dag mijn eigen weg zou gaan. Niet om belangrijker te worden dan iemand anders. Niet om beroemd te worden. En ook niet om rijk te worden.

Maar om vrij te zijn. Vrij om naar betere oplossingen te zoeken. Vrij om mijn ideeën een kans te geven. Vrij om verantwoordelijkheid te nemen voor mijn eigen beslissingen. En zelfs vrij om fouten te maken. Want ik heb altijd geloofd dat wie nooit fouten maakt, waarschijnlijk ook nooit de moed heeft gehad iets nieuws te proberen. Ik heb in mijn leven fouten gemaakt. Meer dan één. Er waren momenten waarop ik mensen te snel vertrouwde.

Momenten waarop ik bepaalde dromen langer heb vastgehouden dan misschien goed voor mij was. Momenten waarop mijn enthousiasme sterker was dan mijn voorzichtigheid. Maar iedere fout heeft mij iets geleerd. En zonder die fouten zou ik nooit de man zijn geworden die ik vandaag ben. Misschien is dat de reden waarom ik nu met zoveel rust naar die jaren kan terugkijken. Niet omdat alles altijd goed is afgelopen. Dat is zeker niet zo.

Maar omdat ik weet dat ik altijd geprobeerd heb eerlijk en integer te handelen. Ik probeerde. Ik viel. Ik leerde. En ik ging opnieuw verder. Wanneer ik vandaag terugdenk aan die jonge vertegenwoordiger die door heel België van de ene klant naar de andere

reed, zie ik iets wat hij zelf toen nog niet kon zien. Ik zie de ondernemer die hij later zou worden. Hij was er eigenlijk al. In zijn nieuwsgierigheid.

In zijn koppigheid. In zijn ideeën. In zijn verlangen om dingen beter te maken. En in zijn behoefte om ooit zijn eigen weg te kunnen kiezen. Het enige verschil was... Hij wist het zelf nog niet. Soms lijkt het alsof het leven onze toekomst al kent, lang voordat wij ons die zelf kunnen voorstellen. En misschien is dat wel een van de mooiste mysteries van het leven.

HOOFDSTUK 24

Opnieuw beginnen

Toen ik Douwe Egberts verliet, stond ik opnieuw op een kruispunt. Ik kon verdergaan met wat ik al kende. Of ik kon een nieuwe uitdaging aangaan. Wanneer ik daar vandaag op terugkijk, lijkt het misschien alsof ik belangrijke beslissingen altijd gemakkelijk nam. Niets is minder waar. Iedere verandering bracht onzekerheid met zich mee. Ik had een gezin. Verantwoordelijkheden. Rekeningen die betaald moesten worden. En Dorina en ik droomden ervan een eigen huis te kopen in Heusden-Zolder.

Daarom speelde ook het financiële aspect een belangrijke rol in mijn beslissing. Zo kwam ik terecht bij Groep Riem, een bedrijf dat gespecialiseerd was in aerosolproducten. De eigenaar van het bedrijf was een Italiaan. Signor Nicoletti. Ook dat speelde mee in mijn beslissing om er te gaan werken. Hoewel de aerosolsector voor mij volledig nieuw was en eigenlijk nooit echt mijn wereld zou worden, voelde de aanwezigheid van een Italiaanse eigenaar toch vertrouwd.

Financieel was het bovendien een enorme stap vooruit. Als verkoper kon ik er, afhankelijk van mijn resultaten, drie tot vier keer meer verdienen dan bij Douwe Egberts. Voor een jonge man met een gezin en plannen voor een eigen huis was dat verschil enorm. Maar opnieuw stapte ik een totaal andere wereld binnen. Nieuwe producten. Nieuwe klanten. Nieuwe collega's. En opnieuw moest ik alles vanaf het begin leren. De aerosolsector zelf werd nooit echt mijn wereld.

Ik voelde er niet dezelfde passie voor die ik bij koffie had gevoeld. Maar achteraf gezien heeft Groep Riem mij iets anders gegeven wat voor mijn verdere loopbaan bijzonder waardevol zou blijken. Ik leerde er verkopen op een veel systematischere manier. Alles werd gemeten. De verkoopcijfers per product. Per regio. Per vertegenwoordiger. Iedere week kwamen alle verkopers samen. De resultaten werden besproken. Vergeleken. Geanalyseerd. Wie had meer verkocht? Welke producten deden het goed?

Welke regio bleef achter? Waar konden de cijfers omhoog? Alles moest groeien. Meer omzet. Meer producten. Betere resultaten. Voor iemand zoals ik, die altijd wilde begrijpen waarom iets werkte, was dat bijzonder leerrijk. Ik begon verkoop niet alleen als een menselijke relatie te zien, maar ook als iets wat je kon analyseren. Cijfers vertelden een verhaal. Ze lieten zien waar kansen lagen. Waar iets veranderde. En waar een bepaalde aanpak wel of niet werkte.

Die kennis zou mij later als ondernemer nog vaak van pas komen. Maar er was ook een andere kant. De druk om steeds meer te verkopen was groot. Iedere week opnieuw. En daar begon het voor mij te wringen. Want de verkoopfilosofie die ik zelf langzaam had ontwikkeld, vertrok vanuit een andere gedachte. Ik wilde eerst begrijpen wat een klant werkelijk nodig had. Bij Groep Riem ervoer ik dat het resultaat soms belangrijker werd dan die vraag.

Er waren momenten waarop klanten meer kochten dan ik persoonlijk noodzakelijk vond. Soms had ik zelfs het gevoel dat klanten producten kochten, niet zozeer omdat ze die werkelijk nodig hadden, maar door de aandacht en overtuigingskracht die ze van de verkoper kregen. Voor mij ging dat te ver. Niet omdat ik tegen verkopen was. Ik was verkoper en ik hield van mijn beroep.

Maar ik wilde 's avonds naar huis kunnen rijden met het gevoel dat een klant iets had gekocht omdat het voor hem werkelijk nuttig was. Niet alleen omdat ik hem goed genoeg had kunnen overtuigen. Dat verschil lijkt misschien klein. Voor mij was het fundamenteel. Ik verdiende bij Groep Riem heel goed. Veel beter dan voordien.

Maar langzaam begon ik te beseffen dat geld alleen nooit voldoende zou zijn om mij tevreden te maken. Ik moest mij ook kunnen herkennen in de manier waarop ik mijn werk deed. Tegelijkertijd kreeg ik er een doorgedreven commerciële opleiding. Een van de boeken die daarbij telkens opnieuw terugkwamen, was het bekende werk van Dale Carnegie, *Hoe je vrienden maakt en mensen beïnvloedt*. We moesten het lezen en de lessen eruit opnieuw bestuderen.

Het ging over mensen. Over luisteren. Over belangstelling tonen. Over menselijke relaties. Veel van die ideeën spraken mij aan, omdat ze aansloten bij iets wat ik zelf al tijdens mijn jaren in de horeca had ontdekt. Een klant is eerst en vooral een mens. Toch leerde ik bij Groep Riem misschien nog iets belangrijkers. Een verkooptechniek is slechts een instrument. Wat telt, is hoe je dat instrument gebruikt. Je kunt technieken gebruiken om iemand koste wat het kost te overtuigen.

Maar je kunt dezelfde kennis ook gebruiken om beter te luisteren, beter te begrijpen en uiteindelijk een betere oplossing aan te bieden. Ik wist steeds duidelijker welke verkoper ik wilde zijn. En ook welke verkoper ik niet wilde worden. Het hogere inkomen bij Groep Riem hielp Dorina en mij om een belangrijke droom dichterbij te brengen. We wilden een eigen bungalow kopen in Heusden-Zolder en daar samen een thuis voor ons gezin opbouwen.

Toen dat uiteindelijk lukte, voelde het als het tastbare bewijs dat hard werken iets blijvends kon voortbrengen. Maar de herinneringen die van die bungalow werkelijk een thuis maakten, verdienen hun eigen hoofdstuk. Mijn periode bij Groep Riem duurde uiteindelijk niet lang. Toch nam ik er lessen mee die mij de rest van mijn professionele leven zouden begeleiden. Ik had geleerd hoe je verkoop kunt meten. Hoe je resultaten kunt analyseren. Hoe commerciële technieken kunnen helpen om beter te worden.

Signor Nicoletti had mij de kans gegeven een totaal nieuwe commerciële wereld te leren kennen. Een wereld die misschien niet helemaal de mijne was, maar waaruit ik veel zou meenemen. Ik had er ook ontdekt waar voor mij de grens lag. Ik wilde succesvol zijn. Ik wilde goed verdienen.

Maar niet ten koste van mijn eigen overtuigingen. Want uiteindelijk wordt een goede verkoper niet alleen beoordeeld op wat hij verkoopt. Maar ook op de manier waarop hij dat doet.

HOOFDSTUK 25

De sleutel tot onze toekomst

Er zijn momenten in het leven die op het eerste gezicht heel gewoon lijken. Pas vele jaren later beseffen we dat juist op zo'n moment een nieuw hoofdstuk begon. Zo was het ook toen Dorina en ik de sleutel van onze eerste bungalow in onze handen hielden. Vandaag is het voor jongere generaties misschien moeilijk om helemaal te begrijpen wat dat voor ons betekende. Voor ons was het kopen van een eigen huis helemaal niet vanzelfsprekend.

We kwamen allebei uit eenvoudige gezinnen. Niemand had ons iets cadeau gedaan. Iedere frank die we konden sparen, was verdiend door hard te werken. Toen we voor het eerst samen, helemaal alleen, ons nieuwe huis binnenstapten, zeiden we weinig. We liepen langzaam van kamer naar kamer. We keken naar de nog kale muren. Naar de ramen zonder gordijnen. Naar de tuin waar nog niets groeide. En toch... Zagen we veel meer dan wat er voor onze ogen stond.

We zagen onze toekomst.

‘Hier zullen we samen oud worden.’

‘Hier zullen onze kinderen opgroeien.’

‘Hier zullen we verjaardagen vieren.’

‘Hier zullen onze vrienden altijd welkom zijn.’

Het huis was nog leeg. Maar onze dromen vulden iedere kamer al. We hadden geen dure meubels. Geen luxueuze keuken. Geen grote televisie. En dat alles kon ons weinig schelen. Iedere stoel die we kochten, voelde als een kleine overwinning. Iedere kast. Iedere lamp. Iedere bloem en iedere plant die we in de tuin zetten. Alles wat we bezaten, droeg een verhaal met zich mee. Omdat we het zelf hadden verdiend door hard te werken en offers te brengen.

Maar al snel werd die bungalow veel meer dan een verzameling muren, meubels en dromen. Hij werd een thuis. Een plaats waar ons gezinsleven werkelijk vorm kreeg.

Met mijn beeldschone toekomstige vrouw Dorina in Italië, één jaar voordat wij trouwden.

Dorina en ik in Italië, één jaar vóór ons huwelijk - jong, verliefd en vol dromen.

Dorina, mijn eeuwige schooljuffrouw.

HOOFDSTUK 26

De mensen die van een huis een thuis maakten

Maar een thuis wordt niet alleen gevormd door de mensen die er wonen. Ook de mensen rondom ons werden een belangrijk deel van ons leven. We hadden het geluk geweldige burens te hebben. Onder hen waren Jules en Alphonsine. Wat begon als een gewone burensrelatie, groeide uit tot een vriendschap die de tijd zou doorstaan. Meer dan vijftig jaar later zijn we nog altijd bevriend.

Wanneer ik daar vandaag bijilsta, vind ik dat op zichzelf al iets heel bijzonders. Want door de jaren heen hebben we veel meer gedeeld dan alleen een straat of een buurt. We vierden samen feesten. Verjaardagen. We zaten samen rond de tafel. We lachten. Onze kinderen speelden samen en groeiden naast elkaar op. We gingen zelfs samen op vakantie. Naar Italië. Naar Frankrijk. Naar Engeland. Het waren geen spectaculaire reizen die indruk moesten maken op anderen.

Het waren reizen van jonge gezinnen die samen van het leven genoten. De kinderen speelden. Wij praatten. We aten samen. We ontdekten nieuwe plaatsen. En zonder dat we het toen beseften, waren we herinneringen aan het maken die meer dan een halve eeuw later nog altijd zouden bestaan.

Misschien waren juist dat onze rijkste jaren. Niet omdat we veel bezaten. Maar omdat we zoveel met elkaar deelden. Wanneer ik vandaag aan die bungalow terugdenk, zie ik daarom niet alleen het huis. Ik hoor de stemmen van de kinderen. Ik zie Marco en Michael. Ik zie Dorina. Ik zie Jules en Alphonsine. Ik zie vrienden rond de tafel. Verjaardagen. Feesten. Vakanties. Lange gesprekken. En al die gewone momenten waarvan je pas veel later begrijpt hoe buitengewoon kostbaar ze eigenlijk waren.

Ik denk dat dit de reden is waarom zoveel mensen van mijn generatie zoveel respect hadden voor wat ze bezaten. Niet omdat ze gierig waren. Maar omdat ze begrepen welke inspanningen achter iedere aankoop schuilgingen. En misschien nog belangrijker: Omdat we leerden dat de waarde van een huis uiteindelijk niet wordt bepaald door wat erin staat.

Maar door wat erin wordt beleefd. Wanneer ik vandaag aan die jaren terugdenk, is het daarom niet de bungalow die ik als eerste zie. Ik zie Dorina. Ik zie onze kinderen. Ik zie twee jonge mensen die vol vertrouwen naar de toekomst keken. We spraken over onze kinderen. Over reizen die we ooit zouden maken. Over onze dromen. We geloofden werkelijk dat het leven met ieder voorbijgaand jaar mooier zou worden. En als ik daar vandaag op terugkijk...

Was juist dat geloof ons geluk. We konden onmogelijk vermoeden welke onverwachte wendingen het leven nog voor ons in petto had. Dat er momenten zouden komen waarop we helemaal opnieuw moesten beginnen. Dat we tijden van immense vreugde zouden beleven. Maar ook momenten van diep verdriet. Gelukkig laat het leven ons niet vooraf zien wat de toekomst zal brengen. En misschien is dat wel een van zijn grootste zegeningen.

Want als we in onze jeugd al zouden weten welke moeilijkheden ons later te wachten staan, zouden velen van ons de moed verliezen om verder te gaan. In plaats daarvan geeft

het leven ons iets veel kostbaarders. Hoop. En hoop was de trouwste gast in onze eerste bungalow. Zelfs vandaag, wanneer ik mijn ogen sluit, kan ik nog altijd het geluid horen van die sleutel die voor de allereerste keer in het slot draaide.

Het duurde maar enkele seconden. En toch opende die sleutel de deur naar veel meer dan een huis. Naar de kinderjaren van onze zonen. Naar vriendschappen die een leven lang zouden duren. Naar verjaardagen en vakanties. Naar lachen rond de tafel. Naar gewone dagen die later kostbare herinneringen zouden worden. Naar een leven dat we ons op dat moment alleen nog maar konden voorstellen. Soms vraag ik mij af of geluk niet veel eenvoudiger is dan we denken.

Misschien begint geluk niet met grote rijkdom. Misschien begint het op de dag waarop twee mensen de moed vinden om elkaar aan te kijken en te zeggen:

‘Dit... wordt ons thuis.’

En misschien ontdek je pas vele jaren later wat dat kleine woord werkelijk betekende. Thuis was nooit alleen het huis. Thuis waren de mensen die er samen met ons een leven van maakten.

Jules en Alphonsine, onze allerliefste vrienden met wie wij al meer dan vijftig jaar een hechte vriendschap delen.

HOOFDSTUK 27

De eerste keer dat ik vader werd

Er zijn dagen waarop het leven beetje bij beetje verandert. En er zijn dagen waarop alles in één enkel ogenblik verandert. 10 oktober 1972 was zo'n dag. Maar om te begrijpen wat de geboorte van Marco voor Dorina en mij betekende, moet ik eigenlijk enkele maanden verder teruggaan. Voor Marco kwam, hadden we een kindje verloren. Dorina had een miskraam gehad. Het was een pijnlijke ervaring waarover in die tijd misschien minder werd gesproken dan vandaag.

Je probeerde verder te gaan. Maar wat gebeurd was, bleef in je gedachten aanwezig. Na de miskraam had de dokter ons uitdrukkelijk aangeraden om minstens een jaar te wachten voordat we opnieuw aan een zwangerschap zouden denken. Het risico op verdere complicaties was volgens hem te groot. We namen die waarschuwing ernstig. We waren jong. We wilden heel graag kinderen.

Maar de gezondheid van Dorina kwam op de eerste plaats. Daarom hadden we helemaal niet verwacht dat er zo snel opnieuw een zwangerschap zou komen. En toch gebeurde het. Slechts enkele maanden na de miskraam bleek Dorina opnieuw zwanger te zijn. Van Marco. Normaal zou zo'n bericht alleen vreugde moeten brengen. Bij ons was het anders. Natuurlijk waren we blij.

Maar die blijdschap werd onmiddellijk vergezeld door angst. De woorden van de dokter zaten nog vers in ons geheugen. We hadden een jaar moeten wachten. Dat jaar was lang niet voorbij. Wat zou deze nieuwe zwangerschap betekenen voor Dorina? Zou haar gezondheid gevaar lopen? Zou het kindje gezond zijn? Zouden er opnieuw complicaties komen? Plotseling was iets waarnaar we zo verlangden tegelijk iets waarvoor we bang waren. We hoopten.

Maar we twijfelden. We geloofden. Maar we waren ook bang. Achteraf gezien waren veel van die twijfels gelukkig onnodig. Maar op dat moment konden wij dat onmogelijk weten. We konden niets anders doen dan voorzichtig verdergaan. Dag na dag. Week na week. En hopen dat alles goed zou komen. Daarbij kwam nog een andere onzekerheid. Onze financiële situatie was verre van gemakkelijk. Dorina werkte wel als lerares, maar ze was nog niet benoemd.

Haar loon werd niet altijd regelmatig uitbetaald. Soms moesten we lang op haar geld wachten. Voor een jong echtpaar dat nog maar pas aan zijn leven samen was begonnen, zorgde dat regelmatig voor financiële moeilijkheden. We woonden toen in een appartement aan de kleine ring in Hasselt. We hadden geen grote financiële reserves. Iedere frank telde. Er waren rekeningen. De dagelijkse kosten. En nu kwam er een kindje bij.

Toch herinner ik mij niet dat we ons ooit hebben afgevraagd of we Marco wilden. Die vraag bestond niet. Vanaf het moment dat we wisten dat hij onderweg was, was hij ons kind. Onze bezorgdheid ging niet over zijn komst. Onze bezorgdheid was of Dorina en hij veilig door die zwangerschap zouden komen. Maand na maand groeide niet alleen het kindje. Ook onze hoop groeide.

Iedere week die zonder grote problemen voorbijging, bracht ons dichters bij het moment waarop we eindelijk zouden durven geloven dat alles goed zou komen. En toen kwam 10 oktober 1972. In het Virga Jesseziekenhuis in Hasselt werd onze zoon geboren. Marco. Toen ik hem voor de eerste keer zag, gebeurde er iets met mij wat ik nooit zal vergeten.

Voor mij was zijn geboorte het grootste wonder dat ik tot dan toe in mijn leven had meegemaakt. Na al die maanden van onzekerheid. Na de miskraam. Na de waarschuwing van de dokter. Na al onze angst en twijfels. Lag hij daar. Gezond. Levend. Onze zoon. Ik vond hem de mooiste baby die ik ooit in mijn leven had gezien. Natuurlijk zal iedere vader dat misschien over zijn eigen kind zeggen.

Maar voor mij was het werkelijk zo. Ik keek naar hem en kon nauwelijks geloven dat dit kleine mensje ons kind was. Alle spanning die ik maandenlang in mij had gedragen, leek op dat ogenblik los te komen. Ik huilde. Niet enkele tranen. Ik heb uren gehuild. Van geluk. Van opluchting. Van dankbaarheid. Alles kwam eruit. Al die zorgen die achteraf gelukkig onnodig waren gebleken. Al die vragen waarop we geen antwoord hadden gehad.

Al die nachten waarin we hadden gehoopt dat alles goed zou komen. Plotseling deden ze er niet meer toe. Marco was er. En hij was prachtig. Toen ik hem voor de eerste keer in mijn armen hield, durfde ik mij bijna niet te bewegen. Hij was zo klein. Zo kwetsbaar. Zo volmaakt in mijn ogen. Met zijn kleine handje sloot hij zijn vingertjes rond één van mijn vingers. Het was zo'n eenvoudig gebaar.

En toch veranderde het mijn hele leven. Ik keek naar hem en dacht maar één ding: Dit is mijn zoon. Op dat moment begreep ik dat ik niet langer alleen verantwoordelijk was voor mezelf. Dorina en ik waren niet langer alleen man en vrouw. We waren vader en moeder geworden.

Vanaf die dag zou een klein mensje op ons rekenen. Hij zou naar ons kijken. Van ons leren. Bij ons bescherming zoeken. En zonder dat hij het zelf wist, zou hij ons leren wat het werkelijk betekende om onvoorwaardelijk van iemand te houden. Dat besef maakte mij nederig. Ik wilde een goede vader zijn. Geen perfecte vader. Die bestaat niet.

Maar een vader die er altijd zou zijn. Een vader die zijn kinderen eerlijkheid zou leren. De waarde van je woord houden. Respect voor anderen. En de moed om nooit bang te zijn voor hard werken. Ik wist dat ik fouten zou maken. Iedere ouder maakt fouten. Maar ik deed mezelf één belofte. Marco zou altijd weten dat hij geliefd was. Hij zou altijd weten dat hij, wat er ook gebeurde, op zijn vader kon rekenen.

Ons appartement aan de kleine ring in Hasselt was niet groot. Onze financiële situatie was niet gemakkelijk. We hadden nog geen eigen huis. Geen zekerheid over wat de toekomst ons zou brengen. Maar toen we Marco mee naar huis namen, voelde ik mij rijker dan ik mij ooit tevoren had gevoeld. Niet door wat we bezaten.

Maar door wie we bij ons hadden. We waren een gezin geworden. Wanneer ik vandaag, na zoveel jaren, terugkijk op die periode, begrijp ik misschien nog beter wat geluk werkelijk betekent. Geluk is niet altijd de afwezigheid van zorgen. Soms komt het juist nadat je lange tijd bang bent geweest. En misschien ervaar je het daardoor nog intenser. Op 10 oktober 1972 hadden Dorina en ik geen groot huis. Geen financiële zekerheid.

Geen idee hoe ons verdere leven eruit zou zien. Maar we hadden Marco. En op die dag was dat alles wat telde. In de jaren die volgden, zou hij uitgroeien tot een man met zijn eigen karakter, zijn eigen dromen en zijn bijzondere talenten. Het leven zou ons samen langs wegen voeren die we op die dag onmogelijk konden voorzien.

Maar dat verhaal hoorde bij later. Ik wil 10 oktober 1972 bewaren zoals die dag werkelijk was. Niet met wat ik vandaag weet. Maar met wat ik toen voelde. Pure vreugde. Een geluk zo groot dat ik het niet met woorden kon uitdrukken. Alleen met tranen. Wanneer ik terugkijk op alles wat ik in mijn leven heb mogen meemaken, blijft de eerste keer dat ik Marco zag een van de meest overweldigende momenten van mijn bestaan.

Voor mij was hij een wonder. De mooiste baby die ik ooit had gezien. En terwijl ik daar stond en hilde van geluk, wist ik dat mijn leven voorgoed veranderd was. Op 10 oktober 1972 werd Marco geboren. En op diezelfde dag werd ook ik geboren. Als vader.

Mijn twee kinderen Michael en Marco in hun tienerjaren.

HOOFDSTUK 28

Ons gezin was nu compleet

Bijna vier jaar na de geboorte van Marco schonk het leven ons opnieuw een prachtig geschenk. Op 30 mei 1976 werd onze tweede zoon geboren. We noemden hem Michael. Het was een jaar dat veel mensen zich later zouden herinneren om de uitzonderlijke warmte. De zomer van 1976 zou een van de warmste van de eeuw worden.

Maar voor Dorina en mij zou dat jaar om een heel andere reden voor altijd in ons geheugen gegrift blijven. De geboorte van Michael verliep allesbehalve gemakkelijk. Dorina kreeg een bijzonder zware bevalling die meer dan twaalf uur duurde. Uur na uur verstreek. En zoals iedere man die naast de vrouw staat van wie hij houdt, voelde ik opnieuw hoe machteloos je op zo'n moment kunt zijn. Je kunt niets overnemen. Je kunt de pijn niet wegnemen.

Je kunt alleen aanwezig zijn. Wachten. Hopen. En verlangen naar het moment waarop iemand eindelijk zegt dat alles goed is afgelopen. Maar de bevalling werd nog moeilijker doordat Michael omgedraaid lag. Hij kwam met zijn twee voetjes eerst ter wereld. Voor Dorina moet het een verschrikkelijk zware beproeving zijn geweest. Meer dan twaalf uur

had zij gevochten om ons kind ter wereld te brengen. Ik kon alleen maar bewondering voelen voor haar kracht.

En toen hij er eindelijk was... Michael. Ons tweede kind. Onze tweede zoon. Opnieuw voelde ik die overweldigende emotie die mijn hart bijna vier jaar eerder had vervuld bij de geboorte van Marco. Maar deze keer zat er ook een enorme opluchting bij. Na al die uren van spanning was hij eindelijk geboren. En Dorina had die moeilijke bevalling doorstaan.

Wanneer je zoiets meemaakt, besef je opnieuw hoe broos het leven kan zijn. Het ene ogenblik wacht je vol angst en onzekerheid. Het volgende ogenblik ligt daar een nieuw mensje. Je eigen kind. En plotseling lijkt al het andere onbelangrijk. Toen ik Michael voor het eerst zag, gingen mijn gedachten ook naar Marco. Hij was zelf nog maar een kleine jongen van drie jaar.

Maar vanaf dat moment was hij niet langer enig kind. Hij was grote broer geworden. Zelfs vandaag moet ik nog glimlachen wanneer ik aan die tijd terugdenk. Ik vroeg me af of Marco werkelijk begreep wat er was gebeurd. Waarschijnlijk niet helemaal. Maar ik zag zijn nieuwsgierigheid wanneer hij voorzichtig naar zijn kleine broertje keek.

Vanaf die dag begon er voor ons gezin een nieuw hoofdstuk. Ons huis kwam nog meer tot leven. Overal lag speelgoed. Er werd gelachen. Soms waren er tranen. En zoals in ieder gezin waren er ook bij ons kleine ruzietjes. Maar bovenal... Er was leven. Een huis vol leven. Dorina en ik deden wat duizenden jonge ouders iedere dag proberen te doen. We wilden onze kinderen alles geven wat binnen onze mogelijkheden lag.

Geen luxe. Maar liefde. Geen overvloed. Maar de warmte en geborgenheid van een hecht gezin. We wilden hun leren respect te hebben voor anderen. Eerlijk te zijn. Hun woord te houden. En nooit te vergeten waar hun familie vandaan kwam. Ook taal maakte deel uit van die bijzondere wereld waarin onze kinderen opgroeiden. Omdat Dorina Franse les gaf, spraken wij thuis vooral Frans. Buiten ons huis was het Nederlands de taal van ons dagelijks leven.

En wanneer ik terugkwam op mijn cité De Lindeman, hoorde en sprak ik nog vaak het Italiaans waarmee ik zelf was opgegroeid. Drie talen. Maar ook drie werelden die deel uitmaakten van wie wij waren. Onze Italiaanse afkomst bleef altijd aanwezig. In onze gewoonten. In onze herinneringen. En vooral in onze verhalen. Verhalen over Loreto Aprutino. Over onze ouders en grootouders. Over de Abruzzes. Over mijn cité De Lindeman. Over de steenkoolmijnen.

En over de offers die onze ouders hadden gebracht om hun kinderen een betere toekomst te geven. Ik vond het belangrijk dat Marco en Michael begrepen dat hun leven deel uitmaakte van een verhaal dat lang vóór hun geboorte was begonnen. Ik wilde dat ze wisten wat hun grootouders hadden moeten achterlaten en hoeveel ze hadden opgeofferd, zodat hun kinderen en kleinkinderen in België kansen zouden krijgen die voor henzelf nooit vanzelfsprekend waren geweest.

Dat was de erfenis die ik hun wilde meegeven. Niet als een last. Maar als iets kostbaars. Iets om te bewaren. En misschien ooit zelf door te geven. Wanneer ik vandaag terugkijk, zie ik twee jongens die heel verschillend van elkaar waren. Ieder met zijn eigen karakter. Zijn eigen talenten. Zijn eigen dromen. Een vader leert al snel dat hij zijn kinderen niet met elkaar moet vergelijken. Ieder kind is uniek. Marco toonde al van jongs af aan een grote nieuwsgierigheid.

Hij stelde vragen. Hij wilde begrijpen hoe dingen werkten. Michael had zijn eigen karakter en zijn eigen kwaliteiten. En juist die verschillen maakten hen tot wie ze waren. Het mooiste was dat zij samen opgroeiden. Ze speelden samen. Ze lachten samen. En ja... Af en toe haalden ze samen ook wat kattenkwaad uit. Precies zoals een jeugd hoort te zijn. Ons gezin was nu compleet.

Wanneer ik na een lange werkdag thuiskwam en de stemmen van mijn kinderen hoorde, leken de zorgen van die dag vanzelf naar de achtergrond te verdwijnen. Op zulke momenten begon ik werkelijk te begrijpen waar echte rijkdom te vinden is. Niet op een bankrekening. Maar rond de keukentafel. In de glimlach van een kind. In de hand van de persoon van wie je houdt. In de stille geborgenheid van een huis waarin iedereen zich veilig voelt.

Dat was het geluk dat wij toen beleefden. Een eenvoudig geluk. Maar misschien is juist dat eenvoudige geluk wel een van de kostbaarste geschenken die een mens in zijn leven kan ontvangen. Toen had ik nog geen idee welke wegen het leven later voor Marco en Michael zou uitstippelen. Dat hoefde ik toen ook niet te weten.

Op dat moment waren zij gewoon onze twee jongens. Onze kinderen. En na die moeilijke uren waarin Michael ter wereld was gekomen, voelde ik vooral dankbaarheid. Dankbaarheid voor Dorina. Voor haar kracht. Voor Marco. Voor Michael. Voor ons gezin. Ik wist maar één ding. Ik zou alles doen wat binnen mijn mogelijkheden lag om mijn kinderen de kansen te geven die mijn ouders en ik zelf nooit hadden gekregen.

Vanaf dat moment werd dat een van de belangrijkste opdrachten van mijn leven. En misschien... ook wel een van de mooiste.

Dorina en ik op onze huwelijksdag in 1971 - het begin van een leven dat wij samen zouden opbouwen.

Samen aan tafel - een eenvoudig moment dat voor mij veel betekent.

Een teder moment met Dorina, de vrouw die al die jaren naast mij is blijven staan.

Dorina en ik met onze zoon Marco, en een jeugdportret van hem.

HOOFDSTUK 29

DOROMA – Toen een droom een naam kreeg

Sommige bedrijven ontstaan na maanden van voorbereiding en marktonderzoek. Andere ontstaan omdat het leven je plotseling dwingt een andere weg te zoeken. Zo ontstond DOROMA. Eind 1974 keerde ik terug naar de Belgische vestiging van FAEMA. Mijn avontuur bij Groep Riem had nauwelijks zes maanden geduurd. Ik kwam opnieuw terecht in een wereld die ik goed kende. Koffie. Espressomachines. Horeca. En vooral klanten. Deze keer keerde ik niet terug als techniker, maar als verkoper.

Al snel ontdekte ik dat verkopen mij bijzonder goed lag. Niet omdat ik mensen iets kon aansmeren. Dat heb ik nooit als verkopen beschouwd. Voor mij begon verkopen met luisteren. Begrijpen wat een klant werkelijk nodig had. Een passende oplossing zoeken. En vooral je woord houden. Misschien was dat de reden waarom mijn resultaten zo goed werden. Ik werd de beste verkoper van FAEMA in België. Mijn verkoopcijfers werden beloofd met premies en bonussen voor de uitzonderlijke resultaten die ik behaalde.

Voor een jonge man met een gezin betekende dat veel. Niet alleen financieel. Het gaf mij ook vertrouwen. Ik begon te beseffen dat de kennis die ik in de loop der jaren had opgebouwd werkelijk iets waard was. Ik kende de koffiewereld. Ik kende de machines. Ik kende de horeca. En bovenal kende ik de klanten. Het leek alsof ik eindelijk mijn plaats had gevonden.

Maar het leven heeft mij meer dan eens geleerd dat juist wanneer alles een vaste vorm lijkt te krijgen, er iets kan gebeuren waardoor je opnieuw moet beginnen. In de jaren zeventig kwam FAEMA in Italië steeds dieper in de problemen. In 1977 ging het toenmalige bedrijf uiteindelijk failliet.

Voor mij en mijn collega's in België betekende dat veel meer dan het verdwijnen van een werkgever. FAEMA was het bedrijf waar mijn liefde voor espresso was begonnen. Het was de plaats waar ik mijn vak had geleerd. Waar ik als techniker en later als verkoper een wereld had leren kennen die een belangrijk deel van mijn leven zou blijven. En plotseling viel die zekerheid weg. De gevolgen werden snel voelbaar. Klanten wisten niet meer waarop ze konden rekenen.

Bestellingen die ik met veel inzet had binnengehaald, werden keer op keer geannuleerd. Wat de ene dag nog een zekere verkoop leek, kon de volgende dag volledig wegvallen. Daarmee verdwenen niet alleen bestellingen. Ook mijn inkomen en de zekerheid van mijn gezin kwamen onder druk te staan. Ik had inmiddels een vrouw en twee jonge zonen. Marco was nog geen vijf jaar oud. Michael was pas geboren. We hadden een huis. Een lening.

Rekeningen. Een gezin waarvoor ik verantwoordelijk was. Ik kon mij niet veroorloven af te wachten en te hopen dat alles vanzelf goed zou komen. Ik moest andere wegen zoeken om mijn brood te verdienen. DOROMA was mijn eerste keuze. De gedachte om zelf iets op te bouwen leefde al langer in mij. Bij FAEMA had ik de ziel van espresso leren kennen. Bij Douwe Egberts had ik gezien hoe belangrijk kwaliteit, organisatie en vernieuwing waren.

Bij Groep Riem had ik geleerd hoe verkoopresultaten konden worden gemeten en geanalyseerd. En tijdens mijn tweede periode bij FAEMA had ik bewezen dat ik kon verkopen. Dat ik klanten kon overtuigen door kennis, service en vertrouwen. Toen FAEMA wegviel, stond ik dus voor een keuze. Ik kon opnieuw op zoek gaan naar een werkgever. Of ik kon proberen mijn eigen weg te gaan. Die beslissing was niet eenvoudig.

Een droom volgen klinkt achteraf vaak romantischer dan ze op het moment zelf werkelijk is. Wanneer je een vrouw en twee kleine kinderen hebt, denk je niet alleen aan wat er kan lukken. Je denkt ook aan wat er kan misgaan. Aan de lening van het huis. Aan de rekeningen. Aan eten op tafel. Aan de toekomst van je kinderen.

Maar ik wist ook dat ik iets bezat wat niemand mij kon afnemen. Mijn ervaring. Mijn kennis. Mijn klantencontacten. Mijn bereidheid om hard te werken. En mijn overtuiging dat ik zelf iets kon opbouwen. Zo besloot ik DOROMA op de markt te brengen. De naam had ik al eerder bedacht, nog vóór Michael werd geboren. Hij was niet toevallig gekozen. DOROMA droeg mijn gezin in zich. DO stond voor Dorina. RO stond voor Rossi.

En MA stond voor Marco. Samen vormden die drie delen één naam: DOROMA. Voor iemand anders was het misschien gewoon de naam van een koffiemark. Voor mij betekende hij veel meer. Mijn vrouw. Mijn familienaam. Mijn eerste zoon. Mijn gezin. En mijn eerste echte poging om op eigen kracht iets op te bouwen. Ook het logo dat ik voor DOROMA koos, verwees naar mijn Italiaanse afkomst. De wolvin.

Een beeld dat onlosmakelijk verbonden is met Rome en met het verhaal van Romulus en Remus. Ik wilde dat mijn koffie een Italiaanse identiteit uitstraalde. Niet alleen door de naam. Ook door het beeld. Door de uitstraling. Door alles wat het merk vertegenwoordigde. DOROMA moest voor mij meer zijn dan koffie in een verpakking. Het moest een eigen ziel hebben.

Maar bijna op hetzelfde ogenblik waarop ik met DOROMA begon, diende zich onverwacht een tweede mogelijkheid aan. Mijn neef Leonardo voerde rechtstreeks keramische tegels uit Italië in. Hij vroeg mij of ik niet met hem wilde samenwerken om die tegels in België te verkopen. De keramische wereld was voor mij volledig nieuw. Ik kende koffie. Ik kende espressomachines. Ik kende de horeca.

Maar van keramische tegels wist ik op dat moment nog vrijwel niets. Toch zag Leonardo waarschijnlijk iets in mij wat ik zelf nog niet helemaal kon inschatten. Hij wist dat ik kon verkopen. Dat ik gemakkelijk contact legde met mensen. Dat ik bereid was een product grondig te leren kennen voordat ik het bij klanten ging voorstellen. En bovenal wist hij dat ik niet bang was om opnieuw te beginnen.

Zijn voorstel kwam bovendien op een ogenblik waarop ik niet de luxe had om mogelijkheden zomaar af te wijzen. DOROMA was mijn eerste keuze en bleef een project waarin ik sterk geloofde. Maar ik moest ook praktisch denken. Mijn gezin had zekerheid nodig. Daarom besloot ik beide activiteiten te combineren. DOROMA en ITALIA IN. Koffie en keramische tegels. Twee totaal verschillende werelden. Gedurende enkele jaren werkte ik tegelijkertijd aan beide activiteiten.

Met DOROMA bleef ik verbonden met de wereld die ik het beste kende. Met ITALIA IN zette ik mijn eerste stappen in een sector die later een bijzonder grote rol in mijn leven zou spelen. Op dat moment wist ik nog niet waar die twee wegen mij naartoe zouden

brengen. Ik probeerde vooral vooruit te komen. Als zelfstandige kun je niet terugvallen op een grote organisatie. Jij bent de organisatie. Plotseling moest ik aan alles denken.

Aan de aankoop. Aan de verkoop. Aan klanten. Aan voorraad. Aan leveringen. Aan facturen. Aan betalingen. Aan de boekhouding. En ondertussen moest ik iedere dag opnieuw de baan op. Er waren dagen waarop vierentwintig uur eenvoudigweg niet voldoende leek. Maar er was één groot verschil met vroeger. Iedere stap die ik zette, zette ik nu voor mezelf en voor mijn gezin. Elke nieuwe klant gaf mij vertrouwen. Elke bestelling betekende meer dan omzet.

Ze vertelde mij: Misschien kan ik dit werkelijk. Dorina beleefde dat avontuur van dichtbij mee. Ze zag hoeveel uren ik werkte. Ze zag mijn enthousiasme. Maar ze kende ook mijn zorgen. Want achter de droom van iedere beginnende ondernemer schuilt een werkelijkheid waarover veel minder wordt gesproken. De nachten waarin je wakker ligt. De factuur die nog niet betaald is. De klant die twijfelt. De bestelling waarop je rekende en die uiteindelijk toch niet doorgaat.

De vraag of je de juiste beslissing hebt genomen. En vooral de verantwoordelijkheid tegenover de mensen die thuis op je rekenen. Wanneer de onzekerheid mij soms te zwaar viel, dacht ik aan mijn ouders. Aan mijn vader. Hij was naar België gekomen en diep onder de grond gaan werken zonder enige garantie dat zijn droom zou slagen. Hij had maar één overtuiging: zijn kinderen moesten het beter krijgen. Mijn moeder had mij op haar manier dezelfde les geleerd.

Niet opgeven wanneer het moeilijk wordt. Misschien zat die houding dieper in mij dan ik toen zelf beseftte. DOROMA en ITALIA IN waren in het begin kleine activiteiten. Heel klein zelfs. Maar voor mij waren ze groot. Niet vanwege de omzet. Niet vanwege de winst. Maar vanwege wat ze vertegenwoordigden. Vrijheid. Verantwoordelijkheid. En de mogelijkheid om volgens mijn eigen overtuigingen te werken.

Wanneer ik vandaag op die periode terugkijk, zie ik een merkwaardige tegenstelling. Het faillissement van FAEMA leek alleen maar een zware tegenslag. Het nam mij een baan af waarin ik bijzonder succesvol was. Ik was de beste verkoper van FAEMA in België geworden. Ik verdiende goed. Ik ontving premies en bonussen. Waarom zou iemand zoiets vrijwillig achterlaten?

Maar ik had die keuze niet. Het leven maakte ze voor mij. De bestellingen verdwenen. De zekerheid viel weg. Ik moest een andere manier vinden om mijn gezin te onderhouden. Precies daardoor werd ik gedwongen deuren te openen die ik anders misschien nog jarenlang gesloten had gehouden. Achter de eerste deur stond DOROMA. Mijn eigen koffiemark. Een naam waarin mijn gezin aanwezig was. Een wolvin die mij herinnerde aan mijn Italiaanse wortels.

Achter de tweede deur stond ITALIA IN. Mijn eerste kennismaking met de wereld van de Italiaanse keramische tegels. Een wereld waarvan ik toen onmogelijk kon vermoeden hoe belangrijk ze voor mijn verdere leven zou worden. Gedurende enkele jaren probeerde ik beide deuren open te houden. Ik verkocht koffie. Ik verkocht tegels. Ik leerde. Ik zocht. Ik bouwde. En ik probeerde iedere dag opnieuw voldoende te verdienen om mijn gezin de zekerheid te geven die door het faillissement van FAEMA plotseling verdwenen was.

Hoe het uiteindelijk met DOROMA en ITALIA IN zou aflopen, kon ik toen nog niet weten. Dat verhaal hoorde bij later. Op dat moment deed ik wat ik altijd had gedaan wanneer het leven mij voor een probleem stelde. Ik bleef niet wachten tot iemand anders

mij een oplossing aanreikte. Ik ging zelf op zoek. Sommige tegenslagen begrijpen we pas vele jaren later. Op het moment zelf zien we alleen wat we verliezen.

Pas achteraf ontdekken we soms welke nieuwe wegen daardoor voor ons werden geopend. Voor mij droegen die nieuwe wegen twee namen. DOROMA. En ITALIA IN.

FAEMA en DOROMA — twee namen die mijn liefde voor koffie en mijn weg als ondernemer hebben gevormd.

HOOFDSTUK 30

Een merk met een ziel

In de onzekere periode na FAEMA verdeelde ik mijn tijd over twee activiteiten. Met ITALIA IN zette ik mijn eerste stappen in de wereld van de keramische tegels. Met DOROMA bleef ik verbonden met de wereld die ik het beste kende. De wereld van de koffie. Vanaf de eerste dag wist ik dat DOROMA meer moest zijn dan alleen de naam van een onderneming. Het moest een verhaal vertellen. Het moest een eigen identiteit hebben.

Het moest een ziel hebben. Jarenlang had ik gezien hoe grote merken hun producten presenterden. Ze verkochten niet alleen koffie. Ze verkochten een gevoel. Een beleving. Een herinnering. Dat wilde ik ook doen. Maar op mijn eigen manier. Ik wilde dat iemand die een pak DOROMA-koffie in handen kreeg, aan meer zou denken dan alleen aan koffie. Ik wilde dat hij, al was het maar voor even, aan Italië zou denken. Aan een zonovergoten plein in een klein dorp.

Aan een espresso die rechtstaand aan de bar werd gedronken. Aan het geluid van een espressomachine. Aan de geur van versgemalen koffie die langzaam een café vulde. Voor mij was koffie nooit zomaar een drank. Koffie was een moment waarop mensen samenkwamen. Een moment waarop gesprekken begonnen. Waar vriendschappen ontstonden. Waar zaken werden gedaan. En soms zelfs beslissingen werden genomen die de loop van een leven konden veranderen. Dat had ik jaren eerder bij FAEMA al ontdekt.

Mensen kwamen een café binnen voor een kop koffie. Maar vaak bleven ze voor het gesprek. Die menselijke warmte wilde ik ook in DOROMA laten voortleven. Daarom besteedde ik niet alleen aandacht aan de smaak van de koffie. Ook de presentatie moest kloppen. De verpakking. De uitstraling. De kopjes. Ieder klein detail telde. Ik geloofde dat kwaliteit al zichtbaar moest zijn voordat iemand de eerste slok had genomen.

De wolvin in het logo verwees naar mijn Italiaanse afkomst en naar de legende van Romulus en Remus. Meer uitleg was eigenlijk niet nodig. Wie het beeld zag, moest Italië voelen. Ik was Italiaan. Ik woonde en werkte in België. Met DOROMA probeerde ik die twee werelden samen te brengen. De degelijkheid en betrouwbaarheid die ik in België had leren waarderen. En de warmte en passie van het Italië dat ik altijd in mij had gedragen.

Alles moest hetzelfde verhaal vertellen. De naam. Het logo. De verpakking. De kopjes. De koffie zelf. Want een merk ontstaat niet door één mooi beeld of één goedgekozen naam. Het ontstaat wanneer alle onderdelen samen hetzelfde gevoel oproepen. Voor het eerst in mijn loopbaan vertegenwoordigde ik niet langer uitsluitend het product van iemand anders. Achter DOROMA stond mijn eigen naam. Mijn eigen gezin. Mijn eigen reputatie. Dat maakte een groot verschil.

Wanneer een klant tevreden was, voelde ik dat persoonlijk. Maar wanneer er iets verkeerd liep, voelde ik dat minstens even sterk. Ik kon mij niet verbergen achter een grote onderneming of een hoofdkantoor. De klant kende mij. Hij had van mij gekocht. En dus rekende hij ook op mij. Daardoor werd DOROMA voor mij veel meer dan een

koffiemerk. Het werd een belofte. De belofte dat de koffie goed moest zijn. Dat de bereiding moest kloppen.

Dat ik bereikbaar zou zijn wanneer er een probleem ontstond. En dat ik mijn woord zou houden. Mijn technische ervaring bij FAEMA kwam mij daarbij iedere dag van pas. Ik wist dat zelfs de beste koffie niet goed kon smaken wanneer de maling verkeerd was, de machine niet goed functioneerde of het onderhoud werd verwaarloosd.

Daarom ging ik nooit alleen bij een klant langs om een bestelling op te nemen. Ik keek ook naar de manier waarop de koffie werd bereid. Ik gaf advies. Ik hielp wanneer iets niet goed werkte. En ik legde uit hoe de klant het beste resultaat uit zijn koffie en zijn machine kon halen. Ik kwam niet alleen iets verkopen. Ik hielp de klant ervoor te zorgen dat DOROMA in het kopje ook werkelijk de kwaliteit bood die de naam beloofde.

Daar lag voor mij het verschil. Verkopen betekende niet dat je een bestelling noteerde en daarna weer verdween. Verkopen betekende verantwoordelijkheid nemen voor wat je had aangeboden. Sommige klanten vonden mijn manier van werken misschien ongewoon. Anderen luisterden met grote belangstelling. Maar bijna iedereen merkte hetzelfde. Ik sprak niet als iemand die alleen maar zoveel mogelijk pakken koffie wilde verkopen. Ik sprak als iemand die van zijn vak hield. Dat hoefde ik niet te spelen.

Ik geloofde werkelijk in wat ik vertelde. En ik heb mijn hele leven ervaren dat mensen dat voelen. Een klant vergeet misschien welke prijs je hem vele jaren geleden hebt gegeven. Maar hij vergeet veel minder snel hoe je hem hebt behandeld. Of je naar hem hebt geluisterd. Of je bent gekomen wanneer er een probleem was. Of je je woord hebt gehouden. Dat was voor mij de werkelijke betekenis van service.

Bij DOROMA kregen de lessen die ik eerder bij FAEMA en Douwe Egberts had geleerd voor het eerst mijn eigen naam. Dat bracht vrijheid. Maar ook verantwoordelijkheid. Wanneer ik voor iemand anders werkte, kon een fout uiteindelijk nog altijd aan het bedrijf worden toegeschreven. Bij DOROMA was iedere fout ook mijn fout. Iedere klacht raakte mijn reputatie. Iedere belofte die ik deed, moest ik zelf waarmaken.

Misschien werkte ik juist daarom zo hard. Ik wilde niet alleen dat klanten DOROMA kochten. Ik wilde dat ze er opnieuw voor kozen. Niet omdat ik hen daartoe overhaalde. Maar omdat hun eerste ervaring goed was geweest. Daar begon ik te begrijpen wat een merk werkelijk sterk maakt. Niet de eerste verkoop.

Maar het vertrouwen waardoor een klant terugkomt. Natuurlijk verliep niet alles gemakkelijk. Iedere ondernemer kent teleurstellingen. Een klant die vertrekt. Een bestelling waarop je had gerekend en die niet komt. Een factuur die onbetaald blijft. Een probleem waarvoor je niet onmiddellijk een oplossing vindt. En de nachten waarop je wakker ligt en jezelf afvraagt of je wel de juiste beslissing hebt genomen. Ook ik kende zulke momenten.

Maar ik bleef doorgaan. Klant na klant. Bestelling na bestelling. Kopje na kopje. Langzaam begon ik te begrijpen dat ik niet alleen koffie verkocht. Ik bouwde relaties op. Sommige klanten werden trouwe klanten. Andere werden kennissen. En enkelen werden zelfs vrienden. Die relaties zouden later in mijn professionele leven van onschatbare waarde blijken. Want producten kunnen veranderen. Bedrijven kunnen verdwijnen. Markten kunnen volledig anders worden.

Maar een relatie die op eerlijkheid en wederzijds respect is gebouwd, kan vele jaren blijven bestaan. Vandaag kijk ik met veel genegenheid terug op DOROMA. Niet alleen omdat het mijn eerste eigen koffiemark was. Maar vooral omdat het de eerste keer was dat ik een merk kon opbouwen dat werkelijk weerspiegelde hoe ik zelf naar ondernemen keek. Een merk met een Italiaanse ziel. Met zijn thuis in België. Gebouwd op kwaliteit. Service.

Verantwoordelijkheid. Vertrouwen. En menselijke relaties. DOROMA leerde mij iets wat mij mijn hele verdere leven is bijgebleven. Een onderneming wordt niet groot door haar gebouwen. Niet door haar machines. En ook niet alleen door haar omzet. Een onderneming krijgt waarde door de mensen die haar vertrouwen. Door de zorg waarmee ze wordt opgebouwd. En door de liefde voor het vak die achter ieder product schuilgaat.

Misschien was dat uiteindelijk wat ik met DOROMA probeerde te creëren. Niet alleen een koffie die mensen konden proeven. Maar een gevoel dat ze konden onthouden. En soms kan zo'n herinnering vele jaren later onverwacht terugkomen... door niets meer dan de geur van een eenvoudig kopje koffie.

HOOFDSTUK 31

Je vergeet je eerste klanten nooit

Wanneer je een eigen onderneming begint, droom je gemakkelijk van wat er ooit zou kunnen komen. Veel klanten. Grote bestellingen. Een naam die mensen kennen. Maar wanneer je werkelijk begint, bestaat die grote toekomst nog niet. Dan is er alleen die eerste klant. En daarna misschien een tweede. Ik herinner mij nog altijd wat mijn eerste bestellingen voor DOROMA met mij deden. Ze waren helemaal niet groot. Op papier stelden ze misschien weinig voor.

Maar voor mij betekenden ze alles. Want iemand had mijn koffie geproefd en daarna gezegd:

‘Ja, ik wil het proberen.’

Dat kleine woordje ja betekende veel meer dan een bestelling. Het betekende dat iemand vertrouwen had in iets wat ik zelf had opgebouwd. In DOROMA. En dus ook een beetje in mij. Wanneer daarna opnieuw een bestelling binnenkwam, voelde ik iedere keer dezelfde vreugde. Het merk dat eerst alleen in mijn hoofd had bestaan, begon langzaam een plaats te krijgen in de echte wereld. Pak per pak. Klant per klant. Café per café.

Natuurlijk ging het niet altijd zo. Ik heb veel vaker een nee gehoord dan een beginnende ondernemer graag toegeeft. Ik kwam ergens binnen. Stelde mijzelf voor. Vertelde over mijn koffie. We proefden samen. De klant luisterde. Soms leek alles uitstekend te verlopen. En dan kwamen die woorden:

‘We zullen erover nadenken.’

Ik leerde vrij snel wat dat meestal betekende. Geen bestelling. In het begin kon zoiets mij raken. Wanneer je met hart en ziel in je eigen product gelooft, voelt een afwijzing soms bijna persoonlijk. Onderweg naar de volgende klant speelde ik het gesprek opnieuw af in mijn hoofd. Had ik iets verkeerd gezegd? Had ik te veel verteld? Had ik beter moeten luisteren? Waarom had hij niet voor DOROMA gekozen?

Maar ik kon niet bij iedere afwijzing blijven stilstaan. Er wachtte altijd een volgende deur. Dus stapte ik opnieuw uit mijn wagen. Nam mijn stalen mee. En begon opnieuw. Misschien was dat een van de belangrijkste lessen van die eerste jaren. Een ondernemer moet met het woord nee kunnen omgaan. Niet met bitterheid. Niet door kwaad te worden.

Maar door verder te gaan. Want een nee van vandaag hoeft niet noodzakelijk een nee voor altijd te zijn. Sommige mensen die aanvankelijk niet wilden bestellen, ontmoette ik later opnieuw. Ik begroette hen op dezelfde manier als voordien. Zonder verwijt. Zonder druk. Want ik geloofde dat vertrouwen tijd nodig heeft. En soms kwam er maanden later toch een eerste bestelling. Die bestellingen waren misschien nog mooier. Niet omdat ze groter waren.

Maar omdat ik wist dat geduld zijn werk had gedaan. Langzaam begon DOROMA een klantenkring op te bouwen. Geen groot imperium. Geen spectaculaire cijfers. Gewoon mensen die onze koffie kochten en opnieuw bestelden. En precies daarin lag voor mij het bewijs dat we iets goed deden. Een eerste bestelling is mooi.

Maar wanneer een klant een tweede keer bestelt, weet je dat hij tevreden is. Dat vond ik misschien nog belangrijker. Ik begon ook te ontdekken dat achter iedere bestelling een mens stond. Een café-uitbater die iedere ochtend vroeg opstond. Een restauranthouder die lange dagen maakte. Mensen die zelf risico's hadden genomen om hun zaak op te bouwen. Mensen die, net als ik, rekeningen moesten betalen en hoopten dat morgen beter zou zijn dan vandaag.

Misschien begreep ik hen daarom zo goed. Wij stonden aan verschillende kanten van de toog. Maar eigenlijk deelden we vaak dezelfde zorgen. Sommige klanten bleven gewoon goede klanten. Andere werden kennissen. En enkelen werden met de jaren echte vrienden. Dat zijn dingen die je niet op een balans terugvindt. Er bestaat geen boekhoudkundige kolom voor vriendschap. Geen factuur voor vertrouwen. Geen omzetcijfer dat vertelt hoeveel een menselijke relatie waard is.

Toch zijn juist die dingen mij uit die periode het meest bijgebleven. Ik herinner mij vandaag niet meer iedere bestelling. Ik weet niet meer hoeveel pakken koffie iedere klant precies kocht. En veel cijfers zijn met de jaren uit mijn geheugen verdwenen. Maar het gevoel van die eerste klanten ben ik nooit vergeten. De vreugde wanneer iemand voor DOROMA koos. De teleurstelling wanneer iemand nee zei. De hoop wanneer ik naar de volgende klant reed.

En vooral de dankbaarheid tegenover de mensen die bereid waren een onbekend merk een kans te geven. Zonder hen zou DOROMA alleen een naam zijn gebleven. Een idee. Een droom. Zij waren degenen die ervoor zorgden dat die droom werkelijk begon te leven. Later in mijn leven zou ik met grotere ondernemingen werken. Met fabrieken. Met internationale contacten. Met projecten die veel groter waren dan de eerste bestellingen van DOROMA.

Maar misschien vergeet een ondernemer juist daarom zijn eerste klanten nooit. Want wanneer je later honderd klanten hebt, is één bestelling een van de vele. Wanneer je nog bijna niets hebt, kan één bestelling je het gevoel geven dat de hele wereld voor je opengaat. Mijn eerste klanten hebben mij dat gevoel gegeven. En daarvoor ben ik hen, zelfs zoveel jaren later, nog altijd dankbaar.

HOOFDSTUK 32

Een deur die openging toen ik het minst verwachtte

Terwijl DOROMA langzaam zijn eerste klanten vond, was er bijna gelijktijdig een tweede deur in mijn leven opengegaan. Een deur die niet naar koffie of espressomachines leidde. Maar naar keramische tegels en Italiaans design. Nadat ik vele jaren in de koffiewereld had doorgebracht, was ik ervan overtuigd geweest dat mijn toekomst altijd met die sector verbonden zou blijven. Ik kende de producten. Ik kende de technieken. Ik kende de klanten. Het was een wereld waarin ik mij volledig thuis voelde.

En toch begon ik, zonder dat ik het toen kon vermoeden, aan een heel andere weg. Zoals zo vaak in mijn leven begon het niet met een groot plan. Het begon met een gesprek binnen de familie. Mijn neef Leonardo verbleef een tijd bij ons. Hij was een ervaren vloerder en kende het vak door en door. De hele familie, ook mijn broers en ik, hielp hem om in Luik zijn eigen activiteiten op te starten.

In het begin werkte hij als vloerder. Hij wist hoe tegels geplaatst moesten worden. Hij kende de materialen. En hij begreep wat klanten van een vakman verwachtten. Maar Leonardo was ondernemend. Hij wilde niet alleen tegels plaatsen. Hij begon verder te kijken, legde contacten met Italiaanse tegelfabrikanten en groeide uiteindelijk uit tot importeur van Italiaanse keramische tegels.

Voor mij was die wereld op dat moment nog vrijwel onbekend. Ik had mijn ervaring opgebouwd in koffie. In machines. In verkoop. Van keramische tegels wist ik nog maar weinig. Leonardo vertelde mij steeds meer over zijn activiteiten en over de exclusieve Italiaanse producten die hij invoerde. Zijn bedrijf bevond zich in Luik en richtte zich voornamelijk op een Franstalig publiek.

Maar hij zag ook mogelijkheden in Limburg en in de rest van Vlaanderen. Op een dag vroeg hij mij:

‘Waarom open jij in Limburg geen winkel waar je mijn exclusieve producten aan het Vlaamse publiek kunt aanbieden?’

Die vraag bleef door mijn hoofd spelen. Ik kende de tegelwereld nog onvoldoende. Maar ik kende Vlaanderen. Ik sprak Nederlands. Ik kende de mentaliteit van de mensen. En ik had ervaring met verkopen en met het benaderen van klanten. Misschien kon ik wat ik in de koffiewereld had geleerd ook in deze nieuwe sector gebruiken. Het product was volledig anders.

Maar het verlangen van klanten naar kwaliteit en goede begeleiding bleef hetzelfde. Geleidelijk begon het idee vorm te krijgen. In 1977 werd ITALIA IN geboren. Onder de naam ITALIA IN stond ook het woord: BELGIUM. Die toevoeging was bewust gekozen. De bedoeling van mijn onderneming was ruimer dan alleen het verkopen van keramische tegels. ITALIA IN – BELGIUM moest uitdrukken wat ik wilde bereiken: Italiaans design naar België brengen. Keramische tegels vormden een belangrijk onderdeel van het aanbod.

Maar ik wilde mij daar niet toe beperken. Ik bood ook moderne Italiaanse designbadkamermeubelen aan. Producten waarin vormgeving, gebruiksgemak en Italiaans vakmanschap samenkwamen. ITALIA IN werd zo een onderneming waarmee ik verschillende Italiaanse designproducten aan het Vlaamse publiek wilde voorstellen. Producten die op dat moment nog niet overal in België te vinden waren. Daarmee zette ik mijn eerste echte stappen in de wereld van keramiek en interieurdesign. DOROMA bleef ondertussen bestaan. Gedurende enkele jaren combineerde ik beide activiteiten.

Koffie en Italiaans design. Twee totaal verschillende productwerelden. Twee verschillende soorten klanten. En voor mij twee manieren om na de onzekerheid rond FAEMA opnieuw een inkomen voor mijn gezin op te bouwen. De samenwerking met Leonardo duurde niet lang. We merkten dat onze ideeën over de verdere ontwikkeling van de onderneming niet helemaal dezelfde waren. Leonardo's kracht lag in zijn ervaring als vakman en in de producten en werkmethoden die hij goed kende.

Ik keek steeds meer naar nieuwe ontwikkelingen. Ik zag hoe smaken veranderden. Ik merkte dat klanten belangstelling kregen voor nieuwe kleuren, moderne ontwerpen en andere manieren om hun woning in te richten. Ik wilde die veranderingen volgen. Meer nog: ik wilde proberen erop vooruit te lopen. Dat betekende niet dat de ene visie beter was dan de andere. We keken eenvoudigweg op een verschillende manier naar de toekomst. Ik bleef veel respect houden voor Leonardo's ervaring.

Dankzij hem had ik de deur naar deze nieuwe wereld gevonden. Maar ik begreep dat ik mijn eigen richting moest kiezen. Vanaf 1978 bouwde ik ITALIA IN daarom volledig zelfstandig en onafhankelijk van Leonardo verder uit. Ik begon contacten te leggen met andere Belgische importeurs en groothandelaars. Daardoor kreeg ik toegang tot een ruimer aanbod en kon ik mijn klanten meer keuze bieden. Tegelijkertijd begon ik voorzichtig zelf producten rechtstreeks uit Italië te importeren.

In het begin gebeurde dat nog op kleine schaal. Ik zocht vooral naar exclusieve keramische tegels en moderne badkamermeubelen die niet overal verkrijgbaar waren. Ik wilde geen winkel uitbouwen die hetzelfde aanbod als alle andere winkels. Ik wilde producten tonen die mensen verrasten. Producten met een eigen karakter. Producten waarin het Italiaanse gevoel voor schoonheid, vormgeving en vakmanschap zichtbaar was. Zelfstandig werken betekende vrijheid.

Maar die vrijheid bracht ook verantwoordelijkheid met zich mee. Voortaan moest ik zelf leveranciers zoeken. Zelf onderhandelen. Zelf beslissen welke collecties ik wilde aanbieden. En zelf het risico dragen wanneer een keuze niet de juiste bleek te zijn. Toch paste die vrijheid bij mij. Ik wilde snel kunnen reageren op nieuwe ontwikkelingen. Ik wilde zelf beslissingen nemen. En ik wilde mijn eigen ideeën volgen.

Maar voordat ik dat op een geloofwaardige manier kon doen, moest ik eerst leren. Heel veel leren. Ik wilde begrijpen hoe tegels werden vervaardigd. Welke grondstoffen werden gebruikt. Wat het verschil was tussen de verschillende kwaliteiten. Waarom bepaalde tegels sterker waren dan andere. Hoe belangrijk een goede plaatsing was. En hoe kleuren, formaten en oppervlakken de sfeer van een woning konden veranderen. Ik luisterde naar Leonardo en naar andere ervaren vakmensen. Ik bestudeerde de producten.

Ik sprak met leveranciers. Ik keek naar wat klanten mooi vonden en probeerde te begrijpen waarom zij bepaalde keuzes maakten. Iedere ontmoeting leerde mij iets nieuws. In het begin zag ik een tegel vooral als een product dat verkocht en geplaatst moest

worden. Maar geleidelijk begon ik er anders naar te kijken. Een keramische tegel is veel meer dan alleen een bouw materiaal. Hij wordt vaak tientallen jaren lang een deel van een woning.

Mensen lopen er iedere dag overheen. Kinderen groeien erop op. Er wordt op geleefd. Gespeeld. Gelachen. En soms ook gehuild. Een tegel bepaalt mee de sfeer van een huis. Daarom was de keuze ervan voor veel mensen veel belangrijker dan ik aanvankelijk had beseft. Ik ontdekte een wereld waarin kwaliteit, vakmanschap en schoonheid samenkwamen. Waarden waarin ik mij volledig herkende. Hoe meer ik leerde, hoe groter mijn belangstelling werd. Ik begon aandacht te schenken aan de vormgeving van de collecties.

Aan de manier waarop tegels en badkamermeubelen werden gepresenteerd. Aan de combinaties van kleuren, formaten en materialen. En aan de vraag hoe je een klant kon helpen zich voor te stellen hoe een product er uiteindelijk in zijn eigen woning zou uitzien. Juist daar begon mijn nieuwsgierigheid opnieuw te werken. Hetzelfde verlangen dat mij vroeger bij koffie had doen zoeken naar betere oplossingen, richtte zich nu op keramiek en interieurdesign. Alleen het product was veranderd.

Mijn behoefte om te ontdekken en te verbeteren was dezelfde gebleven. Misschien voelde ik mij daarom zo snel thuis in een wereld die mij aanvankelijk volledig onbekend was. Ik begon niet als deskundige. Ik begon als leerling. Daar heb ik mij nooit voor geschaamd. Integendeel. Wie denkt dat hij alles al weet, houdt op met leren. Wie durft toe te geven dat er nog veel te ontdekken valt, kan blijven groeien.

Toen ik in 1977 ITALIA IN – BELGIUM oprichtte en vanaf 1978 onafhankelijk mijn eigen koers begon te varen, kon ik onmogelijk vermoeden hoe diep deze nieuwe wereld de rest van mijn leven zou beïnvloeden. Ik wist niet dat ik later talloze Italiaanse fabrieken zou bezoeken. Dat ik architecten, verdelers, importeurs en ondernemers uit heel Europa zou ontmoeten. Dat ik nieuwe manieren zou bedenken om keramische tegels en andere designproducten te presenteren.

Dat mijn zoon Marco uiteindelijk deel zou worden van dit verhaal. Of dat wij samen zouden dromen van projecten die veel groter waren dan alles wat ik mij op dat moment kon voorstellen. Dat alles lag nog in de toekomst. Op dat ogenblik stond ik gewoon voor een nieuwe deur. Leonardo had mij laten zien waar die deur zich bevond. Daarvoor zal ik hem altijd dankbaar blijven.

Maar nadat hij mij had geholpen die deur te vinden, moest ik zelf beslissen welke weg ik aan de andere kant zou volgen. Zoals ik al zo vaak in mijn leven had gedaan, koos ik mijn eigen richting. Niet omdat ik precies wist waar die mij naartoe zou brengen.

Maar omdat mijn nieuwsgierigheid groter was dan mijn angst. Achter die deur vond ik niet alleen nieuwe producten om te verkopen. Ik zette er mijn eerste stappen in een wereld van Italiaans design die later een groot deel van mijn leven zou bepalen.

HOOFDSTUK 33

Mijn eerste reis naar Sassuolo

Toen ik besloot ITALIA IN zelfstandig verder uit te bouwen, waren catalogussen en stalen voor mij niet voldoende. Ik wilde weten waar de producten vandaan kwamen. Ik wilde de fabrieken zien. De mensen ontmoeten. En begrijpen hoe keramische tegels werkelijk werden gemaakt. Zo reisde ik voor het eerst naar Sassuolo. Er zijn plaatsen die je bezoekt. En dan zijn er plaatsen waar je vanaf het eerste ogenblik het gevoel hebt dat je er thuishoort.

Precies dat gevoel had ik in Sassuolo. Tot dan toe kende ik Italië vooral door de herinneringen aan mijn jeugd. Loreto Aprutino. Mijn grootouders. De zomers die ik bij mijn familie had doorgebracht, vol eenvoud, genegenheid en warmte. Maar Noord-Italië was een heel andere wereld. Toen ik de streek rond Modena en Sassuolo binnenreed, zag ik overal hoge fabrieksschoorstenen. Vrachtwagens reden voortdurend af en aan. Lange goederentreinen stonden op de spoorlijnen.

In en rond de magazijnen lagen enorme voorraden keramische tegels klaar om naar alle uithoeken van Europa te worden vervoerd. Ik begreep onmiddellijk dat ik in het kloppende hart van de keramische industrie was aangekomen. Het eerste wat mij opviel, was de energie. Iedereen leek precies te weten wat hij moest doen. Machines draaiden zonder ophouden. Heftrucks reden voortdurend door de enorme magazijnen. Gesprekken waren kort en doelgericht. Beslissingen werden genomen zonder eindeloze vergaderingen.

Er heerste een sfeer van vertrouwen. Maar ook van discipline. Voor iemand zoals ik, die uit de koffiewereld kwam, was dat bijzonder fascinerend. Tijdens mijn eerste bezoek aan een fabriek kreeg ik een veiligheidshelm. Ik trok een beschermende stofjas aan en volgde de fabrieksdirecteur langs de productielijnen. Ik hoorde het diepe gedreun van de enorme persen. Ik voelde de hitte die uit de gigantische ovens kwam.

En ik zag hoe klei, water en mineralen stap voor stap veranderden in een afgewerkt keramisch product. Het leek bijna magie. Maar het was geen magie. Het was kennis. Vakmanschap. Ervaring. En passie. Ik bleef vragen stellen. Waarom werden juist deze grondstoffen gebruikt? Waarom waren zulke hoge baktemperaturen nodig? Waarom kreeg de ene tegel een mat oppervlak en de andere een glanzende afwerking? Welke invloed had het bakproces op de sterkte?

En hoe zorgde men ervoor dat duizenden tegels dezelfde afmetingen en kleuren behielden? De ingenieurs glimlachten. Misschien dachten ze dat ik een veel te nieuwsgierige Belg was. Maar tegelijkertijd voelde ik dat ze mijn belangstelling waardeerden. Ik stelde die vragen niet om hun kennis op de proef te stellen. Ik stelde ze omdat ik werkelijk wilde begrijpen wat ik aan mijn klanten zou aanbieden. Tijdens de middag aten we samen. Geen snelle maaltijd achter een bureau.

Maar aan één tafel, waar directeurs, vertegenwoordigers, technici en fabrieksarbeiders naast elkaar zaten. Er werd gelachen. Er werd gepraat. Over keramiek. Over voetbal.

Over politiek. Over familie. Ook dat raakte mij. Ondanks de omvang van de fabrieken en de snelheid waarmee er werd gewerkt, bleven menselijke relaties belangrijk.

Misschien voelde ik mij daarom zo snel thuis. Ik hoorde opnieuw de taal waarmee ik was opgegroeid. Ik at gerechten die mij aan de keuken van mijn moeder deden denken. Ik herkende de vertrouwde gebaren. De levendige gesprekken. De trots waarmee mensen over hun werk vertelden. Op zulke ogenblikken beseft ik opnieuw dat, hoewel ik al zoveel jaren in België woonde, een deel van mijn hart altijd diep Italiaans was gebleven.

Toen die eerste reis ten einde liep en ik naar België terugreed, bracht ik veel meer mee naar huis dan stalen en catalogussen. Ik nam iets mee dat veel waardevoller was. Een overtuiging. Ik voelde dat er voor mij een toekomst lag in deze wereld. Niet omdat keramische tegels toevallig in de mode waren.

Maar omdat ik geloofde in de mannen en vrouwen die ze maakten. Ik had opnieuw ondernemers en vakmensen ontmoet die met oprechte passie over hun beroep spraken. Het was een passie die ik onmiddellijk herkende. Wanneer ik mensen ontmoette die werkelijk hielden van wat ze deden, voelde ik bijna vanzelf het verlangen om samen met hen iets op te bouwen.

Misschien is dat altijd een van mijn grootste krachten geweest. En tegelijkertijd ook een van mijn kwetsbaarste eigenschappen. Ik heb altijd in mensen geloofd. Meestal bracht dat vrouwen mij waardevolle samenwerkingen en vriendschappen. Maar niet altijd. Mijn groeiende belangstelling voor de tegelwereld had namelijk ook een keerzijde. In het begin probeerde ik DOROMA en ITALIA IN naast elkaar voort te zetten. Een tijdlang lukte dat.

Maar beide activiteiten vroegen steeds meer aandacht. Daarbij moet ik iets belangrijks toegeven. De klanten van DOROMA kochten niet alleen mijn koffie. Ze kochten haar ook omdat ik degene was die ze persoonlijk bediende. Ik leverde de koffie zelf. Ik herstelde hun koffiemachines. Ik zorgde voor het onderhoud. Sommige klanten bezocht ik iedere week. Andere iedere maand. Ze kenden mij. Ze wisten dat ik zou komen. En wanneer er een probleem was, konden ze op mij rekenen.

DOROMA was daardoor niet alleen een product. Het was ook de persoonlijke band die ik in de loop van de tijd met iedere klant had opgebouwd. Zolang ik zelf langskwam, bleef die band sterk. Maar ITALIA IN begon steeds meer van mijn tijd te vragen. Ik moest leveranciers zoeken. Producten selecteren. Klanten ontvangen. Reizen naar Italië maken. En de nieuwe onderneming verder uitbouwen. Bovendien had ik aanzienlijk meer geld in ITALIA IN geïnvesteerd dan in DOROMA.

Die grotere investering bracht een grotere verantwoordelijkheid en ook meer financiële druk met zich mee. Ik voelde dat ik ITALIA IN alle kansen moest geven om te slagen. Bijna ongemerkt begon het daardoor steeds meer van mijn aandacht op te eisen. De bezoeken aan mijn DOROMA-klanten werden minder regelmatig. Ik kon niet langer iedere klant wekelijks of maandelijks persoonlijk bedienen zoals vroeger.

Omdat ik ervan overtuigd was dat DOROMA in goede handen zou blijven, vertrouwde ik de dagelijkse leiding binnen mijn familiekring aan iemand anders toe. Ik geloofde dat de leveringen, het contact met de klanten en de verdere opvolging zorgvuldig zouden worden voortgezet. Maar ik had iets belangrijks onderschat. Je kunt een levering aan iemand anders overdragen. Je kunt iemand vragen bestellingen op te nemen.

Maar het persoonlijke vertrouwen dat door de jaren heen is gegroeid, kun je niet zomaar aan een ander doorgeven. Mijn klanten waren gewoon geraakt aan mijn aanwezigheid. Aan mijn advies. Aan de herstellingen en het onderhoud die ik zelf uitvoerde. Toen ik niet meer regelmatig kwam, veranderde er iets in die relatie. Ze verloren niet van de ene dag op de andere hun vertrouwen. Dat gebeurde beetje bij beetje. Sommigen bleven bestellen.

Andere klanten bestelden minder. En enkelen zochten na verloop van tijd een andere leverancier. Later moest ik bovendien tot mijn verdriet vaststellen dat ik niet altijd eerlijk was ingelicht over wat er binnen DOROMA gebeurde. Het vertrouwen dat ik binnen mijn familiekring had gegeven, werd niet volledig met dezelfde eerlijkheid beantwoord.

Maar dat was niet de enige oorzaak van wat er misging. Ook mijn eigen aandacht was verschoven. Ik had veel meer tijd en geld in ITALIA IN geïnvesteerd. Ik was niet meer voldoende aanwezig bij de klanten die DOROMA groot hadden helpen worden. Dat moet ik eerlijk erkennen. Zoals DOROMA ooit klant voor klant was gegroeid, verloor het nu ook klant voor klant zijn kracht. Tegen de tijd dat ik volledig begreep wat er gebeurde, was al veel verloren gegaan.

DOROMA stierf langzaam uit. Dat deed pijn. DOROMA was voor mij nooit zomaar een handelsnaam geweest. In die naam leefden Dorina, onze familienaam Rossi en Marco. Het merk droeg ons gezin, onze dromen en een belangrijk deel van mijn leven in zich. Ik had het vanaf niets opgebouwd. Iedere klant persoonlijk bezocht. Iedere eerste bestelling als een overwinning beleefd. En nu zag ik verdwijnen wat ooit met zoveel hoop was begonnen. Het zou gemakkelijk zijn alle schuld bij iemand anders te leggen.

Maar dat wil ik niet doen. Uiteindelijk was DOROMA mijn onderneming. Ik had zelf besloten mijn tijd en mijn middelen steeds meer aan ITALIA IN te besteden. Ik had zelf de dagelijkse leiding van DOROMA aan iemand anders toevertrouwd. Ik had onvoldoende toezicht gehouden. En ik had te laat begrepen hoe sterk de onderneming verbonden was met mijn persoonlijke aanwezigheid.

Daarom bleef de eindverantwoordelijkheid bij mij. Niet omdat mijn vertrouwen niet was beschaamd. Dat was het wel. Maar omdat een ondernemer verantwoordelijk blijft voor wat hij heeft opgebouwd, ook wanneer hij werkzaamheden aan iemand anders overdraagt. Dat was geen gemakkelijke waarheid. Maar het was wel mijn waarheid. Ik leerde eruit dat vertrouwen noodzakelijk is. Zonder vertrouwen kun je niets samen bouwen.

Maar vertrouwen alleen is niet voldoende. Een onderneming die rond persoonlijk contact is gegroeid, kan dat contact niet verliezen zonder dat de klanten het verschil voelen. En wie zijn aandacht over verschillende activiteiten verdeelt, moet blijven controleren of geen van beide langzaam uit zijn handen glipt. Misschien hoort ook dat bij ondernemen. Niet alleen trots zijn op wat goed is gegaan.

Maar eveneens de moed hebben verantwoordelijkheid te dragen voor wat verloren is gegaan. Wanneer ik terugdenk aan die eerste reis naar Sassuolo, zie ik daarom niet alleen fabrieken, machines en eindeloze rijen keramische tegels. Ik zie een nieuwe horizon. Maar ik zie ook wat ik achter mij begon te laten. Het ene hoofdstuk van mijn beroepsleven ging langzaam dicht, terwijl het andere zich steeds verder voor mij opende.

In Sassuolo ontdekte ik een wereld waarin mijn Italiaanse afkomst en mijn Belgische ervaring elkaar konden aanvullen. In Italië vond ik de producten, het vakmanschap en de

passie. In België kende ik de markt en de mensen aan wie ik die producten kon voorstellen. Op dat moment kon ik onmogelijk weten waarheen die combinatie mij zou leiden. Tijdens die eerste terugreis naar België voelde ik echter één ding heel duidelijk. Ik had in Sassuolo niet alleen nieuwe producten ontdekt.

Ik had een bestemming gevonden die jarenlang richting zou geven aan mijn leven.

HOOFDSTUK 34

Medardo Maseroli – De man die in mij geloofde

Wanneer ik vandaag terugkijk op mijn eerste jaren in de keramiekwereld, is er één gezicht dat duidelijker dan alle andere in mijn herinnering terugkomt. Het gezicht van Medardo Maseroli. In de loop van een mensenleven ontmoeten we duizenden mensen. Klanten. Leveranciers. Collega's. Vrienden. De meesten verdwijnen langzaam uit onze herinnering.

Maar sommige mensen blijven voor altijd bij ons. Niet om wat ze bezaten. Maar om wat ze voor ons betekenden. Medardo behoorde tot die zeldzame en bijzondere mensen. Vanaf onze eerste ontmoeting voelde ik dat hij anders was. Hij keek niet alleen naar cijfers. Hij keek naar mensen. Hij luisterde aandachtig. Hij stelde doordachte vragen. En hij probeerde werkelijk de mens te begrijpen die tegenover hem zat. Dat was wat mij meteen in hem raakte.

Al snel gingen onze gesprekken veel verder dan keramische tegels alleen. We spraken over ondernemen. Over verantwoordelijkheid. Over familie. Over vertrouwen. Op een dag zei hij iets wat ik nooit meer ben vergeten:

‘Je kunt een bestelling verliezen, maar verlies nooit je geloofwaardigheid.’

Die woorden zijn voor altijd in mijn hart gegrift gebleven. Want uiteindelijk is geloofwaardigheid misschien wel het grootste kapitaal van een ondernemer. Al het andere kan verdwijnen. Een onderneming. Een contract. Een fabriek. Maar zolang mensen vertrouwen blijven hebben in jouw woord, kun je altijd opnieuw beginnen. Medardo zag dat ik bereid was te werken zonder naar de uren te kijken. Hij wist dat ik er niet voor terugschrok duizenden kilometers af te leggen voor een klant.

Hij begreep dat het voor mij niet voldoende was alleen maar een product te verkopen. Ik wilde begrijpen. Ik wilde verbeteren. Ik wilde samen met anderen iets opbouwen. Langzaam ontstond er tussen ons een band van wederzijds respect. Voor mij was zijn vertrouwen veel meer waard dan welk contract ook. Want wanneer iemand met zoveel ervaring in je gelooft, geeft hij je ook de moed om verder te gaan dan je zelf ooit voor mogelijk had gehouden.

Medardo gaf mij niet alleen kansen. Hij gaf mij verantwoordelijkheid. En verantwoordelijkheid is misschien wel een van de grootste geschenken die de ene mens aan de andere kan geven. Want het betekent dat iemand werkelijk gelooft dat je in staat bent die verantwoordelijkheid te dragen. Op een belangrijk ogenblik in mijn leven ging hij zelfs nog verder. Hij steunde mij met honderdduizend Belgische frank. Dat was in die tijd een aanzienlijk bedrag.

Maar wat mij het diepst raakte, was niet alleen het geld. Het was het vertrouwen dat erachter schuilging. Hij geloofde in mij. Hij geloofde in mijn plannen. En hij was bereid dat geloof om te zetten in een daad. Die steun gaf mij niet alleen financiële ademruimte. Ze gaf mij vooral nieuwe moed. Ik voelde dat ik niet alleen stond. Dat iemand met kennis

en ervaring mogelijkheden in mij zag die ik op dat moment misschien zelf nog niet volledig kon overzien.

Onze samenwerking bleef niet beperkt tot één project. Medardo en ik werkten in de loop der jaren op verschillende terreinen samen. In de tegelwereld was hij de man die mij voorstelde aan Pastorelli. Die kennismaking zou voor mijn verdere loopbaan van bijzonder groot belang worden. Dankzij Medardo ging opnieuw een deur voor mij open. Een deur die later zou leiden naar enkele van de mooiste jaren uit mijn beroepsleven.

Samen met Medardo en een aantal andere importeurs probeerden we ook onze krachten te bundelen. We organiseerden gezamenlijke aankopen onder de naam Import Belgium. Het uitgangspunt was eenvoudig. Door samen te werken konden we grotere hoeveelheden aankopen, betere voorwaarden verkrijgen en sterker tegenover de fabrikanten staan. Het was een manier van denken die goed bij ons paste. Niet alles alleen willen doen.

Maar zoeken naar wat mogelijk wordt wanneer mensen elkaar vertrouwen en hun krachten verenigen. Later financierde Medardo ook het volledige project rond de automatische koffiemachines van Brasilia. Daarmee kwamen de twee grote werelden uit mijn beroepsleven opnieuw samen. De koffie, waarmee alles begonnen was. En het vertrouwen van een man die ik dankzij de keramiekwereld had leren kennen. Ook buiten de koffie- en tegelwereld werkten we samen. Via onze sportafdeling begonnen we met de import van voetbalschoenen uit de Italiaanse regio Marche.

Het waren voetbalschoenen van de allerhoogste kwaliteit, die op de markt werden gebracht onder de merknaam Torrione D'Oro. Ook daarin zagen wij mogelijkheden. Italiaans vakmanschap. Een hoogwaardig product. En de overtuiging dat kwaliteit uiteindelijk altijd haar weg naar de juiste mensen vindt. Naast deze projecten waren er nog vele andere vormen van samenwerking. Niet ieder initiatief werd even groot. Niet ieder plan kende hetzelfde succes.

Maar telkens lag aan de basis hetzelfde wederzijdse vertrouwen. Medardo geloofde in mijn inzet en mijn ideeën. Ik vertrouwde op zijn ervaring, zijn inzicht en zijn woord. Ik heb altijd geprobeerd dat vertrouwen nooit te beschamen. Natuurlijk waren we het niet altijd over alles eens. Dat was volkomen normaal. Respect betekent niet dat je altijd dezelfde mening moet hebben. Het betekent dat je elkaar blijft waarderen, ook wanneer je de dingen anders ziet.

Precies daarin lag de kracht van onze samenwerking. Medardo was bovendien veel meer dan een zakenman. Hij was ook een heel bekende beeldhouwer. In zijn kunst kwam een andere kant van zijn persoonlijkheid naar voren. De gevoelige man. De kunstenaar die niet alleen naar de uiterlijke vorm keek, maar ook naar wat er diep in een mens leefde. Hij werkte met steen, maar wist daarin gevoelens zichtbaar te maken. Rust. Vreugde. Verdriet.

Hoop. Misschien kon hij mensen daarom zo goed begrijpen. Een beeldhouwer kijkt immers niet alleen naar wat er aan de buitenkant zichtbaar is. Hij probeert te ontdekken wat er vanbinnen verborgen ligt. Na zijn overlijden wachtte mij een bijzonder en ontroerend gebaar. Volgens zijn laatste wens mocht ik als eerste een kunstwerk uit zijn verzameling kiezen. Zijn vrouw Rita en zijn kinderen Yvan en Igor respecteerden die wens en gaven mij de gelegenheid zelf een werk uit te zoeken.

Dat raakte mij diep. Het betekende dat Medardo vóór zijn overlijden aan mij had gedacht. Uit al zijn kunstwerken koos ik een beeld dat mij onmiddellijk raakte. Het was vervaardigd uit wit Carrara-marmer en stelde de Madonna voor. Het kunstwerk had twee verschillende zijden. Wanneer ik het marmeren beeld draaide, zag ik aan de ene kant een Madonna die rust, vrede en geluk uitstraalde. Aan de andere kant verscheen een heel ander gezicht.

Dat van een witte vrouw die triest en verdrietig keek. Het was hetzelfde kunstwerk. Dezelfde steen. En toch vertelde iedere kant een totaal ander verhaal. Van alle werken die ik had kunnen kiezen, voelde ik dat juist dit beeld bij mij hoorde. Het toonde de twee kanten van het leven. Vreugde en verdriet. Hoop en pijn. Rust en onrust. Licht en duisternis. Het ene kan niet altijd zonder het andere bestaan.

Zoals ieder mensenleven bestaat ook het mijne uit lichte en donkere dagen. Uit vertrouwen dat werd beloond. En vertrouwen dat soms werd beschaamd. Uit projecten die slaagden. En dromen die verloren gingen. Misschien raakte het kunstwerk mij daarom zo diep. Het weerspiegelde iets van mijn eigen leven. De man die altijd vooruit wilde.

Maar ook de man die zijn zorgen en verdriet vaak diep in zichzelf droeg. Het beeld was voor mij veel meer dan een kunstwerk. Medardo had het eigenhandig uit het witte Carrara-marmer gehouwen. Zijn handen hadden de steen gevormd. Zijn gedachten en gevoelens leefden erin voort. Dat ik volgens zijn laatste wens als eerste een kunstwerk mocht uitkiezen, beschouw ik als een van de meest persoonlijke en kostbare blijken van onze vriendschap.

Wanneer ik naar het beeld kijk, denk ik aan Medardo. Aan de kansen die hij mij heeft gegeven. Aan alles wat wij samen hebben opgebouwd. Aan zijn geloof in mij. Maar ook aan het verdriet dat iemand achterlaat wanneer hij voorgoed uit ons leven verdwijnt. In de jaren die volgden, wanneer ik voor moeilijke beslissingen stond, dacht ik vaak terug aan mijn gesprekken met hem. Niet omdat hij op alles een antwoord had.

Maar omdat hij mij had geleerd de juiste vragen te stellen. En soms is de juiste vraag veel meer waard dan een snel antwoord. Pas toen hij er niet meer was, besepte ik werkelijk hoe diep hij mijn leven had beïnvloed. Sommige mensen laten gebouwen achter. Anderen laten succesvolle ondernemingen na. Medardo liet iets achter dat voor mij veel waardevoller was. Herinneringen. Zijn vertrouwen. En een kunstwerk waarin zijn handen, zijn ziel en zijn vriendschap voor altijd aanwezig zullen blijven.

Ik herinner mij een man die bereid was mensen vertrouwen te schenken, soms nog voordat zij zichzelf volledig hadden kunnen bewijzen. Een man die anderen beoordeelde op hun karakter. Niet alleen op wat ze konden bereiken. Zelfs vandaag, wanneer ik zijn naam uitspreek, voel ik nog altijd dezelfde diepe dankbaarheid. Niet alleen omdat hij mij hielp professioneel te groeien.

Maar omdat hij iets bevestigde waarin ik zelf altijd had geloofd. Zaken beginnen altijd bij mensen. En een oprechte handdruk kan soms veel meer waard zijn dan een contract van honderd bladzijden. Daarom zal Medardo Maseroli altijd een heel bijzondere plaats in mijn hart blijven innemen. Niet alleen als zakenpartner.

Maar ook als vriend. Als mentor. Als kunstenaar. En als de man die op een van de belangrijkste momenten van mijn leven tegen mij zei:

‘Ga verder. Ik geloof in jou.’

Soms is één enkele zin voldoende om de richting van een mensenleven te veranderen.
Voor mij was Medardo die man.

Medardo Maseroli aan het werk en bij een van zijn beelden — de man die in mij geloofde en deuren voor mij opende.

De Madonna in wit Carrara-marmer, eigenhandig vervaardigd door Medardo Maseroli. Na zijn overlijden mocht ik, volgens zijn laatste wens en met instemming van zijn vrouw Rita en zijn kinderen Yvan en Igor, als eerste een kunstwerk kiezen. Het beeld heeft twee zijden: op deze foto is slechts één gezicht zichtbaar; aan de achterzijde toont dezelfde Madonna een heel andere, droevige en gekwelde uitdrukking. Zo verenigt dit bijzondere kunstwerk de vreugde en de pijn van het leven.

HOOFDSTUK 35

De jaren bij Pastorelli

In het najaar van 1986 nam mijn leven opnieuw een onverwachte wending. Dankzij Medardo Maseroli maakte ik kennis met Alberto Pastorelli en kreeg ik de kans om Ceramiche Pastorelli in de hele Benelux te vertegenwoordigen. Alberto was mede-eigenaar van de groep Ceramiche Pastorelli. De helft van de onderneming behoorde toe aan Alberto en zijn zus. De andere helft was in handen van hun drie neven. Het was dus een echt familiebedrijf, waarin traditie, vakmanschap en verantwoordelijkheid van generatie op generatie werden doorgegeven.

De eerste keer dat ik hun collecties zag, begreep ik meteen dat het om veel meer ging dan gewone keramische tegels. Elke collectie had haar eigen karakter. Er werd bijzonder veel aandacht besteed aan de kleuren. Aan de oppervlakken. Aan de afwerking. Maar bovenal aan de kwaliteit. Opnieuw voelde ik mij als die jonge vertegenwoordiger die jaren eerder de wereld van de espresso had ontdekt.

Alleen was de geur van versgezette koffie nu vervangen door die van klei en glazuur, en door de warmte van de gloeiende ovens. Vanaf de eerste dag beloofde ik mezelf dat ik niet zomaar een vertegenwoordiger wilde zijn. Ik wilde een partner zijn. Voor de fabriek. Voor de importeurs. Voor de architecten. Voor de tegelhandelaars en plaatsers. Ik wilde dat iedereen het gevoel had op mij te kunnen rekenen. Alberto gaf mij daarvoor alle vrijheid en verantwoordelijkheid.

Hij vertrouwde mij de troeven van zijn onderneming toe. De kwaliteit van de producten. De naam Pastorelli. De relaties met de klanten. En de verdere ontwikkeling van het merk in de Benelux. Dat vertrouwen was voor mij van onschatbare waarde. Alberto had een geweldige persoonlijkheid. Ondanks zijn positie binnen een belangrijke keramische groep bleef hij een nederige en toegankelijke man. Hij luisterde. Hij toonde respect.

En hij begreep dat een goede samenwerking niet alleen op cijfers en contracten berust, maar vooral op wederzijds vertrouwen. Onze samenwerking werd in de hele keramische sector bijzonder hoog aangeschreven. Niet alleen in de Benelux. Ook bij veel Italiaanse concurrenten stond de manier waarop Alberto en ik samenwerkten bekend en werd ze gerespecteerd. Iedereen zag hoe wij elkaar aanvulden. Alberto kende de fabriek, de productie en de mogelijkheden van zijn collecties.

Ik kende de Benelux, de klanten en de manier waarop Italiaanse producten daar het best konden worden voorgesteld. Samen vormden we een sterke eenheid. Dat betekende lange dagen. Heel lange dagen. Iedere ochtend vertrok ik vroeg van huis. Sommige dagen reed ik honderden kilometers. Van Antwerpen naar Luxemburg. Van Oostende naar Maastricht. Van Brussel tot in het noorden van Nederland.

Wanneer de meeste mensen hun werkdag al hadden beëindigd, zat ik vaak nog verslagen te schrijven of mijn afspraken voor de volgende dag voor te bereiden. Toch heb ik die eindeloze kilometers nooit als een last beschouwd. Integendeel. Mijn auto was mijn tweede kantoor geworden. Daar dacht ik na. Daar ontstonden nieuwe ideeën. Daar

bereidde ik mijn gesprekken met klanten voor. En soms reed ik urenlang in stilte, terwijl het landschap aan mij voorbijtrok en ik nadacht over de toekomst.

Alberto kwam drie tot vier keer per jaar naar België. Samen bezochten we onze klanten in de Benelux. We luisterden naar hun ervaringen. We bespraken wat goed ging en wat beter kon. Maar zijn bezoeken waren ook belangrijke momenten om over de toekomst na te denken. We spraken over nieuwe collecties. Over kleuren en formaten. Over de veranderende smaak van de markt. En over projecten die we samen wilden ontwikkelen. Die ontmoetingen waren nooit louter zakelijke verplichtingen.

Ze brachten ons dichter bij elkaar en versterkten het vertrouwen dat in de loop der jaren tussen ons was ontstaan.

HOOFDSTUK 36

Pastorelli – De mooiste jaren van mijn professionele leven

Het duurde niet lang voordat ik merkte dat veel showrooms de schoonheid van de Italiaanse keramische collecties onvoldoende tot hun recht lieten komen. Dozen stonden op elkaar gestapeld. Stalen lagen overal verspreid. Architecten moesten zich proberen voor te stellen hoe een vloer of wand eruit zou zien, zonder het eindresultaat werkelijk te kunnen zien. Ik vond dat bijzonder jammer. Een mooie tegel verdient een mooie presentatie.

Daarom begon ik zelf nieuwe presentatiesystemen te ontwikkelen. Ik maakte grote houten panelen waarop volledige tegelcomposities zorgvuldig werden verlijmd en gevoegd. Het waren niet langer eenvoudige stalen. Het werden complete presentaties. Een architect kon de harmonie tussen de kleuren zien. Een handelaar kon zijn klanten tonen hoe het uiteindelijke resultaat er werkelijk zou kunnen uitzien.

Vandaag lijkt dat misschien heel vanzelfsprekend. Maar in die tijd was het een vernieuwende manier om keramische producten te presenteren. Ik besteedde ontelbare uren aan het zoeken naar de beste composities. Aan het kiezen van de juiste kleur van de voegen. Aan het perfectioneren van ieder detail in de afwerking. Ik wilde dat ieder paneel een verhaal vertelde.

Wanneer ik later zo'n presentatie in een showroom zag staan, voelde ik dezelfde voldoening die een kunstenaar misschien voelt wanneer hij een voltooid werk voor zich ziet. Niet omdat mijn naam ergens vermeld stond. Maar omdat ik wist dat het mensen zou helpen een betere keuze te maken. Langzaam begonnen ook andere Italiaanse fabrikanten belangstelling te tonen voor mijn manier van werken. Zij zagen hoe ik Pastorelli in de Benelux vertegenwoordigde. Ze merkten hoe ik producten presenteerde.

Hoe ik relaties met klanten opbouwde. En hoe ik probeerde een merk niet alleen te verkopen, maar werkelijk een plaats op de markt te geven. Steeds meer fabrikanten wilden dat ik naast Pastorelli ook hun merk in de Benelux zou introduceren. Dat was een groot compliment. Het betekende dat mijn werk niet onopgemerkt bleef.

Toch bleef mijn samenwerking met Alberto en Pastorelli voor mij heel bijzonder. Het vertrouwen dat hij mij had geschonken, vormde de basis van een van de belangrijkste en succesvolste periodes van mijn beroepsleven. Ik verkocht niet alleen producten. Ik dacht actief mee over hun verdere ontwikkeling. Ik gaf door wat klanten mij vertelden. Ik rapporteerde welke kleuren steeds meer gevraagd werden. Welke formaten architecten verkozen. En welke technische aspecten volgens mij konden worden verbeterd.

Ik voelde mij niet langer alleen een vertegenwoordiger. Ik was werkelijk een brug geworden tussen Italië en de Benelux. Aan de ene kant stonden de Italiaanse fabrieken, met hun vakmanschap, creativiteit en technische kennis. Aan de andere kant stonden de importeurs, architecten, handelaars en plaatsers in België, Nederland en Luxemburg. Mijn taak was die twee werelden met elkaar te verbinden. Ik moest niet alleen de taal vertalen.

Ik moest ook de mentaliteit, de verwachtingen en de behoeften van beide kanten begrijpen.

Dat vertrouwen groeide jaar na jaar. En daarmee groeide ook mijn netwerk van menselijke relaties. Ik ontmoette ondernemers die vrienden voor het leven werden. Architecten die mij bleven bellen wanneer ze advies nodig hadden. Importeurs die mij niet langer alleen als leverancier zagen, maar als een echte partner.

Voor mij was dat de grootste beloning. Niet alleen de verkoopcijfers. Maar vooral het vertrouwen. Alberto heeft, net als Medardo, in belangrijke mate bijgedragen aan het grote succes dat ik gedurende meer dan vijftien jaar heb mogen ervaren. Medardo had mij de deur naar Pastorelli getoond. Alberto gaf mij vervolgens het vertrouwen en de vrijheid om door die deur naar binnen te gaan en mijn eigen mogelijkheden volledig te ontplooiën.

Beiden hebben op hun eigen manier een onuitwisbare plaats in mijn beroepsleven gekregen. Wanneer ik vandaag aan die jaren terugdenk, voel ik nog altijd dezelfde warmte in mijn hart. Het waren intense jaren. Jaren van hard werken. Duizenden en duizenden kilometers onderweg. Ontelbare ontmoetingen. Maar het waren ook jaren waarin ik iedere ochtend met enthousiasme opstond. Omdat ik voelde dat ik iets aan het opbouwen was dat betekenis had. Niet alleen voor mezelf.

Maar samen met zoveel andere mensen. Ook vandaag zijn Alberto en ik nog altijd met elkaar in contact. De jaren zijn voorbijgegaan. Onze professionele levens zijn veranderd. Maar het respect en de bewondering die wij voor elkaar voelen, zijn gebleven. Dat is misschien het mooiste bewijs dat onze samenwerking altijd op veel meer dan zakendoen heeft berust. Ze was gebouwd op vertrouwen. Op loyaliteit. En op een oprechte waardering voor elkaar als mens.

Misschien behoren juist daarom die jaren tot de periodes waarvoor ik vandaag het meest dankbaar ben. Niet omdat alles perfect was. Maar omdat ik iedere dag werk mocht doen waarvan ik werkelijk hield. En omdat ik dat werk mocht doen met iemand die in mij geloofde en mij de ruimte gaf om mijn eigen ideeën te verwezenlijken.

Wanneer een mens met oprechte passie werkt, voelen zelfs de langste dagen niet langer als een opoffering. Ze worden een voorrecht. Een voorrecht dat niet iedereen in zijn leven mag ervaren. En vandaag besef ik hoeveel geluk ik heb gehad dat ik die jaren aan de zijde van Alberto Pastorelli heb mogen beleven.

Samen met Alberto Pastorelli, een van mijn belangrijkste leermeesters en een vriend die altijd eenvoudig bleef.

Van 1986 tot 1995 liet ik honderden van deze tegelpanelen maken om de collecties van Pastorelli in winkels en toonzalen te presenteren.

Later werden ook grote, moderne tegelkasten voor de toonzalen gemaakt.

Van die complete presentaties zijn helaas maar weinig foto's bewaard gebleven.

HOOFDSTUK 37

Vertrouwen bouw je niet op in een kantoor

Door de jaren heen ontmoette ik honderden importeurs, architecten en tegelhandelaars. Sommigen zag ik maar één keer. Anderen werden vrienden voor het leven. Wat mij altijd is bijgebleven, is dat de belangrijkste gesprekken zelden in een vergaderzaal plaatsvonden. Ze begonnen bijna altijd rond een eenvoudige tafel. Bij een kop koffie. Of tijdens een maaltijd die we samen deelden. In Italië deed men op een andere manier zaken dan ik in België gewend was.

Men wilde eerst weten wie de mens was met wie men zou samenwerken. Pas daarna werd er gesproken over prijzen. Over leveringen. Over contracten. Die manier van zakendoen sprak mij meteen aan. Ze deed mij denken aan wat mijn vader mij had geleerd. Het woord van een mens moet iets waard zijn. Ik herinner mij dat ik tijdens een van mijn eerste bezoeken aan een fabriek eindeloos veel vragen stelde.

Misschien zelfs te veel. Ik wilde weten waarom een bepaalde tegel op een specifieke temperatuur werd gebakken. Waarom de ene kleur kleine natuurlijke verschillen kon vertonen. En waarom een bepaald formaat moeilijker te produceren was dan een ander. Op een bepaald moment glimlachte de technisch directeur. Hij legde zijn papieren op tafel, keek mij aan en zei:

‘Renato, jij bent niet zoals de andere vertegenwoordigers.’

Verbaasd vroeg ik hem waarom hij dat dacht. Hij antwoordde:

‘De meeste vertegenwoordigers willen weten hoeveel een tegel kost. Jij wilt weten hoe hij geboren wordt.’

Die woorden ben ik nooit vergeten. Omdat ze uiteindelijk mijn hele manier van werken samenvatten. Ik heb altijd willen begrijpen hoe iets ontstaat. Ik heb nooit genoeg genomen met alleen het eindresultaat. Die nieuwsgierigheid zorgde ervoor dat ik mij in verschillende onderdelen van een onderneming thuis kon voelen. Niet alleen in de verkoop.

Maar ook in de productie. Bij de ontwikkeling van producten. In de marketing. En zelfs bij de verpakking. Alles interesseerde mij. Mijn belangstelling beperkte zich niet tot de tegels zelf. Ook de manier waarop ze verwerkt, verlijmd en gepresenteerd werden, hield mij voortdurend bezig. Van 1986 tot 1995 liet ik honderden tegelpanelen vervaardigen om de collecties van Pastorelli in winkels en toonzalen te presenteren. Achter die panelen werden later grote, moderne tegelkasten voor de toonzalen gemaakt. Van die kasten zijn helaas bijna geen foto's bewaard gebleven. Het vervaardigen van de tegelpanelen bracht mij bovendien in contact met Mapei, een van de bekendste Italiaanse merken van tegellijmen en andere producten voor de bouwsector.

Die kennismaking ontstond opnieuw via mijn neef Leonardo. De heer Mariotti had Leonardo als een van zijn eerste klanten benaderd. Via hem kwam hij vervolgens bij mij terecht met de vraag of ik de producten van Mapei in Vlaanderen wilde verkopen en helpen introduceren. Voor mij was dat veel meer dan alleen een nieuwe commerciële

mogelijkheid. De producten van Mapei gaven mij ook de kans om verder te experimenteren met mijn tegel- en mozaïekpanelen.

Ik zocht voortdurend naar manieren om die panelen lichter en tegelijkertijd sterker te maken. Ze moesten gemakkelijker te vervoeren zijn. Eenvoudiger te plaatsen. En bestand tegen jarenlang intensief gebruik in showrooms. Wat begon als een oplossing voor de presentatie van tegels, groeide langzaam uit tot een veel groter idee. Ik begon na te denken over modulaire systemen. Over kant-en-klare keramische elementen voor keukens en badkamers.

En uiteindelijk zelfs over zwevende keramische vloeren die boven op een bestaande vloer konden worden geplaatst, zonder dat de oude vloer eerst moest worden uitgebroken. Op dat moment kon ik nog niet vermoeden hoe ver die zoektocht mij zou brengen. Jaren later zou ze leiden tot een internationaal patent. Dat patent werd mij toegekend in 2009. Hetzelfde jaar waarin Marco overleed. Daardoor zouden een van mijn grootste professionele verwezenlijkingen en het diepste verdriet van mijn leven voor altijd met elkaar verbonden blijven.

Maar ook dat verhaal lag toen nog ver in de toekomst. In die eerste jaren werd ik vooral gedreven door een eenvoudige vraag die mij mijn hele leven is blijven vergezellen: 'Hoe kan het beter?'

Tijdens mijn vele reizen naar Italië ontdekte ik ook de diep menselijke kant van het ondernemerschap. Wanneer de werkdag voorbij was, gingen we samen aan tafel. Soms duurden die avonden uren. We lachten. We vertelden verhalen. We spraken over onze kinderen. Over onze ouders. Over voetbal. En pas veel later kwam het gesprek, bijna vanzelf, opnieuw bij de zaken terecht. Daar leerde ik iets wat voor mij heel belangrijk zou worden. Vertrouwen heeft tijd nodig.

Je kunt het niet opeisen. Je kunt het niet kopen. Je moet het verdienen. Misschien is dat de reden waarom zoveel professionele relaties langzaam echte vriendschappen werden. We hadden samen moeilijke periodes doorgemaakt. Maar we hadden ook successen gedeeld. We vierden samen wanneer iets goed ging. En wanneer er teleurstellingen waren, stonden we naast elkaar. Zulke ervaringen scheppen een band die veel verder gaat dan wat er ooit in een contract kan worden vastgelegd.

In die jaren leerde ik ook dat luisteren vaak veel belangrijker is dan spreken. Wanneer een klant mij een probleem uitlegde, probeerde ik nooit onmiddellijk met een oplossing te komen. Eerst luisterde ik. Want heel vaak zat de werkelijke vraag verborgen achter de woorden. Die houding heb ik mijn hele leven met mij meegedragen.

Misschien besteedde ik daarom ook meer tijd aan mijn klanten dan veel andere vertegenwoordigers. Omdat ik altijd heb geloofd dat je mensen pas kunt overtuigen wanneer ze eerst het gevoel hebben dat je hen begrijpt. Dat was toen zo. En dat is vandaag nog altijd zo. Wanneer ik terugdenk aan de duizenden kilometers die ik door België, Nederland, Luxemburg en Italië heb afgelegd, herinner ik mij nauwelijks nog de autosnelwegen. Ik herinner mij de gezichten.

De gesprekken. De handdrukken. De mensen die mij hun vertrouwen schonken. Dat zijn de herinneringen die gebleven zijn. En misschien is dat wel de grootste rijkdom die een ondernemer ooit kan verzamelen. Niet een mooie balans aan het einde van het jaar. Maar een hart vol namen die je vele jaren later nog altijd met dankbaarheid uitspreekt.

Want uiteindelijk zijn het niet de producten die een leven rijk maken. Het zijn de mensen die we onderweg het geluk hebben gehad te ontmoeten.

Zij zijn de ware rijkdom van mijn verhaal. En zonder hen zou dit boek nooit geschreven zijn.

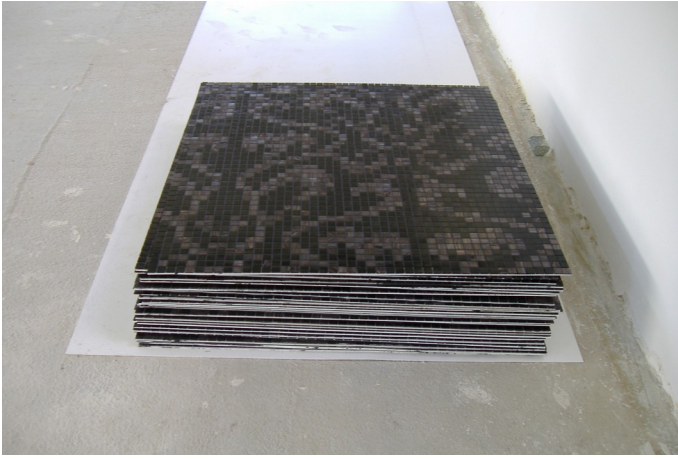
Een kant-en-klaar modulair mozaïekpaneel van PRONTO MOZAÏEK, gevoegd volgens kleurwens en bevestigd met tweecomponentenlijm.

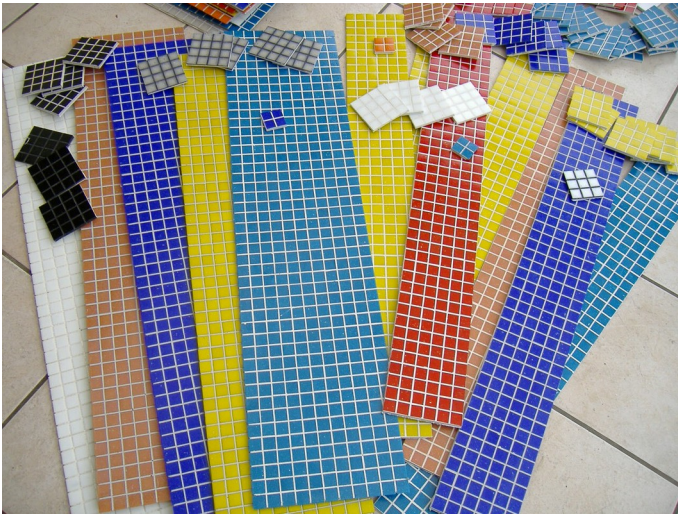
De flexibele opbouw van het mozaïekbehang van PRONTO MOZAĬEK, ontwikkeld voor een eenvoudige en snelle plaatsing.

Kant-en-klare modulaire mozaïekpanelen van PRONTO MOZAĬEK, gereed voor plaatsing.

De gestapelde modulaire panelen tonen hoe compact het systeem kon worden vervoerd en verwerkt.

Kant-en-klare mozaïekbehangpanelen van PRONTO MOZAÏEK, beschikbaar in verschillende kleuren en patronen.

HOOFDSTUK 38

Toen de fabrieken mij hun vertrouwen schonken

Tijdens die eerste jaren werkte ik onvermoeibaar om te bewijzen wat ik waard was. Ik wist dat vertrouwen niet wordt opgebouwd met mooie woorden. Je bouwt het op door iedere dag opnieuw je beloften na te komen. Langzaam werden de resultaten zichtbaar. Niet alleen de klanten waren tevreden. Ook de Italiaanse fabrieken begonnen te merken dat hun keramische collecties in de Benelux steeds meer waardering kregen. Dat gaf mij een groot gevoel van verantwoordelijkheid.

Ik vertegenwoordigde niet zomaar een collectie keramische tegels. Ik vertegenwoordigde ook de naam van mannen en vrouwen die hun ondernemingen, vaak gedurende verschillende generaties, met passie, opoffering en liefde hadden opgebouwd. Dat besef maakte mij nederig. Wanneer ik in Italië aankwam, voelde ik mij nooit een vreemde. Ik werd ontvangen alsof ik deel uitmaakte van de familie. Dat voorrecht had ik niet verdiend met indrukwekkende toespraken. Ik had het verdiend door jaar na jaar mijn woord te houden.

Ik herinner mij hoe ik tijdens een bezoek aan een fabriek werd uitgenodigd op de afdeling productontwikkeling. Normaal gesproken kregen slechts weinig buitenstaanders toegang tot dat gedeelte van het bedrijf. Daar werden de nieuwe collecties geboren. Er lagen proeftegels. Nieuwe glazuren. Kleuren die nog niet op de markt waren gebracht. Op een bepaald moment vroeg iemand mij:

‘Renato, wat denken jouw klanten hiervan?’

Voor mij was dat een heel bijzonder moment. Niet omdat mijn mening belangrijker was dan die van iemand anders. Maar omdat ze werkelijk wilden weten wat er leefde in België, Nederland en Luxemburg. Op dat moment voelde ik mij niet langer alleen een verkoper. Ik voelde dat ik werkelijk een brug tussen twee werelden was geworden. Steeds vaker kreeg ik het voorrecht nieuwe collecties te zien voordat ze aan de buitenwereld werden voorgesteld.

Soms werd mij zelfs gevraagd wat ik ervan vond. Een ander formaat. Een nieuwe kleur. Een andere manier om de producten te presenteren. Natuurlijk werd niet ieder voorstel dat ik deed uitgevoerd. Dat hoefde ook niet. Alleen al het feit dat er naar mijn ideeën werd geluisterd, gaf mij het gevoel dat we samen iets aan het opbouwen waren. Ook mijn relaties met de importeurs werden steeds hechter.

Ze wisten dat ik niet het soort vertegenwoordiger was dat alleen een bestelling kwam opnemen en daarna weer verdween. Wanneer er een probleem ontstond, bleef ik nooit aan de zijlijn staan. Ik zocht samen met hen naar een oplossing. Soms betekende dat een extra reis naar Italië. Een andere keer een lang telefoongesprek. Of urenlang samenwerken, nadenken en zoeken. Ik heb nooit geloofd dat problemen vanzelf verdwijnen. Je moet de moed hebben om ze onder ogen te zien.

Juist op moeilijke momenten leer je mensen werkelijk kennen. En vaak ontstaan daar de sterkste relaties. Jaar na jaar bleef mijn netwerk groeien. Italiaanse fabrikanten brachten mij in contact met hun collega's. Via de ene fabriek werd ik bij een andere uitgenodigd. Niet omdat ik daarom vroeg. Maar omdat vertrouwen zich langzaam van mens tot mens verspreidt.

Voor mij was dat de mooiste vorm van erkenning. Geen medaille. Geen onderscheiding. Maar iemand tegen een collega horen zeggen:

‘Bel Renato. Hij zal je eerlijk advies geven.’

Zulke woorden kun je niet kopen. Je moet ze verdienen. Wanneer ik vandaag op die weg terugkijk, besef ik dat in deze jaren de basis werd gelegd voor alles wat later zou volgen. Zonder dat netwerk van menselijke relaties, zonder dat wederzijdse vertrouwen en zonder die honderden gesprekken zou de Glazen Piramide in Lummen waarschijnlijk nooit zijn ontstaan. Dan was Piramedia misschien nooit geboren. En hadden Marco en ik wellicht nooit de kans gekregen om samen onze droom op te bouwen.

Maar toen lag dat allemaal nog in de toekomst. Wij leefden gewoon van afspraak naar afspraak. Van fabriek naar fabriek. Van klant naar klant. Zonder te beseffen dat al die kleine stappen samen één lange weg vormden. Een weg die ons leven voorgoed zou veranderen. Misschien is dat wel een van de grootste mysteries van het leven. We begrijpen de betekenis van onze reis vaak pas vele jaren later, wanneer we terugkijken.

Dan zien we dat iedere ontmoeting ergens toe heeft geleid. Iedere handdruk. Iedere reis. Iedere kans. Ze werden allemaal stenen in het fundament waarop ons verdere leven werd gebouwd. Daarom kijk ik niet met trots terug op de weg die ik heb afgelegd. Ik kijk terug met dankbaarheid. Dankbaarheid voor iedere mens die ergens onderweg besloot mij zijn vertrouwen te schenken. Zij hebben meegebouwd aan mijn leven. En daarvoor zal ik hen altijd diep dankbaar blijven.

HOOFDSTUK 39

Een tegel vertelt zijn verhaal pas wanneer je hem geplaatst ziet

Hoe langer ik in de keramiekwereld werkte, hoe meer ik besepte dat veel collecties niet op de best mogelijke manier werden gepresenteerd. In de meeste showrooms stonden presentatierekken vol losse stalen. Van klanten werd verwacht dat ze zichzelf voorstelden hoe een volledige vloer eruit zou zien wanneer die eenmaal geplaatst was.

Een architect keek naar één enkele tegel van ongeveer dertig bij dertig centimeter en moest zich vervolgens proberen voor te stellen hoe daarmee een woonkamer van tientallen vierkante meters eruit zou zien. Ik vond dat bijzonder moeilijk. Niet voor mezelf. Maar voor de klant. En dus stelde ik mezelf opnieuw dezelfde vraag die mij mijn hele leven heeft begeleid:

‘Kan dit niet beter?’

Het antwoord kwam bijna vanzelf. In plaats van losse stalen te presenteren, begon ik grote houten presentatiepanelen te maken. Maar het mochten geen gewone panelen zijn. Ik wilde volledige composities tonen. Vloertegels gecombineerd met passende wandtegels. Decoratieve randen die perfect bij het geheel pasten. Voegen die zorgvuldig waren afgewerkt. Precies zoals het er later bij de klant thuis zou kunnen uitzien. Het vergde enorm veel werk. Ik zaagde ieder houten paneel zelf op maat.

Ik verlijmdde iedere tegel zorgvuldig op zijn plaats. Daarna voegde ik alles af met dezelfde aandacht die ik aan een echte vloer zou hebben besteed. Soms werkte ik uren aan één enkele presentatie. Niet omdat iemand mij dat vroeg. Maar omdat het voor mij perfect moest zijn. Wanneer een paneel eindelijk klaar was, deed ik enkele stappen achteruit en bekeek ik het aandachtig. Soms verving ik toch nog een tegel. Of veranderde ik de kleur van de voeg.

Of schikte ik de decoratieve elementen opnieuw. Pas wanneer het volledige geheel voor mijn gevoel in evenwicht was, was ik tevreden. Sommige mensen vonden mij waarschijnlijk te perfectionistisch.

‘Al dat werk voor een eenvoudig presentatiepaneel?’

Maar voor mij was het nooit zomaar een presentatiepaneel. Het was een verhaal. Ik wilde niet dat een architect alleen een tegel zag. Ik wilde dat hij een woonkamer zag. Een keuken. Een badkamer. Een hotel. Een restaurant. Ik wilde hem helpen zichtbaar te maken wat tot dan toe alleen in zijn verbeelding bestond. En toen begon er iets bijzonders te gebeuren. Telkens wanneer ik met zo’n paneel een showroom binnenkwam, werden mensen er bijna vanzelf naartoe getrokken.

Ze raakten de tegels aan. Ze deden enkele stappen achteruit om de volledige compositie te bekijken. En plotseling ontstonden er gesprekken die voordien niet waren ontstaan.

‘Wat als we deze vloer combineren met die wandtegel?’

‘Welke kleur voeg zou jij hierbij kiezen?’

‘Zou dit ook passen in een inkomhal?’

Ik verkocht niet langer alleen een collectie. Ik hielp mensen dromen. Wanneer ik daar vandaag op terugkijk, beseft ik dat er in die jaren misschien iets veel groters begon. Zonder dat ik het zelf wist, was ik toen al bezig met visualisatie. Ik wilde mensen iets laten zien wat nog niet bestond. Vele jaren later zouden Marco en ik met computers precies hetzelfde proberen te bereiken. Tweedimensionale tekeningen. Driedimensionale visualisaties. Digitale presentaties.

Maar het oorspronkelijke idee bleef precies hetzelfde. Mensen nemen gemakkelijker een beslissing wanneer ze zich het eindresultaat werkelijk kunnen voorstellen. Misschien is Piramedia in werkelijkheid dan ook niet ontstaan in de Glazen Piramide in Lummen. Misschien werd het idee al vele jaren eerder geboren. Aan een eenvoudige werkbank. Met een houten paneel. Een emmer lijm. Een zak voegmiddel. En één man die zichzelf opnieuw dezelfde vraag stelde:

‘Kan dit niet beter?’

Wanneer ik vandaag aan die tijd terugdenk, moet ik glimlachen. Niet omdat die presentatiepanelen op zichzelf zo buitengewoon waren. Maar omdat ze mij opnieuw bewezen dat een goed idee vaak uit de eenvoudigste dingen ontstaat. Je moet alleen bereid zijn om net iets verder te gaan dan wat van je wordt verwacht. En misschien is dat wel de belangrijkste les die ik in al die jaren heb geleerd. Vernieuwing ontstaat zelden uit dure machines.

Ze begint meestal bij iemand die zich afvraagt waarom iedereen de dingen altijd op dezelfde manier blijft doen. En die vervolgens de moed heeft om een andere weg te proberen. Die manier van denken is mijn hele leven bij mij gebleven. Ze heeft mij successen gebracht. Ze heeft mij ook mislukkingen gebracht. En toch zou ik haar voor niets ter wereld willen veranderen. Want zonder die nieuwsgierigheid zou ik nooit de man zijn geworden die ik vandaag ben.

En zonder die houten presentatiepanelen... was de droom van Piramedia misschien nooit geboren.

HOOFDSTUK 40

Veel meer dan een vertegenwoordiger

Naarmate de jaren verstreken, veranderde mijn werk langzaam, zonder dat ik het zelf echt besepte. Toen ik begon, zag ik mezelf gewoon als een vertegenwoordiger. Ik bezocht klanten. Ik presenteerde nieuwe collecties. Ik nam bestellingen op. Ik volgde de leveringen op. Dat was mijn werk. Maar beetje bij beetje begon er iets bijzonders te gebeuren. Steeds vaker kreeg ik telefoontjes die helemaal niets met een bestelling te maken hadden. Een architect belde omdat hij twijfelde tussen twee materialen.

Een importeur wilde mijn mening horen over een nieuwe collectie. Een fabrikant vroeg mij hoe de markt in de Benelux zich ontwikkelde. Een tegelplaatser zat met een technisch probleem op een werf. Langzaam begon ik te beseffen dat mensen mij niet langer alleen belden omdat ze iets wilden kopen. Ze vroegen mij om advies.

Voor mij was dat een van de mooiste complimenten die iemand mij kon geven. Niet omdat ik dacht dat ik alles wist. Integendeel. Maar omdat mensen erop vertrouwden dat ik hun een eerlijk antwoord zou geven. Wanneer ik iets niet wist, zei ik dat ook eerlijk. Daarna ging ik op zoek naar het juiste antwoord. Ik heb altijd geloofd dat een ondernemer — of een vertegenwoordiger — niet op iedere vraag onmiddellijk een antwoord hoeft te hebben.

Wat werkelijk telt, is dat hij bereid is het juiste antwoord te zoeken. Ik geloof dat precies daarin het verschil wordt gemaakt. Na verloop van tijd merkte ik dat ik steeds vaker verschillende bedrijven met elkaar in contact bracht. De ene fabrikant kende een uitstekende producent van lijmen. Een andere zocht een specialist in decoratieve afwerkingen. Een importeur wilde een nieuwe collectie combineren met een bestaand assortiment.

Ik ontdekte dat het mij enorm veel voldoening gaf om mensen met elkaar in contact te brengen. Wanneer zo'n samenwerking slaagde, was ik bijna even gelukkig als wanneer ik zelf een mooie verkoop had gerealiseerd. Misschien kwam dat doordat ik nooit alleen in termen van concurrentie dacht. Ik dacht vooral in mogelijkheden.

Wanneer mensen hun talenten gebruiken om elkaar te helpen, wordt uiteindelijk iedereen sterker. Dat is altijd mijn overtuiging geweest. Door die manier van werken ontstonden veel vriendschappen die jarenlang standhielden. In Italië werd ik steeds vaker niet alleen als vertegenwoordiger ontvangen, maar als iemand die men vertrouwde. Wanneer ik een fabriek binnenkwam, begon het gesprek zelden onmiddellijk over zaken. Eerst vroegen ze hoe het met Dorina ging. Hoe het met Marco en Michael was.

Hoe het met mijn ouders ging. En ik deed hetzelfde. Dat waren geen lege beleefdheidsvragen. Er was oprechte belangstelling. Juist die oprechtheid zorgde ervoor dat onze relaties veel verder gingen dan alleen zaken. Ik herinner mij een avond na een lange werkdag in Sassuolo. Ik zat buiten met enkele fabrieksdirecteuren. Het was laat. In de avondlucht hing nog de warmte van de dag. Op tafel stonden eenvoudige gerechten, een fles wijn en een espresso.

Niemand sprak nog over verkoopcijfers. Niemand had het nog over contracten. We spraken over onze kinderen. Over de toekomst. Over onze hoop dat zij later misschien een beter leven zouden hebben dan wij zelf hadden gekend. Op dat moment begreep ik dat ondernemerschap in wezen overal hetzelfde is. Achter iedere fabriek, iedere onderneming en iedere beslissing staan mensen. Mensen met dromen. Met zorgen. Met verantwoordelijkheden.

Misschien heb ik mij daarom nooit thuis gevoeld in een zakenwereld waarin alleen cijfers telden. Cijfers zijn belangrijk. Zonder gezonde ondernemingen hebben mensen geen werk. Maar cijfers vertellen nooit het volledige verhaal. Achter iedere bestelling staat een gezin. Achter iedere fabriek staan honderden werknemers. En achter iedere beslissing staat een mens die verantwoordelijkheid draagt. Dat ben ik nooit vergeten.

Misschien is dat ook de reden waarom zoveel mensen mij hun vertrouwen bleven schenken. Niet omdat ik de slimste was. Niet omdat ik de grootste was. Maar omdat zij voelden dat ik hen met respect behandelde. Wanneer ik vandaag terugkijk op mijn loopbaan, besef ik dat mijn grootste succes niet te vinden is in de bedrijven die ik heb vertegenwoordigd. Mijn grootste rijkdom bestaat uit de mensen die, zelfs na zoveel jaren, nog altijd tegen mij kunnen zeggen:

‘Renato, het was werkelijk fijn om met jou samen te werken.’

Voor mij bestaat er geen mooier compliment. Want uiteindelijk blijft van een loopbaan niet alleen over wat je hebt verkocht. Wat werkelijk blijft, is het gevoel dat je bij mensen hebt achtergelaten. Het gevoel dat zij belangrijk waren. En dat is een erfenis die geen enkele economische crisis je ooit kan afnemen.

HOOFDSTUK 41

Een idee dat veel verder ging dan keramiek

De presentatiepanelen hadden mij laten zien hoeveel verschil een betere manier van presenteren kon maken. Maar hoe langer ik in de keramiekwereld werkte, hoe duidelijker ik besepte dat het probleem veel verder ging dan de manier waarop een tegel in een showroom werd getoond. Er ontbrak iets in de manier waarop onze hele sector werkte. De kwaliteit van de producten verbeterde jaar na jaar. Fabrieken investeerden in nieuwe technologieën. De tegelformaten werden groter.

De ontwerpen werden verfijnder. En toch bleef de manier waarop al die producten en informatie bij de klant terechtkwamen bijna onveranderd. Architecten bladerden nog altijd door zware catalogussen. Handelaars sleepten grote presentatiepanelen van de ene showroom naar de andere. Importeurs werkten met stapels prijslijsten die voortdurend moesten worden aangepast. Offertes werden nog met de hand berekend. En bij de kleinste wijziging kon je vaak helemaal opnieuw beginnen. Ik keek daar met steeds meer nieuwsgierigheid naar.

Niet omdat die manier van werken verkeerd was. Maar omdat ik ervan overtuigd was dat het eenvoudiger en efficiënter moest kunnen. Eén vraag liet mij niet meer los:

‘Zou het niet mogelijk zijn om al die afzonderlijke stappen met elkaar te verbinden?’

Tijdens mijn lange autoritten bleef ik erover nadenken. 's Avonds zat ik aan onze keukentafel en vulde ik blad na blad met schetsen. Ik tekende geen nieuwe tegels. Ik tekende een nieuwe manier van werken. Ik stelde mij een systeem voor waarmee een architect onmiddellijk zou kunnen zien hoe een afgewerkte ruimte eruit zou zien. Een systeem waarmee een handelaar niet langer urenlang berekeningen zou hoeven te maken.

Een systeem waarin kleuren, formaten, prijzen en technische informatie allemaal met elkaar verbonden zouden zijn. Vandaag klinkt dat heel vanzelfsprekend. Maar in die tijd leek het bijna onmogelijk. Computers waren in veel ondernemingen nog lang niet vanzelfsprekend. Voor veel mensen waren het ingewikkelde en onbekende machines. Voor mij betekenden ze iets heel anders. Een mogelijkheid. Niet omdat ik programmeur was. Dat was ik niet.

Maar omdat ik aanvoelde dat technologie mensen kon helpen. Niet vervangen. Helpen. Langzaam begon ik steeds vaker met Marco over die ideeën te praten. Hij was nog jong. Maar ik zag toen al bij hem dezelfde nieuwsgierigheid die mij op zijn leeftijd had gedreven. Wanneer wij over de toekomst spraken, zag hij geen hindernissen. Hij zag mogelijkheden. Dat raakte mij diep. Soms zaten we urenlang samen aan de keukentafel. Tussen ons lag vaak niet meer dan een vel papier.

Ik tekende hoe ik dacht dat zo'n systeem zou kunnen werken. Marco nam het idee vervolgens nog een stap verder. Hij stelde vragen waaraan ik zelf nog niet eens had gedacht. Langzaam begon er iets bijzonders te ontstaan. Niet alleen een idee. Maar een droom die we samen deelden. Voor het eerst voelde ik dat Marco en ik elkaar niet alleen als vader en zoon aanvulden. We begonnen elkaar ook professioneel te inspireren.

Ik bracht de ervaring mee die ik gedurende al die jaren in de praktijk had opgebouwd. Marco bracht zijn open blik op technologie en de toekomst mee. Samen vulden we elkaar prachtig aan. Op dat moment had ik nog geen idee waar die weg ons uiteindelijk naartoe zou brengen. Ik wist alleen dat we samen iets wilden opbouwen waarmee we onze sector werkelijk vooruit konden helpen. Niet om indruk te maken. Niet om de grootste te worden.

Maar omdat we geloofden dat mensen betere hulpmiddelen verdienden. Wanneer ik vandaag terugkijk, besef ik dat de eerste lijnen van wat later Piramedia zou worden, nooit in een kantoor werden getekend. Ze ontstonden bij ons thuis. Rond onze keukentafel. Uit gesprekken. Uit schetsen. Uit dromen. En uit onze gedeelde overtuiging dat de toekomst op een dag anders zou kunnen zijn.

Misschien is dat wel het mooiste aan iedere grote droom. Hij begint niet met een gebouw. Niet met een investering. Zelfs niet met een computer. Hij begint met twee mensen die elkaar aankijken en zeggen:

‘Stel je eens voor dat het beter zou kunnen.’

Dat was het werkelijke begin van alles wat later zou volgen. Hoewel we toen onmogelijk konden vermoeden hoeveel vreugde, succes, teleurstelling en moeilijkheden die droom ons uiteindelijk zou brengen, ben ik nog altijd diep dankbaar dat we de moed hebben gehad om hem samen te dromen. Want sommige dromen veranderen niet alleen een onderneming. Sommige dromen veranderen een heel leven.

Het mozaïekpaneel naar Leonardo da Vinci, gemaakt met mijn systeem Dai di Piu voor een vriend en osteopaat in Luik.

HOOFDSTUK 42

De Glazen Piramide

Wat rond onze keukentafel was begonnen, had op een bepaald moment een eigen plaats nodig. Er zijn gebouwen die je vergeet zodra je ze verlaat. En er zijn andere die voor altijd een deel van je leven blijven. Voor mij was de Glazen Piramide in Lummen, vlak bij het grote verkeersknooppunt waar verschillende autosnelwegen samenkomen, zo'n plaats. De eerste keer dat ik haar zag, bleef ik even staan. Het was geen gewoon kantoorgebouw.

Er was iets bijzonders aan. Het was bijna alsof het gebouw mij toefluisterde:

‘Dit is een plaats waar nieuwe ideeën geboren kunnen worden.’

Was dat alleen mijn verbeelding? Misschien. Misschien ook niet. Het enige wat ik weet, is dat ik onmiddellijk voelde dat dit de plaats was waar ik onze droom wilde laten groeien. Aan het begin van de jaren negentig veranderde de wereld steeds sneller. Computers vonden langzaam hun weg naar de bedrijven. De fax was een onmisbaar hulpmiddel geworden. Mobiele telefoons begonnen voorzichtig hun intrede te doen in het dagelijks leven.

En toch werkte de keramieksector nog bijna op dezelfde manier als twintig jaar voordien. Met catalogussen. Gedrukte prijslijsten. Berekeningen met de hand. Foto's. En stalen. Ik was ervan overtuigd dat de toekomst anders zou worden. Niet alleen voor de fabrieken. Maar ook voor architecten. Tegelhandelaars. Plaatser. Voor iedereen die iedere dag met keramische materialen werkte. Marco deelde die overtuiging. Hij luisterde niet alleen aandachtig naar mijn ideeën. Hij bouwde erop verder.

Waar ik de praktische problemen van onze sector zag, zag hij de mogelijkheden die computers konden bieden. Op een avond, na opnieuw een lang gesprek over onze plannen, keek Marco mij aan en zei:

‘Papa, als we dit werkelijk willen doen, moeten we ook de moed hebben om groot te denken.’

Die woorden ben ik nooit vergeten. Want hij had gelijk. Een klein kantoor zou niet voldoende zijn. We hadden ruimte nodig. Ruimte om mensen samen te brengen. Ruimte voor demonstraties. Ruimte voor computers. Ruimte waar de toekomst zichtbaar kon worden. Zo kwamen we in 1995 terecht bij de Glazen Piramide in Lummen. We huurden ongeveer vierhonderd vierkante meter. Voor veel mensen leek dat complete waanzin. Sommigen vonden ons zelfs dromers.

‘Wat gaan twee mensen in hemelsnaam doen met zoveel ruimte?’

Ik glimlachte alleen maar. Want in mijn hoofd was die ruimte al helemaal gevuld. Niet met meubels. Maar met ideeën. We wilden een ontmoetingsplaats creëren. Een centrum waar Italiaanse, Franse en Spaanse fabrikanten hun collecties konden presenteren. Waar architecten nieuwe materialen konden ontdekken. Waar importeurs opleidingen konden volgen. Waar computers niet langer alleen zouden worden gebruikt om brieven te schrijven, maar ook om volledige projecten zichtbaar te maken voordat de eerste tegel überhaupt was geplaatst.

Vandaag klinkt dat allemaal heel normaal. Toen leek het bijna sciencefiction. Ik herinner mij nog goed de dag waarop we de eerste meubels plaatsten. Ieder bureau kreeg zorgvuldig zijn plaats. Iedere computer was een investering in de toekomst. We sloten de telefoons aan. Al snel leek de fax bijna voortdurend nieuwe berichten te ontvangen. Langzaam kwam de Piramide tot leven. In de Piramide begon ik ook met Cristina samen te werken. Marco kende haar al sinds hun studententijd.

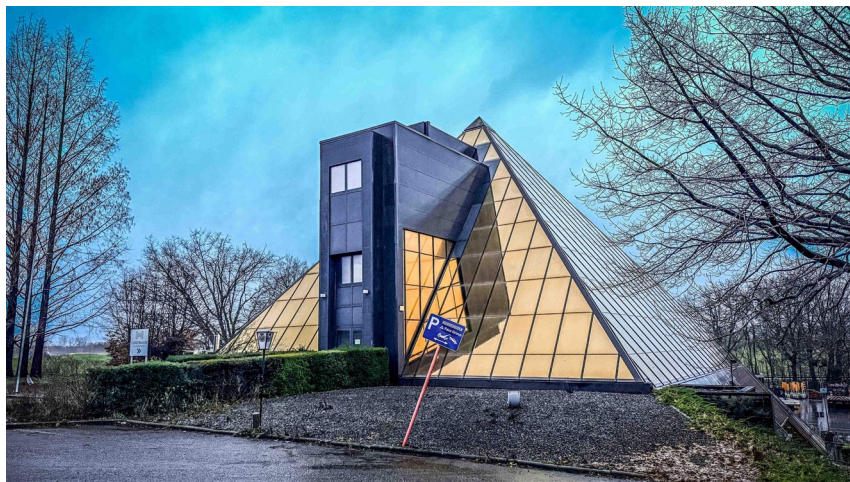
Ze had dezelfde open geest. Dezelfde bereidheid om hard te werken. En dezelfde eindeloze nieuwsgierigheid. Vanaf haar eerste dag gedroeg ze zich nooit als zomaar een medewerkster. Ze werd onmiddellijk een deel van onze droom. Dat was zichtbaar in alles wat ze deed. Wanneer er 's avonds nog werk moest worden afgemaakt, bleef iedereen uit zichzelf om te helpen. Niemand keek naar de klok. We keken alleen naar wat er nog gedaan moest worden.

Er heerste een enthousiasme dat moeilijk in woorden te vatten is. We geloofden werkelijk dat we iets konden opbouwen dat onze sector zou veranderen. Misschien waren we naïef. Misschien waren we onze tijd gewoon een beetje vooruit. Waarschijnlijk waren we een beetje van allebei. Juist dat maakte die jaren zo bijzonder. We deden veel meer dan alleen werken. We lachten. We discussieerden. We aten samen. Sommige van onze beste ideeën ontstonden tijdens de lunch, op de hoek van een papieren tafelkleed.

Een eenvoudige opmerking van een klant kon de volgende dag al de basis vormen voor een volledig nieuwe oplossing. Iedereen dacht mee. Iedereen had iets waardevols bij te dragen. Zelfs vandaag, wanneer ik mijn ogen sluit, kan ik het geluid van de toetsenborden nog horen. De fax die opnieuw een bericht uit Italië afdruckte. Marco die enthousiast binnenkwam met alweer een nieuw idee. Cristina die bezoekers met haar oprechte glimlach verwelkomde. En ik...

Van het ene bureau naar het andere lopend. Soms moe. Vaak bezorgd. Maar bovenal gelukkig. Omdat ik het gevoel had dat ik eindelijk precies datgene deed waar ik mijn hele leven naartoe had gewerkt. Niet zomaar een gebouw vullen. Maar mensen samenbrengen rond een gedeelde droom. Voor ons was de Glazen Piramide nooit alleen een kantoor. Het was een laboratorium van ideeën. Een plaats waar ervaring en jeugd elkaar ontmoetten. Waar Italië en België samenkwamen.

Waar het verleden en de toekomst elkaar de hand reikten. Wanneer ik vandaag aan die jaren terugdenk, is het niet het glas dat ik als eerste voor mij zie. Ik zie de mensen. Want zij waren het ware licht dat de Piramide deed schitteren.

De Glazen Piramide — een droom die werkelijkheid werd.

HOOFDSTUK 43

Marco en Cristina – twee jonge mensen verenigd door een grote droom

Wanneer ik vandaag terugdenk aan die eerste jaren in de Glazen Piramide, zie ik vooral de twee jonge mensen die ons project zijn bijzondere energie gaven. Ik zie Marco. En ik zie Cristina. Ze waren allebei pas afgestudeerd. Ze waren jong. Leergierig. Vol enthousiasme. En bovenal waren ze niet bang om groot te dromen. Precies dat gaf ons project zijn bijzondere kracht. Ik bracht meer dan twintig jaar ervaring mee uit de wereld van koffie en keramiek.

Ik kende de fabrieken. Ik kende de importeurs. Ik kende de architecten. Ik wist waar de werkelijke problemen lagen. Maar Marco en Cristina bezaten iets wat je nergens kunt kopen. Een frisse blik. Voor hen bestonden er geen vanzelfsprekende grenzen. Wanneer ik zei dat iets moeilijk zou worden, vroegen ze eenvoudig:

‘Waarom?’

Die ene vraag dwong mij vaak om opnieuw na te denken. Misschien leek iets alleen maar moeilijk omdat we het altijd op dezelfde manier hadden gedaan. Al snel werd de Piramide veel meer dan een kantoor. Overdag ontvingen we klanten uit België, Nederland en Luxemburg. Italiaanse fabrikanten kwamen hun nieuwste collecties voorstellen. Architecten wilden nieuwe mogelijkheden ontdekken om hun projecten te presenteren. En 's avonds... begon vaak een tweede werkdag.

Wanneer de laatste bezoekers vertrokken waren, bleven we dikwijls nog uren doorwerken. Marco ging achter zijn computer zitten en onderzocht hoe onze ideeën technisch konden worden uitgewerkt. Cristina maakte documenten klaar, verzorgde de communicatie en zorgde ervoor dat alles zorgvuldig werd georganiseerd. En ik? Ik vulde blad na blad met schetsen vanuit mijn praktische ervaring. We wisselden ideeën uit. We discussieerden. Soms waren we het niet met elkaar eens.

Maar we hadden altijd hetzelfde doel. Iets opbouwen dat werkelijk een verschil kon maken. Onze rollen waren verschillend. Maar juist daardoor vulden we elkaar zo goed aan. In die periode kwamen er ook andere mensen bij die over de technische kennis beschikten die wij zelf niet hadden. Ik herinner mij nog hoe belangrijk die eerste programmeurs voor ons waren. Wij hadden ideeën. Honderden ideeën.

Maar met ideeën alleen bouw je geen software. Daarvoor hadden we mensen nodig die onze droom konden omzetten in regels computercode. Dat was niet altijd eenvoudig. Ik legde een probleem uit vanuit mijn ervaring in de keramiekwereld. Marco probeerde het vervolgens te vertalen naar de logica van een computer. Cristina zorgde ervoor dat onze ideeën duidelijk werden vastgelegd en gecommuniceerd. Daarna moest de programmeur proberen te begrijpen wat wij precies wilden bereiken en hoe dat technisch mogelijk kon worden gemaakt.

Dat leidde tot lange gesprekken. En minstens even vaak tot veel gelach. Want eigenlijk spraken we drie verschillende talen. De taal van de praktijk. De taal van het

ondernemerschap. En de taal van de softwareontwikkeling. Langzaam leerden we elkaar begrijpen. Precies toen begon er iets werkelijk bijzonder te ontstaan. Niet zomaar een nieuw computerprogramma.

Maar een hulpmiddel dat voortkwam uit de echte problemen waarmee mensen in hun dagelijkse werk werden geconfronteerd. Dat bleef altijd ons uitgangspunt. We wilden geen software ontwikkelen omdat computers plotseling modern waren geworden. We wilden software ontwikkelen omdat technologie mensen werkelijk kon helpen. Een architect moest sneller een project kunnen ontwerpen. Een handelaar moest eenvoudiger een offerte kunnen maken. Een klant moest een vloer of badkamer kunnen zien voordat de eerste tegel überhaupt was besteld.

Dat was onze droom. Vandaag klinkt dat allemaal bijna vanzelfsprekend. Maar in die tijd keken veel mensen ons verbaasd aan. Sommigen vonden onze ideeën veel te ambitieus. Anderen geloofden eenvoudigweg niet dat de sector ooit op die manier zou werken. Maar dat ontmoedigde ons niet. Integendeel. Het maakte ons nog vastberadener. Want wij geloofden niet in verandering alleen om iets te veranderen. Wij geloofden in verbetering. En dat maakte het verschil.

Wanneer ik vandaag terugdenk aan die avonden in de Piramide, zie ik drie mensen rond een tafel zitten. Geen groot bedrijf. Geen leger van werknemers. Geen onuitputtelijke financiële middelen. Gewoon een vader. Een zoon. En een jonge vrouw. Drie mensen die ervan overtuigd waren dat de toekomst anders kon worden opgebouwd. Dat beeld raakt mij vandaag nog altijd. Niet omdat alles uiteindelijk precies is verlopen zoals wij hadden gehoopt.

Maar omdat het echt was. We werkten niet voor roem. We zochten geen erkenning. We werkten omdat we oprecht geloofden dat we iets konden achterlaten waarmee andere mensen verder konden. Misschien is dat wel de mooiste herinnering die ik uit die jaren heb meegenomen. Niet de computers. Niet de software.

Maar het enthousiasme. Het enthousiasme waarmee iedere nieuwe dag begon. En waarmee we, zonder het zelf te beseffen, samen een droom opbouwden die veel groter zou blijken dan we toen konden overzien.

HOOFDSTUK 44

De dag waarop de toekomst zichtbaar werd

Tijdens de eerste jaren in de Glazen Piramide leek ons leven soms uit de ene demonstratie na de andere te bestaan. Bijna iedere week ontvingen we bezoekers. Importeurs. Architecten. Mensen uit de bouwsector. Tegelandelaars. Sommigen kwamen uit België. Anderen uit Nederland of Luxemburg. Regelmatig kwamen ook vertegenwoordigers van de Italiaanse fabrieken waarmee wij samenwerkten langs, nieuwsgierig naar wat wij aan het ontwikkelen waren. Ze waren geïnteresseerd.

Maar soms ook een beetje sceptisch. Wanneer ik vertelde dat computers de manier waarop keramische tegels werden verkocht ingrijpend zouden veranderen, was niet iedereen onmiddellijk overtuigd. Dat begreep ik heel goed. Enkele jaren eerder had ik mijzelf nauwelijks kunnen voorstellen dat een computerscherm ooit een belangrijk hulpmiddel zou worden voor architecten en handelaars. Op een ochtend kwam opnieuw een groep bezoekers naar onze showroom. Zoals altijd begonnen we met een rondleiding. We toonden de nieuwste collecties.

De presentatiepanelen. De verschillende afwerkingen. Iedereen knikte geïnteresseerd. Dit was een taal die ze kenden. Daarna nodigde Marco hen uit om rond een computer te komen staan. Het scherm lichtte op. Voor sommigen was het nog bijzonder om te zien wat een computer binnen onze sector kon betekenen. Marco begon rustig en duidelijk uit te leggen wat we wilden bereiken. Hij gebruikte geen ingewikkelde technische woorden. Hij begon met eenvoudige voorbeelden uit de praktijk.

Hij liet zien hoe een project stap voor stap kon worden opgebouwd. Hoe verschillende combinaties van tegels onmiddellijk op het scherm zichtbaar werden. Hoe een volledige vloer met enkele eenvoudige aanpassingen een totaal andere uitstraling kon krijgen door alleen de kleur of het formaat te veranderen. Het werd stil in de ruimte. Ik keek niet naar het scherm. Ik keek naar de gezichten van onze bezoekers. Eerst zag ik nieuwsgierigheid. Daarna verbazing.

En uiteindelijk echt enthousiasme. Een van de bezoekers stond op en ging dichterbij het scherm staan. Een ander begon onmiddellijk vragen te stellen. Een architect vertelde spontaan hoe hij het systeem zou kunnen gebruiken voor een project waaraan hij op dat moment werkte. Precies daarop hadden we gehoopt. Niet dat mensen alleen onze software zouden bewonderen.

Maar dat ze zelf zouden beginnen dromen. Toen de demonstratie afgelopen was, bleven veel bezoekers nog lange tijd met ons praten. Ze spraken niet langer over computers. Ze spraken over wat ze voortaan aan hun eigen klanten zouden kunnen aanbieden. Voor mij was dat het mooiste compliment dat we konden krijgen. Want het betekende dat we niet zomaar een computerprogramma hadden ontwikkeld. We hadden een hulpmiddel gecreëerd waarmee mensen betere keuzes konden maken.

Toen uiteindelijk de laatste bezoeker de Piramide had verlaten, werd het bijna volledig stil in het gebouw. Marco keek naar mij. Ik keek naar hem. We hoefden niets te zeggen.

We voelden allebei hetzelfde. Voor het eerst beseften we dat onze droom niet langer alleen in onze eigen verbeelding bestond. Andere mensen begonnen er ook in te geloven. Het was een moment dat ik nooit ben vergeten. Niet omdat we dachten dat we de wereld gingen veranderen.

Maar omdat we voelden dat we op de goede weg waren. Die avond bleven we opnieuw tot laat aan het werk. Zoals we al zo vaak hadden gedaan. Niet omdat het moest. Maar omdat ons hoofd alweer vol nieuwe ideeën zat. Iedere vraag die tijdens de demonstratie was gesteld, werd het begin van een nieuwe verbetering. Wat konden we beter doen? Wat ontbrak er nog? Hoe konden we alles nog eenvoudiger maken?

Zo werkten wij. Een demonstratie was voor ons nooit een eindpunt. Ze was altijd het begin van de volgende verbetering. Wanneer ik vandaag aan die dag terugdenk, zie ik nog altijd het licht in Marco's ogen. Hij sprak niet zomaar over software. Hij sprak over mogelijkheden. Zijn enthousiasme werkte aanstekelijk. Hij wist de mensen om hem heen mee te nemen in zijn ideeën.

Misschien was dat wel een van zijn grootste talenten. Hij bezat het vermogen om mensen te laten geloven dat iets wat onmogelijk leek, misschien toch mogelijk kon worden. Dat talent heeft hij zijn hele leven met zich megedragen. En het behoort vandaag tot de kostbaarste herinneringen die ik aan hem bewaar.

HOOFDSTUK 45

Een onverwachte ontmoeting onderweg

Er zijn gebeurtenissen in het leven die niemand kan voorspellen. Misschien is dat juist de reden waarom sommige ervan ons voor altijd blijven. Een van die herinneringen brengt mij terug naar december 1994. Samen met Marco en mijn broer Carmine was ik naar Italië gereisd. We hadden een belangrijke afspraak met de directie van INCONTRO, een keramiekfabriek in de omgeving van Castel del Monte. Voor ons stond er veel op het spel.

Na maanden van gesprekken en overleg kregen we eindelijk de gelegenheid om onze plannen voor de Benelux voor te stellen. We spraken niet alleen over keramische tegels. We spraken over de toekomst. Over nieuwe manieren om collecties te presenteren. Over marketing. Over digitale communicatie. Over een samenwerking die veel verder zou gaan dan de traditionele relatie tussen een fabriek en haar vertegenwoordiger. De vergadering verliep zelfs beter dan we hadden durven hopen.

Aan het einde van onze gesprekken kregen we het vertrouwen waarvoor we zo lang hadden gewerkt. We werden aangesteld als vertegenwoordigers van INCONTRO voor de Benelux. We verlieten de fabriek met een hart vol dankbaarheid. Niet alleen omdat we een overeenkomst hadden bereikt. Maar vooral omdat opnieuw iemand in ons geloofde. Zoals zo vaak in Italië sloten we die bijzondere dag af met een maaltijd aan de voet van het indrukwekkende Castel del Monte.

We bleven praten over alles wat we hoopten te bereiken. Marco's hoofd zat vol ideeën. Ik luisterde. En af en toe glimlachte ik. Ik herkende in hem hetzelfde enthousiasme dat mij had gedreven toen ik zelf mijn eerste stappen als ondernemer zette. Na de maaltijd begonnen we aan de lange terugreis naar België. Geen van ons kon vermoeden dat die dag nog één laatste verrassing voor ons in petto had.

Tijdens een stop aan een serviceplaats langs de autosnelweg zagen we dat zich vlakbij een opvallend grote groep mensen had verzameld. Zoals zo vaak won onze nieuwsgierigheid het. We liepen ernaartoe om te zien wat er aan de hand was. Midden tussen de mensen stond een jonge vrouw die onmiddellijk alle aandacht trok. Niet alleen vanwege haar schoonheid.

Maar vooral omdat veel reizigers haar leken te herkennen. Het was Jennie Garth, wereldwijd bekend als Kelly Taylor uit de populaire televisieserie Beverly Hills, 90210. Ik herkende haar aanvankelijk niet. Marco wel. Omdat hij goed Engels sprak, raakte hij met haar en de mensen uit haar gezelschap aan de praat. Het begon als een kort gesprek tussen mensen die toevallig op dezelfde plaats onderweg waren. Enkele vragen. Een paar glimlachen. Een uitwisseling van contactgegevens.

Niets deed vermoeden dat die korte ontmoeting ons later nog zou blijven. Toen we terug in België waren, hervatten we ons gewone werk. Maar enkele weken later begon er onverwacht materiaal binnen te komen. Faxberichten. Promotiemateriaal. Foto's. Berichten uit de Verenigde Staten. Allemaal verbonden met die onverwachte ontmoeting

aan de serviceplaats. Vooral Marco gaf dit nieuwe energie en motivatie. De wereld leek plotseling kleiner. En de mogelijkheden veel groter. Het opende onze ogen.

Niet omdat we een bekende actrice hadden ontmoet. Maar omdat we opnieuw beseften hoe snel de internationale communicatie aan het veranderen was. Plotseling zagen we nieuwe mogelijkheden. Niet voor de wereld van televisie of amusement. Maar voor onze eigen onderneming. Als informatie zo snel de Atlantische Oceaan kon oversteken, waarom zouden keramische collecties dan niet op een vergelijkbare manier internationaal kunnen worden gepresenteerd? Die korte ontmoeting bracht opnieuw een stroom van ideeën op gang.

We bleven investeren in computers. In faxsystemen. In mobiele telefoons. En vooral in nieuwe manieren om fabrieken en klanten sneller dan ooit met elkaar in verbinding te brengen. Op het eerste gezicht lijkt dit misschien niet meer dan een mooie anekdote. Voor mij heeft ze altijd veel meer betekend. Opnieuw bevestigde ze iets waarin ik mijn hele leven heb geloofd. Soms wordt een leven niet veranderd door grote plannen. Soms begint iets door een onverwachte ontmoeting.

Door een gesprek dat maar enkele minuten duurt. Door iemand die op de meest onverwachte plaats je pad kruist. Of Jennie zich die korte ontmoeting vandaag nog herinnert, weet ik niet. Waarschijnlijk niet. Maar zonder het zelf te beseffen, werd zij voor ons een klein onderdeel van een veel groter verhaal. Niet omdat ze beroemd was.

Maar omdat die ontmoeting ons opnieuw liet zien hoe snel de wereld aan het veranderen was. En dat mensen die met nieuwsgierigheid naar de toekomst kijken soms mogelijkheden zien waar anderen alleen toeval zien. Wanneer ik vandaag aan die dag terugdenk, moet ik nog altijd glimlachen. Niet vanwege de beroemdheid die we ontmoetten.

Maar vanwege de schoonheid van die onverwachte momenten die het leven ons soms schenkt. Sommige ontmoetingen duren maar enkele minuten. En toch kunnen ze, tientallen jaren later, nog altijd een glimlach op ons gezicht brengen.

HOOFDSTUK 46

De Piramide bruiste van leven

In de jaren na de opening van de Glazen Piramide voelde iedere nieuwe dag als een belofte. Iedere ochtend, wanneer ik de parking opreed en het zonlicht in de glazen gevel zag weerkaatsen, voelde ik opnieuw hetzelfde enthousiasme. Vandaag gaan we weer iets nieuws opbouwen. De Piramide was een plaats geworden waar voortdurend iets gebeurde. De telefoon stond bijna nooit stil. De fax bleef onafgebroken nieuwe berichten afdrukken. Uit Italië ontvingen we prijslijsten, technische gegevens en stalen.

Uit België, Nederland en Luxemburg kwamen aanvragen van architecten, importeurs en projectontwikkelaars. Iedere dag bracht nieuwe uitdagingen. En eerlijk gezegd... ik hield ervan. Na zoveel moeilijke jaren had ik eindelijk opnieuw het gevoel dat het leven mij toelachte. De vertegenwoordigers van onze Italiaanse fabrieken kwamen regelmatig voor enkele dagen naar België. Ze verbleven in hotels in de omgeving van Lummen en brachten lange uren met ons door in de Piramide. Samen bekeken we de presentatiepanelen.

We analyseerden nieuwe collecties. We spraken over kleuren, afwerkingen en nieuwe trends. Maar heel vaak eindigde de dag niet wanneer de deuren van het kantoor dichtgingen. Integendeel. Dan begon dikwijls het gezelligste deel. We gingen samen eten. Soms naar een Italiaans restaurant, waar de smaken en geuren onmiddellijk herinneringen aan ons geboorteland naar boven brachten. Andere keren kozen we voor een Belgische brasserie, waar onze Italiaanse gasten nieuwsgierig gerechten ontdekten die ze nog nooit hadden geproefd.

Rond de tafel spraken we over veel meer dan alleen zaken. We deelden onze verhalen. We spraken over onze gezinnen. Over onze jeugd. Over de dorpen waar we geboren waren. We lachten om herinneringen uit het verleden. En we droomden samen over de toekomst. Juist op zulke momenten ontstond werkelijk vertrouwen. Ik heb altijd geloofd dat een samenwerking niet begint met het ondertekenen van een contract. Ze begint wanneer mensen elkaar als mens leren kennen.

Misschien was dat altijd een van mijn grootste kwaliteiten. Ik wilde nooit alleen producten verkopen. Ik wilde duurzame relaties opbouwen. En vaak echte vriendschappen. Waarschijnlijk is dat ook de reden waarom zoveel fabrikanten mij jarenlang hun vertrouwen bleven schenken. Niet omdat ik de belangrijkste vertegenwoordiger was. Maar omdat ze wisten dat mijn woord voor mij evenveel betekende als een ondertekend contract. Ook binnen de Piramide heerste een heel bijzondere sfeer. We werkten hard.

Heel hard. Maar we lachten ook veel. Wanneer iemand jarig was, verscheen er plotseling een taart. Wanneer we een belangrijke overeenkomst hadden afgesloten, klonk er spontaan applaus door de ruimte. Soms bracht iemand een fles wijn uit Italië mee. Een andere keer verscheen er een doos heerlijke Belgische pralines op tafel. Het waren kleine momenten.

Maar juist die momenten maakten van collega's een hecht team. Ik zie nog altijd voor mij hoe Marco zijn enthousiasme wist over te brengen op iedereen om hem heen. Hij kwam een kantoor binnen met alweer een nieuw idee.

‘Kom eens kijken!’ zei hij dan.

‘Ik denk dat ik iets gevonden heb.’

Meteen verzamelden we ons rond zijn computerscherm. Soms was het idee briljant. Een andere keer werkte het gewoon niet. Maar iedere poging werd ernstig genomen. Want ook een idee dat niet werkte, bracht ons weer een stap dichterbij een betere oplossing. Cristina bracht ondertussen de rust die we allemaal nodig hadden. Terwijl Marco voortdurend naar de toekomst keek en ik probeerde tientallen ideeën tegelijk werkelijkheid te laten worden, zorgde zij voor orde.

Ze coördineerde afspraken. Organiseerde vergaderingen. Ontving bezoekers. En zorgde ervoor dat we, ondanks alle drukte en het enthousiasme om ons heen, het grotere geheel niet uit het oog verloren. Pas vele jaren later heb ik ten volle begrepen hoe belangrijk haar rol was. Een droom heeft mensen nodig die altijd vooruitkijken.

Maar hij heeft ook mensen nodig die ervoor zorgen dat iedereen samen vooruit blijft gaan. Wanneer ik vandaag aan die jaren terugdenk, zie ik niet alleen een onderneming. Ik zie een familie. Geen familie verbonden door bloed. Maar een familie verenigd door dezelfde overtuiging. Ieder van ons voelde dat we deel uitmaakten van iets bijzonders. Juist dat gevoel gaf ons onze energie. Er waren veel avonden waarop we tot laat bleven doorwerken.

Buiten was de parking stil geworden. Het gebouw stond bijna alleen in de duisternis. Maar de Piramide bleef helder verlicht. Wie buiten voorbijreed, zou misschien hebben gedacht dat er nog maar één of twee mensen aan het werk waren. In werkelijkheid zaten we vaak allemaal samen rond een tafel. Een kop koffie binnen handbereik. Overal verspreid lagen vellen papier. Marco tekende alweer een nieuw idee uit. Ik probeerde te ontdekken welke commerciële mogelijkheden erin verborgen lagen.

En ergens op de achtergrond klonk het zachte gezoem van de computers. Niemand keek naar de klok. We waren bezig met iets wat groter voelde dan onszelf. Het is moeilijk om dat gevoel uit te leggen aan iemand die het nooit heeft meegemaakt. Je bent moe. Heel moe. En toch heb je geen zin om naar huis te gaan. Omdat je voelt dat er iedere dag opnieuw iets bijzonders ontstaat.

Maar het leven heeft zijn eigen manier om ons belangrijke lessen te leren. Juist wanneer alles prachtig lijkt te verlopen... moeten we soms het meest waakzaam zijn. Want achter ieder groot succes schuilt ook een zekere kwetsbaarheid. Een kwetsbaarheid die vaak onzichtbaar blijft totdat het bijna te laat is. Toen wisten we dat nog niet. We genoten gewoon van het moment. We werkten. We lachten. We droomden. En we waren ervan overtuigd dat de toekomst alleen maar mooier kon worden.

Maar het leven had andere plannen voor ons.

HOOFDSTUK 47

Een droom die zijn tijd vooruit was

Hoe groter onze droom werd, hoe meer ik begon te beseffen dat we niet zomaar een onderneming aan het opbouwen waren. We probeerden een volledig nieuw concept te creëren. En juist daarin lag het verschil. Een traditionele vertegenwoordiger verkocht collecties. Een traditionele groothandel leverde producten. Een traditioneel softwarebedrijf ontwikkelde computerprogramma's. Wij wilden al die werelden met elkaar verbinden. Dat was ongewoon. En soms was het zelfs moeilijk uit te leggen.

Wanneer bezoekers mij vroegen wat Piramedia nu eigenlijk precies was, moest ik vaak glimlachen. Er bestond geen eenvoudig antwoord.

‘Wij verkopen geen software.’

‘Wij verkopen ook niet alleen keramische tegels.’

‘Wij bieden een nieuwe manier van samenwerken.’

In het begin keken mensen mij soms verbaasd aan. Maar nadat ze de Piramide hadden bezocht, begonnen ze te begrijpen wat ik bedoelde. We wilden dat een architect een volledig project kon ontwerpen. We wilden dat een handelaar onmiddellijk een offerte kon berekenen. We wilden dat fabrikanten hun collecties digitaal konden presenteren. We wilden dat klanten het eindresultaat konden zien voordat ze hun eerste bestelling plaatsten. Iedere schakel in de keten moest met de andere worden verbonden.

Vandaag noemen we dat een geïntegreerde oplossing. In de keramieksector was die manier van denken toen nog vrijwel onbekend. Ik herinner mij de lange avonden waarop we spraken over vragen die bijna niemand zich op dat moment stelde. Niet omdat er al duidelijk vraag naar was. Maar omdat wij geloofden dat die behoefte ooit zou ontstaan. Hoe konden duizenden tegelreferenties efficiënt worden beheerd? Hoe konden prijzen automatisch worden aangepast? Hoe konden fouten in offertes en bestellingen worden vermeden?

Hoe konden foto's, technische gegevens en prijzen in één systeem worden samengebracht? Dat waren de vragen die onze dagen vulden. Heel vaak verloren we ieder besef van tijd. Vooral Marco kon volledig in zijn werk opgaan. Ik zie hem nog altijd voor mij. Achter zijn computer. Omringd door stapels papier.

Wanneer hij zich op een probleem concentreerde, leek alles om hem heen te verdwijnen. Zijn koffie werd koud. Zijn boterham bleef onaangeroerd liggen. Zijn gedachten waren nog maar op één ding gericht. De oplossing vinden. Dat had hij niet van mij geleerd. Het zat gewoon in hem. Hij wilde begrijpen. Hij wilde verbeteren. Hij wilde creëren. Cristina kende hem ondertussen goed. Soms zette ze stilletjes een verse kop koffie naast hem.

Of ze herinnerde hem er voorzichtig aan dat hij al uren niets had gegeten. Marco keek nauwelijks op. Hij glimlachte en antwoordde:

‘Nog vijf minuutjes.’

We wisten allemaal dat die vijf minuten gemakkelijk nog een uur konden duren. Het waren prachtige tijden. Niet omdat alles altijd perfect werkte. Integendeel. Heel veel dingen werkten aanvankelijk helemaal niet. Sommige ideeën bleken onmogelijk uit te voeren. Andere vergden veel meer tijd dan we hadden gedacht. Er waren momenten waarop we wekenlang werk opzij moesten schuiven en helemaal opnieuw moesten beginnen. Dat hoorde bij de weg die we hadden gekozen. Niemand werd daar boos om.

Iedere tegenslag bracht ons uiteindelijk een stap dichterbij een betere oplossing. Misschien was dat wel de grootste kracht van ons team. We waren nooit bang om fouten te maken. We waren alleen bang om stil te blijven staan. Wanneer ik vandaag zie hoe digitale visualisaties, onlinecatalogi, automatische offertes en virtuele presentaties de normaalste zaak van de wereld zijn geworden, moet ik vaak glimlachen. Niet omdat ik denk dat wij dat allemaal hebben uitgevonden.

Dat zou niet waar zijn. De technologie ontwikkelde zich op veel plaatsen tegelijk. Maar het geeft mij voldoening te weten dat wij in onze Glazen Piramide in Lummen al droomden over mogelijkheden die pas vele jaren later algemeen ingang zouden vinden. Wanneer ik daaraan denk, voel ik geen spijt over gemiste kansen. Integendeel. Het geeft mij rust. Omdat het mij eraan herinnert dat je niet beroemd hoeft te worden om een pionier te zijn.

Soms bestaat de grootste verdienste er eenvoudigweg in dat je de moed hebt om je iets voor te stellen wat anderen nog niet kunnen zien. En als ik heel eerlijk ben, geloof ik dat deze manier van denken als een rode draad door mijn hele leven loopt. Vanaf mijn eerste experimenten in de koffiewereld. Door mijn jaren in de keramiek. En uiteindelijk met Piramedia. Ik heb mij nooit tevreden gesteld met de vraag:

‘Hoe doen we het vandaag?’

Mijn werkelijke vraag was altijd:

‘Hoe zullen we het morgen doen?’

Misschien heb ik daardoor soms te veel risico’s genomen. Misschien is dat ook de reden waarom ik in bepaalde periodes van mijn leven pijnlijke tegenslagen heb gekend. Maar als ik de kans zou krijgen om alles opnieuw te beleven... zou ik precies dezelfde vraag stellen. Want vooruitgang ontstaat nooit uit zekerheid alleen. Vooruitgang begint bij iemand die de moed heeft om vragen te stellen bij wat alle anderen als vanzelfsprekend beschouwen.

In die geest groeide Piramedia. En juist daarom ben ik, ondanks alles wat er in de jaren daarna nog zou gebeuren, nog altijd diep dankbaar dat wij samen de moed hebben gehad om die droom te volgen.

HOOFDSTUK 48

De prijs van een droom

Wanneer mensen vandaag naar een succesvolle onderneming kijken, zien ze meestal alleen het eindresultaat. Ze zien de gebouwen. De auto's. De werknemers. De successen. Wat ze niet zien, zijn de slapeloze nachten. De twijfels. Het gewicht van de verantwoordelijkheid dat iedere ondernemer op zijn schouders draagt. Bij Piramedia was dat niet anders. Naarmate ons project verder groeide, namen ook onze verantwoordelijkheden toe. Op een bepaald moment ging het niet langer alleen om mij.

Niet alleen om Marco en Cristina. Er waren werknemers die iedere maand op hun loon rekenden. Fabrikanten die ons hun vertrouwen schonken om hun collecties te vertegenwoordigen. Klanten die hun projecten in onze handen legden. Iedere beslissing kreeg plotseling veel grotere gevolgen. Toen ik alleen werkte, kon ik mij bepaalde risico's veroorloven. Als het verkeerd ging, droeg ik zelf de gevolgen.

Maar nu voelde ik mij verantwoordelijk voor veel andere mensen. Dat veranderde mijn manier van denken. Bij iedere belangrijke beslissing dacht ik drie keer na voordat ik een keuze maakte. Niet omdat ik mijn moed had verloren. Maar omdat ik niemand wilde teleurstellen. En toch bleef mijn karakter precies hetzelfde.

Wanneer ik eenmaal een beslissing had genomen en werkelijk ergens in geloofde, ging ik er volledig voor. Zonder aarzelen. Zonder iets achter te houden. Misschien zelfs te veel. Er waren momenten waarop Dorina mij voorzichtig zei dat ik ook wat meer aan mezelf moest denken. Dat ik niet alles alleen kon blijven dragen. Ik glimlachte dan. Diep vanbinnen wist ik dat ze gelijk had. Het enige probleem was... ik wist gewoon niet hoe ik anders moest zijn.

Wanneer ik mijn hart aan een project gaf, gaf ik het helemaal. Ik heb nooit geleerd om iets half te doen. Misschien was dat mijn grootste kracht. En misschien was het tegelijkertijd mijn grootste zwakte. Ondertussen bleef het leven in de Piramide op volle snelheid doorgaan. Iedere week bracht een nieuw idee. Een nieuw contact. Een nieuw project. Een nieuw plan. Soms leek het alsof we sneller droomden dan we onze dromen werkelijkheid konden maken.

Marco was daarin precies zoals ik. Nog voordat het ene idee volledig was uitgewerkt, dacht hij alweer aan het volgende. Zijn enthousiasme werkte aanstekelijk. Maar het zorgde er ook voor dat we onszelf voortdurend bleven uitdagen om verder te gaan. We namen nooit genoegen met iets dat alleen maar 'goed genoeg' was. We wilden het altijd beter maken. Dat betekende ook dat we bleven investeren. In nieuwe computers. Nieuwe software. Nieuwe presentatiesystemen.

Nieuwe opleidingen. Bijna alles wat de onderneming binnenkwam, werd onmiddellijk opnieuw geïnvesteerd in de verdere ontwikkeling van onze visie. Sommige mensen begrepen dat niet.

'Waarom nemen jullie niet eens de tijd om te genieten van wat jullie al hebben opgebouwd?'

Die vraag heb ik vaak gehoord. Mijn antwoord was altijd hetzelfde.
‘Omdat we nog niet klaar zijn.’

Vandaag weet ik dat iedere ondernemer ook moet leren om af en toe stil te staan. Om te waarderen wat al bereikt is. Die les heb ik te laat geleerd. Ik leefde altijd met mijn blik op morgen gericht. Het heden voelde nooit helemaal af. Er was altijd wel iets dat beter kon. Altijd nog een idee dat wachtte om uitgewerkt te worden.

Wanneer ik vandaag op die jaren terugkijk, voel ik geen spijt. Wel begrip. Want het leven heeft mij geleerd dat succes niet alleen betekent dat je iets opbouwt. Succes betekent ook dat je een evenwicht weet te bewaren. Tussen ambitie en rust. Tussen dromen en werkelijkheid. Tussen het werk en het leven zelf. Die les zou ik pas veel later werkelijk begrijpen. Toen dacht ik dat tijd oneindig was. Dat er altijd nog een morgen zou komen.

Nog een project. Nog een kans. Misschien is dat wel de grootste illusie van iedere gepassioneerde ondernemer. We denken altijd dat we later nog tijd zullen hebben. Maar tijd die voorbij is, komt nooit meer terug. En toch, als ik opnieuw voor dezelfde keuzes zou staan, zou ik opnieuw proberen iets op te bouwen waarmee ik andere mensen vooruit kon helpen. Alleen... zou ik af en toe wat vroeger naar huis gaan.

Om rustig samen met Dorina een kop koffie te drinken. Om wat langer naar Marco en Michael te luisteren. Om vaker even stil te staan en te genieten van wat we samen al hadden bereikt. Want uiteindelijk zijn het niet de gebouwen die een leven rijk maken. Niet de contracten. Niet de financiële resultaten. Het zijn de mensen met wie we het voorrecht hebben gehad een deel van onze levensweg te delen.

Dat is de grootste rijkdom die ik uit die jaren heb meegenomen. En het is een rijkdom die niemand mij ooit kan afnemen.

HOOFDSTUK 49

De eerste barsten

Wanneer ik vandaag terugkijk, vraag ik mij soms af wanneer de wind voor het eerst begon te draaien. Ik zou er geen precieze datum op kunnen plakken. Er was geen bepaalde ochtend waarop ik de deur van de Piramide opende en plotseling wist dat alles zou veranderen. Zo werkt het leven niet. Grote veranderingen kondigen zich zelden aan met lawaai en drama. Meestal beginnen ze met kleine signalen. Signalen die op dat moment te onbelangrijk lijken om er aandacht aan te schenken.

In die jaren bleef de hoeveelheid werk toenemen. Er kwamen nieuwe projecten. Nieuwe fabrikanten wilden met ons samenwerken. Steeds meer mensen klopten bij ons aan met nieuwe ideeën. Op zichzelf was dat natuurlijk positief. Maar tegelijkertijd begon ik langzaam te beseffen dat we misschien in te veel richtingen tegelijk gingen. Overdag ontvingen we bezoekers. Tegelijkertijd moesten er offertes worden gemaakt. De ontwikkeling van de software moest doorgaan. Demonstraties moesten worden georganiseerd. Nieuwe collecties moesten worden geïnstalleerd.

Onze reizen naar Italië bleven noodzakelijk. En ondertussen hield ook het administratieve werk nooit op. Facturen moesten worden betaald. Lonen moesten op tijd worden uitbetaald. Afspraken moesten worden nagekomen. Soms leek het alsof één dag eenvoudigweg niet meer voldoende was. Ik herinner mij een avond waarop ik alleen door de showroom liep. De lichten waren al uitgeschakeld. Alleen de noodverlichting wierp nog een zachte gloed over de keramische presentaties. Ik bleef even staan.

Niet omdat ik moe was. Maar omdat ik voor het eerst werkelijk het gewicht voelde van alles wat we op onze schouders droegen. Ik dacht aan onze medewerkers. Aan de fabrieken die ons hun vertrouwen hadden geschonken. Aan de klanten die op ons rekenden. En natuurlijk aan Marco. Hij gaf alles wat hij in zich had.

Misschien zelfs meer dan ik. Hij had een eindeloos verlangen om alles beter te maken. Zodra een programma werkte, zag hij alweer hoe het verbeterd kon worden. Zodra een website klaar was, dacht hij al aan de volgende versie. Ik hield van dat perfectionisme in hem. Maar soms maakte het mij ook bezorgd.

‘Marco,’ zei ik af en toe tegen hem, ‘alles hoeft niet vandaag klaar te zijn.’

Hij glimlachte dan en antwoordde:

‘Papa, als wij het niet doen, doet iemand anders het morgen.’

Zo was Marco. Hij leefde altijd één stap vooruit. Had hij dat van mij geleerd? Of hadden we elkaar daarin steeds verder aangestoken? Wanneer ik daar vandaag op terugkijk, denk ik dat het waarschijnlijk allebei waar was. Ook de technologie zelf veranderde in een ongelooflijk tempo. Computers die een jaar eerder nog het modernste van het modernste leken, waren plotseling alweer verouderd. Nieuwe software vroeg steeds krachtigere machines. Het internet begon langzaam deel uit te maken van het bedrijfsleven.

E-mail veranderde de manier waarop mensen met elkaar communiceerden. Iedereen verwachtte dat informatie steeds sneller beschikbaar zou zijn. Wij probeerden voortdurend met al die veranderingen mee te gaan. Maar daarvoor was niet alleen tijd nodig. Er waren ook voortdurend nieuwe investeringen nodig. En bij iedere stap moesten we moeilijke keuzes maken. Waarin moesten we eerst investeren? Welke ontwikkeling kreeg voorrang? Welke klant had vandaag onze hulp nodig? Welke droom kon nog even wachten?

Geen van die beslissingen was eenvoudig. Toch bleef ik ervan overtuigd dat we de goede richting uitgingen. Misschien was ik zelfs te optimistisch. Ik geloofde in mensen. Ik geloofde dat een belofte moest worden nagekomen. Dat een handdruk nog altijd iets betekende. Dat vertrouwen sterker was dan wantrouwen. Die overtuigingen hebben mij prachtige vriendschappen gebracht.

Maar ze maakten mij ook kwetsbaar. Dat begreep ik toen nog niet. Wanneer ik vandaag op die jaren terugkijk, zie ik geen mensen die fouten wilden maken. Ik zie mensen die met heel hun hart probeerden iets bijzonders op te bouwen. Misschien waren we te ambitieus. Misschien probeerden we te veel dingen tegelijk te realiseren.

Maar we handelden nooit alleen uit eigenbelang. Achter alles wat we ondernamen, zat dezelfde overtuiging: dat het mogelijk was om een hele sector vooruit te helpen. Dat geloof hield ons overeind. Zelfs toen de eerste kleine barsten zichtbaar begonnen te worden. Want een droom stort zelden op één dag in. Eerst wordt hij op de proef gesteld. En pas vele jaren later beseffen we soms dat die eerste beproevingen het begin aankondigden van een volledig nieuw hoofdstuk in ons leven.

Toen wisten we dat nog niet. We bleven gewoon werken. We bleven hopen. En bovenal... we bleven geloven. Want zonder dat geloof zou Piramedia nooit hebben bestaan. En zonder dat geloof zouden we nooit zo ver zijn gekomen.

HOOFDSTUK 50

Wanneer dromen de werkelijkheid ontmoeten

Een onderneming groeit niet alleen door goede ideeën. Ze groeit omdat mensen in die ideeën geloven. Tijdens de jaren van Piramedia heb ik veel bijzondere mensen ontmoet. Sommigen liepen slechts een klein stukje van de weg met ons mee. Anderen werden een belangrijk deel van ons verhaal. Ieder van hen bracht eigen talenten mee. Eigen verwachtingen. Eigen dromen. Ik heb altijd geloofd dat een onderneming sterker wordt wanneer mensen met verschillende kwaliteiten hun kennis samenbrengen.

Daarom heb ik nooit geprobeerd alles zelf te doen. Integendeel. Ik zocht mensen die meer wisten dan ik op gebieden waar mijn eigen kennis beperkt was. Zo had ik altijd gewerkt. Ik hoefde nooit de slimste persoon aan tafel te zijn. Ik wilde gewoon de juiste mensen rond diezelfde tafel samenbrengen. Dat was ook de filosofie achter Piramedia. De commerciële ervaring die ik in de loop van vele jaren had opgebouwd, vormde een van de fundamenten van ons project.

Marco bracht zijn kennis van computers en nieuwe technologie mee. Cristina zorgde ervoor dat de dagelijkse organisatie bleef functioneren, zelfs wanneer wij volledig opgingen in de ontwikkeling van alweer een nieuw project. Daarnaast werkten programmeurs, grafische ontwerpers en technische specialisten met ons samen. Ieder van hen bracht een onmisbaar stukje mee van de grote puzzel die we samen probeerden te leggen. Soms leek alles bijna vanzelf vooruit te gaan. Op andere momenten botsten verschillende ideeën met elkaar.

Dat is onvermijdelijk wanneer gepassioneerde mensen samen iets nieuws proberen te creëren. Ik heb nooit geloofd dat een goed team bestaat uit mensen die allemaal hetzelfde denken. Integendeel. Heel vaak waren het juist onze verschillende meningen die uiteindelijk tot de beste oplossingen leidden. Maar voor mij bleef één voorwaarde altijd essentieel. Respect. We mochten van mening verschillen. We mochten hevig discussiëren. We mochten zelfs tot de conclusie komen dat een idee van mij niet het juiste was.

Maar we deden dat altijd met respect voor elkaar. Die houding heb ik mijn hele leven zelf proberen voor te leven. Ik herinner mij vergaderingen die veel langer duurden dan iemand vooraf had verwacht. Niet omdat we ruzie maakten. Maar omdat niemand genoeg nam met een oppervlakkig antwoord. Iedereen wilde begrijpen. Iedereen wilde bijdragen. Dat gaf mij vertrouwen.

Naarmate de tijd verstreek, begon ik echter te beseffen dat een groeiende onderneming niet alleen meer mogelijkheden, maar ook steeds meer verplichtingen met zich meebrengt. In het begin werden we vooral gedragen door enthousiasme. Maar enthousiasme alleen was niet langer voldoende. De professionele eisen namen voortdurend toe. Deadlines. Financiële verslagen. Contracten. Afspraken. Verantwoordelijkheden. Onze droom had nu ook structuur en discipline nodig. Dat was natuurlijk normaal.

Maar langzaam begon de sfeer te veranderen. Niet omdat het enthousiasme verdwenen was. Maar omdat de druk met iedere maand groter werd. Ik nam veel van die druk in mijzelf op. Wanneer een klant een probleem had, wilde ik het onmiddellijk oplossen. Wanneer een fabriek een vraag stelde, probeerde ik nog diezelfde dag een antwoord te geven.

Wanneer een van onze medewerkers een moeilijke periode doormaakte, wilde ik helpen. Ik vond het bijzonder moeilijk om 'nee' te zeggen. Die eigenschap had mij in mijn leven vaak geholpen. Maar ze maakte mij ook kwetsbaar. Veel zorgen droeg ik in stilte met mij mee. Niet omdat iemand dat van mij verwachtte.

Maar omdat ik geloofde dat een ondernemer de mensen die met hem werkten moest beschermen. Misschien droeg ik daardoor uiteindelijk veel meer op mijn schouders dan één mens alleen zou moeten dragen. Wanneer ik daar vandaag op terugkijk, begrijp ik dat leidinggeven niet alleen betekent dat je vooroploopt. Het betekent ook dat je anderen durft te vertrouwen. Dat je grenzen stelt. En dat je soms de moed moet hebben om iets los te laten.

Maar die les had ik toen nog niet geleerd. Ik wilde alles ondersteunen. Alles oplossen. Alles bij elkaar houden. Omdat ik oprecht geloofde dat we iets bijzonders aan het opbouwen waren. En dat geloof was echt. Niemand werkte alleen voor zichzelf. We werkten samen aan een toekomst. Een toekomst waarvan we hoopten dat ze de wereld van de keramiek blijvend zou veranderen.

Maar het leven leert ons dat zelfs de mooiste dromen op de proef worden gesteld wanneer ze de werkelijkheid ontmoeten. Niet noodzakelijk om ze te vernietigen. Maar om te laten zien hoe sterk de fundamenten zijn waarop ze werden gebouwd. Voor ons kwam die beproeving langzaam dichterbij. Niet plotseling. Niet met veel lawaai.

Maar bijna zonder dat we het merkten. De druk nam toe. De zorgen werden groter. En in het begin zeiden we nog tegen onszelf:

'Het zal wel overwaaien.'

Pas veel later beseften we... dat de storm toen eigenlijk al begonnen was.

HOOFDSTUK 51

Aan de vooravond van de storm

De eerste waarschuwingssignalen waren er misschien al. Maar wanneer je midden in een groeiende onderneming staat, herken je ze niet onmiddellijk als tekenen van gevaar. Meer werk lijkt op succes. Grotere verwachtingen voelen als het logische gevolg van vooruitgang. En iedere nieuwe uitdaging lijkt opnieuw een kans om te bewijzen wat je waard bent. Zo ervoeren wij het ook. Iedere ontmoeting kon het begin zijn van een nieuw project. Iedere demonstratie kon de deur openen naar een nieuwe samenwerking.

Iedere reis naar Italië bracht nieuwe ideeën met zich mee. We voelden ons bevoorrecht. En eerlijk gezegd waren we dat ook. Maar ondertussen veranderde de wereld rondom ons sneller dan ooit tevoren. De informatietechnologie evolueerde bijna van maand tot maand. Het internet breidde zich in een verbazingwekkend tempo uit. Klanten werden steeds veeleisender. Fabrikanten verwachtten steeds sneller resultaten. Nieuwe concurrenten verschenen op de markt. Wat vandaag vernieuwend leek, kon een jaar later alweer verouderd zijn.

Om onze plaats te behouden, moesten we blijven investeren. Niet alleen in apparatuur. Maar ook in kennis. In mensen. In ontwikkeling. Dat was precies wat we wilden doen. Maar iedere stap vooruit vroeg meer tijd. Meer energie. En meer financiële middelen. Steeds vaker voelde ik dat we op een kruispunt waren aangekomen. Moesten we voorzichtig blijven groeien? Of moesten we versnellen om onze voorsprong te behouden? Het was geen gemakkelijke beslissing. Wie te langzaam vooruitgaat, loopt het risico achterop te raken.

Wie te snel gaat, kan zijn evenwicht verliezen. Dat is een les die ik pas vele jaren later volledig heb begrepen. Marco keek, zoals zo vaak, al verder vooruit. Hij zag mogelijkheden die ik op dat moment soms zelf nog niet kon zien. Ik reageerde vanuit de ervaring die ik in de loop van vele jaren had opgebouwd. Soms waren we het onmiddellijk met elkaar eens. Andere keren spraken we urenlang over de beste weg die we konden volgen.

Niet omdat we tegenover elkaar stonden. Maar juist omdat we hetzelfde wilden. We wilden dat Piramedia zou slagen. We discussieerden nooit om gelijk te krijgen. We zochten samen naar de best mogelijke oplossing. Vandaag beschouw ik die gesprekken als enkele van de mooiste herinneringen uit mijn leven. Een vader en een zoon die samen naar de toekomst keken. Ieder vanuit zijn eigen ervaring. Ieder met zijn eigen ideeën.

Maar altijd verbonden door dezelfde droom. Dat was iets bijzonder kostbaars. En daarvoor ben ik nog altijd diep dankbaar. Ondertussen bleef onze reputatie groeien. Steeds meer mensen stelden hun vertrouwen in ons. Verwachtingen zijn iets moois. Maar ze brengen ook een enorme druk met zich mee. Ik voelde die druk. Niet omdat iemand mij daartoe dwong.

Maar omdat ik altijd zoveel van mezelf verwachtte. Ik wilde niemand teleurstellen. Geen klant. Geen fabrikant. Geen enkele medewerker. En bovenal wilde ik Marco niet

teleurstellen. Misschien was dat wel een van mijn grootste fouten. Te vaak dacht ik dat ik ieder probleem persoonlijk moest oplossen. Dat ik altijd sterk moest blijven voor de anderen. Dat ik op iedere vraag een antwoord moest hebben.

Vandaag weet ik dat niemand zo kan leven. Ook een ondernemer is uiteindelijk maar een mens. Met twijfels. Met zorgen. Met momenten van onzekerheid waarop hij zich afvraagt of de gekozen weg werkelijk de juiste is. Meestal hield ik die gedachten voor mezelf. Niet uit trots. Maar omdat ik vond dat de mensen om mij heen vertrouwen moesten kunnen blijven houden.

Wanneer ik de Piramide binnenstapte, probeerde ik altijd hoop met mij mee naar binnen te brengen. Zelfs op de dagen waarop ik diep vanbinnen vol onzekerheid zat. Ik denk dat veel ondernemers die werkelijkheid zullen herkennen. Wanneer je verantwoordelijkheid draagt voor anderen, leer je soms je eigen zorgen te verbergen. En toch bleef één overtuiging mij overeind houden. Ik bleef geloven in mensen. Ik bleef geloven dat eerlijkheid uiteindelijk sterker is dan opportunisme.

Dat vertrouwen soms geduld vraagt. Maar dat het na verloop van tijd altijd zijn ware waarde toont. Die overtuiging is mijn hele leven bij mij gebleven. Soms heeft ze mij buitengewone vriendschappen gebracht. Andere keren diepe teleurstellingen. Maar zelfs vandaag zou ik haar nooit willen verliezen. Want zonder vertrouwen wordt ondernemen niets meer dan een financiële berekening. En voor mij heeft een onderneming opbouwen altijd veel meer betekend dan cijfers alleen. Het betekende mensen samenbrengen.

Samen iets opbouwen. Samen dromen. Misschien is dat altijd zowel mijn grootste kracht geweest... als mijn grootste kwetsbaarheid. Terwijl wij vol vertrouwen verder werkten, hadden we geen idee dat onze zwaarste beproevingen nog voor ons lagen. Niet omdat onze droom verkeerd was. Maar omdat zelfs de mooiste droom zich uiteindelijk in de werkelijkheid moet bewijzen. Wij dachten nog altijd dat we gewoon voor een volgende zakelijke beslissing stonden.

In werkelijkheid stond niet alleen Piramedia, maar ook ons leven op het punt een volledig nieuwe richting uit te gaan.

HOOFDSTUK 52

Toen de werkelijkheid ons inhaalde

Er bestaat een oud gezegde:

‘Succes heeft vele vaders, maar mislukking is een wees.’

Ik weet niet of dat altijd waar is. Wat ik wel weet, is dat er een moment komt waarop een onderneming zo groot en ingewikkeld wordt dat het voor één persoon onmogelijk is om ieder onderdeel volledig te blijven overzien. Dat is precies wat er met Piramedia gebeurde. In het begin volgde ik persoonlijk ieder detail.

Maar naarmate de tijd verstreek, werd dat onmogelijk. Er waren te veel projecten. Te veel vergaderingen. Te veel mensen. Aan de ene kant was dat het bewijs dat we gegroeid waren. Aan de andere kant betekende het dat ik moest leren verantwoordelijkheden aan anderen toe te vertrouwen. Misschien was dat wel een van de moeilijkste lessen van allemaal. Niet omdat ik dacht dat anderen hun werk niet goed deden. Integendeel.

Ik had het voorrecht om met bekwame en toegewijde mensen samen te werken. Maar niemand kijkt ooit met precies dezelfde ogen naar een onderneming als degene die haar heeft opgebouwd. Iedereen ziet een ander deel van dezelfde werkelijkheid. Mijn blik was altijd op de lange termijn gericht. Op wat Piramedia over vijf of tien jaar zou kunnen worden. Anderen moesten zich, volkomen terecht, bezighouden met de uitdagingen van iedere dag. De facturen.

De leveringen. De ontwikkeling van de software. De technische problemen. De deadlines. Beide manieren van denken waren noodzakelijk. Maar van tijd tot tijd botsten ze onvermijdelijk met elkaar. Niet uit slechte bedoelingen. Maar eenvoudigweg omdat ieder van ons naar de onderneming keek vanuit de verantwoordelijkheid die hij droeg. Ik begon ook te begrijpen dat vernieuwing een prijs heeft.

Wanneer je ervoor kiest nieuwe wegen te bewandelen, bestaat er geen handleiding. Niemand kan je met zekerheid vertellen welke beslissing de juiste is. Je leert terwijl je vooruitgaat. Soms door succes. Maar even vaak door fouten. Vandaag schaam ik mij niet voor de fouten die ik heb gemaakt. Integendeel. Wie nooit fouten maakt, heeft waarschijnlijk ook nooit geprobeerd iets werkelijk nieuws te creëren.

In de loop van mijn leven heb ik beslissingen genomen die ik, wanneer ik er vandaag op terugkijk, misschien anders zou hebben genomen. Daarvoor neem ik mijn volledige verantwoordelijkheid. Maar nooit heb ik bewust gehandeld met de bedoeling iemand schade te berokkenen. Iedere beslissing die ik nam, kwam voort uit dezelfde overtuiging: dat we een onderneming konden opbouwen die mensen vooruit zou helpen. Dat verschil is voor mij belangrijk. De prijs die we betaalden, was niet alleen financieel.

Ik begon ook lichamelijk te voelen hoeveel energie alles van mij vroeg. De dagen werden langer. De nachten korter. Zelfs wanneer ik thuis was, bleef mijn hoofd verder werken. Tijdens het avondeten dacht ik nog aan een vergadering van die namiddag. Wanneer ik naar bed ging, zocht ik naar oplossingen voor problemen die de volgende

ochtend alweer plaats hadden gemaakt voor nieuwe. Dorina merkte dat natuurlijk. Zij kende mij beter dan wie ook.

Meer dan eens herinnerde ze mij er liefdevol aan dat ik ook aan mezelf moest denken. Maar meestal deed ik dat niet. Omdat ik werkelijk geloofde dat de onderneming mij nodig had. Pas veel later begreep ik dat leidinggeven ook betekent dat je een onderneming leert functioneren zonder alles zelf te willen dragen. Ik zou niet willen dat de lezer denkt dat die jaren alleen maar uit moeilijkheden bestonden. Integendeel. We bleven lachen.

We bleven onze kleine overwinningen vieren. Een tevreden klant. Een geslaagde presentatie. Een nieuw idee dat eindelijk werkte. Dat waren de momenten die ons telkens opnieuw moed gaven. Misschien was het juist daarom dat niemand van ons beseft hoe dicht we bij onze grenzen kwamen. We bleven naar de horizon kijken. En daardoor zagen we niet hoe dicht we intussen bij de afgrond waren gekomen. Het leven waarschuwt ons zelden met loeiende sirenes.

Veel vaker fluistert het. Een afspraak die niet doorgaat. Een project dat langer duurt dan verwacht. Een investering die meer kost dan voorzien. Een belofte die moeilijker waar te maken blijkt dan we hadden gedacht. Afzonderlijk zijn het slechts kleine tegenslagen. Maar wanneer ze zich opstapelen, beginnen ze langzaam de koers van een onderneming te veranderen. Dat is precies wat er bij ons gebeurde. Niet in één week. Zelfs niet in één maand.

Maar stap voor stap. Terwijl wij bleven geloven dat we aan de toekomst bouwden, begon de werkelijkheid ons stilaan in te halen. We beseften het toen nog niet ten volle. En toch stonden we op de drempel van beslissingen die niet alleen onze onderneming zouden veranderen. Ze zouden ook ons leven voorgoed veranderen.

HOOFDSTUK 53

Een onderneming gebouwd op vertrouwen

Wanneer mensen mij vandaag vragen wat het kostbaarste bezit van een onderneming is, verwachten zij meestal dat ik antwoord: Geld. Gebouwen. Of technologie. Mijn antwoord is altijd anders geweest. Vertrouwen. Alles wat ik in mijn leven heb opgebouwd, is uit vertrouwen ontstaan. Een fabrikant vertrouwde mij de vertegenwoordiging van zijn onderneming toe omdat hij in mij geloofde. Een klant plaatste een bestelling omdat hij op mijn woord vertrouwde.

Een medewerker koos ervoor om samen met ons aan de toekomst te bouwen omdat hij in onze visie geloofde. Vertrouwen kun je niet kopen. Je moet het verdienen. Iedere dag opnieuw. Zo heb ik altijd gewerkt. Voor mij had een handdruk werkelijk betekenis. Wanneer ik iemand mijn woord gaf, voelde ik mij daar moreel aan gebonden. Ook wanneer er niets op papier stond.

Misschien was dat een ouderwetse manier van zakendoen. Maar het was de manier die paste bij de man die ik was. Tijdens mijn vele reizen naar Italië merkte ik dat fabrikanten mij na verloop van tijd niet langer alleen als hun vertegenwoordiger zagen. Ze vroegen mijn mening. Over hun producten. Hun organisatie. Hun marketing. En hun nieuwe collecties. Soms vroegen ze zelfs advies over beslissingen die eigenlijk helemaal niet tot mijn verantwoordelijkheid behoorden.

Ik beschouwde dat als een groot compliment. Niet omdat ik dacht dat ik alles wist. Maar omdat ze mijn eerlijkheid waardeerden. Wanneer ik vond dat iets goed was gedaan, zei ik dat. En wanneer ik dacht dat iets beter kon, zei ik dat ook. Dat was niet altijd gemakkelijk.

Maar met de jaren had ik geleerd dat eerlijkheid uiteindelijk veel meer waard is dan mooie woorden zonder betekenis. Diezelfde openheid probeerde ik ook binnen Piramedia te bewaren. De deur van mijn kantoor stond bijna altijd open. Iedereen kon bij mij binnenkomen. Met een vraag. Een idee. Of een probleem. Ik heb nooit geloofd in muren tussen mensen. We waren collega's.

Maar vóór alles waren we mensen die samen aan hetzelfde doel werkten. Ik herinner mij nog een avond waarop bijna iedereen al naar huis was. Alleen Marco en ik waren er nog. Buiten viel een zachte regen. De showroom was in stilte gehuld. Het licht weerspiegelde in de glazen wanden van de Piramide. We zaten tegenover elkaar. Ieder met een kop koffie in de hand. Geen handen meer op de toetsenborden. Geen bezoekers.

Geen telefoon die rinkelde. Alleen een vader en zijn zoon. Marco keek rond in de inmiddels lege showroom en vroeg plotseling:

‘Papa... denk je dat we werkelijk iets aan het veranderen zijn?’

Ik keek om mij heen. Naar de collecties. Naar de bureaus. Naar de computers die op de achtergrond zachtjes bleven zoemen. Toen antwoordde ik:

‘Ik weet het niet.’

Hij keek mij verbaasd aan. Ik glimlachte.

‘Wat ik wel weet,’ zei ik, ‘is dat we iedere dag proberen de dingen een beetje beter te doen dan gisteren. Als we daarmee doorgaan, zal de toekomst ons wel vertellen of we werkelijk iets hebben veranderd.’

Marco knikte. Veel van onze gesprekken waren zo. Ze draaiden zelden om wat de onderneming ons persoonlijk zou kunnen opleveren. We spraken over ideeën. Over mensen. Over mogelijkheden. Dat geloof verbond ons. Maar wanneer je een onderneming op vertrouwen bouwt, ga je er bijna vanzelf van uit dat anderen op ongeveer dezelfde manier naar de wereld kijken. Dat is niet altijd zo. Ieder mens draagt zijn eigen dromen met zich mee. Zijn eigen angsten.

Zijn eigen verantwoordelijkheden. En soms ook zijn eigen belangen. Dat is geen verwijt. Het is eenvoudigweg de werkelijkheid. Ook wij zouden die les uiteindelijk leren. Niet omdat de mensen rondom ons slecht waren. Maar omdat het leven ieder van ons soms voor keuzes plaatst waarop niemand werkelijk voorbereid is.

Wanneer ik vandaag terugdenk aan die avond in de Piramide, zie ik geen ondernemer meer. Ik zie een vader die trots was op zijn zoon. En een zoon die oprecht geloofde dat hij samen met zijn vader iets moois kon achterlaten. Dat beeld betekent voor mij veel meer dan welk professioneel succes dan ook. Ondernemingen kunnen verdwijnen. Gebouwen kunnen worden verkocht. Computers raken verouderd.

Maar dat gesprek tussen een vader en zijn zoon... dat draag ik nog iedere dag met mij mee. En misschien is dat wel de grootste schat die Piramedia mij heeft nagelaten.

HOOFDSTUK 54

Altijd op zoek naar een oplossing

Mijn vader zei vaak:

‘Voor ieder probleem bestaat er een oplossing. Je moet alleen de moed hebben om ernaar te blijven zoeken.’

Als kind begreep ik nog niet ten volle wat die woorden betekenden. Maar met de jaren werden ze een leidraad in mijn leven. Wanneer ik vandaag terugkijk op mijn professionele weg, zie ik dat er altijd één rode draad is geweest. Voor een probleem gaf ik nooit zomaar op. Een probleem was voor mij nooit het einde. Het was een vraag. Een uitnodiging om nog een stap verder te gaan. Dat was zo in de wereld van de koffie.

Toen ik merkte hoeveel tijd verloren ging doordat de plastic filters in vochtige omstandigheden voor vertraging zorgden, begon ik te experimenteren met papieren koffiepads en een aangepaste koffiemachine. Hetzelfde gebeurde later in de keramieksector. Toen ik zag hoeveel fouten er ontstonden bij berekeningen, bestellingen en de presentatie van producten, begon ik opnieuw naar een betere oplossing te zoeken. In veel opzichten was Piramedia het resultaat van die manier van denken. We wilden niet zomaar software ontwikkelen.

We wilden het dagelijkse werk van mensen eenvoudiger maken. Dat was altijd ons vertrekpunt. Iedere keer opnieuw. Wanneer een architect ons vertelde hoe moeilijk het was om een klant te laten zien hoe een afgewerkte ruimte eruit zou zien, luisterden we aandachtig. Wanneer een tegelhandelaar vertelde hoeveel uren verloren gingen met het zoeken naar prijzen en technische informatie, maakten we aantekeningen.

Wanneer een fabrikant klaagde dat het maanden duurde voordat een nieuwe collectie op de markt bekend raakte, vroegen wij ons af hoe dat sneller kon. We begonnen altijd met luisteren. Pas daarna gingen we op zoek naar een oplossing. Misschien was dat wel onze grootste kracht. We begonnen niet bij de computer. We begonnen bij de mens. Ik herinner mij nog een dag waarop Marco een groot vel papier over de tafel uitspreidde.

Hij tekende cirkels. Pijlen. Verbindingen. Op het eerste gezicht leek het niet meer dan een wirwar van lijnen. Maar terwijl hij zijn gedachtegang uitlegde, begon ik te begrijpen wat hij bedoelde.

‘Papa,’ zei hij enthousiast, ‘alles is met elkaar verbonden.’

Hij wees naar de eerste cirkel.

‘Hier staat de fabrikant.’

Toen naar de tweede.

‘Hier de importeur.’

De derde.

‘De tegelhandelaar.’

De vierde.

‘De architect.’

En ten slotte de vijfde.

‘En hier staat de eindklant.’

Hij keek mij aan.

‘Waarom werkt iedereen afzonderlijk? Waarom verbinden we hen niet met elkaar?’

Ik bleef enkele ogenblikken stil. Niet omdat ik geen antwoord had. Maar omdat ik beseftte dat hij iets zag wat veel groter was dan alleen een computerprogramma. Hij zag een netwerk. Hij zag hoe iedere schakel in de keten met de andere kon worden verbonden. Lang voordat onlineplatforms ons dagelijkse leven zouden gaan bepalen en er overal over artificiële intelligentie werd gesproken, dacht Marco al in digitale verbindingen. Ik was ontzettend trots.

Niet alleen omdat hij mijn zoon was. Maar omdat ik zag hoe zijn geest werkte. Hij dacht niet in afzonderlijke onderdelen. Hij dacht in mogelijkheden. Toen vertelde ik hem iets waarin ik altijd had geloofd.

‘Marco,’ zei ik, ‘iets vernieuwen betekent niet altijd dat je iets moet maken wat nooit eerder heeft bestaan. Werkelijke vernieuwing kan ook betekenen dat je een slimmere manier vindt om dingen die al bestaan met elkaar te verbinden.’

Hij glimlachte.

‘Dan zitten we misschien op de goede weg.’

Ik glimlachte terug.

‘Misschien wel.’

Het waren eenvoudige gesprekken. Maar vandaag beseft ik hoe bijzonder ze werkelijk waren. We spraken niet over geld. We spraken niet over concurrentie. We spraken over de toekomst. Over hoe technologie mensen kon helpen. Niet vervangen. Helpen. Het is een gedachte die, zelfs na zoveel jaren, actueler lijkt dan ooit.

Wanneer ik vandaag naar de ontwikkeling van artificiële intelligentie kijk, denk ik vaak terug aan die gesprekken. Niet omdat wij toen al wisten wat de toekomst zou brengen. Maar omdat we dezelfde vraag stelden die mij mijn hele leven heeft begeleid:

‘Hoe kunnen we het leven van mensen gemakkelijker maken?’

Ik geloof dat alleen die vraag vooruitgang haar werkelijke waarde geeft. Technologie mag nooit een doel op zichzelf worden. Ze moet een middel blijven om mensen te helpen. Want technologie zonder menselijkheid verliest een groot deel van haar betekenis. Dat heb ik altijd geloofd. En dat geloof ik vandaag nog steeds met dezelfde overtuiging.

Misschien is dat wel de grootste erfenis van Piramedia. Niet de software. Niet de computers. Niet de projecten. Maar de overtuiging dat vernieuwing pas werkelijk waarde krijgt wanneer ze het leven van mensen beter maakt. Wat mijn vader mij ooit had geleerd, kon ik op mijn beurt met Marco delen. Dat was onze droom. En ondanks alles wat daarna nog zou gebeuren... ben ik diep dankbaar dat ik het voorrecht heb gehad die droom samen met mijn zoon te beleven.

HOOFDSTUK 55

Twee generaties, één droom

Wanneer mensen ons samen aan het werk zagen in de Piramide, kregen ze vaak de indruk dat alles vanzelf ging. Een vader met vele jaren ervaring. Een zoon die zich helemaal thuis voelde in de wereld van de nieuwe technologie. Het leek de perfecte combinatie. En eerlijk gezegd... meestal was dat ook werkelijk zo.

Maar zoals in iedere samenwerking moesten ook wij leren elkaar te begrijpen. Onze samenwerking was niet alleen sterk omdat we verschillend waren. Ze werd sterk omdat we bereid waren naar elkaar te luisteren. Ik was opgegroeid in een wereld waarin alles tastbaar was. Je verkocht een koffiemachine. Je hield een keramische tegel in je hand. Je gaf iemand een hand. Je keek hem in de ogen. Marco was opgegroeid in een andere tijd.

Voor hem werd de computer steeds meer een nieuw venster op de wereld. Waar ik eerst aan producten dacht, dacht hij aan informatie. Waar ik sprak over vertegenwoordigers, sprak hij over netwerken. Waar ik een catalogus zag, zag hij een digitale databank. In het begin moest ik mij aanpassen aan die nieuwe manier van denken. Niet omdat ik eraan twijfelde.

Maar omdat het voor mij een volledig nieuwe wereld was. Vaak zei ik tegen hem:

‘Leg het mij nog eens uit.’

Met een opmerkelijk geduld begon hij dan opnieuw vanaf het begin. Hij tekende schema's. Pijlen. Verbindingen. Net zolang totdat ik begreep wat hij mij probeerde uit te leggen. Dan keek hij mij aan en glimlachte.

‘Zie je, papa?’

En meestal moest ik toegeven dat hij gelijk had. Maar er waren ook momenten waarop de rollen omgekeerd waren. Soms kwam Marco met een buitengewoon technisch idee. Dan vroeg ik hem rustig:

‘En hoe gaat een tegelhandelaar dit in de praktijk gebruiken?’

Dan bleef hij even stil. Want technologie alleen was nooit voldoende. Een oplossing moest ook eenvoudig zijn. Praktisch. En gemakkelijk te gebruiken. Dan begonnen we opnieuw. Niet omdat het idee slecht was. Maar omdat het nog dichter moest komen bij de mensen die ermee zouden werken. Ik geloof dat die gesprekken tot de mooiste momenten van onze samenwerking behoorden. We probeerden nooit te bewijzen dat de ander ongelijk had. We probeerden elkaar te begrijpen.

Juist uit die wisselwerking ontstonden onze beste ideeën. Marco bracht de snelheid en het enthousiasme van een nieuwe generatie. Ik bracht de ervaring mee van duizenden gesprekken met klanten. Hij dacht aan morgen. Ik dacht eraan hoe we dat morgen in de praktijk konden realiseren. Geen van ons beiden had alleen hetzelfde kunnen bereiken. We hadden elkaar nodig. En naarmate de jaren verstreken, werd dat steeds duidelijker. Ik zie ons nog samen door de showroom lopen.

Soms bleef Marco plotseling staan. Hij keek naar een van de presentaties. Niet alleen naar de tegels zelf. Maar vooral naar de manier waarop ze werden voorgesteld. Dan zei hij:

‘Dat kunnen we beter.’

Het was een zin die ik hem ontelbare keren heb horen zeggen. Ik glimlachte dan.

‘Mijn jongen,’ zei ik, ‘voor jou kan alles altijd beter.’

En hij antwoordde stevast:

‘Gelukkig maar.’

Zelfs vandaag hoor ik die woorden nog in mijn gedachten. En iedere keer opnieuw brengen ze een glimlach op mijn gezicht. Want hij had gelijk. Op de dag dat we denken dat alles perfect is, stoppen we met groeien. Dat gold voor hem. En het gold ook voor mij. Mensen vroegen mij soms wie nu eigenlijk de drijvende kracht achter Piramedia was. Mijn antwoord was altijd hetzelfde.

‘Wij allebei.’

Want een droom behoort nooit aan één persoon alleen. Een droom groeit wanneer mensen elkaar inspireren. Ik heb geprobeerd Marco veel dingen te leren. Maar hij heeft mij minstens evenveel geleerd. Hij liet mij zien dat leeftijd niet bepaalt hoe ver iemand kan kijken. Dat een jonge man mogelijkheden kan zien waaraan iemand van een oudere generatie nog niet heeft gedacht. En hij gaf mij iets terug van het enthousiasme waarmee ik ooit zelf aan mijn professionele weg was begonnen.

Daarvoor zal ik hem altijd dankbaar blijven. Wanneer ik vandaag aan die jaren terugdenk, zijn het niet de moeilijkheden die later zouden volgen die ik als eerste voor mij zie. Ik zie twee mensen die iedere ochtend met plezier naar hun werk gingen. Een vader. En zijn zoon. Niet omdat het moest.

Maar omdat ze het voorrecht hadden samen iets op te bouwen waarin ze met heel hun hart geloofden. Misschien is dat wel het mooiste geschenk dat de Glazen Piramide mij heeft gegeven. De tijd die ik er samen met Marco heb mogen doorbrengen. De ontelbare gesprekken. De ideeën die we met elkaar deelden. En alles wat we onderweg van elkaar leerden. Die gesprekken gaven niet alleen vorm aan een onderneming. Ze maakten ook de band tussen ons sterker.

En als ik uit al die jaren slechts één ding voor altijd zou mogen bewaren... dan zouden het die momenten zijn. Want ze behoren tot de kostbaarste herinneringen van mijn hele leven.

HOOFDSTUK 56

Mijn zoon, mijn zakenpartner, mijn vriend

Er zijn ouders die hun kinderen door en door kennen zolang ze jong zijn. Daarna gaat ieder zijn eigen weg. En zo hoort het leven ook te zijn. Ook ik had altijd gedacht dat Marco op een dag zijn eigen weg zou kiezen. Misschien zou hij zijn eigen onderneming beginnen.

Misschien zou hij een heel andere richting uitgaan. Maar het leven schonk ons iets anders. Beetje bij beetje werden we collega's. Daarna zakenpartners. En bijna zonder dat we het beseften, werden we ook elkaars vertrouwelingen. Elkaars vrienden. Het was een buitengewoon geschenk. We zagen elkaar bijna iedere dag. Niet omdat het moest.

Maar omdat we dat allebei wilden. Wanneer ik 's morgens de Piramide binnenkwam, hoorde ik vaak al het getik van een toetsenbord. Marco was bijna altijd eerder aanwezig dan ik. Een kop koffie naast hem. Volledig verdiept in zijn werk. Soms bleef ik even achter hem staan. Hij merkte niet eens dat ik was binnengekomen. Pas wanneer ik zacht mijn hand op zijn schouder legde, draaide hij zich om.

‘Goedemorgen, papa.’

Meer woorden waren niet nodig. We begonnen gewoon aan een nieuwe dag. Er waren dagen waarop we uren naast elkaar werkten zonder veel te zeggen. En toch zeiden die stiltes soms meer dan duizend woorden. Meestal voelden we aan wat er in de ander omging. Wanneer een van ons ergens mee worstelde, merkte de ander dat bijna onmiddellijk. Het is moeilijk uit te leggen.

Misschien kunnen alleen mensen die jarenlang zo nauw met iemand hebben samengewerkt werkelijk begrijpen wat ik bedoel. Marco bezat bovendien een bijzondere gave. Hij kon mensen enthousiast maken. Wanneer hij werkelijk in een idee geloofde, kon hij bijna iedereen in zijn visie meenemen. Hij sprak snel. Zijn handen bewogen voortdurend terwijl hij iets uitlegde. Hij tekende zijn ideeën op een vel papier. Stond recht. Ging weer zitten.

En voor je het wist, begon je zelf ook te geloven dat zijn idee mogelijk was. Hoe vaak heb ik niet glimlachend naar hem gekeken?

‘Rustig, Marco,’ zei ik dan.

‘Geef de anderen eerst even de tijd om je bij te houden.’

Hij lachte. Maar vijf minuten later sprak hij alweer met evenveel enthousiasme. Zo was hij nu eenmaal. En diep in mijn hart hoopte ik dat hij dat nooit zou verliezen. We reisden ook vaak samen naar Italië. Die reizen waren veel meer dan zakenreizen. Urenlang zaten we naast elkaar in de auto. We spraken over de onderneming. Over nieuwe ideeën.

Maar minstens even vaak spraken we over het leven. Over onze familie. Over de toekomst. En soms zeiden we helemaal niets. Niet omdat we niets meer te vertellen hadden. Maar omdat stilte tussen twee mensen die elkaar werkelijk begrijpen nooit ongemakkelijk is. Vandaag koester ik die herinneringen meer dan ooit. Ik herinner mij

ook hoe trots ik was wanneer ik zag hoe aandachtig de Italiaanse fabrikanten naar Marco luisterden. Ze zagen niet langer alleen mijn zoon.

Ze zagen een jonge ondernemer. Een man met visie. Dat maakte mij gelukkig. Niet omdat hij mijn naam droeg. Maar omdat hij hun respect op eigen kracht had verdiend. Door zijn talent. Door zijn inzet. Door zijn eerlijkheid. Dat zijn waarden die nooit verouderen. Natuurlijk waren we het niet altijd met elkaar eens. Het zou vreemd zijn geweest als dat wel zo was. Soms vond ik dat hij te snel vooruit wilde.

Andere keren vond hij dat ik te voorzichtig was. Dan discussieerden we. Soms met veel vuur. Maar nooit om elkaar pijn te doen. Altijd omdat we allebei het beste wilden. En bijna ieder meningsverschil eindigde met een glimlach. Of bij een kop koffie. Want geen enkele discussie was ooit belangrijker dan de band die wij met elkaar hadden.

Wanneer ik vandaag terugkijk, besef ik pas ten volle hoe bijzonder die jaren waren. Hoeveel vaders krijgen het voorrecht niet alleen hun zoon te zien opgroeien tot een volwassen man, maar ook iedere dag naast hem te mogen werken? Hoeveel vaders mogen ontdekken dat hun zoon niet alleen een begaafde ondernemer wordt, maar bovenal een bijzonder goed mens? Het was een voorrecht. Een voorrecht waarvoor ik God iedere dag dankbaar ben.

Misschien heb ik het Marco toen niet vaak genoeg gezegd. We waren allebei zo druk bezig. We dachten dat er altijd nog tijd zou zijn. En misschien is dat wel een van de grootste vergissingen die wij als mensen maken. We denken dat morgen vanzelfsprekend is. Vandaag weet ik dat iedere gewone dag later een onvervangbare herinnering kan worden.

Daarom denk ik, wanneer ik terugkijk, niet alleen aan de grote projecten. Of aan onze successen. Mijn mooiste herinneringen zijn vaak de eenvoudigste. Samen een kop koffie drinken. Een lange autorit naar Italië. Een gesprek laat op de avond in de stille Piramide. Een blik die alles zei zonder dat er woorden nodig waren. Dat zijn de momenten die ik nooit zal vergeten. En als iemand mij vandaag zou vragen wat Piramedia mij werkelijk heeft gegeven...

dan zou mijn antwoord niet over software gaan. Niet over ondernemerschap. En ook niet over innovatie. Ik zou eenvoudig zeggen:

‘Piramedia heeft mij de mooiste jaren gegeven die ik samen met mijn zoon heb mogen beleven.’

Geen enkele onderneming ter wereld is zoveel waard als zulke herinneringen. En precies daarom zal Marco, zolang ik leef, nooit alleen mijn zoon zijn. Hij blijft ook mijn zakenpartner. Mijn vriend. En een onvervangbaar deel van de man die ik ben geworden.

Marco, mijn zoon, mijn zakenpartner en mijn vriend.

Van de jaren waarin Marco en ik samenwerkten, zijn helaas weinig foto's overgebleven. Hij bewaarde onze beelden digitaal en na zijn overlijden gingen vele daarvan verloren. Maar wat wij samen bedachten, opbouwden en droomden, leeft verder in mijn herinneringen en in alles wat Marco mee heeft helpen realiseren.

HOOFDSTUK 57

Cristina – de stille kracht achter onze droom

In iedere onderneming zijn er mensen die onmiddellijk opvallen. Zij zijn degenen die het meest spreken. Die op de voorgrond staan. Die voortdurend nieuwe ideeën voorstellen. Maar er zijn ook mensen zonder wie een onderneming nooit werkelijk zou kunnen groeien. Mensen die nooit de schijnwerpers opzoeken, maar er in stilte, dag na dag, voor zorgen dat alles blijft functioneren. Voor Piramedia was Cristina een van die mensen. Ik herinner mij nog heel goed de eerste keer dat ik over haar hoorde.

Ik was thuis, gevelde door hevige rugpijn. Marco vertelde mij over een van zijn medestudenten, met wie hij tijdens hun opleiding handel en communicatie een hechte vriendschap had opgebouwd. Hij sprak met veel respect over haar. Niet alleen omdat ze bijzonder bekwaam was. Maar vooral omdat ze betrouwbaar was. Dat woord bleef mij bij. Betrouwbaar.

Later kreeg ik de gelegenheid haar persoonlijk te leren kennen. Mijn eerste indruk van haar is nooit veranderd. Geen grote woorden. Geen behoefte om zichzelf op de voorgrond te plaatsen. Gewoon een rustige jonge vrouw die aandachtig luisterde voordat ze iets zei. Dat was een eigenschap die ik bijzonder waardeerde. Toen Marco en ik besloten Piramedia op te richten in de Glazen Piramide in Lummen, wilden we veel meer opbouwen dan alleen een onderneming.

We wilden een team vormen. Een groep mensen die elkaar aanvulden. Cristina vond vanaf de eerste dag op een heel natuurlijke manier haar plaats binnen dat team. Iedere onderneming heeft mensen nodig die kunnen dromen. Maar ze heeft evenzeer mensen nodig die weten hoe ze die dromen werkelijkheid kunnen maken. Terwijl Marco en ik vaak tientallen ideeën tegelijk bespraken, bleef Cristina opmerkelijk rustig. Ze luisterde. Ze maakte aantekeningen. Ze stelde niet veel vragen.

Maar het waren bijna altijd de juiste. En heel vaak brachten juist die eenvoudige vragen ons terug naar de werkelijkheid.

‘Wie gaat hiervoor zorgen?’

‘Wanneer moet dit klaar zijn?’

‘Hebben we hier al aan gedacht?’

Op het eerste gezicht leken dat gewone vragen. In werkelijkheid waren ze essentieel. Want met enthousiasme alleen bouw je geen onderneming. Daarvoor heb je ook structuur nodig. Organisatie. Planning. En het vermogen om het geheel te blijven overzien. Cristina bezat al die kwaliteiten. Ik heb altijd bewondering gehad voor mensen die in stilte verantwoordelijkheid opnemen zonder daarvoor applaus te verwachten. Cristina was zo iemand.

Wanneer bezoekers binnenkwamen, ontving ze hen hartelijk. Wanneer een Italiaanse fabrikant onverwacht voor de deur stond, zorgde zij ervoor dat alles zorgvuldig werd geregeld. Wanneer er dringend documenten moesten worden voorbereid of vertaald, konden we altijd op haar rekenen. Ze werkte met dezelfde toewijding waarmee Marco aan

de ontwikkeling van de software werkte en waarmee ik onze klanten bezocht. Juist die betrouwbaarheid gaf ons allemaal vertrouwen. Natuurlijk hebben we ook veel gelachen.

Soms werd de druk zo groot dat één eenvoudige grap voldoende was om alle spanning even te laten verdwijnen. Ik herinner mij haar glimlach nog goed. Geen uitbundig gelach. Maar een oprechte glimlach die de sfeer in de Piramide lichter maakte. Dat hadden we soms echt nodig. Er waren dagen waarop iedereen tegelijkertijd iets nodig leek te hebben. De telefoon bleef rinkelen. Het faxapparaat drukte het ene bericht na het andere af.

Bezoekers stonden te wachten. Marco riep mij vanuit zijn kantoor omdat hij alweer een nieuw idee wilde laten zien. En ik was nog maar net uit Italië teruggekeerd met nieuwe stalen. Toch vonden we op de een of andere manier altijd onze rust terug. Niet omdat het werk gemakkelijk was.

Maar omdat iedereen bereid was elkaar te helpen. Dat was de geest van Piramedia. Niemand zei:

‘Dat is mijn werk niet.’

Wanneer ergens hulp nodig was, sprong iemand anders zonder aarzelen bij. Dat is een van de eigenschappen die ik het meest bewonderde aan ons team. Wanneer ik vandaag aan Cristina denk, herinner ik mij niet alleen haar werk. Ik herinner mij haar loyaliteit. Haar eerlijkheid. Haar inzet. En vooral het vertrouwen dat zij in ons stelde. Een onderneming wordt niet groot door degenen die het luidst spreken. Ze groeit dankzij de mensen die iedere dag opnieuw, vaak in stilte, hun verantwoordelijkheid opnemen.

Cristina was een van die mensen. Daarom verdient haar bijdrage een blijvende plaats in dit verhaal. Zij heeft meegebouwd aan een droom die veel groter werd dan we ons toen hadden kunnen voorstellen. Hoewel het leven ons uiteindelijk ieder langs een andere weg heeft geleid, zal zij in mijn hart altijd verbonden blijven met een van de mooiste periodes van mijn leven.

Wanneer ik vandaag aan de Glazen Piramide denk, zie ik niet alleen mezelf. Ik zie niet alleen Marco. Ik zie ook Cristina. Rustig aan het werk. Aandachtig luisterend. Met dezelfde loyaliteit en toewijding die zij vanaf de allereerste dag heeft getoond. En daarvoor zal ik haar altijd diep dankbaar blijven.

Cristina in de tijd van Piramedia — een dierbare vriendin van Marco en een stille kracht achter onze droom.

Mijn allerliefste Cristina, die voor mij als een dochter is en dat voor altijd zal blijven.

HOOFDSTUK 58

Mensen zijn altijd belangrijker geweest dan de onderneming

Wanneer ik vandaag terugkijk op de jaren van Piramedia, merk ik dat mijn herinneringen zelden beginnen met een contract. Of met een computer. En al helemaal niet met een groot project. Mijn herinneringen beginnen bijna altijd met een gezicht. Een glimlach. Een stem. Misschien zegt dat alleen al veel over de mens die ik ben. Mijn hele leven heb ik ondernemingen opgebouwd.

Maar wat ik daarin altijd zocht, was iets anders. Mensen samenbrengen. Dat begon al lang vóór Piramedia. Eerst in de wereld van de koffie. Daarna in de keramieksector. En uiteindelijk in de Glazen Piramide. Ik heb altijd geloofd dat er vanzelf mooie dingen kunnen ontstaan wanneer de juiste mensen elkaar ontmoeten.

Daarom organiseerde ik graag bijeenkomsten. Demonstraties. Zakenlunches. Avonden samen. Bezoeken aan Italië. Niet alleen om zaken te doen. Maar omdat ik wist dat vertrouwen groeit wanneer mensen elkaar werkelijk leren kennen. De Italiaanse fabrikanten waren soms verbaasd over onze manier van werken. Voor hen was België een relatief kleine markt.

Maar zodra ze de Piramide binnenkwamen, voelden ze dat daar iets bijzonders gebeurde. Er werd gewerkt. Er werd nagedacht. Er werd gelachen. Er werd gedroomd. Iedere bezoeker kon dat voelen. Dat maakte mij trots. Niet omdat het mijn onderneming was. Maar omdat iedereen die door onze deuren naar binnen kwam zich werkelijk welkom voelde. Dat was voor mij essentieel. Wie binnenkwam, mocht zich nooit zomaar een nummer voelen. Iedereen was onze gast.

Waarschijnlijk had ik die houding, zonder het zelf te beseffen, van mijn moeder geleerd. De deur van haar huis stond altijd open. Wie er ook binnenkwam, kreeg eerst een stoel aangeboden. Daarna een kop koffie. En pas dan begon het gesprek. Diezelfde warmte probeerde ik mee te nemen in mijn professionele leven. Niet als een zakelijke techniek.

Maar omdat gastvrijheid voor mij een vorm van respect was. Misschien was dat de reden waarom de Piramide voor zoveel mensen nooit alleen als een kantoor aanvoelde. Het was een ontmoetingsplaats. Soms duurden gesprekken urenlang. Niet omdat er nog zaken besproken moesten worden. Maar gewoon omdat niemand haast had om naar huis te gaan. Daar ontstonden vriendschappen. Echte vriendschappen. Mensen vertelden over hun kinderen. Over hun ouders. Over hun zorgen, waarvan vele helemaal niets met het werk te maken hadden.

Voor mij waren dat nooit verloren uren. Integendeel. Het waren juist de uren waarin mensen elkaar werkelijk leerden kennen. Vandaag hoor ik ondernemers vaak spreken over netwerken. Klantenrelaties. Bedrijfsstrategieën. Dat zijn belangrijke begrippen. Maar voor mij is ondernemen altijd iets veel eenvoudigers geweest. De ene mens moet de andere nog in de ogen kunnen kijken. Op de dag dat dit verdwijnt, verliest een

onderneming haar menselijke ziel. Ik heb altijd geloofd dat eerlijkheid de beste investering is.

Niet omdat ze onmiddellijk resultaat oplevert. Maar omdat ze nog vele jaren vruchten kan blijven dragen. Het vertrouwen van andere mensen heeft mij in mijn leven ontelbare kansen gegeven. Het heeft mij zelfs tweede kansen geschonken. En daarvoor zal ik altijd dankbaar blijven. Wanneer ik vandaag aan Piramedia denk, is het niet de software die als eerste in mijn gedachten komt. Niet de kantoren. Niet de technologie. Ik zie de mensen. Marco, die vol enthousiasme een nieuw idee uitlegt.

Cristina, die rustig en nauwkeurig alles organiseert. Onze medewerkers, die bereid waren na de werkuren te blijven wanneer dat nodig was. De Italiaanse fabrikanten die hun vertrouwen in ons stelden. De architecten die nieuwsgierig en met een open geest naar ons toe kwamen. De klanten die geloofden in een jonge onderneming met grote dromen. Samen vertellen zij het ware verhaal van Piramedia. Geen enkele onderneming wordt door één mens alleen opgebouwd. Ook de onze niet.

Misschien heb ik de eerste steen gelegd. Marco bouwde nieuwe kamers. En vele andere mensen hielpen mee om van dat huis een plaats vol leven te maken. Dat is de waarheid. Juist daarom heb ik vandaag geen behoefte om alle verdiensten voor mezelf op te eisen. Die verdienste behoort toe aan iedereen die, al was het maar voor korte tijd, heeft meegeholpen om onze droom werkelijkheid te laten worden.

Als iemand zich mij later nog herinnert, hoop ik dat men mij niet alleen zal herinneren als de man die een onderneming heeft opgericht. Ik hoop dat men zich iemand zal herinneren die mensen wist samen te brengen. Want ondernemingen hebben een begin en een einde. Maar vriendschap. Respect. En dankbaarheid... dat zijn de dingen die een leven werkelijk betekenis geven.

En als mijn kleinkinderen op een dag, wanneer ze dit boek sluiten, juist die boodschap met zich meedragen, dan weet ik dat mijn verhaal niet voor niets is verteld.

HOOFDSTUK 59

Een avond in de Glazen Piramide

Er zijn herinneringen die geen datum hebben. Geen geschreven verslag. Geen foto. En toch leven ze helderder in ons voort dan sommige van de grootste gebeurtenissen uit ons leven. Een van die herinneringen brengt mij terug naar een avond in de Glazen Piramide. Het was al laat. De bezoekers waren naar huis. De telefoon was eindelijk stilgevallen. Zelfs het faxapparaat, dat de hele dag zonder ophouden berichten had afgedrukt, was tot rust gekomen.

Buiten was de nacht gevallen. De regen tikte zacht tegen de glazen wanden van de Piramide. Binnen brandden nog maar enkele lichten. Langzaam liep ik door de showroom. De grote presentatiepanelen met keramische tegels stonden netjes naast elkaar opgesteld. Iedere tegel vertelde het verhaal van een fabriek. Van mannen en vrouwen die met passie iets moois hadden gecreëerd. Ik bleef even staan. Niet om naar de tegels te kijken.

Maar om naar de stilte te luisteren. Het was geen lege stilte. Integendeel. Ze was gevuld met alles wat we die dag hadden beleefd. Vanuit een van de kantoren hoorde ik zacht het getik van een toetsenbord. Ik wist meteen wie er nog was. Marco. Zoals zo vaak was hij volledig in zijn werk verdiept. Toen ik zijn kantoor binnenkwam, keek hij even op. Hij glimlachte.

‘Papa... kom eens kijken.’

Ik liep naar hem toe en ging naast hem staan. Op het scherm zag ik langzaam een kamer tot leven komen. Een vloer. Een muur. Een andere kleur. Een ander tegelformaat. Met slechts enkele eenvoudige handelingen veranderde de volledige sfeer van de ruimte. Een paar ogenblikken bleef ik stil. Niet alleen omdat ik onder de indruk was van de technologie.

Maar omdat ik plotseling iets veel groters zag. Ik zag de toekomst. Zacht legde ik mijn hand op zijn schouder.

‘Besef je eigenlijk wat je aan het maken bent?’

Hij haalde even zijn schouders op.

‘Een computerprogramma.’

Ik glimlachte en schudde zacht mijn hoofd.

‘Nee, Marco. Je geeft mensen de mogelijkheid hun ruimte te zien voordat de eerste tegel is geplaatst.’

Hij keek opnieuw naar het scherm. Een paar seconden zei hij niets. Toen antwoordde hij zacht:

‘Zo heb ik er eigenlijk nooit over nagedacht.’

Dat ene moment liet precies zien hoe wij elkaar aanvulden. Marco zag wat de technologie kon doen. Ik zag wat ze voor mensen kon betekenen. Na een tijdje zette hij de computer uit.

‘Wil je koffie?’

Natuurlijk wilde ik koffie. In het kleine keukentje van de Piramide maakte ik twee eenvoudige espresso's. Niets bijzonders. Geen haast. Alleen een vader en zijn zoon. We gingen bij het raam zitten. Van daaruit konden we de parking zien, verlicht door de straatlantaarns. Daarachter was alleen de duisternis. Marco nam een slok van zijn koffie.

‘Weet je, papa...’

Hij zweeg even.

‘Soms vraag ik mij af of de mensen ooit werkelijk zullen begrijpen wat we proberen te doen.’

Ik keek een tijdje naar buiten. Daarna draaide ik mij weer naar hem toe.

‘Misschien vandaag nog niet. Misschien morgen ook niet. Maar als we blijven geloven in wat we doen, zal er ooit iemand zeggen: “Waarom heeft niemand hier eerder aan gedacht?”’

Hij glimlachte. Dat was genoeg. Meer woorden waren niet nodig. In stilte dronken we onze koffie verder. Soms is stilte het mooiste gesprek dat twee mensen met elkaar kunnen voeren. Toen we uiteindelijk de lichten uitdeden en samen het gebouw verlieten, draaide ik mij nog één keer om. De Glazen Piramide stond rustig in de nacht. Alleen de weerspiegelingen van de straatverlichting dansten over de transparante wanden.

Op dat moment kon ik onmogelijk vermoeden hoeveel vreugde, hoop, zorgen en verdriet dat gebouw nog voor ons zou bewaren. Voor mij was het eenvoudigweg de plaats waar een vader en zijn zoon het voorrecht hadden om dag na dag samen aan hun droom te bouwen. En de waarheid is... zelfs nu ik weet hoe ons verhaal uiteindelijk zou eindigen... zou ik die avond met alle liefde nog één keer willen beleven.

Nog één keer naast Marco staan. Nog één keer die koffie met hem drinken. Nog één keer samen geloven. Want sommige momenten zijn zo kostbaar dat je ze, ondanks alle pijn die later kan volgen, voor geen enkele rijkdom ter wereld zou willen inruilen. Wanneer ik vandaag mijn ogen sluit, kan ik nog altijd het zachte geluid van de regen tegen het glas horen. En ergens, in een zacht verlicht kantoor in de Piramide, zie ik mijn zoon nog altijd zitten.

Vol enthousiasme. Vol ideeën. Vol leven. Dat is een beeld dat niemand mij ooit kan afnemen.

HOOFDSTUK 60

De geur van koffie in de Piramide

Er zijn geuren die een mens zijn hele leven bijblijven. Voor mij is de geur van een versgezette espresso er één van. Misschien omdat koffie de onzichtbare draad is geworden die door mijn hele professionele leven liep. Vanaf mijn eerste jaren bij FAEMA. Via Douwe Egberts. DOROMA. MOKAFINA. En uiteindelijk de Glazen Piramide. Hoewel we daar probeerden te werken met de modernste technologieën... begon bijna iedere dag toch met een kop koffie.

Niet alleen uit gewoonte. Maar omdat koffie een bijzondere gave heeft. Koffie brengt mensen samen. Op de ochtenden waarop ik vroeg aankwam, was de parking nog bijna leeg. In de herfst hing er soms een lichte nevel over de velden rondom Lummen. Wanneer ik de deur opende, hoorde ik alleen de echo van mijn eigen voetstappen. Ik deed de lichten aan. Langzaam maakte de stilte plaats voor het begin van een nieuwe werkdag.

Nog voordat ik mijn computer aanzette, liep ik naar het kleine keukentje. Ik vulde de espressomachine met water. Ik maalde de koffiebonen. En dan wachtte ik op dat vertrouwde geluid. Het zachte sissen van de stoom. De eerste druppels espresso. Langzaam vulde de rijke geur van koffie de Piramide.

Voor mij betekende die geur altijd een nieuw begin. Niet veel later hoorde ik de voordeur opengaan. Marco.

‘Ik ruik koffie!’

Ik lachte.

‘Jij ruikt altijd koffie.’

En steevast antwoordde hij:

‘Dat komt omdat jij de beste espresso maakt.’

Of hij dat werkelijk geloofde? Eerlijk gezegd weet ik het niet. Maar het was ons kleine ritueel geworden. Even later kwam ook Cristina binnen. Met een glimlach vroeg ze dan:

‘Zijn jullie al zonder mij begonnen?’

‘Nee,’ antwoordde ik. ‘We zijn gewoon op het juiste moment begonnen.’

Enkele minuten later stonden we daar allemaal met een kleine espresso in onze handen. Niet achter onze computers. Maar samen. Die eerste tien minuten van de dag waren waarschijnlijk waardevoller dan veel zakelijke vergaderingen. We praatten over van alles. Het weer. Een voetbalwedstrijd. Een volgende reis naar Italië. Een nieuwe keramiekcollectie. Of gewoon over iets grappigs dat de dag voordien was gebeurd. Pas daarna begon het werk. Toen beseften we misschien niet ten volle hoe waardevol die momenten waren.

Vandaag weet ik dat wel. Een onderneming groeit niet alleen door hard te werken. Ze groeit ook door de band tussen de mensen die er samenwerken. En soms ontstaat zo’n band rond niets meer dan een klein kopje koffie. Wanneer bezoekers uit Italië kwamen, duurde het meestal niet lang voordat iemand vroeg:

‘Renato... maak je voor ons een espresso?’

Dat deed ik altijd met veel plezier. Ik heb altijd gelooft dat een goede espresso veel meer is dan alleen een drankje. Het is een manier om te zeggen:

‘Welkom.’

Een gebaar van gastvrijheid. Een uitnodiging om even samen te gaan zitten. Veel belangrijke gesprekken begonnen niet in een vergaderzaal. Ze begonnen rond dat kleine tafeltje, met een dampend kopje koffie in onze handen. De contracten werden vaak pas uren later ondertekend. Maar het eerste vertrouwen was tijdens die espresso al ontstaan. Dat ben ik nooit vergeten. Computers kunnen ons helpen sneller te werken. Digitale systemen kunnen informatie bewaren en over de hele wereld verspreiden.

Maar geen enkele technologie kan het menselijke contact vervangen. Vertrouwen ontstaat nog altijd wanneer mensen werkelijk tijd voor elkaar maken. Terwijl ik deze woorden schrijf, zie ik dat kleine keukentje opnieuw voor mij. De geur van versgemalen koffie. Marco, die ongeduldig wachtte tot de espresso klaar was. Cristina, die glimlachend vroeg of er nog een koekje over was. En ik... genietend van die wonderlijk eenvoudige momenten. Niet omdat ze toen zo bijzonder leken.

Maar juist omdat ze zo gewoon waren. Vandaag heb ik begrepen dat geluk zich zelden met veel lawaai aankondigt. Het leeft niet alleen in de grootste successen van ons leven. Het leeft in de eenvoudigste ochtenden. In samen lachen. In een espresso die met liefde wordt klaargemaakt. Misschien is dat de reden waarom de geur van koffie mij vandaag nog altijd zo diep raakt. Niet omdat hij mij aan mijn loopbaan herinnert.

Maar omdat hij mij terugbrengt naar de mensen van wie ik hield. Naar een tijd waarin we samen droomden. Samen werkten. Samen lachten. Zonder het te beseffen, maakten we herinneringen die mij de rest van mijn leven zouden bijblijven. Wanneer ik vandaag een espresso maak, sluit ik soms even mijn ogen. Dan lijkt het alsof ik opnieuw in de Glazen Piramide sta. Alsof Marco ieder moment de deur kan openen. Alsof Cristina zo meteen met die vertrouwde glimlach zal binnenkomen.

Alsof er weer een nieuwe werkdag op het punt staat te beginnen. Natuurlijk weet ik dat die dag nooit meer terugkomt. Maar in mijn hart eindigt die ochtend nooit werkelijk. Daar is de koffie altijd warm. Daar klinkt het lachen nog altijd door de kamers. En daar zitten we nog steeds allemaal samen rond dezelfde tafel.

HOOFDSTUK 61

De weg naar Italië

Er zijn wegen die je zo vaak hebt afgelegd dat je uiteindelijk iedere bocht uit het hoofd kent. Voor mij was de weg naar Italië zo'n weg. Ik weet niet hoeveel duizenden kilometers ik in mijn leven heb gereden. Misschien honderdduizenden. Misschien zelfs meer. Maar geen enkele kilometer voelde ooit als verloren tijd. Integendeel. Het was vaak tijdens die lange ritten dat mijn beste ideeën ontstonden. Meestal vertrokken we heel vroeg in de ochtend.

Terwijl België nog sliep, reden we de autosnelweg op. In de koffer lagen onze bagage, stalen, catalogi en documenten. En natuurlijk een thermos koffie. Na verloop van jaren hoefde niemand mij nog te vragen welke route we zouden nemen. Ze stond in mijn geheugen gegrift. Luxemburg. Zwitserland. De bergen. De lange tunnels door de Alpen. En dan... dat onbeschrijfelijke moment waarop we Italië binnenreden. Zelfs vandaag kan ik dat gevoel nog oproepen.

Niet omdat het landschap plotseling volledig veranderde. Maar omdat er iets in mij veranderde. Ik was geboren in de Abruzzes. Telkens wanneer ik opnieuw overal om mij heen Italiaans hoorde spreken, voelde ik iets wat moeilijk onder woorden te brengen is. Alsof een deel van mij eindelijk weer thuiskwam. Marco merkte dat altijd met verwondering.

‘Papa... jij verandert zodra we Italië binnenrijden.’

Misschien had hij gelijk. Zelfs wanneer ik Nederlands sprak, kreeg mijn manier van praten vanzelf een Italiaans ritme. Mijn handen begonnen mee te bewegen met mijn woorden. En wanneer we stopten bij een eenvoudig restaurant langs de autosnelweg, smaakten zelfs een broodje en een espresso anders. We moesten er vaak om lachen.

‘Maar het is toch dezelfde koffie, papa?’ vroeg Marco dan.

Ik glimlachte en schudde mijn hoofd.

‘Nee. Dit is Italië.’

Hij barstte in lachen uit.

‘Ik had van jou ook geen ander antwoord verwacht.’

Tijdens die lange ritten spraken we over alles. Over nieuwe projecten. Nieuwe ideeën. Maar ook over onze familie. Over zijn moeder. Over mijn vader. Over Loreto Aprutino. Ik vertelde hem verhalen uit mijn jeugd. Over de boerderij van mijn grootouders. De stoffige straatjes van het dorp. De zomers waarin de hele familie samenkwam. Hij luisterde aandachtig. Soms stelde hij een vraag. Andere keren keek hij gewoon naar het landschap dat aan het raam voorbijgleed.

Ik geloof dat hij tijdens die reizen meer ontdekte dan alleen Italië. Hij leerde ook zijn vader beter kennen. Wanneer we uiteindelijk bij een fabriek aankwamen, voelden we ons nooit vreemden. Na zoveel jaren waren veel fabriekseigenaars vrienden geworden. We begroetten elkaar met warme omhelzingen. We lachten samen. We vroegen hoe het met

elkaars familie ging. Pas daarna kwamen de zaken aan bod. Dat is iets wat ik altijd zo mooi heb gevonden aan Italië.

Eerst doe je zaken met de mens. Pas daarna met het bedrijf. Misschien voelde ik mij juist daarom daar altijd zo thuis. Na de vergaderingen volgde bijna vanzelfsprekend een lange lunch. Nooit gehaast. Nooit snel tussen twee afspraken door. Maar rustig, met alle tijd voor een goed gesprek. Ik geloof dat ik rond die tafels minstens evenveel heb geleerd als tijdens de officiële vergaderingen. Want rond een tafel zeggen mensen vaak wat ze werkelijk denken.

Daar ontstaan ideeën. Daar groeit vertrouwen. Daar worden vriendschappen geboren. Wanneer Marco en ik 's avonds terugkeerden naar het hotel, waren we vaak erg moe. Maar het was een aangename vermoeidheid. Samen blikten we terug op de dag. Wat was goed gegaan? Wat konden we nog verbeteren? En heel vaak eindigden we met dezelfde woorden:

‘Morgen wordt weer een mooie dag.’

Vandaag begrijp ik dat die reizen veel meer waren dan ritten tussen België en Italië. Ze werden een deel van ons leven. Het waren momenten waarop een vader en zijn zoon urenlang met elkaar konden praten zonder gestoord te worden. Momenten waarop nieuwe ideeën ontstonden. Waarop we onze zorgen met elkaar deelden. En waarop stilte soms evenveel betekende als woorden.

Wanneer ik vandaag opnieuw over die vertrouwde wegen naar Italië rijd, overvalt mij soms een vreemd gevoel. De bergen zijn er nog altijd. De tunnels zijn dezelfde gebleven. De restaurants langs de autosnelweg liggen nog waar ze altijd hebben gelegen. Maar de passagiersstoel naast mij is leeg. En toch kijk ik soms nog instinctief naar rechts. Alsof Marco mij ieder ogenblik een vraag kan stellen. Of plotseling kan zeggen:

‘Papa... ik heb weer een nieuw idee.’

En dan glimlach ik. Niet omdat de leegte verdwenen is. Maar omdat hij in mijn herinneringen nog altijd met mij meereist. Want sommige reizen eindigen nooit werkelijk. Ze blijven voortleven in onze herinneringen. En zolang die herinneringen blijven bestaan, blijft een deel van de mensen van wie wij hebben gehouden met ons meereizen.

Misschien is dat wel de mooiste bestemming die een mens ooit kan bereiken.

HOOFDSTUK 62

Mensen samenbrengen

Wanneer ik vandaag op mijn hele beroepsleven terugkijk, besef ik dat ik nooit alleen een verkoper ben geweest in de traditionele betekenis van het woord. Natuurlijk verkocht ik producten. Koffiemachines. Keramische tegels. Nieuwe concepten. Software. Maar een product was voor mij nooit het eindpunt. Het was vaak de aanleiding om mensen bij elkaar te brengen. Dat was mijn werkelijke manier van zakendoen.

Wanneer een Italiaanse fabrikant met een vraag of een technisch probleem zat, dacht ik onmiddellijk aan iemand in België die misschien het antwoord kende. Wanneer een architect naar een bepaald materiaal zocht, probeerde ik hem in contact te brengen met de juiste fabrikant. Wanneer een tegelverdelers mij vertelde over de moeilijkheden waarmee hij dagelijks werd geconfronteerd, nam ik die bezorgdheden mee naar mijn volgende vergadering in Italië.

En wanneer Marco een nieuw idee ontwikkelde, zocht ik meteen naar iemand die bereid was het in de praktijk uit te proberen. Overal zag ik mogelijke verbindingen. Tussen een vraag en een antwoord. Tussen een probleem en een oplossing. Tussen een idee en de mens die het nodig had.

Misschien was dat mijn grootste gave. Misschien was het ook de reden waarom mijn gedachten zelden tot rust kwamen. Ik keek niet alleen naar wat er al bestond. Ik dacht voortdurend aan wat er zou kunnen ontstaan wanneer de juiste mensen elkaar vonden. Dorina glimlachte soms en zei:

‘Renato... zelfs tijdens het eten ben jij nog aan het werk.’

En eerlijk gezegd... ze had gelijk. Wanneer ik nieuwe mensen ontmoette, luisterde ik aandachtig naar hen. Niet alleen om te begrijpen wat ze deden. Maar vooral om te ontdekken wat hen bezighield. Waarvan droomden ze? Waarmee worstelden ze? Wat hadden ze nodig om een volgende stap te kunnen zetten? Heel vaak voelde ik tussen de regels door dat er een probleem was waarvoor ze nog geen oplossing hadden gevonden. Dat fascineerde mij.

Ik stelde vragen. Heel veel vragen. Niet uit gewone nieuwsgierigheid. Maar omdat ik werkelijk wilde begrijpen. Want alleen wanneer je iemand probeert te begrijpen, kun je hem werkelijk helpen. Dat gold voor klanten. Voor fabrikanten. Voor vrienden. En ook voor onze medewerkers. Ik heb nooit geloofd dat een onderneming groeit omdat mensen alleen maar bevelen opvolgen. Een onderneming groeit wanneer mensen voelen dat er naar hen wordt geluisterd.

Misschien was dat een van de dingen die Piramedia zo bijzonder maakten. Daar kreeg iedereen de kans om te spreken. Wanneer een jonge medewerker een idee had, mocht hij of zij het uitleggen. Wanneer een klant kritiek gaf, probeerden we eerst te begrijpen waar die kritiek vandaan kwam.

Wanneer een fabrikant twijfels had, namen we de tijd om samen naar een antwoord te zoeken. Dat vroeg tijd. Soms heel veel tijd. Maar ik heb die uren nooit als verloren

beschouwd. Want wie tijd in mensen investeert, bouwt aan iets wat veel langer kan blijven bestaan dan één bestelling of één contract. Ik herinner mij een Italiaanse fabrikant die mij na een lange vergadering even apart nam. Hij legde zijn hand op mijn schouder en zei:

‘Renato... jij verkoopt onze tegels niet.’

Ik keek hem verbaasd aan. Hij glimlachte.

‘Jij verkoopt ons vertrouwen.’

Die woorden ben ik nooit vergeten. Misschien omdat ze precies samenvatten hoe ik mijn hele leven heb geprobeerd te werken. Niet met indrukwekkende verkooppraatjes. Maar met oprechtheid. Dat betekende ook dat ik niet altijd kon zeggen wat iemand graag wilde horen. Wanneer ik niet overtuigd was van een collectie, zei ik dat.

Wanneer ik vond dat een fabrikant een verkeerde beslissing dreigde te nemen, vertelde ik hem dat eerlijk. En wanneer een klant een terechte opmerking maakte, verdedigde ik niet blindelings de fabriek die ik vertegenwoordigde. Ik nam zijn bezorgdheid ernstig. Wie mensen met elkaar wil verbinden, draagt verantwoordelijkheid tegenover beide kanten. Daarvoor is eerlijkheid onmisbaar. Ik vertegenwoordigde niet alleen een fabriek. Ik vertegenwoordigde ook mijn eigen naam. En die naam wilde ik nooit beschamen.

Wanneer ik vandaag zie hoeveel de wereld is veranderd, denk ik daar vaak aan. Alles gaat sneller. E-mails bereiken in enkele seconden de andere kant van de wereld. Via een videoconferentie kunnen mensen uit verschillende landen onmiddellijk met elkaar spreken. Kunstmatige intelligentie helpt ons vandaag antwoorden te vinden waarvoor we vroeger soms dagen nodig hadden. Het is een buitengewone ontwikkeling.

Maar snelheid alleen brengt mensen nog niet werkelijk dicht bij elkaar. Technologie kan de afstand verkleinen. Ze kan informatie delen. Ze kan mensen met elkaar in contact brengen. Maar ze kan niet in onze plaats oprecht luisteren. Ze kan ons woord niet voor ons houden. En ze kan de ander niet voor ons met respect behandelen.

Daarom stel ik bij iedere nieuwe technologie nog altijd dezelfde vraag:

‘Helpt ze mensen om elkaar beter te begrijpen?’

Als het antwoord ja is, geloof ik in haar waarde. Als het antwoord nee is, verliest zelfs de meest indrukwekkende uitvinding voor mij een groot deel van haar betekenis. Misschien is dat wel de eenvoudigste samenvatting van mijn hele beroepsleven. Ik heb koffiemachines, keramische tegels, concepten en software verkocht.

Maar wat ik werkelijk probeerde op te bouwen, waren relaties. Als er vandaag iets van mijn werk blijft voortleven, hoop ik dan ook niet dat mensen zich herinneren hoeveel producten ik heb verkocht. Ik hoop dat zij zich herinneren dat ik naar hen heb geluisterd. Dat ik mijn woord heb gehouden. En dat ik heb geprobeerd mensen dicht bij elkaar te brengen. Want uiteindelijk blijft niet over wat we hebben bezeten. Wat werkelijk blijft, is wat we voor elkaar hebben betekend.

Dat is de rijkdom die ik vandaag nog altijd in mijn hart meedraag. En het is die rijkdom die ik hoop door te geven aan degenen die na mij komen.

HOOFDSTUK 63

Toen de wind langzaam begon te draaien

Een naderende storm merk je niet altijd op wanneer je volledig in je werk opgaat. Zo heb ik die periode beleefd. We waren zo druk bezig met het bouwen aan de toekomst dat we nauwelijks de tijd namen om achterom te kijken. Iedere dag bracht nieuwe vergaderingen. Nieuwe klanten. Nieuwe demonstraties. Nieuwe projecten. En telkens hadden we het gevoel dat we eigenlijk nog maar net begonnen waren.

Toch waren er signalen. Kleine signalen. Bijna onmerkbaar. Sommige fabrikanten begonnen voorzichtiger te investeren. Beslissingen die vroeger tijdens één vergadering werden genomen, bleven nu wekenlang liggen. Soms zelfs maanden. Steeds vaker hoorde ik dezelfde woorden:

‘Laten we nog even wachten.’

‘In de huidige situatie kunnen we beter voorzichtig zijn.’

‘We bespreken het volgend kwartaal opnieuw.’

Afzonderlijk leken die signalen niet veel te betekenen. Iedere ondernemer kent periodes waarin beslissingen meer tijd vragen. Maar samen begonnen ze langzaam een patroon te vormen. De vanzelfsprekendheid waarmee men vroeger vooruitkeek, verdween. In de plaats daarvan kwam aarzeling. Ook bij onze klanten merkte ik die verandering. De architecten bleven enthousiast. Ze zagen nog altijd de mogelijkheden van onze systemen en presentaties.

Maar hun eigen klanten werden voorzichtiger. Projecten werden uitgesteld. Budgetten werden kleiner. Plannen werden vereenvoudigd. Niemand sprak openlijk over een crisis. En toch voelde iedereen dat het vertrouwen van de voorgaande jaren niet langer vanzelfsprekend was. Het woord dat we steeds vaker hoorden, was:

‘Later.’

Voor een onderneming die voortdurend in ontwikkeling was, werd dat uitstel een nieuw probleem. Wij konden onze eigen plannen niet telkens stilleggen. De technologie bleef veranderen. De verwachtingen van de markt bleven toenemen. En wie iets nieuws wilde ontwikkelen, moest blijven investeren. Marco zag in die veranderingen vooral een reden om verder te vernieuwen.

‘Papa,’ zei hij vaak, ‘als we blijven vernieuwen, blijven we belangrijk.’

Ik bewonderde zijn overtuiging. Het was dezelfde overtuiging die mij in mijn jonge jaren had gedreven. En eerlijk gezegd geloofde ik er zelf nog altijd in. Want hoe kun je vooruitgaan wanneer je niet bereid bent te blijven vernieuwen? Maar iedere vernieuwing had ook een prijs. Nieuwe computers. Nieuwe software. Nieuwe opleidingen. Nieuwe medewerkers. Iedere stap vooruit vroeg tijd, energie en financiële middelen.

Juist op het moment dat de markt voorzichtiger werd, moesten wij beslissen hoeveel we nog in de toekomst konden investeren. Dat was het moeilijke evenwicht waarnaar ik voortdurend zocht. Wie stilstaat, wordt vroeg of laat voorbijgestoken. Maar wie te snel

voortgaat, loopt het gevaar zijn evenwicht te verliezen. Ik wilde niet uit angst op de rem gaan staan.

Maar ik mocht evenmin vergeten hoeveel mensen van onze beslissingen afhankelijk waren. Onze medewerkers rekenden iedere maand op hun loon. Hun gezinnen rekenden op hen. Fabrikanten vertrouwden op onze vertegenwoordiging. Klanten verwachtten dat wij onze beloften zouden nakomen. Daardoor ging iedere beslissing over veel meer dan alleen een nieuw project. Ik droeg die verantwoordelijkheid iedere dag met mij mee.

Misschien was dat ook de reden waarom ik in die periode steeds minder sliep. Niet omdat ik mij alleen zorgen maakte om mezelf. Maar omdat ik mij afvroeg of ik iedereen die op ons rekende voldoende zekerheid zou kunnen blijven geven. Dat gewicht liet ik niet gemakkelijk aan anderen zien.

Wanneer ik de Piramide binnenkwam, probeerde ik rust en vertrouwen uit te stralen. Ik bleef plannen maken. Ik bleef naar oplossingen zoeken. En ik bleef geloven dat hoop sterker moest zijn dan angst. Vandaag vraag ik mij soms af of ik toen te optimistisch ben geweest. Misschien heb ik bepaalde risico's onderschat.

Misschien geloofde ik te lang dat iedere moeilijkheid kon worden overwonnen zolang we maar hard genoeg bleven werken. Maar ik verwijt de man die ik toen was niet dat hij bleef geloven. Zonder geloof wordt geen enkele onderneming geboren. Zonder vertrouwen krijgt geen enkele droom de kans om werkelijkheid te worden. Wat ik pas later werkelijk begreep, is dat overtuiging en voorzichtigheid elkaar niet hoeven uit te sluiten. Een ondernemer heeft moed nodig.

Maar ook grenzen. Hij moet durven vooruitkijken. Maar hij moet eveneens bereid zijn te erkennen wanneer de omstandigheden veranderd zijn. Wij handelden vanuit overtuiging. Met eerlijkheid. En met de oprechte wens iets op te bouwen dat zou blijven bestaan. Dat de omstandigheden later een andere richting namen dan we hadden gehoopt, doet niets af aan de zuiverheid van onze bedoelingen.

Maar goede bedoelingen alleen kunnen een onderneming niet tegen iedere storm beschermen. Wanneer ik nu aan die maanden terugdenk, zie ik een schip dat rustig zijn koers blijft volgen. Van buitenaf lijkt de zee nog kalm. De bemanning doet haar werk zoals altijd. Mensen lachen. Ze maken plannen.

Maar aan het roer voel je dat de wind langzaam van richting verandert. Je weet nog niet waar de storm vandaan zal komen. Je weet evenmin hoe zwaar hij zal worden. Maar diep vanbinnen voel je dat een nieuw seizoen begint. Zo voelde ik mij toen. Ik kon de toekomst niet voorzien.

Maar één ding wist ik zeker: wat er ook zou gebeuren, ik zou niet zomaar opgeven. Die les had ik al geleerd na de crisis van 1981. Een mens kan veel verliezen. Maar zolang hij de moed behoudt om opnieuw recht te staan, heeft hij niet alles verloren. Die overtuiging droeg ik iedere dag met mij mee. Niet omdat ik dacht dat ik nooit meer zou vallen.

Maar omdat ik wist dat ik altijd opnieuw zou proberen de kracht te vinden om recht te staan. Wat ik toen nog niet kon vermoeden, was hoeveel kracht de beproevingen die voor ons lagen werkelijk van mij zouden vragen.

HOOFDSTUK 64

Hoe ver ben je bereid te gaan?

Iedere ondernemer bereikt vroeg of laat een moment waarop hij zichzelf een moeilijke vraag moet stellen:

‘Hoe ver ben ik bereid te gaan?’

In het begin lijkt alles nog eenvoudig. Je hebt een idee. Je werkt met passie. De eerste klanten komen. De eerste successen geven je moed. En iedere stap vooruit bevestigt dat je de juiste weg hebt gekozen. Maar naarmate een onderneming groeit, verandert ook de betekenis van die vraag. Op een bepaald moment gaat het niet langer alleen over je eigen toekomst. Er zijn medewerkers. Gezinnen. Leveranciers. Partners. Mensen die hun vertrouwen in jou hebben gesteld.

Iedere beslissing die je neemt, kan gevolgen hebben voor hun leven. Dat heb ik altijd heel sterk gevoeld. Misschien soms zelfs te sterk. Wanneer we opnieuw moesten investeren, dacht ik niet in de eerste plaats aan de winst die het ons misschien zou opleveren. Ik dacht aan de mensen die op ons rekenden. Ik wilde hen niet teleurstellen.

Daarom bleef ik zoeken. Naar oplossingen. Naar nieuwe mogelijkheden. Naar betere systemen. Zo had ik mijn hele leven gedacht. Wanneer iemand zei dat iets onmogelijk was, begon ik juist op dat moment na te denken. Niet omdat ik wilde bewijzen dat ik gelijk had. Maar omdat ik werkelijk geloofde dat er voor bijna ieder probleem een oplossing bestaat. Die overtuiging had mij al door bijzonder moeilijke periodes geholpen.

Na de zware crisis van 1981 was ik erin geslaagd mijn leven opnieuw op te bouwen. Ik wist waartoe doorzettingsvermogen in staat was. Ik had al eens bijna alles verloren. En toch was ik opnieuw rechtgestaan. Waarom zou het deze keer anders zijn? Die ervaring gaf mij kracht.

Maar misschien deed ze mij ook te lang geloven dat doorzettingsvermogen alleen voldoende was om iedere crisis te overwinnen. Bij Piramedia kreeg de vraag hoever ik bereid was te gaan nog een diepere betekenis. Het ging niet alleen om een onderneming. Het ging ook om Marco. Mijn zoon. Mijn zakenpartner. De jonge man met wie ik een droom deelde. Marco was jong. Vol energie. Vol ideeën. Waar anderen beperkingen zagen, ontdekte hij nieuwe mogelijkheden.

Dat was een eigenschap die ik enorm in hem bewonderde. Soms keek ik zwijgend naar hem. Dan zag ik iets terug van de jonge man die ik zelf ooit was geweest. Maar Marco bezat ook een talent dat mijn generatie nooit op dezelfde manier had leren kennen. Hij begreep computers alsof ze een tweede taal voor hem waren. Hij kon zich mogelijkheden voorstellen die voor de meeste mensen toen nog nauwelijks denkbaar waren.

Vaak luisterde ik terwijl hij mij een nieuw concept uitlegde. Ik begreep niet altijd onmiddellijk ieder technisch detail. Maar ik zag het licht in zijn ogen. Ik hoorde de overtuiging in zijn stem. En ik voelde hoe diep zijn passie was. Zoiets kun je niemand aanleren. Het komt van binnenuit. Ik wilde die passie niet afremmen. Ik wilde haar

beschermen. Ik wilde Marco de kans geven om te ontdekken hoever zijn talent hem kon brengen.

Misschien was dat ook de reden waarom ik soms bereid was verder te gaan dan wat voor anderen redelijk leek. Niet uit roekeloosheid. Maar uit liefde. Liefde voor mijn zoon. Liefde voor onze gezamenlijke droom. En liefde voor iedereen die samen met ons geloofde dat we iets konden opbouwen wat werkelijk een verschil zou maken.

Vandaag begrijp ik dat liefde een mens soms blind kan maken. Niet noodzakelijk blind voor de werkelijkheid. Maar wel voor zijn eigen grenzen. Je blijft tegen jezelf zeggen:

‘Nog één inspanning.’

‘Nog één investering.’

‘Nog één stap.’

Omdat je ervan overtuigd bent dat de doorbraak vlakbij is. Soms is dat inderdaad zo. Soms ook niet. Maar wanneer je hart volledig met een droom verbonden is, wordt het steeds moeilijker om te bepalen waar volharding eindigt en waar je jezelf te veel begint op te offeren. Dat onderscheid zag ik toen niet altijd. Ik wist alleen dat ik Marco en de mensen rondom ons niet wilde teleurstellen.

Daarom bleef ik geven. Mijn tijd. Mijn energie. Mijn vertrouwen. En steeds opnieuw een deel van de zekerheid die ik voor mezelf had kunnen bewaren. Van sommige omstandigheden die later ontstonden, heb ik verdriet gehad. Bepaalde keuzes zou ik met de kennis van vandaag misschien anders maken. Maar ik heb nooit spijt gehad van het vertrouwen dat ik in Marco stelde. Evenmin heb ik spijt van de oprechtheid waarmee wij aan onze droom hebben gewerkt.

Iedere avond, wanneer ik de deuren van de Piramide achter mij sloot, wist ik dat wij die dag alles hadden gegeven wat binnen onze mogelijkheden lag. Meer kan een mens op zo'n moment niet doen. Wanneer ik vandaag op die jaren terugkijk, voel ik daarom nog altijd trots. Niet omdat alles is geworden zoals wij hadden gehoopt.

Maar omdat we ons nooit half hebben ingezet. We hebben ons volledig gegeven. We hebben onze droom met heel ons hart beleefd. Dat is tegelijk de grootste kracht en het grootste risico van een idealist. Een idealist denkt niet alleen met zijn verstand. Hij denkt ook met zijn hart. En een hart dat liefheeft, herkent niet altijd zijn eigen grenzen. Pas veel later heb ik begrepen dat een mens zijn hart niet hoeft te veranderen.

Maar dat hij het soms wel beter moet beschermen. Als ik vandaag opnieuw voor dezelfde keuzes zou staan, zou ik nog altijd in Marco geloven. Ik zou hem nog altijd de kans willen geven zijn talent te ontwikkelen. Ik zou nog altijd bereid zijn offers te brengen voor een droom waarin wij samen geloofden.

Maar misschien zou ik af en toe wat langer stilstaan. Om mijzelf eerlijk af te vragen:

‘Is deze volgende stap nog een daad van moed?’

Of vraagt de droom inmiddels meer dan wij kunnen blijven geven? Die wijsheid bezat ik toen nog niet. Maar het hart waarmee ik die keuzes maakte, zou ik voor niets ter wereld willen verliezen. Want zonder dat hart zou ik nooit de man zijn geworden die ik vandaag ben. Zonder dat hart had ik nooit zoveel mensen ontmoet, geholpen en samengebracht. En zonder dat hart zou ook dit verhaal nooit hebben bestaan.

HOOFDSTUK 65

Het gewicht dat niemand ziet

Er bestaat een groot misverstand over ondernemers. De meeste mensen zien alleen wat aan de buitenkant zichtbaar is. Een mooie auto. Een elegant kantoor. Een agenda vol afspraken. Zakenreizen naar het buitenland. Vergaderingen. En al snel ontstaat de indruk dat succes vanzelf komt. Wat mensen niet zien, zijn de uren waarin een ondernemer helemaal alleen is.

Wanneer iedereen naar huis is. Wanneer de telefoon eindelijk niet meer rinkelt. Wanneer de stilte terugkeert. Juist dan beginnen vaak de moeilijkste gesprekken. Niet met anderen. Maar met jezelf. Ik heb veel van zulke avonden gekend. Veel meer dan ik had gewild. Wanneer ik de deuren van de Piramide achter mij op slot deed, bleef het werk niet in het gebouw achter. Ik nam het mee naar huis. Tijdens de rit zat mijn hoofd vol vragen.

Heb ik vandaag de juiste beslissing genomen? Heb ik iets belangrijks over het hoofd gezien? Zullen onze investeringen werkelijk iets opleveren? Heb ik voldoende vertrouwen gegeven aan de mensen die op mij rekenen? Soms kwam ik thuis zonder mij zelfs nog duidelijk te herinneren welke weg ik had gereden. Mijn lichaam zat achter het stuur.

Maar mijn gedachten waren nog altijd in de Piramide. Toch deed ik alles wat ik kon om die zorgen buiten ons gezin te houden. Dorina en de kinderen verdienden rust. Niet het gewicht van mijn problemen. Zo dacht ik toen. Misschien is dat een van de grootste vergissingen die veel ondernemers maken. We denken dat we de mensen van wie we houden beschermen door alle verantwoordelijkheid alleen te dragen. We zwijgen. We glimlachen.

We zeggen dat alles wel goed zal komen. Maar daardoor wordt de last iedere dag een beetje zwaarder. Vandaag begrijp ik dat beschermen niet altijd betekent dat je moet zwijgen. Soms betekent het juist dat je iemand voldoende vertrouwt om te vertellen wat er werkelijk in je omgaat. Die wijsheid had ik toen nog niet. Ik dacht dat sterk zijn betekende dat ik mijn zorgen voor mezelf moest houden.

Maar ik was niet de enige die het gewicht van onze droom begon te voelen. Ook bij Marco merkte ik langzaam een verandering. Hij was niet langer alleen de jonge man die overliep van ideeën. Ook hij droeg nu verantwoordelijkheden. Projecten die op tijd klaar moesten zijn. Medewerkers die op hem rekenden. Klanten met hoge verwachtingen. Technische problemen waarvoor hij een oplossing moest vinden. Hij sprak daar niet altijd over.

Maar ik zag het. Ik herkende het aan de blik in zijn ogen. Het was dezelfde blik die ik jaren eerder in mijn eigen spiegelbeeld had gezien. De blik van iemand die blijft glimlachen, terwijl zijn gedachten nooit werkelijk tot rust komen. Misschien begrepen we allebei meer dan we tegen elkaar zeiden.

Wanneer een van ons twijfelde, gaf de ander hem opnieuw moed. Wanneer ik mij zorgen maakte, wees Marco mij op de mogelijkheden. Wanneer hij even geen uitweg zag,

herinnerde ik hem eraan hoeveel we al hadden bereikt. Dat was onze kracht. Maar misschien was het soms ook onze kwetsbaarheid. Want twee optimisten vinden bijna altijd een nieuwe reden om door te gaan. Zelfs wanneer de werkelijkheid hun probeert te vertellen dat het tijd is om even stil te staan.

Onze gesprekken eindigden zelden met een werkelijk eindpunt. Er was altijd een volgende mogelijkheid.

‘Als dit project lukt...’

‘Als deze fabriek akkoord gaat...’

‘Als dit nieuwe programma klaar is...’

Het woord ‘als’ hield onze hoop levend. Er waren weinig eindpunten in onze woordenschat. Er waren vooral nieuwe beginnen. Dat gaf ons de kracht om verder te werken. Maar het maakte het ook moeilijk om te erkennen dat niet iedere nieuwe poging automatisch tot een doorbraak zou leiden. Hoop is iets prachtigs. Ze geeft een mens de moed om op te staan wanneer alles zwaar wordt.

Maar met hoop alleen betaal je de rekeningen niet. Die zin klinkt misschien hard. Toch is het een waarheid die iedere ondernemer vroeg of laat leert kennen. Ondernemen betekent voortdurend leven tussen hoop en onzekerheid. Tussen vertrouwen en twijfel. Tussen wat je wilt bereiken en wat op dat moment werkelijk mogelijk is. Wie beweert nooit te hebben getwijfeld, vertelt volgens mij niet het volledige verhaal. Ik heb vaak getwijfeld. Veel vaker dan de mensen om mij heen ooit hebben vermoed.

Maar ik ben nooit opgehouden te geloven dat er opnieuw een oplossing kon worden gevonden. Dat geloof hield mij overeind. Toch weet ik vandaag dat geloven alleen niet voldoende is. Een mens moet ook durven spreken over zijn twijfels. Hij moet hulp kunnen aanvaarden. En hij moet beseffen dat het geen teken van zwakte is wanneer hij het gewicht niet langer alleen wil dragen.

Wanneer ik vandaag jonge ondernemers ontmoet, zeg ik vaak tegen hen:

‘Heb de moed om groot te dromen.’

Maar ik vertel hun ook dat achter iedere droom een grote verantwoordelijkheid schuilgaat. Niet om hen bang te maken. Wel om hen voor te bereiden. Een onderneming bouw je niet alleen met ideeën. Je bouwt haar met karakter. Met eerlijkheid. Met doorzettingsvermogen. Met de moed om moeilijke beslissingen te nemen.

Maar ook met de moed om tijdig te zeggen:

‘Dit kan ik niet alleen.’

Zelf heb ik dat laatste te weinig gedaan. Ik droeg veel zorgen in stilte. Soms met tranen die niemand ooit heeft gezien. Wanneer ik vandaag op die periode terugkijk, voel ik daarover geen bitterheid. Ik voel vooral respect. Respect voor iedereen die iedere ochtend opstond en samen met ons verder bouwde aan onze droom. Voor Marco. Voor Cristina. Voor onze medewerkers. Voor de fabrikanten die in ons geloofden. En ook voor de man die ik toen zelf was.

Niet omdat hij alles juist heeft gedaan. Maar omdat hij, ondanks zijn twijfels en zorgen, iedere ochtend opnieuw de deuren van de Piramide opende met dezelfde overtuiging:

‘Ook vandaag zullen we het beste van onszelf geven.’

Meer kan een mens niet oprecht beloven. En wat mij betreft, heb ik nooit minder willen geven.

HOOFDSTUK 66

Toen een handdruk niet langer volstond

Een droom groeit zelden in een rechte lijn. Soms lijkt alles vanzelf vooruit te gaan. De ene ontmoeting leidt tot de volgende. Nieuwe ideeën worden met enthousiasme ontvangen. De toekomst lijkt zich voor je te openen. En dan... bijna zonder dat je het merkt... begint de wereld rondom je te veranderen. Niet omdat je minder hard werkt. Niet omdat je minder gelooft.

Maar omdat de regels waarop je jarenlang hebt vertrouwd niet langer dezelfde blijven. Dat is een van de moeilijkste lessen die ik als ondernemer heb geleerd. Ik was opgegroeid in een zakenwereld waarin persoonlijke relaties van onschatbare waarde waren. Je kende de fabrikant. Je kende zijn familie. Je wist hoe zijn onderneming was ontstaan.

Wanneer hij je zijn woord gaf, wist je wat dat betekende. Een belofte had een gezicht. Een handdruk was voor mij even bindend als een handtekening. Op die manier had ik gedurende vele jaren mijn netwerk opgebouwd. Niet met ingewikkelde contracten. Maar door eerlijk te zijn. Door afspraken na te komen. En door altijd beschikbaar te blijven wanneer er een probleem ontstond. Langzaam voelde ik dat die wereld begon te veranderen. De markt werd voorzichtiger.

Nieuwe concurrenten, gesteund door grote financiële middelen, verschenen op het toneel. Bedrijven gingen samen. Kleine ondernemingen werden onderdeel van grotere groepen. Beslissingen werden steeds minder genomen door de mensen die ik persoonlijk kende. Ze werden doorgeschoven naar directies, raden van bestuur en hoofdkantoren die soms honderden kilometers verderop lagen. De mensen met wie ik jarenlang een vertrouwensband had opgebouwd, konden nog altijd naar mij luisteren.

Maar zij konden niet altijd meer alleen beslissen. De wereld werd groter. Maar tegelijkertijd ook afstandelijker. Contracten werden langer. Vergaderingen ingewikkelder. Advocaten en financiële adviseurs werden steeds vaker bij beslissingen betrokken. Aan een eenvoudige overeenkomst gingen plotseling maanden van overleg vooraf. Waar vroeger een persoonlijk gesprek en een handdruk voldoende konden zijn, kwamen nu clausules. Voorwaarden. Garanties. En kleine letters. Ik begreep waarom dat gebeurde. Ondernemingen werden groter. De belangen namen toe.

Verantwoordelijkheden moesten juridisch worden vastgelegd. Daar was op zichzelf niets verkeers aan. Maar toch maakte het mij verdrietig. Niet omdat ik tegen verandering was. Wel omdat ik vreesde dat de mens achter de onderneming steeds moeilijker zichtbaar zou worden. Ik had mijn hele loopbaan geloofd dat je eerst zaken deed met een mens en pas daarna met zijn bedrijf. Nu leek het soms alsof je eerst met een systeem moest onderhandelen voordat je de mens nog kon bereiken.

Ook de technologie ontwikkelde zich in een verbazingwekkend tempo. Wat wij jarenlang met zoveel overtuiging hadden opgebouwd, was niet plotseling waardeloos geworden. Integendeel. Veel van onze ideeën werden juist bevestigd door de richting waarin de wereld evolueerde. Maar nieuwe mogelijkheden volgden elkaar steeds sneller

op. Computers werden krachtiger. Software veranderde. Nieuwe systemen verschenen. Wat vandaag vernieuwend was, kon morgen alweer worden ingehaald. Dat betekende dat we moesten blijven investeren. In ontwikkeling. In mensen.

In kennis. In apparatuur. Juist op het moment waarop klanten en fabrikanten voorzichtiger werden, vroeg de technologie ons om sneller vooruit te gaan. Daar lag een moeilijke tegenstelling. Grote concurrenten konden vaak investeren op een schaal die voor een onderneming als de onze moeilijk te evenaren was. Wij konden niet alleen op financiële kracht met hen concurreren. Onze kracht lag ergens anders. In onze kennis van de keramieksector. In onze creativiteit. In onze snelheid.

En vooral in de persoonlijke relaties die we gedurende vele jaren hadden opgebouwd. Marco zag iedere technologische verandering als een nieuwe uitdaging. Hij wilde begrijpen wat er mogelijk werd. Hoe we onze systemen konden verbeteren. Hoe we opnieuw een stap vooruit konden zetten. Ik zocht ondertussen naar nieuwe contacten, markten en samenwerkingen.

Wanneer we samen aan tafel zaten, spraken we zelden over wat we misschien zouden verliezen. We spraken over wat we nog konden opbouwen. Zo waren wij. Wij waren bouwers. Geen afbrekers. Maar zelfs bouwers hebben vaste grond nodig. En langzaam begon de grond onder onze onderneming te verschuiven. Niet door één bepaalde persoon. Niet door één enkele verkeerde beslissing.

Maar door verschillende veranderingen die tegelijkertijd plaatsvonden. De markt werd voorzichtiger. De technologie ging steeds sneller vooruit. De concurrentie werd groter. En de besluitvorming werd afstandelijker. Dat maakte deze periode zo moeilijk te begrijpen. De crisis van 1981 was hard en zichtbaar geweest. Ik wist toen wat ik verloren had en waarvoor ik opnieuw moest vechten. Nu gebeurde de verandering veel geleidelijker. De regels veranderden terwijl wij nog volop aan het spelen waren.

Ik bleef geloven dat voor ieder probleem een oplossing bestond. Dat geloof had mij mijn hele leven geholpen. Maar sommige omstandigheden laten zich niet alleen door harder werken veranderen. Je kunt jezelf blijven verbeteren. Je kunt investeren in kwaliteit. Je kunt eerlijke relaties opbouwen. En toch kun je de koers van de markt, de snelheid van de technologie of de beslissingen van grote groepen niet volledig beheersen. Dat besef was voor mij bijzonder moeilijk.

Niet omdat ik de werkelijkheid niet wilde zien. Maar omdat opgeven nooit deel had uitgemaakt van mijn manier van denken. Vandaag kijk ik niet met bitterheid terug op die veranderende wereld. Ze was niet tegen ons gericht. Ze volgde eenvoudigweg haar eigen ontwikkeling. Maar wij moesten leren dat de waarden waarmee we onze onderneming hadden opgebouwd niet langer voldoende waren om haar ook te beschermen. Vertrouwen bleef belangrijk. Eerlijkheid bleef belangrijk. Een persoonlijk woord bleef voor mij zijn waarde behouden.

Maar daarnaast waren ook duidelijke afspraken nodig. Structuur. Financiële bescherming. En de bereidheid om rekening te houden met een wereld waarin niet iedere beslissing nog tussen twee mensen werd genomen. Dat betekende niet dat ik mijn overtuigingen moest opgeven. Ik hoefde niet harder of wantrouwiger te worden. Ik moest alleen begrijpen dat menselijke warmte en zakelijke voorzichtigheid naast elkaar konden bestaan. Een handdruk bleef voor mij het begin van iedere goede samenwerking.

Maar ik moest leren dat zij niet langer het volledige fundament van een onderneming kon dragen. De wereld had vertrouwen niet waardeloos gemaakt. Ze had mij alleen geleerd dat vertrouwen, om stand te houden, soms ook bescherming nodig heeft.

HOOFDSTUK 67

Degenen die bleven

De werkelijke kracht van vertrouwen wordt zelden zichtbaar wanneer alles goed gaat. In voorspoed is het gemakkelijk om samen plannen te maken. Om elkaar moed in te spreken. Om te zeggen dat je altijd naast elkaar zult blijven staan. Pas wanneer de omstandigheden moeilijker worden, ontdek je hoe sterk een relatie werkelijk is. Dat hebben ook wij ervaren. Jarenlang had ik mijn leven gebouwd op één eenvoudige overtuiging: als je mensen eerlijk behandelt, zullen zij ook eerlijk met jou omgaan.

Die overtuiging had mij ver gebracht. Ze had mij vrienden geschonken. Partners. Fabrikanten. Klanten. Mensen met wie ik niet alleen zaken deed, maar ook een deel van mijn leven deelde. Ik bleef geloven dat vertrouwen de juiste basis was voor iedere samenwerking. Maar langzaam ontdekte ik dat niet iedereen op dezelfde manier naar zo'n samenwerking keek. Voor sommigen was het een lange weg die je samen aflegde. Voor anderen was het slechts een deel van hun eigen reis.

Zolang alles goed ging, liepen we in dezelfde richting. Maar toen de eerste moeilijkheden zichtbaar werden, begonnen sommige mensen afstand te nemen. Dat deed mij pijn. Niet omdat een zakelijke relatie eindigde. Dat hoort bij het leven van iedere ondernemer. Bedrijven veranderen. Belangen verschuiven. Mensen maken andere keuzes. Wat mij vooral raakte, was het gevoel dat wat we samen hadden opgebouwd voor sommigen plotseling veel minder leek te betekenen.

Toch wil ik daar vandaag geen verwijt van maken. Ieder mens draagt zijn eigen zorgen. Zijn eigen verantwoordelijkheden. Zijn eigen angsten. En niemand weet werkelijk wat er in het hart van een ander omgaat wanneer hij een moeilijke beslissing moet nemen. Ik heb nooit gelooft dat iemand mij iets verschuldigd was. Dankbaarheid kun je niet opeisen. Trouw evenmin.

Maar ik heb wel geleerd dat moeilijke tijden zichtbaar maken welke relaties sterk genoeg zijn om de druk te doorstaan. Succes brengt veel mensen samen. Tegenslag laat zien wie bereid is te blijven. Marco was op dat vlak nog gevoeliger dan ik. Hij geloofde sterk in mensen. Wanneer iemand hem een boeiend project voorstelde, zag hij onmiddellijk alle mogelijkheden. Hij keek eerst naar wat iemand kon bijdragen. Niet naar wat er misschien verkeerd zou kunnen gaan.

Dat maakte hem bijzonder. Het stelde hem in staat anderen enthousiast te maken en samen met hen iets nieuws te creëren. Maar het maakte hem ook kwetsbaar. Af en toe zei ik voorzichtig tegen hem:

'Marco, wees een beetje voorzichtiger.'

Dan glimlachte hij en antwoordde:

'Papa, je moet mensen eerst vertrouwen. Anders kun je nooit iets opbouwen.'

Het was moeilijk hem tegen te spreken. Want eigenlijk herhaalde hij precies wat ik hem door mijn eigen voorbeeld had geleerd. Hoe kon ik hem plotseling leren om mensen te wantrouwen? Dat wilde ik ook helemaal niet. Ik wilde niet dat hij zijn openheid

verloor. Ik wilde alleen dat hij zou leren herkennen wie werkelijk dezelfde waarden met hem deelde. Want vertrouwen is een prachtig geschenk.

Maar het moet van beide kanten komen. Anders draagt uiteindelijk slechts één persoon het volledige gewicht ervan. Wanneer ik vandaag terugkijk, denk ik niet dat het verkeerd was dat wij mensen vertrouwden. Onze kwetsbaarheid lag ergens anders. We gingen er te gemakkelijk van uit dat inzet, eerlijkheid en trouw vanzelf op dezelfde manier zouden worden beantwoord. Het leven heeft mij geleerd dat dit niet altijd zo is.

Maar zelfs na alle teleurstellingen weiger ik cynisch te worden. Als ik vandaag opnieuw zou moeten kiezen tussen voortdurend wantrouwen en het risico iemand mijn vertrouwen te schenken, zou ik opnieuw voor vertrouwen kiezen. Ik zou wel voorzichtiger zijn. Ik zou duidelijkere afspraken maken. Ik zou belangrijke beloften op papier zetten. Niet omdat een geschreven overeenkomst meer waard is dan een eerlijk woord.

Maar omdat vertrouwen soms bescherming nodig heeft. Toch zou ik mijn geloof in het goede van mensen nooit willen verliezen. Want datzelfde vertrouwen heeft mij ook enkele van de mooiste ontmoetingen van mijn leven geschonken. Medardo. Cristina. Kevin. En zoveel andere vrienden. Mensen die niet alleen naast ons stonden toen alles goed ging.

Maar die ook bleven toen de weg moeilijker werd. Soms konden zij onze problemen niet oplossen. Dat hoefde ook niet. Hun aanwezigheid was al voldoende. Een telefoontje. Een eerlijk gesprek. Een hand op mijn schouder. Een eenvoudig gebaar waarmee iemand liet voelen:

‘Je staat er niet alleen voor.’

Zulke gebaren zijn meer waard dan grote beloften die alleen tijdens goede tijden worden uitgesproken. Daarom wil ik niet dat de schaduwen van die periode de herinnering uitwissen aan iedereen die ons trouw bleef. Ik wil niet blijven stilstaan bij degenen die vertrokken. Ik wil de mensen herinneren die bleven. Zij verdienen mijn dankbaarheid. Zij bewezen dat oprechte goedheid werkelijk bestaat.

Wanneer ik vandaag aan het einde van een lange levensweg de balans opmaak, tel ik niet eerst mijn bezittingen. Niet de ondernemingen die ik heb opgericht. Niet de contracten die ik heb gesloten. Niet de successen die ooit belangrijk leken. Ik denk aan namen. Aan gezichten. Aan mensen die op moeilijke momenten naast mij zijn blijven lopen.

Misschien is dat wel de grootste rijkdom die een mens aan het einde van zijn leven kan bezitten. Niet wat hij heeft verzameld. Maar wie hij onderweg heeft mogen ontmoeten. Wanneer ik die namen in stilte in mijn hart uitspreek, voel ik geen verdriet. Ik voel dankbaarheid. Want niemand staat na een zware val helemaal alleen weer op. Er is bijna altijd iemand die een hand uitsteekt. Soms is het een hand die je verwacht.

Soms komt ze van iemand van wie je het nooit had durven hopen. Ik heb het geluk gehad zulke helpende handen op mijn levensweg tegen te komen. Zij hebben mij geholpen om na iedere tegenslag opnieuw de kracht te vinden om recht te staan. En zolang ik leef, zal ik de mensen achter die handen nooit vergeten.

Samen met mijn Nederlandse vriend Louis Ouwerkerk — een van de mensen die mij hielpen opnieuw recht te staan toen alles instortte.

HOOFDSTUK 68

Eerlijk blijven wanneer het moeilijk wordt

Er bestaat een groot verschil tussen een onderneming bezitten en je verantwoordelijk voelen voor iedere mens die er deel van uitmaakt. Dat verschil heb ik mijn hele leven gevoeld. Voor mij was een onderneming nooit zomaar een verzameling computers, contracten of kantoorruimten. Een onderneming bestond in de eerste plaats uit mensen. Iedere medewerker had een gezin. Iedere leverancier had zijn eigen verplichtingen. Iedere klant vertrouwde op ons woord. Dat besef droeg ik iedere dag met mij mee.

Niet als een last waarover ik klaagde. Maar als een verantwoordelijkheid die ik zelf had gekozen. Verantwoordelijkheid betekent echter meer dan ervoor zorgen dat lonen en facturen worden betaald. Ze bepaalt ook hoe je met mensen omgaat wanneer de omstandigheden moeilijk worden. Wanneer alles goed gaat, is het gemakkelijk om eerlijk te zijn. Dan kun je beloften zonder veel moeite nakomen. Dan lijkt de toekomst overzichtelijk. De werkelijke beproeving begint wanneer de zekerheid verdwijnt.

Wanneer je niet langer weet wat morgen zal brengen. En wanneer iedere beslissing gevolgen kan hebben voor mensen die hun vertrouwen in jou hebben gesteld. Misschien was dat ook de reden waarom ik belangrijke beslissingen vaak voorzichtiger nam dan anderen. Ik dacht niet alleen aan vandaag. Ik dacht aan morgen. En zelfs aan overmorgen.

Wanneer we opnieuw wilden investeren, vroeg ik mij niet alleen af wat het ons kon opleveren. Ik dacht ook aan wat er kon gebeuren wanneer het verkeerd ging. Niet alleen met mij. Maar met alle mensen die op ons rekenden. Marco droeg datzelfde verantwoordelijkheidsgevoel in zich. Hij sprak er zelden over.

Maar ik zag het. In zijn ogen. In de manier waarop hij tot laat in de avond bleef werken. In de stapels dossiers die hij mee naar huis nam. In de telefoongesprekken die nog lang na het avondeten doorgingen. Wie hem slechts oppervlakkig kende, zag een jonge ondernemer vol energie. Een man met ideeën. Met enthousiasme. Met een bijna eindeloos geloof in de toekomst. Wie hem werkelijk kende, begreep hoeveel druk hij zichzelf oplegde.

Hij wilde niemand teleurstellen. Niet onze medewerkers. Niet onze partners. En vooral mij niet. Maar dat heb ik nooit van hem gevraagd. Integendeel. Ik herinnerde hem er vaak aan dat geen enkele onderneming belangrijker is dan een mens. Geld kun je opnieuw verdienen. Een project kun je opnieuw opbouwen.

Maar gezondheid, innerlijke rust en familie zijn onvervangbaar. Het verdrietige is dat we zulke raad vaak gemakkelijker aan anderen geven dan aan onszelf. Want ook ik slaagde er niet altijd in naar mijn eigen woorden te leven. Wanneer de zorgen zwaarder werden, probeerde ik ze alleen te dragen. Ik wilde mijn gezin beschermen. Ik wilde Marco beschermen. Ik wilde de mensen om mij heen moed blijven geven. Daardoor bleef ik soms doorgaan op momenten waarop ik zelf beter even had kunnen stilstaan.

Pas veel later begreep ik dat niemand altijd sterk hoeft te zijn voor iedereen. Ook iemand die aan het hoofd van een onderneming staat, heeft het recht om te twijfelen. Om moe te zijn. Om te zeggen dat hij iets niet weet. Om hulp te vragen. Dat is geen teken van

zwakte. Het betekent eenvoudigweg dat hij een mens is. Ik geloof dat mijn generatie het bijzonder moeilijk vond om dat te aanvaarden.

Wij waren opgegroeid met de overtuiging dat we altijd moesten doorgaan. Wat het ons ook kostte. Opgeven was geen mogelijkheid. Verdriet en zorgen hield je voor jezelf. Je sprak er zo weinig mogelijk over. Misschien heeft die houding ons geholpen om enkele zeer moeilijke periodes te overleven. Maar ze had ook een prijs. Een prijs die vaak onzichtbaar bleef. Want zorgen kun je niet meten. Ze staan niet op een balans. Ze verschijnen niet in een financieel verslag.

Je hoort ze niet tijdens een zakelijke vergadering. En toch zijn ze werkelijk aanwezig. Ze reizen met je mee naar huis. Ze zitten naast je in de auto. En ze worden vaak juist wakker wanneer de rest van de wereld slaapt. Ik wil niet dat iemand die deze bladzijden leest medelijden met mij heeft. Dat is nooit mijn bedoeling geweest. Ik wil alleen laten zien dat achter iedere ondernemer ook een mens schuilgaat.

Een vader. Een echtgenoot. Een vriend. Iemand die soms twijfelt en toch iedere ochtend opnieuw opstaat. Niet omdat hij zeker weet dat alles goed zal komen. Maar omdat hij weet dat andere mensen op hem rekenen. Wanneer ik vandaag op mijn weg terugkijk, ben ik niet het meest trots op de ondernemingen die we hebben opgebouwd. Ook niet op de projecten die we hebben gerealiseerd. Ik ben trots op iets wat voor mij veel belangrijker is.

Dat we ondanks alle druk hebben geprobeerd eerlijke mensen te blijven. Dat we nooit bewust iemand hebben misleid. Dat we alles hebben gedaan wat binnen onze mogelijkheden lag om ons woord te houden. En dat we, wanneer iets niet langer mogelijk bleek, toch bleven zoeken naar een oplossing die anderen zo weinig mogelijk zou schaden.

Misschien klinkt dat heel gewoon. Voor mij is het dat niet. Want eerlijk zijn wanneer alles goed gaat, vraagt weinig moed. Eerlijk blijven wanneer de moeilijkheden zich opstapelen... dat is de ware beproeving van een mens. Eerlijkheid betekent niet dat je het onmogelijke moet beloven. Ze betekent dat je duidelijk durft te zeggen wat je wel en niet kunt doen. Dat je verantwoordelijkheid neemt voor je eigen beslissingen. En dat je de ander ook in moeilijke omstandigheden met respect blijft behandelen.

Als ik mijn kinderen en kleinkinderen slechts één boodschap zou mogen nalaten, dan zou het deze zijn: Werk met passie. Durf groot te dromen. Heb de moed om iets op te bouwen. Neem verantwoordelijkheid voor de mensen die op je vertrouwen. Maar verlies nooit je menselijkheid. En vergeet daarbij ook jezelf niet. Want uiteindelijk zullen mensen zich niet alleen herinneren wat je hebt bereikt. Ze zullen zich vooral herinneren of je naar hen hebt geluisterd.

Of je jouw woord hebt gehouden. En hoe zij zich in jouw aanwezigheid hebben gevoeld. Dat is de rijkdom die geen economische crisis je kan afnemen. En die zelfs de tijd nooit volledig kan uitwissen.

HOOFDSTUK 69

Marco bleef altijd geloven

Wanneer mensen vandaag over ondernemers spreken, zien ze vaak alleen het resultaat. Ze zien een onderneming die groeit. Of een onderneming die uiteindelijk verdwijnt. Maar tussen die twee uitersten ligt een lange weg. Een weg van hoop. Van twijfel. Van slapeloze nachten. En vooral... van mensen die iedere dag opnieuw proberen mogelijk te maken wat anderen voor onmogelijk houden. Marco was zo iemand. Hij was niet iemand die bij de eerste hindernis zijn moed verloor.

Integendeel. Juist wanneer anderen begonnen te twijfelen, werkte hij vaak nog harder. Hij was meestal een van de eersten die aankwam. En een van de laatsten die vertrok. Altijd keek hij verder vooruit. Soms vroeg ik hem:

‘Marco... wanneer heb jij voor het laatst echt gerust?’

Dan glimlachte hij en antwoordde:

‘Later, papa.’

Dat ene woord zei alles. Later. Later zouden we tijd hebben. Later zouden we reizen. Later zouden we genieten van alles wat we samen hadden opgebouwd. Later zouden we het wat rustiger aan doen. Later... Wat een bedrieglijk woord. Het klinkt als een belofte. Maar het leven heeft mij geleerd dat later nooit vanzelfsprekend is. En toch bleef Marco dromen. Hij tekende nieuwe concepten uit. Ontwikkelde nieuwe ideeën. Sprak met toekomstige partners.

Zocht naar oplossingen waar anderen alleen problemen zagen. Dat was wat ik zo in hem bewonderde. Soms keek ik in stilte naar hem terwijl hij achter zijn computer zat. Hij kon volledig opgaan in wat hij aan het creëren was. Alsof de tijd om hem heen niet langer bestond. Zijn koffie werd koud. De uren verstrekten.

Maar Marco bleef zoeken totdat hij begreep hoe iets beter kon. Wanneer ik hem zo zag werken, voelde ik mij niet alleen zijn vader. Ik voelde mij ook zijn collega. Zijn eerlijkste klankbord. En zijn grootste supporter. Die herinneringen zijn voor mij van onschatbare waarde. Niet omdat in die jaren alles goed ging. Dat was niet zo.

Maar omdat ik mijn zoon zag uitgroeien tot een man met visie en een buitengewone vastberadenheid. Natuurlijk waren we het niet altijd met elkaar eens. Dat is normaal tussen twee generaties. De ervaring had mij voorzichtiger gemaakt. Marco keek vooral naar de mogelijkheden die nog voor ons lagen.

Wanneer ik over een belangrijke beslissing liever nog een nacht wilde slapen, had hij de volgende stap vaak al in gedachten. Soms discussieerden we met vuur. Maar we probeerden nooit te winnen van elkaar. We probeerden samen de beste weg te vinden. Hij respecteerde mijn ervaring. Ik bewonderde zijn visie. En bijna altijd vonden we de weg terug naar elkaar. Dat wederzijdse respect was de sterkste basis van onze samenwerking. Veel mensen zagen Marco als een bijzonder getalenteerde ondernemer.

En dat was hij ook. Maar er was nog een andere eigenschap die mij misschien nog dieper raakte. Zijn trouw. Hij voelde zich verantwoordelijk voor de mensen om hem heen.

Wanneer een van onze medewerkers een probleem had, liet dat hem niet onverschillig. Hij bleef erover nadenken. Wanneer een project dreigde vast te lopen, zocht hij niet eerst naar iemand aan wie hij de schuld kon geven. Hij zocht naar een oplossing.

Dat had hij niet uit een boek geleerd. Het behoorde gewoon tot de mens die hij was. Hij had een groot hart. Misschien soms zelfs een hart dat te veel wilde dragen. Want mensen die sterk met anderen meeleven, vergeten gemakkelijk hun eigen grenzen. Ze zetten zichzelf vaak op de laatste plaats. Dat is een prachtige eigenschap.

Maar ze kan iemand ook kwetsbaar maken. Soms vraag ik mij af hoeveel zorgen Marco voor zichzelf heeft gehouden. Hoeveel nachten hij wakker heeft gelegen zonder dat iemand het wist. Hoe vaak hij glimlachte terwijl hij zich in stilte afvroeg hoe hij alles bij elkaar kon houden. Op die vragen zal ik nooit een volledig antwoord krijgen. Ik wil ook niet doen alsof ik alles wist wat er in hem omging. Geen enkele vader kent ieder verborgen verdriet van zijn kind.

Zelfs niet wanneer ze bijna iedere dag samen zijn. Wat ik wel met absolute zekerheid weet, is dit: Marco is nooit opgehouden het te proberen. Niet toen de weg moeilijker werd. Niet toen de druk toenam. Niet toen projecten anders verliepen dan we hadden gehoopt. En ook niet toen hij merkte dat niet iedereen hetzelfde verantwoordelijkheidsgevoel droeg. Hij bleef zoeken. Hij bleef bouwen. Hij bleef geloven. Precies dát is het beeld dat ik van hem wil bewaren.

Ik wil niet dat zijn leven wordt teruggebracht tot de moeilijke periode aan het einde. Marco was zoveel meer. Hij was mijn zoon. Een vader. Een vriend. Een ondernemer. Een man met talent, humor, dromen en een hart dat altijd naar de toekomst bleef kijken. Ik wil hem herinneren als de man die jarenlang met al zijn kracht heeft gewerkt voor zijn gezin. Voor zijn medewerkers. Voor zijn idealen. En voor de toekomst waarin hij oprecht geloofde.

Zo wil ik dat ook anderen hem herinneren. Niet alleen om de manier waarop zijn verhaal eindigde. Maar vooral om de moed waarmee hij het heeft geleefd. Want de waarde van een mensenleven wordt nooit bepaald door het laatste hoofdstuk alleen. Ze leeft in alle bladzijden die eraan voorafgingen. In de liefde die iemand heeft gegeven. In de mensen die hij heeft geholpen. In de hoop die hij heeft gedeeld.

In de keren dat hij viel en toch opnieuw probeerde recht te staan. En in de dromen die dankzij hem in anderen zijn blijven voortleven. Wanneer ik Marco's leven op die manier bekijk, zie ik geen man die door zijn moeilijkheden moet worden bepaald. Ik zie een man die bleef proberen. Die bleef liefhebben. Die bleef geloven. En in dat opzicht was Marco een werkelijk buitengewone man. Ik was toen trots op hem.

Ik ben dat vandaag nog altijd. En ik zal dat blijven. Morgen. Iedere dag die mij nog wordt gegeven. En zolang er leven in mij is.

Marco met zijn eerste vrouw Tina, de moeder van hun dochters Chiara en Laura.

HOOFDSTUK 70

Achter de glimlach

Er zijn mensen die hun verdriet laten zien. En er zijn mensen die het verbergen. Marco behoorde zonder twijfel tot die tweede groep. Wie hem ontmoette zonder hem werkelijk te kennen, zag een jonge ondernemer vol enthousiasme en overtuiging, met een aanstekelijke glimlach. Wanneer hij ergens binnenkwam, bracht hij onmiddellijk energie met zich mee. Hij sprak vol passie over zijn nieuwste ideeën. Hij luisterde met oprechte belangstelling naar anderen. En hij gaf mensen het gevoel dat alles mogelijk was.

Maar slechts weinigen zagen wat er achter die glimlach schuilging. Soms zag ik het wel. Niet omdat hij erover sprak. Maar omdat een vader zijn zoon kent. Ik merkte dat hij stiller werd. Dat hij soms lange tijd uit het raam stond te kijken zonder iets te zeggen. Dat hij midden in een gesprek plotseling met zijn gedachten ergens ver weg leek te zijn.

Wanneer ik hem vroeg of alles goed ging, kreeg ik bijna altijd hetzelfde antwoord.

‘Maak je geen zorgen, papa.’

Maar die woorden stelden mij nooit helemaal gerust. Want ik wist dat Marco mij probeerde te beschermen. Hij wilde niet nog meer zorgen toevoegen aan alles wat ik al met mij meedroeg. Hij kende mijn verleden. Hij wist hoe vaak ik in mijn leven opnieuw had moeten beginnen. En misschien dacht hij dat hij mij nog een teleurstelling kon besparen. Zo was hij nu eenmaal. Zelfs wanneer hij zelf onder enorme druk stond, dacht hij eerst aan anderen.

Ik herinner mij nog de avonden waarop we samen de Piramide verlieten. In stilte liepen we naar de parking. Er waren dagen waarop we urenlang hadden vergaderd, ontelbare telefoongesprekken hadden gevoerd en talloze beslissingen hadden genomen. Na zulke dagen spraken we geen van beiden over onze vermoeidheid. We keken elkaar even aan. Een kleine glimlach. Een hand op de schouder van de ander. Meer was niet nodig. Tussen een vader en zijn zoon bestaan woorden die nooit uitgesproken hoeven te worden.

Toch voelde ik dat de rugzak die Marco droeg iedere dag een beetje zwaarder werd. Hij droeg niet alleen het gewicht van het bedrijf. Hij droeg ook de verantwoordelijkheid die hij zichzelf oplegde. Hij wilde dat iedereen gelukkig was. Hij wilde dat onze medewerkers zich veilig voelden. Hij wilde dat ieder project zou slagen. Hij wilde dat onze partners in ons bleven geloven. En misschien wilde hij, meer dan wat ook, mij nooit teleurstellen.

Dat deed mij veel pijn. Want ik heb nooit van hem verwacht dat hij volmaakt zou zijn. Ik wilde alleen dat hij zichzelf bleef. Dat heb ik hem meer dan eens gezegd.

‘Marco, zelfs als we morgen alles zouden verliezen... jij blijft altijd mijn zoon.’

Dan glimlachte hij. Maar ik weet niet of hij die woorden ooit werkelijk heeft kunnen geloven. Mensen die het meeste van zichzelf eisen, vinden het vaak het moeilijkst om mild te zijn voor zichzelf. Dat begrijp ik. Misschien omdat ik zelf jarenlang precies dezelfde fout had gemaakt. Ook ik had lange tijd gedacht dat ik ieder probleem moest oplossen. Dat ik altijd sterk moest zijn. Dat ik niemand mocht teleurstellen.

Pas veel later heb ik geleerd dat geen mens alles alleen kan dragen. Voor mij kwam die les nog op tijd. Voor Marco kwam ze, tragisch genoeg, te laat. Ik schrijf deze woorden niet om medelijden op te wekken. Integendeel. Ik wil dat de lezer begrijpt hoe moeilijk het soms is om het verdriet te herkennen dat achter de glimlach van een ander verborgen blijft. Ik had het voorrecht Marco werkelijk te kennen.

Ik wist hoeveel liefde, trouw en moed er achter zijn stilte verborgen lagen. Zijn laatste strijd bepaalt niet wie hij voor mij was. Wat blijft, is de moed waarmee hij jarenlang verderging. Een moed die veel groter was dan de meeste mensen ooit hebben beseft. Wanneer ik vandaag aan hem denk, zie ik eerst zijn glimlach. Pas daarna herinner ik mij zijn zorgen.

Misschien werkt liefde zo. Ze bewaart niet eerst de pijn. Ze bewaart het licht. En dat licht... zal voor mij nooit doven.

Marco als tiener met zijn moeder Dorina.

HOOFDSTUK 71

Niemand weet werkelijk welke strijd een ander voert

In de loop van mijn leven heb ik duizenden mensen ontmoet. Mijnwerkers. Ondernemers. Architecten. Verkopers. Industriëlen. Vaders. Moeders. Jonge mensen vol grote dromen. Oudere mensen die een heel leven aan herinneringen met zich meedroegen. En uiteindelijk hebben zij mij allemaal dezelfde les geleerd. Je kunt nooit werkelijk weten welke strijd een ander in stilte voert. Sommige mensen glimlachen terwijl hun hart breekt. Anderen maken plannen terwijl ze met angst leven. En er zijn mensen die antwoorden:

‘Het gaat goed.’

Terwijl ze diep vanbinnen alleen maar hopen dat iemand nog één keer zal vragen:

‘Hoe gaat het écht met je?’

Marco was zo iemand. Hij wilde anderen nooit met zijn zorgen belasten. Hij wilde oplossingen brengen. Geen problemen. Dat was een eigenschap die ik altijd in hem heb bewonderd. Maar wanneer ik vandaag terugkijk, begrijp ik dat juist zulke mensen soms het moeilijkst te bereiken zijn. Omdat zij er zo aan gewend zijn anderen te ondersteunen. Omdat zij denken dat hulp vragen een teken van zwakte is.

Maar dat is het niet. Integendeel. Soms vraagt het veel meer moed om te zeggen:

‘Het gaat niet goed met mij.’

dan om alles nog één dag langer alleen te dragen. Als vader heb ik mij in de loop der jaren ontelbare keren dezelfde vragen gesteld. Had ik iets kunnen merken? Had ik iets anders kunnen zeggen? Had ik hem beter kunnen beschermen? Het zijn vragen waarop geen enkel antwoord ooit werkelijk voldoende zal zijn. En misschien is dat wel de zwaarste last die een ouder kan dragen. Niet het ontbreken van antwoorden.

Maar het eindeloze zoeken ernaar. Met de jaren heb ik echter nog iets anders geleerd. Schuldgevoel is een slechte raadgever. Een vader mag zichzelf vragen stellen. Maar hij mag zichzelf niet veroordelen voor wat hij onmogelijk kon weten. Ik hield van Marco. Ik stond naast hem. Ik geloofde in hem. Tot zijn allerlaatste dag. En hij wist dat. Daarvan ben ik diep overtuigd.

Wanneer ik vandaag aan hem terugdenk, wil ik niet dat mensen alleen de moeilijke momenten zien. Ik wil dat ze ook de liefde zien. Onze gesprekken. Het werk dat we samen hebben opgebouwd. Onze reizen. Onze dromen. Ons lachen. Dát was ons echte leven. De beproevingen maakten deel uit van ons verhaal.

Maar ze waren nooit ons hele verhaal. En dat verschil is belangrijk. Veel mensen herinneren zich alleen het laatste hoofdstuk van iemands leven. Ik wil Marco blijven herinneren zoals hij was in alle hoofdstukken die daaraan voorafgingen. Het nieuwsgierige jongetje. De student die gefascineerd was door nieuwe technologie. De trotse vader die met zoveel vreugde naar zijn kinderen keek. De ondernemer die geloofde dat de wereld altijd een beetje beter kon worden.

De zoon die mijn beste vriend werd. Dát is de Marco die blijft voortleven. Niet alleen in mijn herinneringen. Maar ook in alles wat hij heeft achtergelaten. In de mensen die hij inspireerde. In de ideeën die hij mee tot leven bracht. In de liefde die hij zo vanzelfsprekend aan anderen gaf. En misschien is dat wat er werkelijk overblijft wanneer iemand niet meer bij ons is. Niet de fouten die hij heeft gemaakt.

Ook niet de moeilijkheden die hij heeft moeten doorstaan. Maar de liefde die hij heeft achtergelaten in het leven van anderen. Zelfs vandaag voel ik nog altijd pijn wanneer ik zijn naam uitspreek. Die pijn zal nooit helemaal verdwijnen. Maar naast die pijn leeft nog iets anders. Trots. Dankbaarheid. En liefde. Een immense liefde. Want een vader houdt niet op vader te zijn wanneer zijn zoon er niet meer is. Hij blijft vader.

Iedere dag opnieuw. Tot zijn laatste adem. Misschien is dat wel de diepste betekenis van liefde. Een kracht die sterker is dan de tijd. Sterker dan afstand. En zelfs sterker dan afscheid. Daarom schrijf ik deze bladzijden. Niet alleen voor mezelf. Maar ook voor zijn kinderen. Voor mijn kleindochters. Zodat zij altijd zullen weten wie hun vader werkelijk was. Een man met een immens groot hart. Een man vol grote dromen.

En een man wiens liefde veel verder reikte dan hij zelf ooit heeft kunnen beseffen.

HOOFDSTUK 72

Hij wilde niemand teleurstellen

Wanneer ik vandaag terugkijk op de laatste jaren waarin Marco met al zijn kracht probeerde onze gezamenlijke droom nieuw leven in te blazen, zie ik geen man die heeft opgegeven. Ik zie een man die nooit ophield te vechten. Misschien heeft hij zelfs te lang gevochten. Na iedere tegenslag bleef hij geloven dat er ergens nog een andere oplossing moest bestaan. Zo was hij altijd geweest.

Wanneer anderen zeiden dat iets onmogelijk was, begon Marco juist na te denken. Er moest een andere weg zijn. Er moest iemand zijn die het project zou begrijpen. Er moest nog een nieuwe kans komen. Daarin herkende ik mezelf. Misschien was dat onze grootste gelijkenis. Maar misschien was het tegelijkertijd ook onze grootste kwetsbaarheid. We geloofden allebei dat eerlijkheid, hard werken en doorzettingsvermogen bijna iedere hindernis konden overwinnen. Het leven heeft mij later geleerd dat dit helaas niet altijd voldoende is.

Want geen enkel bedrijf bouw je alleen. Je bent afhankelijk van mensen. Van partners. Van omstandigheden. En van beslissingen waarover je zelf geen controle hebt. In die jaren begon Marco een steeds zwaardere last te dragen. Hij voelde zich verantwoordelijk voor alles. Voor onze medewerkers. Voor onze leveranciers. Voor onze projecten. Voor onze investeerders. Voor mij. En misschien voelde hij zich tegenover niemand zo verantwoordelijk als tegenover zichzelf.

Wanneer iets niet verliep zoals hij had gehoopt, zocht hij nooit eerst naar iemand anders om de schuld te geven. Hij keek naar zichzelf.

‘Wat had ik anders kunnen doen?’

‘Wat heb ik over het hoofd gezien?’

Die vragen lieten hem niet los. Meer dan eens probeerde ik hem duidelijk te maken dat we niet alles in het leven onder controle hebben. Dat we soms alles goed kunnen doen... en toch kunnen verliezen. Niet door een gebrek aan inzet of eerlijkheid. Maar omdat omstandigheden soms sterker zijn dan onze wilskracht. Voor iemand met zo'n diep verantwoordelijkheidsgevoel is dat bijzonder moeilijk om te aanvaarden. Zo iemand blijft zoeken naar antwoorden.

Zelfs wanneer die antwoorden niet bestaan. Wat mij vandaag nog altijd raakt, is dat Marco nooit verbitterd is geworden. Teleurgesteld... Ja. Uitgeput... Zonder twijfel. Maar verbitterd... Nooit. Zelfs wanneer hij sprak over mensen die hem hadden teleurgesteld, deed hij dat zelden met woede. Het was eerder onbegrip. Een diep onbegrip. En dat raakte mij. Omdat ik wist hoeveel pijn bepaalde gebeurtenissen hem hadden bezorgd. Hij had zoveel mensen geholpen. Hij had deuren voor hen geopend.

Hij had hun kansen gegeven. En toch ontdekte hij, toen hij zelf anderen het hardst nodig had, dat niet iedereen bereid was hetzelfde voor hem te doen. Dat is een les die diepe sporen nalaat. Niet alleen bij een ondernemer. Maar vooral bij een mens. Op zulke momenten zei ik vaak tegen hem:

‘Marco, laat teleurstelling je hart niet veranderen.’

Ik kende dat gevoel. Na mijn eigen grote crisis in 1981 had ook ik voor een keuze gestaan. Verbitterd raken. Of opnieuw leren vertrouwen. Ik koos voor de tweede weg. En met heel mijn hart hoopte ik dat Marco diezelfde weg zou kunnen volgen. Maar ik had onderschat hoeveel gewicht hij toen al vanbinnen met zich meedroeg. Hij sprak er nauwelijks over. Hij bleef werken. Hij bleef plannen maken. Hij bleef anderen moed inspreken.

Zoals zoveel mensen die van nature voor iedereen om hen heen zorgen, vergat hij vaak voor zichzelf te zorgen. Vandaag hoop ik dat iedere vader, iedere moeder en iedere ondernemer minstens één les uit dit hoofdstuk meeneemt. Verantwoordelijkheid dragen is een kracht. Maar wie zich verantwoordelijk voelt voor alles en iedereen, loopt het gevaar ook alle schuld op zich te nemen. En verantwoordelijkheid is niet hetzelfde als schuld. Dat onderscheid mogen wij nooit uit het oog verliezen.

Vraag niet alleen hoe het met het bedrijf gaat. Vraag hoe het met de mens gaat. Want achter ieder bedrijf staat een mens. En die mens is belangrijker dan welk project, cijfer of resultaat ook. Een bedrijf kan opnieuw worden opgebouwd. Een mens is onvervangbaar. Wanneer ik vandaag aan Marco denk, vraag ik mij niet af welke projecten zijn geslaagd en welke niet. Wat ik mij herinner, is dat teleurstelling zijn hart nooit heeft verhard.

Dat hij bleef geven. Bleef zoeken. Bleef hopen. Zelfs toen zijn eigen kracht langzaam begon af te nemen. Dat is de erfenis die hij heeft nagelaten. Geen bedrijf. Geen resultaat. Maar het voorbeeld van een man die het voor iedereen goed wilde doen en zichzelf daardoor vaak op de laatste plaats zette. Een man die niemand wilde teleurstellen. En juist daarom verdient hij meer dan alleen onze herinnering. Hij verdient ons diepste respect.

HOOFDSTUK 73

De laatste maanden van een vechter

Wanneer mensen vandaag aan de laatste maanden van Marco's leven denken, zien velen vooral het tragische einde. Ik zie iets anders. Ik zie een man die tot het allerlaatste moment alles heeft gedaan wat binnen zijn mogelijkheden lag om zijn droom, zijn medewerkers en de mensen van wie hij hield niet teleur te stellen. Dat is het beeld dat ik van hem wil bewaren.

Na onze reis naar Egypte keerden Dorina en ik met hernieuwde hoop naar huis terug. Die reis had ons nog dichter bij elkaar gebracht. We hadden veel gesproken over het verleden. Maar ook over de toekomst. Ik hoopte dat er ook voor Marco eindelijk een rustiger hoofdstuk in zijn leven zou beginnen.

Maar nauwelijks waren we terug of ik merkte dat hij zich alweer volledig op zijn werk had gestort. Hij had de Glazen Piramide opnieuw gehuurd. De kantoren kwamen weer tot leven. De computers werden opnieuw aangezet. Nieuwe medewerkers sloten zich bij het team aan. Nieuwe projecten gingen van start. Nieuwe ideeën vulden opnieuw de ruimte. Wie door de deuren van de Glazen Piramide naar binnen stapte, voelde dezelfde energie die onze mooiste jaren had gekenmerkt.

Maar diep in mij groeide ook een gevoel van ongerustheid. Het was alsof Marco zichzelf geen enkel moment van rust meer gunde. Hij werkte dag en nacht. Hij wilde bewijzen dat het nog altijd mogelijk was. Dat onze ideeën nog steeds een toekomst hadden. Dat al het werk dat we door de jaren heen hadden verricht niet voor niets was geweest. Ik bewonderde zijn moed.

Maar als vader begon ik mij steeds meer zorgen te maken. Niet omdat ik aan zijn capaciteiten twijfelde. Integendeel. Ik wist precies waartoe hij in staat was. Wat mij zorgen baarde, was de prijs die hij ervoor betaalde. Steeds vaker zag ik de vermoeidheid in zijn ogen. Hij bleef glimlachen. Hij bleef plannen maken.

Maar de uitputting werd steeds moeilijker te verbergen. En toch sprak hij er nauwelijks over. Zo was hij. Hij wilde ieder probleem zelf oplossen. Hij wilde voor niemand een last zijn. Zelfs niet voor mij. Meer dan eens probeerde ik hem duidelijk te maken dat hij niet alles alleen hoefde te dragen. Dat ieder mens het recht heeft om toe te geven wanneer het leven te zwaar wordt.

Maar zijn antwoord was bijna altijd hetzelfde.

‘Papa... laat mij het nog een beetje langer proberen.’

Vandaag breekt vooral dat ene woord mijn hart. Langer. Want hij bleef het werkelijk proberen. Hij voelde zich niet alleen verantwoordelijk voor het slagen van onze projecten. Hij voelde zich verantwoordelijk voor de mensen die naast hem werkten. Voor de investeringen. Voor de verwachtingen. Voor de beloften die hij had gedaan. En misschien nog meer dan voor al het andere... voor de dromen die hij zelf had gecreëerd. Achteraf begrijp ik beter hoe zwaar die verantwoordelijkheid op hem drukte.

Hij begon dingen op zich te nemen die geen enkel mens alleen kan dragen. Hij nam de fouten van anderen op zichzelf. Hij voelde zich verantwoordelijk voor mislukkingen die in werkelijkheid het gevolg waren van onvoorziene omstandigheden, beslissingen van andere mensen of het wegvallen van steun waarop hij had gerekend. Langzaam werd dat schuldgevoel een onzichtbare last. Een last die iedere dag een beetje zwaarder werd. Als vader zag ik zijn vermoeidheid.

Maar op dat moment begreep ik niet hoe diep de wonde werkelijk was. Ik geloofde dat tijd, liefde en nieuwe kansen hem zouden helpen opnieuw recht te staan. Zoals ik zelf na de crisis van 1981 opnieuw was rechtgestaan. Ik wilde geloven dat ook hij dat zou kunnen. En misschien geloofde hij het zelf nog. Want zelfs toen bleef hij plannen maken. Hij bleef zoeken naar oplossingen. Hij bleef hopen.

Daarom wil ik die laatste maanden niet beschrijven als maanden van overgave. Het waren de maanden van een vechter. Van een man die alles gaf wat hij nog in zich had. Van een man die misschien veel te veel van zichzelf vroeg, juist omdat hij niemand wilde teleurstellen. En precies daarom draag ik vandaag nog zo'n diep verdriet met mij mee. Niet omdat hij te weinig heeft gedaan.

Maar omdat hij misschien veel te veel heeft gedragen. Wanneer ik vandaag op die tijd terugkijk, heb ik maar één wens. Hem nog één keer in mijn armen te kunnen nemen. Niet om hem oplossingen te geven. Niet om de toekomst te veranderen. Maar gewoon om hem te zeggen:

‘Marco...

Je hoeft niet alles alleen te dragen. Je bent niet alleen. Je bent mijn zoon. En wat er ook gebeurt... Ik zal altijd van je houden.’ Dat zijn woorden waarvan iedere vader hoopt dat hij ze vaak genoeg heeft uitgesproken. En toch lijken ze, wanneer degene van wie je houdt er niet meer is, altijd veel te weinig.

Maar van één ding ben ik absoluut zeker. Mijn liefde heeft hem bereikt. Zoals zijn liefde mij heeft bereikt. Ook wanneer we daar geen woorden voor nodig hadden. Want liefde eindigt niet wanneer een leven eindigt. Ze vindt alleen een nieuwe plaats. Vandaag leeft ze niet langer in onze dagelijkse gesprekken. Ze leeft in mijn herinneringen. In mijn hart. En nu ook op de bladzijden van dit boek. Zodat niet alleen zijn laatste dag wordt herinnerd.

Maar vooral de mens die hij zijn hele leven is geweest. Marco. Mijn zoon. Mijn reisgenoot. Mijn vriend. En een buitengewoon mens.

DEEL 3

HET LEVEN NA MARCO

Hoofdstukken 74–85

HOOFDSTUK 74

Een laatste eerbetoon aan Marco, mijn zoon, mijn partner en mijn vriend

Er bestaat verdriet dat woorden nooit werkelijk kunnen beschrijven. Het verlies van een kind is daar één van. Wie zo'n beproeving heeft meegemaakt, weet dat het leven vanaf die dag in twee delen wordt verdeeld. Er is een vóór. En er is een na. Helaas behoort ook ik tot de vaders die die pijn hebben leren kennen. Op de dag dat Marco ons verliet, stond mijn wereld stil. Ik verloor niet alleen een zoon.

Ik verloor ook mijn zakenpartner. Mijn meest vertrouwde collega. Mijn vertrouweling. Mijn vriend. Veel mensen zeggen dat de tijd alle wonden heelt. Dat geloof ik niet. De tijd wist de pijn niet uit. Hij leert ons alleen hoe we ermee moeten leven. Maar de wonde blijft. Er gaat geen enkele dag voorbij zonder dat ik aan Marco denk. Soms is het een foto. Soms een lied. Soms de geur van een vers gezette espresso.

Soms een computerprogramma dat hem onmiddellijk weer bij mij brengt. En soms... is er helemaal geen aanleiding. Dan is hij er gewoon. In mijn gedachten. In mijn hart. Alsof hij ons nooit werkelijk heeft verlaten. Door de jaren heen heb ik de laatste maanden van zijn leven ontelbare keren opnieuw beleefd in mijn gedachten. Daarbij keerde steeds dezelfde vraag terug. Had ik nog iets meer kunnen doen? Die vraag zal mij waarschijnlijk bijblijven tot de laatste dag van mijn eigen leven.

Maar vandaag wil ik vooral één groot misverstand uit de wereld helpen. Marco was geen zwakke man. Integendeel. Jarenlang heeft hij een buitengewone kracht getoond. Misschien heeft hij zelfs te lang geprobeerd sterk te blijven. Hij droeg verantwoordelijkheden die veel zwaarder waren dan de buitenwereld ooit heeft beseft. Hij voelde zich verantwoordelijk voor zijn gezin. Voor zijn dochters. Voor de mensen die met hem werkten. Voor de projecten waarin hij geloofde. Voor de investeerders.

Voor mij. Toen steeds meer dingen verkeerd begonnen te lopen, gaf hij vooral zichzelf de schuld. Dat brak mijn hart. Want veel van wat gebeurde, lag volledig buiten zijn controle. Beloften die hem waren gedaan, werden niet nagekomen. Deuren gingen plotseling dicht. En sommige mensen namen stillerjes afstand, juist op het moment dat hij hun steun het hardst nodig had.

Maar Marco keek altijd eerst naar zichzelf. Hij vroeg zich af wat hij beter had kunnen doen. Wat hij over het hoofd had gezien. Wat hij nog meer had kunnen proberen. Alsof één mens alleen het gewicht van de hele wereld kon dragen. Natuurlijk kon dat niet. Niemand kan dat. En toch bleef hij vechten. Tot het einde.

Daarom hoop ik dat niemand Marco ooit uitsluitend zal herinneren aan de manier waarop zijn leven is geëindigd. Dat zou hem diep onrecht aandoen. Want één enkele dag kan nooit het verhaal van een heel leven vertellen. Wie werkelijk wil weten wie Marco was, moet kijken naar de duizenden dagen die aan die laatste dag voorafgingen. Naar het nieuwsgierige jongetje dat alles wilde begrijpen. Naar de student met zijn grote passie voor computers en technologie.

Naar de jonge vader wiens gezicht oplichtte wanneer hij over zijn dochters sprak. Naar de ondernemer die in de Glazen Piramide glimlachte wanneer een nieuw idee eindelijk werkte. Naar de zoon die naast mij in de auto zat tijdens onze reizen naar Italië. Naar de man die van een goede espresso kon genieten. Naar de vriend die altijd bereid was een helpende hand uit te steken. Dát was Marco. En zo hoop ik dat hij altijd herinnerd zal worden.

Ik wil ook enkele woorden richten tot iedereen die een vergelijkbaar verlies heeft meegemaakt. Oordeel nooit te snel. Een mensenleven is altijd groter dan het moment waarop alles te zwaar werd. Achter een tragisch einde schuilt vaak een strijd die de meeste mensen nooit hebben gezien. Toon medeleven. Luister. Wees er. Een oprecht gesprek kan niet ieder probleem oplossen.

Maar het kan iemand wel laten voelen dat hij niet alleen is. Wanneer ik vandaag mijn ogen sluit, zie ik Marco niet op zijn laatste dag. Ik zie al die andere momenten. Dat zijn de beelden die ik dicht bij mij wil houden. Niet omdat ze de pijn uitwissen.

Maar omdat ze sterker zijn dan de pijn. Marco... Als je deze woorden, op welke manier dan ook, nog kunt horen... dan wil ik je maar één ding zeggen. Dank je. Dank je voor alles wat we samen hebben mogen delen. Dank je voor je vertrouwen. Voor je vriendschap. Voor je liefde. Ik ben oneindig trots dat ik jouw vader heb mogen zijn. En als het leven mij de mogelijkheid zou geven opnieuw te kiezen...

dan zou ik zonder één moment te twijfelen precies dezelfde weg opnieuw met jou afleggen. Omdat jij er was. Meer kan een vader zich niet wensen. Rust in vrede, mijn zoon. Niet in vergetelheid. Maar in de harten van iedereen die jou heeft gekend. En zolang ik leef... zolang je moeder leeft... zolang Michael over zijn broer vertelt... zolang Chiara en Laura jouw naam uitspreken en later aan hun eigen kinderen vertellen wie hun vader was...

zul je nooit werkelijk verdwijnen. Want liefde sterft niet. Ze blijft leven in de mensen die iemand in hun hart dragen. En daarom eindigt jouw verhaal hier niet. Het leeft verder. In ons. In de generaties die na ons komen. Voor altijd.

Een beeld dat ik graag bekijk wanneer wij Marco herdenken.

Marco — zijn glimlach die altijd bij ons blijft.

HOOFDSTUK 75

Wat Marco mij heeft nagelaten

Er is een groot verschil tussen afscheid nemen en leren leven met iemands afwezigheid. Een afscheid duurt maar één dag. De afwezigheid blijft iedere dag. Na het overlijden van Marco veranderde alles. Niet alleen binnen ons gezin. Maar ook diep in mij. De wereld bleef gewoon verdergaan. Mensen gingen werken. Ze maakten plannen. Ze lachten. Vierden verjaardagen. En keken naar de toekomst.

Voor mij leek de tijd echter stil te staan. Bij iedere familiebijeenkomst bleef één stoel leeg. Op iedere verjaardag ontbrak één stem. En bij ieder vreugdevol moment was er ook dat korte, stille besef: Marco had hier bij moeten zijn. Langzaam begon ik te begrijpen dat rouw niet alleen pijn is. Rouw is ook een vorm van liefde. Een liefde die niet langer een plaats heeft waar ze zich kan uiten.

In het begin dacht ik dat ik vooral met die leegte zou moeten leren leven. Maar met de jaren ontdekte ik dat Marco mij niet alleen een lege stoel had nagelaten. Hij had mij zoveel meer gegeven. Sommige mensen laten een groot vermogen na. Anderen prachtige gebouwen. Weer anderen schrijven boeken of doen uitvindingen die hen overleven. Marco liet mij iets anders na. Hij leerde mij op een andere manier naar het leven te kijken.

Misschien klinkt dat vreemd. Normaal gesproken is het de vader die zijn kinderen iets leert. En toch ben ik door de jaren heen gaan beseffen dat mijn zoon ook een van mijn grootste leermeesters is geworden. Hij leerde mij zonder angst naar de toekomst te kijken. In een tijd waarin computers door velen nog werden gezien als niet veel meer dan ingewikkelde machines, zag hij al eindeloze mogelijkheden. Waar ik een scherm zag, zag hij een venster naar een nieuwe wereld.

Waar anderen beperkingen zagen, zag hij kansen. Hij was nieuwsgierig. Altijd. Wanneer hij iets niet begreep, wilde hij het onderzoeken tot hij het volledig doorgrondde. Wanneer hij in een idee geloofde, zette hij zich er helemaal voor in. Dat was een eigenschap die ik enorm in hem bewonderde. Hij nam nooit genoegen met een oppervlakkig antwoord. Hij wilde weten waarom. En vooral... hoe het beter kon. Die manier van denken hield ook mij jong.

Dankzij Marco bleef ik openstaan voor verandering. Ik leerde luisteren naar jongere generaties. Ik ontdekte dat leeftijd nooit een beperking hoeft te zijn zolang de nieuwsgierigheid blijft leven. We brachten ontelbare uren door met praten over technologie. Over het internet. Over driedimensionale visualisatie. Over software. Over mogelijkheden die de meeste mensen toen nog als sciencefiction beschouwden. Er waren momenten waarop ik niet onmiddellijk alles begreep wat hij mij probeerde uit te leggen.

Maar zijn enthousiasme begreep ik altijd. En enthousiasme is aanstekelijk. Daarom ben ik nooit bang geweest voor vernieuwing. Integendeel. Ik heb altijd geprobeerd nieuwe ontwikkelingen met oprechte belangstelling te verwelkomen. En daarvoor heb ik zoveel aan hem te danken. Maar Marco heeft mij nog iets geleerd dat veel belangrijker was. Hij leerde mij dat liefde niet altijd met grote woorden wordt uitgesproken. We vertelden elkaar niet iedere dag hoeveel we van elkaar hielden.

Zo waren wij gewoon niet. Onze liefde leefde in de eenvoudigste dingen. In onze reizen samen. In één blik die alles zei. In een hand die even op een schouder rustte. In het samen zoeken naar een oplossing voor een probleem. In het zwijgend naast elkaar drinken van een espresso.

Vandaag begrijp ik dat juist die eenvoudige momenten de kostbaarste van allemaal waren. Omdat ze echt waren. Ze hadden geen applaus nodig. Geen publiek. Alleen twee mensen die elkaar diep begrepen. Uit die herinneringen groeide langzaam iets wat ik in de eerste jaren van mijn verdriet nauwelijks voor mogelijk had gehouden. Dankbaarheid. Dankbaarheid omdat ik Marco bijna zevenendertig jaar lang in mijn leven heb mogen hebben. Omdat hij mijn zoon was. En dat voor altijd zal blijven.

Dankbaarheid omdat we niet alleen vader en zoon waren. We waren ook vrienden. Reisgenoten. Collega's. Hoeveel vaders kunnen zeggen dat zij zoiets hebben mogen beleven? Niet veel. Ik wel. En daarvoor zal ik de rest van mijn leven dankbaar blijven. Vandaag is Marco's stoel nog altijd leeg. Maar in mijn hart is hij volledig aanwezig. Niet alleen als de herinnering aan wat ik heb verloren.

Maar als een levende kracht die mij iedere dag opnieuw eraan herinnert hoe kostbaar liefde werkelijk is. De pijn om zijn afwezigheid is niet verdwenen. Maar langzaam veranderde de manier waarop ik die pijn droeg. Na verloop van tijd begon de liefde door het verdriet heen te groeien. Er komt een dag waarop je niet langer alleen huilt om wat je hebt verloren. Je begint ook te glimlachen om alles wat je hebt gekregen.

Dat betekent niet dat je je verdriet verloochent. Het betekent dat de liefde sterker blijkt dan het verdriet. Vandaag, wanneer ik iets nieuws ontdek over artificiële intelligentie, technologie of de wereld die zich voortdurend ontwikkelt, betrap ik mezelf vaak op de gedachte:

‘Wat zou Marco hiervan hebben gevonden?’

Ik ben er bijna zeker van dat hij enthousiast zou zijn geweest. Waarschijnlijk zou hij meteen alweer tien nieuwe ideeën hebben gehad. En ik ben er even zeker van dat hij zou hebben geprobeerd mij te overtuigen om samen nóg een nieuw project te beginnen. Die gedachte doet mij altijd glimlachen. Niet omdat het werkelijk gebeurt.

Maar omdat het zó typisch Marco is. Hij leeft verder. Niet alleen in mijn herinneringen. Maar ook in de manier waarop ik denk. Iedere keer wanneer ik nieuwsgierig blijf. Iedere keer wanneer ik iets nieuws wil begrijpen. Iedere keer wanneer ik weiger te geloven dat iets onmogelijk is. Op die momenten leeft een deel van Marco in mij verder.

Misschien is dat wel de grootste erfenis die een mens kan achterlaten. Geen rijkdom. Geen gebouwen. Geen bedrijven. Maar een manier om naar het leven te kijken. En daarvoor... lieve Marco... zal ik je de rest van mijn leven dankbaar blijven.

HOOFDSTUK 76

Kevin Umé – De droom die verder leefde

Sommige dromen verdwijnen niet wanneer een project tot stilstand komt. Ze blijven ergens bestaan. In tekeningen. In computerbestanden. In herinneringen. En vooral in de mensen die erin hebben geloofd. De droom die Marco met zijn software wilde verwezenlijken, was zo'n droom. In 2003 probeerden we Piramedia opnieuw tot leven te brengen. Het was een periode van hernieuwde hoop. Nieuwe mensen sloten zich bij ons aan. Nieuwe ideeën kregen een kans.

Een van de jonge mensen die toen met Marco begon samen te werken, was Kevin Umé. Kevin had nog maar pas zijn studies voltooid. Hij was rustig. Bescheiden. En buitengewoon getalenteerd. Hij was niet iemand die zichzelf voortdurend op de voorgrond plaatste. Zijn werk sprak voor hem. Marco merkte zijn talent vrijwel onmiddellijk op. Hij wist hoe zeldzaam het was iemand te ontmoeten die niet alleen met technologie kon werken, maar ook begreep welke mogelijkheden erachter verborgen lagen.

Samen met Marco en enkele andere softwareontwikkelaars werkte Kevin aan 2D- en 3D-programma's voor de bouwsector en in het bijzonder voor de wereld van keramische tegels. Het doel was ambitieus. Projecten die voor veel mensen moeilijk voor te stellen waren, moesten vooraf zichtbaar en begrijpelijk worden gemaakt op een computerscherm. Wat tot dan toe vooral met tekeningen, stalen en veel uitleg moest worden voorgesteld, kon dankzij de software op een nieuwe manier worden gepresenteerd.

Mijn rol lag vooral bij de tegelwereld. Ik kende de fabrikanten. De handelaars. De klanten. De internationale markt. Marco zag hoe technologie die wereld kon veranderen. En Kevin beschikte over het talent om ideeën stap voor stap om te zetten in werkende programma's. Ieder van ons bracht een ander deel van de droom mee. Juist daarin lag onze kracht. Marco en Kevin begrepen elkaar goed. Ze spraken de taal van computers en nieuwe technologie.

Een taal waarvan ik misschien niet iedere technische bijzonderheid begreep, maar waarvan ik de mogelijkheden wel degelijk inzag. Ik zag hun enthousiasme. Hun concentratie. Hun verlangen om iets te maken wat nog niet bestond. En ik geloofde in hen. Zoals bij zoveel vernieuwende projecten bleek een goed idee alleen echter niet voldoende om de toekomst ervan te verzekeren. Rond 2006 kwam de verdere ontwikkeling van de software tot stilstand. Onze samenwerking eindigde.

Iedereen vervolgde zijn eigen weg. Maar het programma verdween niet uit mijn gedachten. Voor Marco bleef het een droom die nog niet volledig was afgewerkt. Voor mij bleef het een bladzijde die nog niet helemaal was omgeslagen. Toen Marco in 2009 overleed, kreeg die onafgewerkte droom plotseling een heel andere betekenis. Het was niet langer alleen een zakelijk of technologisch project. Het was een deel van wat hij had achtergelaten. Zoveel van zijn ideeën...

zoveel uren werk... zoveel hoop... lagen nog altijd in dat programma. Ik kon op dat moment moeilijk aanvaarden dat dit alles zomaar verloren zou gaan. Daarom zocht ik Kevin opnieuw op. Ik vroeg hem of hij samen met enkele vrienden wilde proberen Marco's programma alsnog af te werken. Kevin aanvaardde die uitdaging.

Voor mij betekende dat veel meer dan alleen technische hulp. Het voelde als een teken van respect voor Marco. En als een poging om iets waaraan hij zo intens had gewerkt toch nog tot een goed einde te brengen. Kevin en zijn vrienden gingen opnieuw met het programma aan de slag. Ze onderzochten wat nog moest worden afgewerkt. Ze zochten oplossingen voor de technische problemen die waren blijven liggen. En uiteindelijk slaagden zij erin het programma technisch te voltooien.

Dat wil ik heel duidelijk zeggen. Kevin heeft gedaan wat ik hem had gevraagd. Het project is niet gestopt omdat hij tekortgeschoten is. Integendeel. Hij bewees dat Marco's idee technisch uitvoerbaar was. Maar tegen die tijd was ik zelf niet meer de man die ik vroeger was geweest.

Na tientallen jaren in de tegelwereld... na alle tegenslagen... na de eindeloze strijd om telkens opnieuw te beginnen... en vooral na het verlies van Marco... was mijn kracht opgebruikt. Ik voelde mij volledig uitgeput door de sector waarin ik zo lang had gewerkt. Om het programma welkijk op de markt te brengen, zou ik opnieuw een heel netwerk hebben moeten opbouwen. Ik zou opnieuw mensen moeten overtuigen. Opnieuw investeringen moeten zoeken. Opnieuw van voren af aan moeten beginnen.

Die kracht had ik niet meer. Daarom nam ik uiteindelijk de beslissing om het project definitief stop te zetten en met pensioen te gaan. Het programma was technisch afgewerkt. Maar commercieel kwam er geen nieuw begin. Dat was niet de verantwoordelijkheid van Kevin. Het was mijn beslissing. Een beslissing die voortkwam uit alles wat ik in die jaren had meegemaakt.

Lange tijd dacht ik dat een droom alleen betekenis had wanneer hij uitgroeide tot een succesvol bedrijf of een product dat overal werd gebruikt. Vandaag geloof ik dat niet meer. Niet iedere droom bereikt de bestemming die wij ervoor hadden bedacht. Maar dat betekent niet dat alle inspanningen voor niets zijn geweest. Kevin zorgde ervoor dat Marco's programma niet achterbleef als een onafgewerkte poging. Hij hielp een idee om te zetten in een technisch werkend resultaat.

Ook al besloot ik het daarna niet meer voort te zetten, dat werk behield zijn waarde. Wanneer ik vandaag aan Kevin denk, zie ik eerst de rustige en bescheiden jonge man die in 2003 bij ons kwam werken. Een jonge man die toen waarschijnlijk nog niet kon vermoeden welke plaats hij in ons verhaal zou innemen.

Maar ik zie ook de medewerker die ik na Marco's overlijden opnieuw kon benaderen. Iemand die bereid was terug te keren naar een onafgewerkt programma en het nog één laatste kans te geven. Kevin kon Marco niet vervangen. Niemand zou dat ooit kunnen. Maar hij hielp mij wel om een deel van Marco's droom nog een stukje verder te dragen.

Daarom verdient Kevin een plaats in dit boek. Niet als een voetnoot. Niet alleen als een talentvolle programmeur. Maar als iemand die eerst naast Marco werkte en later naast mij stond in onze poging om een onafgewerkte droom alsnog te voltooien. Sommige dromen blijven voortleven als een bedrijf. Andere als een uitvinding. En weer andere leven verder in de mensen die bereid waren erin te blijven geloven. Marco's droom kreeg niet de toekomst waarop wij hadden gehoopt.

Maar dankzij Kevin ging zij ook niet zomaar verloren. Hij gaf haar nog één laatste kans. En daarvoor zal ik hem altijd dankbaar blijven.

Marco en Tina, Michael en Pascale, samen met de kleine Helena - een dierbare herinnering aan onze familie.

HOOFDSTUK 77

Michael koos zijn eigen weg

Geen twee kinderen zijn hetzelfde. En dat hoeven ze ook niet te zijn. Ieder kind heeft zijn eigen karakter. Zijn eigen dromen. Zijn eigen manier om naar het leven te kijken. Wanneer mensen met mij over mijn kinderen spreken, begint het gesprek vaak bij Marco. Dat is begrijpelijk. Zijn leven en zijn overlijden hebben een onuitwisbaar spoor in mijn hart en in dit boek achtergelaten.

Maar daardoor mag nooit de indruk ontstaan dat Michael een minder belangrijke plaats in mijn leven inneemt. Ook hij is mijn zoon. Ook zijn plaats in mijn hart is uniek. En ook zijn verhaal verdient het om met dezelfde liefde en oprechtheid te worden verteld. Michael heeft altijd zijn eigen weg gekozen. Zijn karakter verschilde van dat van zijn broer.

Terwijl Marco voortdurend op zoek was naar nieuwe uitdagingen en ervan droomde zelf bedrijven en projecten op te bouwen, koos Michael voor een leven dat hem meer structuur en stabiliteit bood. Dat maakte zijn keuze niet minder moedig. Integendeel. Er is moed voor nodig om je eigen weg te volgen zonder je te laten leiden door de verwachtingen van anderen. Als vader heb ik die eigenschap altijd in hem bewonderd. Ik heb mijn kinderen nooit naar mijn eigen beeld willen vormen.

Ik wilde niet dat zij mijn leven zouden herhalen. Ik wilde alleen dat zij eerlijke mensen zouden worden. Mensen die verantwoordelijkheid konden dragen. Die met respect in het leven stonden. En die de vrijheid voelden om hun eigen keuzes te maken. Na zijn studies aan de hotelschool in Hasselt koos Michael voor een loopbaan in de luchtvaart. Hij ging als steward bij Sabena werken. Al snel voelde ik dat hij daar een wereld had gevonden die bij hem paste.

Hij kwam in contact met mensen uit verschillende landen en culturen. Hij reisde naar plaatsen die voor veel anderen slechts namen op een landkaart waren. Iedere reis verruimde zijn horizon. Iedere ontmoeting leerde hem iets nieuws. De wereld werd zijn werkterrein. Maar belangrijker nog... hij had zelf voor die weg gekozen. Ik keek met trots naar hem. Niet omdat hij een indrukwekkend uniform droeg of verre reizen maakte.

Maar omdat ik zag dat hij zijn eigen plaats probeerde te vinden. Die trots voelde ik opnieuw toen Michael zelf vader werd. Met Helena en Andreas kwamen er twee nieuwe, kostbare levens in onze familie bij. Michael leerde daardoor zelf wat iedere ouder vroeg of laat ontdekt. Dat een kind je leven volledig verandert. Dat liefde en verantwoordelijkheid vanaf dat moment niet meer van elkaar kunnen worden gescheiden. En dat je als ouder kunt begeleiden, beschermen en raad geven...

maar nooit het leven van je kinderen in hun plaats kunt leiden. Ook over Michaels leven zouden nog vele bladzijden kunnen worden geschreven. Maar niet ieder deel van zijn verhaal behoort mij toe om te vertellen. Hij heeft recht op zijn eigen herinneringen. Zijn eigen keuzes. Zijn eigen waarheid. Wat ik wel kan zeggen, is dat hij mij een belangrijke les heeft geleerd. Dat liefde tussen een vader en een zoon niet afhankelijk is van het bewandelen van dezelfde weg.

Een kind hoeft de dromen van zijn vader niet te verwezenlijken. Het hoeft niet dezelfde risico's te nemen. Niet dezelfde ambities te hebben. En ook niet op dezelfde manier naar de toekomst te kijken. De grootste wens van een ouder zou niet moeten zijn dat zijn kind in zijn voetsporen treedt. De grootste wens is dat het de moed vindt zijn eigen voetsporen achter te laten. Michael is niet Marco. En Marco was niet Michael.

Geen van beiden hoefde dat ooit te zijn. Zij waren twee zonen met elk hun eigen karakter, hun eigen plaats en hun eigen betekenis in mijn leven. Wanneer ik vandaag aan Michael denk, zie ik daarom niet alleen de jongen die opgroeide binnen ons gezin. Ik zie de man die zelf keuzes heeft gemaakt. De vader van Helena en Andreas. En mijn zoon, die zijn eigen weg is blijven volgen.

Misschien liep die weg niet altijd in de richting die ik zelf zou hebben gekozen. Maar dat is niet wat telt. Het was zijn weg. En juist daarom ben ik trots op hem.

Michael en Tina, samen in een nieuw hoofdstuk van onze familie.

Michael, omringd door mijn kleinkinderen Helena, Laura, Andreas en Chiara.

Samen met mijn kleinkinderen Helena, Laura, Andreas en Chiara - momenten van vreugde die voor mij van onschatbare waarde zijn.

Mijn zoon Michael met zijn kinderen Andreas en Helena.

HOOFDSTUK 78

Chiara, Laura, Helena en Andreas – De toekomst van onze familie

Er komt een moment in het leven waarop je beseft dat de tijd veel sneller voorbijgaat dan je ooit had kunnen denken. Voor mij kwam dat moment toen ik Chiara voor het eerst in mijn armen hield. Zij maakte mij grootvader. Plotseling was ik niet langer alleen de vader van mijn kinderen. Er was een nieuwe generatie geboren. Een klein meisje dat een deel van ons allemaal met zich meedroeg en tegelijkertijd aan het begin stond van haar eigen, unieke verhaal.

Met de komst van Laura, Helena en Andreas werd die kring van liefde steeds groter. Vier kleinkinderen. Vier verschillende persoonlijkheden. Vier jonge mensen met ieder hun eigen dromen, talenten en toekomst. Grootvader worden is een gevoel dat moeilijk te beschrijven is. Je hoeft niet langer alles te bepalen. Je draagt niet meer dezelfde dagelijkse verantwoordelijkheid als toen je zelf jonge kinderen had. Je mag vooral aanwezig zijn. Luisteren. Genieten. Herinneringen maken. Een glimlach.

Een bezoek. Een omhelzing. Een gesprek dat langer duurt dan verwacht. Het zijn juist die eenvoudige momenten die, naarmate de jaren voorbijgaan, tot onze kostbaarste herinneringen uitgroeien. Chiara en Laura zijn de dochters van Marco. Wanneer ik naar hen kijk, herken ik soms iets van hun vader. In een glimlach. In een gebaar. In de manier waarop zij naar de wereld kijken. Soms is het maar een klein moment. Een blik. Een bepaalde uitdrukking op hun gezicht.

Maar voor mij is het voldoende om Marco plotseling weer heel dichtbij te voelen. Hen zien opgroeien, is daarom ook een manier om te ervaren dat zijn liefde blijft voortleven. Niet alleen in herinneringen of op de bladzijden van dit boek. Maar in twee jonge vrouwen die ieder op hun eigen manier een deel van hem met zich meedragen. Dat betekent niet dat zij het leven van hun vader moeten voortzetten. Zij hoeven niet zijn dromen te dragen.

Zij hebben het recht hun eigen weg te zoeken en hun eigen verhaal te schrijven. Maar ik hoop dat zij altijd zullen weten hoeveel hun vader van hen hield. En hoeveel vreugde zij hem hebben geschonken. Helena en Andreas zijn de kinderen van Michael. Ook zij hebben ieder hun eigen, onvervangbare plaats binnen onze familie. Met hun levensvreugde, spontaniteit en nieuwsgierigheid herinneren zij mij eraan dat het leven altijd opnieuw vooruitkijkt. Dat na iedere moeilijke periode weer nieuwe hoop kan ontstaan.

Dat iedere generatie iets ontvangt van de mensen die haar voorgingen, maar daar vervolgens haar eigen betekenis aan geeft. Wanneer ik naar mijn vier kleinkinderen kijk, wil ik hen nooit met elkaar vergelijken. Dat heb ik ook met mijn eigen kinderen nooit willen doen. Geen twee mensen zijn hetzelfde. En juist daarin schuilt de rijkdom van een familie. Chiara hoeft niet op Laura te lijken. Helena hoeft niet dezelfde weg te volgen als Andreas.

Ieder van hen mag worden wie hij of zij werkelijk is. Maar wat hun wegen ook zullen zijn, zij blijven met elkaar verbonden door een geschiedenis die veel langer geleden begon. Een geschiedenis die teruggaat tot hun overgrootouders. Tot Italië. Tot de mijnen van België. Tot de offers van mensen die hun vertrouwde wereld verlieten om hun kinderen een betere toekomst te geven.

Wanneer wij tijdens verjaardagen en feestdagen samenkomen, wordt er openlijk over Marco gesproken. Zijn naam wordt niet verzwegen. Wij vertellen anekdotes. Wij halen herinneringen op. Wij lachen om de dingen die hij zei en deed. En soms voelen we opnieuw het verdriet van zijn afwezigheid. Maar bovenal zorgen die verhalen ervoor dat hij deel blijft uitmaken van ons gezin. Op zulke momenten komen verleden, heden en toekomst samen.

Ik hoop dat mijn kleinkinderen daardoor zullen begrijpen dat herinneren niet alleen verdrietig hoeft te zijn. Herinneren kan ook warmte brengen. Een glimlach. Verbondenheid. En dankbaarheid omdat iemand deel van ons leven heeft mogen uitmaken. Misschien zullen zij op een dag dit boek openen. Misschien zullen zij willen weten wie hun overgrootouders waren. Hoe hun familie vanuit Italië naar België kwam. Wie hun grootvader was voordat hij ouder en grijzer werd.

Misschien zullen Chiara en Laura op deze bladzijden nog meer ontdekken over hun vader. En misschien zullen Helena en Andreas beter begrijpen wie hun oom Marco was en welke plaats hij binnen onze familie innam. Maar bovenal hoop ik dat zij zullen voelen hoeveel liefde aan hun eigen verhaal is voorafgegaan. Niet om in het verleden te blijven leven. Niet om de dromen van vorige generaties te moeten herhalen.

Maar om te weten waar hun wortels liggen. Want wortels zijn geen ketenen. Ze houden je niet tegen. Ze geven je de kracht om rechtop te blijven staan terwijl je zelf bepaalt in welke richting je wilt groeien. Chiara. Laura. Helena. Andreas. Jullie zijn niet alleen de kleinkinderen over wie ik in dit boek schrijf. Jullie zijn de toekomst van onze familie. Jullie hoeven niet te worden zoals wij waren. Jullie hoeven onze wegen niet opnieuw af te leggen.

Volg jullie eigen dromen. Maak jullie eigen keuzes. Schrijf jullie eigen verhaal. Maar weet altijd dat jullie voortkomen uit mensen die hebben liefgehad. Die hebben gewerkt. Die offers hebben gebracht. Die zijn gevallen en opnieuw zijn rechtgestaan. En die boven alles in hun familie zijn blijven geloven. De mooiste erfenis die ik jullie kan nalaten, bestaat niet uit geld of materiële bezittingen. Ze bestaat uit herinneringen. Uit waarden. Uit liefde.

En uit de zekerheid dat ieder van jullie een unieke en onvervangbare plaats in mijn hart heeft. Zolang jullie de verhalen van onze familie blijven vertellen, zal niemand die vóór jullie kwam ooit werkelijk worden vergeten. En zolang jullie elkaar blijven vasthouden, zal de liefde die onze familie door zoveel jaren van vreugde en verdriet heeft gedragen, ook in jullie blijven voortleven.

Marco met Helena, van wie hij de peter was.

Met Helena, Andreas en Chiara - drie van mijn kleinkinderen, die ieder een bijzondere plaats in mijn hart hebben.

Marco samen met Pascale op het huwelijksfeest van Michael.

HOOFDSTUK 79

Dankbaar voor wat blijft

Wanneer ik vandaag terugkijk op mijn leven, besef ik hoe gemakkelijk het is om alleen stil te staan bij wat we hebben verloren. Verlies spreekt luid. Het trekt onze aandacht naar de lege plaatsen. Naar de stemmen die we niet meer horen. Naar alles wat nooit meer zal terugkeren. Wat gebleven is, spreekt vaak veel zachter. Ook ik had ervoor kunnen kiezen alleen in mijn verdriet te blijven leven.

Na het overlijden van Marco waren er dagen waarop ik nauwelijks nog iets anders kon zien dan zijn afwezigheid. Dat was geen keuze. Dat was rouw. Wie een kind verliest, draagt die pijn de rest van zijn leven met zich mee. Ze verdwijnt niet. Ze verandert alleen van vorm.

Maar langzaam begon ik te ontdekken dat verdriet en dankbaarheid naast elkaar kunnen bestaan. Dankbaar zijn betekent niet dat we minder missen. Het betekent niet dat we vergeten. En het betekent zeker niet dat de wonde genezen is. Het betekent dat we naast alles wat ons werd afgenomen, ook opnieuw durven kijken naar wat het leven ons nog altijd geeft. Ik ben de vader van Marco gebleven. De dood heeft daar niets aan veranderd.

Ik ben dankbaar voor de zevenendertig jaren waarin ik hem mijn zoon heb mogen noemen. Voor onze gesprekken. Onze reizen. Onze dromen. Onze samenwerking. En voor de vriendschap die tussen ons was gegroeid. Maar ik ben ook de vader van Michael. En in de laatste jaren hebben Michael en ik een band opgebouwd die op emotioneel vlak dieper is geworden dan ik ooit had durven verwachten.

Misschien zelfs even sterk als de band die ik vroeger met Marco had. Niet dezelfde. Want geen enkele band tussen twee mensen is ooit volledig dezelfde. En de ene zoon kan de andere nooit vervangen. Liefde vergelijkt niet. Liefde maakt in een hart eenvoudigweg nieuwe ruimte. Die toenadering tussen Michael en mij kwam voort uit een gebeurtenis die ik aanvankelijk bijzonder moeilijk kon aanvaarden.

De relatie die tussen Michael en Tina, de eerste vrouw van Marco, ontstond, bracht bij mij in het begin veel tegenstrijdige gevoelens naar boven. Ik herinnerde mij het verdriet dat Marco tijdens en na hun scheiding had gekend. Als vader wilde ik hem ook na zijn overlijden blijven beschermen.

Daarom verzette een deel van mij zich tegen die nieuwe werkelijkheid. Maar het leven heeft mij opnieuw geleerd dat wij niet altijd zelf bepalen langs welke weg verzoening en geluk naar ons terugkeren. Wat ik aanvankelijk als een bedreiging voor onze herinneringen zag, groeide langzaam uit tot iets wat onze familie dichter bij elkaar bracht. Verjaardagen en feestdagen werden opnieuw momenten van warmte en verbondenheid. Marco's naam werd niet verzwegen. Integendeel. Er wordt openlijk over hem gesproken.

Wij vertellen anekdotes. Wij halen herinneringen op. Wij lachen om de dingen die hij zei en deed. Soms vloeit er een traan. Maar meestal voelen we vooral hoeveel liefde hij heeft achtergelaten. Daardoor blijft Marco niet alleen verbonden met het verdriet van zijn laatste jaren. Hij blijft deel uitmaken van ons dagelijkse familieleven. En daarvoor ben ik

dankbaar. Ik ben dankbaar voor mijn vier kleinkinderen. Chiara. Laura. Helena. En Andreas.

Vier jonge mensen met ieder hun eigen karakter, hun eigen dromen en hun eigen plaats in mijn hart. Chiara en Laura zijn de dochters van Marco. Wanneer ik naar hen kijk, herken ik soms iets van hun vader. Een glimlach. Een gebaar. Een bepaalde manier van kijken. Op zulke momenten voelt het alsof een klein deel van hem opnieuw heel dichtbij komt. Helena en Andreas zijn de kinderen van Michael. Ook zij brengen hun eigen vreugde, spontaniteit en toekomstverwachtingen in onze familie.

Samen vormen zij geen afzonderlijke delen. Zij zijn mijn vier kleinkinderen. Vier gelijkwaardige levens die onze familie ieder op hun eigen manier rijker maken. Ik ben dankbaar dat ik hen heb zien opgroeien. Dat ik als vader en grootvader nog altijd deel mag uitmaken van hun leven. Dat ik naar hen mag luisteren. Met hen mag lachen. En mag zien hoe zij langzaam hun eigen weg zoeken. Ook Dorina is al bijna een heel mensenleven aan mijn zijde.

Samen hebben wij vreugde gekend die ons hart vulde. Maar ook verdriet waarvan we ooit dachten dat het onmogelijk te dragen zou zijn. En toch zijn we blijven voortgaan. Niet omdat wij altijd sterk waren. Maar omdat liefde soms betekent dat de ene mens blijft staan wanneer de andere even niet meer verder kan. Soms vraag ik mij af wat mijn ouders zouden denken als zij onze familie vandaag konden zien. Ik geloof dat zij trots zouden zijn.

Niet omdat wij een volmaakt leven hebben geleid. Dat heeft niemand. Maar omdat wij, ondanks alles wat er is gebeurd, nooit volledig zijn opgehouden in de kracht van familie te geloven. Misschien zouden zij in hun achterkleinkinderen ook iets herkennen van zichzelf. Een blik. Een gebaar. Een vorm van vastberadenheid. Want zonder dat we het altijd beseffen, dragen we allemaal iets mee van de mensen die vóór ons kwamen.

Misschien is dat ook de reden waarom ik dit boek heb geschreven. Ik wil niet dat mijn kinderen en kleinkinderen later alleen onze namen kennen. Ik wil dat zij onze verhalen kennen. Dat zij weten waar wij vandaan kwamen. Wat wij hebben meegemaakt. Waarvan wij hebben gedroomd. Welke fouten wij hebben gemaakt. En hoeveel wij van elkaar hebben gehouden. Een familie leeft niet alleen voort in foto's, geboortekten of documenten. Ze leeft voort in de verhalen die aan tafel worden verteld.

In de waarden die van de ene generatie op de volgende overgaan. In een glimlach die plotseling aan iemand van vroeger doet denken. En in de liefde die mensen met elkaar blijft verbinden, zelfs wanneer iemand lichamelijk niet meer aanwezig is. Wanneer ik vandaag naar mijn leven kijk, wil ik daarom niet alleen tellen wat mij werd afgenomen. Ik wil ook blijven zien wat mij gegeven werd. Dorina. Marco. Michael. Mijn vier kleinkinderen.

Mijn familie. Mijn vrienden. En alle herinneringen die niemand mij ooit kan afnemen. Dat is niet weinig. Dat is mijn grootste rijkdom. De pijn blijft. Maar de liefde ook. En zolang die liefde blijft voortleven, is verlies nooit het enige wat overblijft. Er blijft dankbaarheid. Dankbaarheid voor wie er was. Voor wie er nog is. En voor alles wat ons voor altijd met elkaar zal blijven verbinden.

Elk jaar op 27 augustus komt onze familie samen aan de Basiliek van Scherpenheuvel om Marco te eren.

HOOFDSTUK 80

De mensen die opnieuw kleur in mijn leven brachten

Na het overlijden van Marco stond mijn wereld stil. Er zijn gebeurtenissen die een mens niet alleen verdrietig maken. Ze veranderen hem. Na zo'n verlies word je nooit meer helemaal degene die je daarvoor was. Dat gebeurde ook met mij. De dagen waren stiller geworden. De toekomst leek een groot deel van haar betekenis te hebben verloren. Dingen die mij vroeger enthousiast maakten, voelden plotseling onbelangrijk. De kleuren van het leven leken langzaam te vervagen.

En toch gebeurde er iets bijzonders. Niet plotseling. Niet door één groot wonder. Maar langzaam, bijna onmerkbaar. Er kwamen nieuwe mensen in mijn leven. Zij kwamen niet om de leegte op te vullen. Dat zou ook onmogelijk zijn geweest. Niemand kan ooit de plaats van een kind innemen. Niemand kon Marco vervangen. Dat verwachtte ik niet. En dat wilde ik ook niet.

Maar deze mensen herinnerden mij eraan dat het leven, ondanks alles, verdergaat. Sommigen kwamen bijna toevallig op mijn pad. Tijdens een wandeling. In een café. Rond een tafel. Door een telefoontje. Of door een eenvoudige vraag die onverwacht tot een lang en oprecht gesprek leidde. Andere ontmoetingen groeiden uit tot echte vriendschappen. Mensen luisterden naar mij zonder te oordelen. Ze voelden niet altijd de behoefte om mij raad te geven. Ze probeerden mijn verdriet niet weg te praten.

Ze zeiden niet dat ik sterk moest zijn. Ze bleven gewoon zitten. Soms spraken we. Soms zwegen we. Maar hun aanwezigheid was voldoende. Dat leerde mij hoe waardevol het kan zijn wanneer iemand niet probeert onze pijn op te lossen, maar bereid is die een tijdje samen met ons te dragen. Een mens die rouwt, heeft niet altijd antwoorden nodig. Soms heeft hij alleen iemand nodig die niet bang is voor zijn stilte.

Langzaam ontdekte ik opnieuw hoeveel goedheid er nog in het hart van mensen leeft. Dat vertrouwen had ik nooit volledig verloren. Maar nu kreeg die goedheid opnieuw een gezicht. Een stem. Een hand op mijn schouder. Een vriend die belde zonder een bijzondere reden. Iemand die vroeg:

‘Hoe gaat het werkelijk met je?’

En die vervolgens ook bereid was naar het antwoord te luisteren. Geen van die mensen kon mijn verdriet wegnemen. Maar ieder van hen bracht een klein beetje kleur terug. Niet om de donkere kleuren uit te wissen. Die zullen altijd deel blijven uitmaken van mijn leven. Maar om er andere kleuren naast te plaatsen. De warmte van vriendschap. De rust van een oprecht gesprek. De vreugde van een onverwachte ontmoeting. En soms zelfs opnieuw een lach.

Ik begon te begrijpen dat opnieuw kunnen glimlachen niet betekent dat we degene die we verloren hebben minder missen. Verder leven is geen vorm van verraad. Het is geen ontkenning van de liefde die er was. Integendeel. Het is een manier om die liefde met ons mee te blijven dragen terwijl we onze weg voortzetten.

Misschien was het juist het verdriet dat ik zelf had gekend dat mij leerde dieper naar anderen te luisteren. Ik voelde gemakkelijker aan wanneer iemand pijn had. Wanneer achter een glimlach iets anders verborgen zat. Wanneer iemand zich alleen voelde. Of wanneer iemand geen behoefte had aan goede raad, maar alleen aan een mens die werkelijk aanwezig was. Vroeger was ik gewend problemen op te lossen. Dat hoorde bij mijn leven als ondernemer.

Wanneer er een moeilijkheid ontstond, zocht ik naar een oplossing. Wanneer een deur dichtging, probeerde ik een andere te openen. Maar verdriet werkt niet op die manier. Niet ieder probleem kan worden opgelost. Niet iedere wonde kan worden genezen. En niet iedere vraag heeft een antwoord. Soms kunnen we alleen naast iemand blijven staan. Niet om de pijn weg te nemen.

Maar om ervoor te zorgen dat hij die niet helemaal alleen hoeft te dragen. Zonder dat ik het zelf onmiddellijk beseftte, begon er zo een nieuw hoofdstuk in mijn leven. Niet langer alleen als ondernemer. Maar vooral als mens. Een mens die zijn ervaringen met anderen wilde delen. Niet omdat ik alle antwoorden had. Integendeel. Hoe ouder ik werd, hoe beter ik begreep hoeveel vragen er bestaan waarop niemand een volmaakt antwoord kan geven.

Maar ik wist wel hoe belangrijk het is dat er iemand naast je staat wanneer het leven donker wordt. Ik wist hoe kostbaar één oprecht gesprek kan zijn. Hoeveel betekenis een eenvoudig gebaar kan hebben. En hoe zelfs een kleine vorm van aandacht iemands dag kan veranderen. Misschien hebben de mensen die mij toen hielpen nooit volledig beseft wat hun aanwezigheid voor mij betekende. Vaak weten we niet welk verschil we in het leven van een ander maken.

Een kort gesprek dat wijzelf later vergeten, kan voor de ander een herinnering worden die hem jarenlang bijblijft. Een telefoontje kan iemand het gevoel geven dat hij niet vergeten is. Een luisterend oor kan een mens opnieuw de moed geven om nog één stap verder te gaan. Daarom geloof ik vandaag meer dan ooit dat geen enkele oprechte daad van menselijkheid werkelijk klein is. De mensen die na Marco's overlijden in mijn leven kwamen, namen mijn verdriet niet weg.

Dat hoefden zij ook niet. Maar zij hielpen mij opnieuw te zien dat er naast verdriet nog altijd vriendschap bestaat. Naast afwezigheid nog altijd verbondenheid. Naast verlies nog altijd liefde. Zij brachten het oude leven niet terug. Dat kon niemand. Maar zij hielpen mij een nieuw leven te aanvaarden. Een leven waarin Marco altijd aanwezig zou blijven. En waarin tegelijkertijd opnieuw ruimte mocht ontstaan voor andere mensen, nieuwe ontmoetingen en nieuwe herinneringen.

Daarvoor zal ik hen altijd dankbaar blijven. Want soms komt het licht niet terug in één grote straal. Soms keert het terug in honderden kleine lichtpuntjes. In mensen die naast ons komen lopen. Die een tijdje blijven. En die, vaak zonder het zelf te weten, langzaam opnieuw kleur in ons leven brengen.

HOOFDSTUK 81

Mijn zoektocht naar het onzichtbare

Mijn belangstelling voor spiritualiteit is niet plotseling ontstaan. De eerste zaadjes werden al geplant toen ik nog een kind was. Zoals ik eerder in dit boek heb verteld, kende ik in mijn kinderjaren momenten waarop ik, zoals ik het zelf beleefde, buiten mijn lichaam trad. Dat gebeurde niet één keer. Het gebeurde vele keren. Meestal wanneer ik ging slapen. Ik was er niet bang voor.

Voor mij was het zelfs een soort spel. Iets wat vanzelfsprekend leek en waarover ik als kind nauwelijks nadacht. Pas toen ik ouder werd, begon ik te beseffen dat niet iedereen zulke ervaringen kende. Ik stelde vragen. Maar de mensen om mij heen hadden geen antwoorden. Sommigen luisterden met belangstelling. Anderen wisten niet wat zij ervan moesten denken. En misschien waren er ook mensen die meenden dat het slechts dromen waren. Zelf wist ik alleen wat ik had ervaren.

Ik wilde niemand overtuigen. Maar de vragen bleven. Wat is bewustzijn? Zijn wij alleen ons lichaam? Waar komen onze dromen vandaan? En bestaat er een werkelijkheid die wij met onze gewone zintuigen niet kunnen waarnemen? Die nieuwsgierigheid is mij mijn hele leven bijgebleven. Tijdens mijn drukste beroepsjaren verdween zij soms naar de achtergrond. Er waren ondernemingen om op te bouwen. Klanten om te bezoeken. Problemen om op te lossen. Een gezin dat mijn aandacht nodig had.

Maar de vragen verdwenen nooit volledig. Ze bleven ergens diep in mij aanwezig. Na het overlijden van Marco werd mijn zoektocht intenser dan ooit. Plotseling waren de vragen niet langer alleen filosofisch. Ze raakten het diepste deel van mijn bestaan. Zoals zoveel ouders die een kind verliezen, vroeg ik mij af: Waarom? Waarom hij? Waarom op dat moment? Had dit voorkomen kunnen worden? En vooral... Waar gaat de liefde naartoe wanneer iemand sterft?

Verdwijnt een mens volledig wanneer zijn lichaam er niet meer is? Of blijft er iets bestaan dat onze ogen niet kunnen zien en ons verstand niet kan begrijpen? Ik begon opnieuw te lezen. Te zoeken. Te luisteren. Ik verdiepte mij in verschillende levensbeschouwingen en spirituele tradities. Niet om te bewijzen dat ik gelijk had. En ook niet om één antwoord te vinden waarmee alle andere antwoorden konden worden uitgesloten.

Ik zocht omdat mijn hart een plaats probeerde te geven aan iets waarvoor mijn verstand geen afdoende verklaring had. Hoe meer ik las en luisterde, hoe duidelijker ik begreep dat verschillende culturen en religies niet overal dezelfde antwoorden geven. Maar onder al die verschillen herkende ik wel enkele terugkerende thema's. Liefde. Verbondenheid. Hoop. Mededogen. En het besef dat een mensenleven misschien een diepere betekenis draagt dan wat we aan de buitenkant kunnen waarnemen.

Die ontdekking bracht mij innerlijke rust. Niet omdat ik plotseling alle antwoorden had gevonden. Die heb ik ook vandaag niet. Ik geloof zelfs dat niemand met volledige

zekerheid kan verklaren wat er na de dood gebeurt. Ieder mens moet daarin zijn eigen weg zoeken. Zijn eigen overtuiging. Zijn eigen vorm van hoop.

Voor mij groeide langzaam het besef dat niet alles verklaard hoeft te worden om betekenis te hebben. Er bestaan ervaringen waarvoor woorden tekortschieten. Gevoelens die niet kunnen worden gemeten. En verbondenheden die wij diep in ons hart ervaren, ook al kunnen we ze niet bewijzen. Misschien zijn er antwoorden die we niet met ons verstand vinden.

Misschien kunnen we ze alleen in stilte benaderen. Met de jaren begon ik ook anders naar spiritualiteit te kijken. Voor mij betekent zij niet dat we ons van de werkelijkheid moeten verwijderen. Evenmin betekent zij dat we verdriet, moeilijkheden of verantwoordelijkheid moeten ontkennen. Ware spiritualiteit moet ons juist dichterbij het leven brengen. Dichterbij andere mensen. Zachter in ons oordeel. Oprechter in onze liefde. En bewuster van de gevolgen die onze woorden en daden voor anderen hebben.

Wat heeft het voor zin om over het onzichtbare te spreken als we de mens die zichtbaar voor ons staat niet werkelijk zien? Wat betekent geloof als we niet bereid zijn te luisteren naar iemand die pijn heeft? En wat betekent liefde als ze alleen uit woorden bestaat? Spiritualiteit werd voor mij daarom steeds minder een theorie. Ze werd een manier van leven. Liefhebben zonder voortdurend iets terug te verwachten. Helpen wanneer dat mogelijk is.

Luisteren zonder onmiddellijk te oordelen. Vergeven, ook wanneer vergeten onmogelijk blijft. En hopen, zelfs wanneer ons verstand ons niets meer lijkt te geven om ons aan vast te houden. Vanaf dat moment begon ik met andere ogen naar mijn leven te kijken. Ik begreep steeds beter dat het uiteindelijk niet gaat om hoeveel wij bezitten. Niet om de ondernemingen die wij hebben opgebouwd. Niet om het geld dat wij hebben verdiend. En zelfs niet om de erkenning die wij misschien hebben gekregen.

Het gaat om wat wij hebben achtergelaten in het hart van anderen. Om de liefde die wij hebben gegeven. Om de mensen die zich door onze aanwezigheid minder alleen hebben gevoeld. En om de herinneringen die blijven voortleven wanneer onze eigen stem ooit stilvalt. Kan ik bewijzen dat Marco op een andere manier nog bestaat? Nee. Dat kan ik niet.

Maar ik weet wel dat zijn liefde niet verdwenen is. Ik zie haar in Chiara en Laura. Ik voel haar in de verhalen die wij over hem vertellen. Ik herken haar in de mensen die hij heeft geïnspireerd. En ik draag haar iedere dag met mij mee. In die zin leeft hij verder. Niet als een herinnering die mij van het leven verwijdt.

Maar als een aanwezigheid die mij eraan herinnert hoe kostbaar het leven is. Misschien is dat wel de diepste betekenis die spiritualiteit voor mij heeft gekregen. Niet dat wij ontsnappen aan het aardse leven. Maar dat wij leren het nog intenser lief te hebben. Met zijn vreugde. Met zijn verdriet. Met zijn schoonheid. Met zijn onrechtvaardigheid. En met al zijn mysteries. Ik weet niet wat er achter de grens van het zichtbare op ons wacht.

Maar ik geloof dat ware liefde nooit volledig kan verdwijnen. Wanneer iemand sterft, verliest die liefde haar vertrouwde plaats. We kunnen de ander niet meer aanraken. Niet meer met hem spreken zoals vroeger. Niet meer samen aan tafel zitten. Maar de liefde zelf blijft. Ze verandert van vorm. Ze wordt een herinnering. Een overtuiging. Een kracht

die ons helpt verder te gaan. En misschien is juist dat onzichtbare deel van de liefde het sterkste van allemaal.

Mijn vriend Davide, met wie ik al ongeveer tien jaar mijn spirituele ervaringen deel.

HOOFDSTUK 82

De duizenden gesprekken

Wanneer ik vandaag terugkijk, beseft ik dat het niet om enkele honderden gesprekken ging. Het moeten er door de jaren heen duizenden zijn geweest. Gesprekken over numerologie. Over spiritualiteit. Over de vreemde samenlopen van omstandigheden die wij soms toeval noemen. Over verlies. Over verdriet. Over liefde. En heel vaak over Marco. Die gesprekken vonden vrijwel nooit bij ons thuis plaats. Dorina wilde niet dat mensen voor spirituele gesprekken of numerologie bij ons aan huis kwamen.

Zij gelooft zelf niet in spiritualiteit. Ook sprak zij liever niet openlijk over Marco. Waarom dat voor haar zo moeilijk was, weet ik niet volledig. En omdat ik het niet weet, wil ik haar geen redenen of gevoelens toeschrijven die zij zelf nooit heeft uitgesproken. Twee ouders kunnen hetzelfde kind verliezen en toch op een totaal verschillende manier met hun verdriet omgaan. Ik had behoefte om te spreken. Om herinneringen te delen.

Om te proberen te begrijpen wat er was gebeurd. Dorina zocht die openbaarheid niet. Waar ik woorden nodig had, bleef zij liever stil. Waar ik contact zocht met mensen die soortgelijke vragen stelden, hield zij haar gevoelens voor zichzelf. Geen van beide manieren maakt het verlies minder groot.

Maar het verschil tussen ons was soms moeilijk. Voor mij was spreken over Marco geen poging om in het verleden te blijven leven. Het was een manier om hem dichtbij te houden. Marco en ik hadden zoveel met elkaar gedeeld. Onze belangstelling voor technologie. Onze samenwerking. Onze dromen. Onze eindeloze gesprekken en discussies. We konden het hartgrondig met elkaar oneens zijn.

Maar juist uit die discussies ontstonden vaak onze beste ideeën. Na zijn overlijden viel dat allemaal plotseling weg. Er was niemand meer met wie ik op dezelfde manier kon praten. Niemand die precies begreep welke dromen wij samen hadden gekoesterd en hoeveel jaren van ons leven daarin verweven waren geraakt.

Misschien ben ik daarom op andere manieren blijven zoeken naar contact. Omdat deze gesprekken niet bij ons thuis konden plaatsvinden, voerde ik ze elders. Tijdens spirituele activiteiten. Op bijeenkomsten. In cafés. Tijdens wandelingen. Via de telefoon. En later steeds vaker via het internet. WhatsApp werd een belangrijk middel om met mensen te communiceren. Sommige gesprekken begonnen met één kort bericht.

Maar voor ik het wist, vertelden mensen mij hun hele levensverhaal. Soms schreef iemand mij midden in de nacht. Iemand die verdriet had. Iemand die zich alleen voelde. Of iemand die nergens anders durfde te zeggen wat hem of haar werkelijk bezighield. Ook via een website waarop ik over Marco sprak, ontstonden vele contacten. Ik vertelde er over zijn leven. Over onze samenwerking. Over zijn dromen.

Maar ook over zijn overlijden en over de vragen waarmee ik als vader achterbleef. Daarnaast deelde ik door de jaren heen honderden foto's en video's van Marco en van onze familie op verschillende sociale media. Voor sommige mensen waren dat misschien gewoon beelden. Voor mij waren het fragmenten van een leven. Een glimlach. Een reis.

Een feest. Een werkmoment. Een herinnering aan wie Marco werkelijk was. Ik deed dat om één heel eenvoudige reden:

Ik wilde niet dat hij vergeten zou worden. Ik wilde niet dat zijn hele leven zou worden herleid tot zijn laatste dag. Wie alleen weet hoe Marco stierf, weet nog niet wie Marco was. Hij was een zoon. Een vader. Een broer. Een vriend. Een ondernemer. Een mens vol ideeën en enthousiasme. Hij was iemand die kon lachen, dromen, discussiëren en anderen inspireren.

Door zijn foto's, zijn video's en zijn verhaal te delen, probeerde ik al die kanten van hem levend te houden. De digitale wereld werd voor mij daardoor veel meer dan een technisch hulpmiddel. Ze werd een plaats van herinnering. Een plaats waar ik over Marco kon blijven vertellen. En tegelijkertijd een plaats waar mensen van overal met hun eigen verhalen naar mij toe kwamen. Veel van die gesprekken begonnen met numerologie. Iemand stuurde mij een geboortedatum.

Een ander vertelde over getallen die voortdurend in zijn leven terugkeerden. Weer iemand probeerde betekenis te vinden in een gebeurtenis die hij niet kon verklaren. Door de jaren heen heb ik voor honderden mensen een numerologische berekening of analyse gemaakt. Ik heb daar nooit enige vergoeding voor gevraagd. Niet één keer. Ik deed het omdat ik mensen wilde helpen nadenken over hun leven. De cijfers vormden vaak slechts het begin. Ze openden een deur.

Maar achter die deur stond altijd een mens. Een mens met vragen. Met verdriet. Met hoop. Met angsten. En met een verhaal dat gehoord wilde worden. Naast die persoonlijke gesprekken heb ik door de jaren heen aan honderden spirituele activiteiten deelgenomen en er zelf ook vele georganiseerd. Ik ontmoette daardoor mensen met zeer verschillende achtergronden en overtuigingen. Sommigen waren diep gelovig. Anderen twijfelden aan alles. Weer anderen waren vooral nieuwsgierig. Ik vond het nooit noodzakelijk dat iemand hetzelfde geloofde als ik.

Ik wilde niemand overtuigen. Ik wilde begrijpen. En ik wilde ruimte geven aan vragen waarvoor in het dagelijkse leven vaak weinig plaats bestaat. Wat mij telkens opnieuw raakte, was het vertrouwen dat mensen in mij stelden. Zij vertelden mij soms dingen die ze nog nooit eerder met iemand hadden gedeeld. Verdriet dat jarenlang verborgen was gebleven. Angsten die zij voor hun eigen familie niet durfden uitspreken. Ervaringen waarvoor zij bang waren veroordeeld of uitgelachen te worden.

Dat vertrouwen heb ik altijd als een bijzonder voorrecht beschouwd. De persoonlijke verhalen die mensen mij toevertrouwden, zijn niet van mij om verder te vertellen. Hun namen. Hun geheimen. Hun pijn. Die blijven bij mij. Wat ik wel mag delen, zijn de lessen die al die ontmoetingen mij hebben geleerd. Ik heb nooit beweerd dat ik de waarheid in handen had. Integendeel. Ik zag mezelf als iemand die een eindje met een ander meeliep.

Soms kon ik een gedachte meegeven. Soms hielp een numerologische analyse iemand om vanuit een andere hoek naar zijn leven te kijken. Maar heel vaak deed ik niets anders dan luisteren. En misschien was dat juist het belangrijkste. Mensen zoeken niet altijd iemand die hun alle antwoorden geeft. Ze zoeken iemand die werkelijk aandacht heeft. Iemand die hen niet onderbreekt. Die niet onmiddellijk oordeelt. Die niet zegt wat zij moeten voelen.

Maar die hun verhaal met respect en menselijkheid ontvangt. Misschien heb ik sommige mensen geholpen. Maar zij hebben mij minstens evenveel gegeven. Iedere

ontmoeting liet iets in mij achter. Ieder gesprek leerde mij iets over verdriet, moed, liefde of vergeving. En ieder mens dat zijn hart voor mij opende, hielp mij ook mijn eigen hart beter te begrijpen.

Daarom waren die duizenden gesprekken geen eenrichtingsverkeer. Wij liepen telkens een klein stukje samen. Soms slechts gedurende enkele minuten. Soms gedurende vele jaren. Sommige mensen verdwenen daarna opnieuw uit mijn leven. Anderen werden vrienden. Maar geen enkele oprechte ontmoeting was zonder betekenis. Dorina heeft van een groot deel van die wereld waarschijnlijk weinig gezien. Zij heeft geen belangstelling voor sociale media of voor digitale informatie en communicatie. Zij leest wel veel. Boeken.

Tijdschriften. En zij kijkt naar televisie. Misschien is dat ook een van de diepste redenen waarom ik dit boek wil schrijven. Niet alleen voor mijn kinderen. Niet alleen voor mijn kleinkinderen. Niet alleen voor de mensen die Marco hebben gekend. Maar misschien ook een beetje voor Dorina. Ik hoop dat zij dit boek op een dag zal willen lezen. Niet omdat ik haar wil overtuigen van mijn ideeën over spiritualiteit.

Ook niet omdat zij de dingen op dezelfde manier zou moeten ervaren als ik. Maar omdat ik hoop dat zij daardoor beter zal begrijpen wat er in al die jaren in mij is omgegaan. Waarom ik over Marco bleef spreken. Waarom ik zijn foto's en video's bleef delen. Waarom ik contact zocht met zoveel mensen. Waarom numerologie en spiritualiteit voor mij zo belangrijk werden. En waarom ik het gevoel had dat Marco's verhaal verteld moest blijven worden.

Misschien kan dit boek haar bereiken op een manier waarop een website, een WhatsApp-bericht of een bericht op sociale media dat nooit kon. Misschien zal zij tussen deze regels opnieuw iets herkennen van de band die Marco en ik met elkaar hadden. Van onze gezamenlijke interesses. Onze samenwerking. Onze discussies. Onze dromen. En van de enorme stilte die na zijn overlijden in mij achterbleef. De duizenden gesprekken die ik daarna met anderen voerde, konden die stilte niet opvullen.

Maar zij zorgden ervoor dat ik er niet volledig alleen in bleef staan. Zij leerden mij nederiger te zijn. Geduldiger. Voorzichtiger met mijn oordeel. En gevoeliger voor de onzichtbare strijd die ieder mens met zich kan meedragen. Bovenal bevestigden zij een waarheid waarin ik altijd ben blijven geloven: Ieder mens heeft minstens één keer in zijn leven iemand nodig die niet alleen met zijn oren... maar vooral met zijn hart naar hem luistert.

HOOFDSTUK 83

Waarom ik anderen ben blijven helpen

Mensen vragen mij soms waarom ik zoveel tijd aan anderen heb besteed. Waarom ik bleef luisteren. Waarom ik vragen bleef beantwoorden. Waarom ik zelfs te midden van mijn eigen verdriet en moeilijkheden bleef zoeken naar manieren om iemand anders nieuwe moed te geven. Mijn antwoord is eenvoudig. Omdat ik zelf heb ervaren hoeveel één mens in het leven van een ander kan betekenen. Er zijn in mijn leven momenten geweest waarop alles dreigde stil te vallen.

Na een zakelijke tegenslag. Wanneer een droom uiteenviel. Wanneer iemand mijn vertrouwen had beschaamd. En natuurlijk na het overlijden van Marco. Op zulke momenten waren het niet altijd grote oplossingen die mij overeind hielden. Soms was het één gesprek. Een helpende hand. Een onverwacht telefoontje. Een woord van aanmoediging. Of iemand die eenvoudigweg zei:

‘Ik geloof nog altijd in jou.’

Dergelijke woorden lijken misschien klein. Maar wanneer een mens zelf geen uitweg meer ziet, kunnen enkele oprechte woorden alles een andere richting geven. Ze lossen het probleem niet altijd op. Maar ze kunnen ons wel de kracht geven om nog één stap te zetten. En daarna misschien nog één. Dat zijn de momenten die we nooit vergeten. Ik ben de mensen die op beslissende ogenblikken naast mij stonden altijd dankbaar gebleven. Sommigen hielpen mij op praktisch gebied.

Anderen gaven mij vertrouwen. Weer anderen luisterden alleen. Misschien beseften zij zelf niet eens hoeveel hun gebaar voor mij betekende. Maar ik ben het nooit vergeten. Daarom heb ik altijd de behoefte gevoeld om op mijn beurt iets terug te geven van wat ik in mijn leven had ontvangen. Niet omdat ik bij iemand in de schuld stond. Niet uit plicht. En ook niet om bewonderd te worden. Ik deed het uit dankbaarheid.

Door de jaren heen groeide in mij een overtuiging die een van mijn belangrijkste levensregels werd:

‘Al wat jij voor iemand anders doet, doe je uiteindelijk ook aan jezelf.’

Dat betekent niet dat wij goed moeten doen omdat wij daarvoor een beloning verwachten. Ware hulp is geen handel. Je geeft geen aandacht in de hoop later dezelfde aandacht terug te krijgen. Je helpt niet omdat de ander je daarna iets verschuldigd is. De betekenis ligt in de daad zelf.

Wanneer wij iemand met respect behandelen, groeit ook in onszelf het respect. Wanneer wij een ander hoop geven, blijft een deel van die hoop ook in ons eigen hart achter. En wanneer wij de last van iemand voor een ogenblik een beetje lichter maken, wordt ook de wereld waarin wij zelf leven iets menselijker. Ik geloof dat ieder mens iets in zich draagt waarmee hij een ander kan helpen. Sommigen doen dat met hun handen.

Zij bouwen. Herstellen. Verzorgen. Of steken letterlijk de handen uit de mouwen wanneer iemand hen nodig heeft. Anderen helpen met hun kennis. Met hun geduld. Met hun gevoel voor humor. Met een warme maaltijd. Met een bezoek. Of gewoon door op

het juiste moment aanwezig te zijn. Niemand hoeft rijk, geleerd of belangrijk te zijn om iets voor een ander te betekenen.

Misschien bestond mijn gave er eenvoudigweg in dat ik kon luisteren. Dat ik mijn ervaringen kon delen. Dat ik mensen niet onmiddellijk veroordeelde. En dat ik hun soms het gevoel kon geven dat zij niet helemaal alleen waren. Ik had niet alle antwoorden. Die heb ik ook vandaag niet.

Maar ik kende tegenslag. Ik wist wat het betekende om alles opnieuw te moeten opbouwen. Ik kende teleurstelling. En ik wist hoe het voelde wanneer verdriet zo zwaar werd dat woorden nauwelijks nog voldoende waren. Misschien herkenden mensen daardoor iets in mij. Niet iemand die boven hen stond.

Maar iemand die zelf ook was gevallen. Iemand die wonden met zich meedroeg. En die toch was blijven proberen opnieuw recht te staan. In het begin dacht ik soms dat helpen betekende dat ik een oplossing moest vinden. Dat was mijn aard als ondernemer. Wanneer zich een probleem voordeed, wilde ik het oplossen.

Maar door de gesprekken met zoveel mensen leerde ik dat menselijke pijn niet kan worden opgelost zoals een technisch of zakelijk probleem. Niet iedere wonde geneest. Niet iedere vraag heeft een antwoord. En niet ieder leven kan door een ander worden gered of in een bepaalde richting worden gestuurd. Echte hulp betekent niet dat je het leven van iemand overneemt. Het betekent dat je hem respecteert in zijn eigen keuzes. Dat je een hand aanbiedt.

Een deur opent. Of een klein stukje naast hem loopt. De rest van de weg behoort aan die persoon zelf. Dat besef heeft mij nederiger gemaakt. Ik kon niet iedereen helpen. Soms vonden mensen mijn woorden waardevol. Soms waarschijnlijk niet. Sommigen gingen na één gesprek opnieuw hun eigen weg. Anderen bleven jarenlang contact houden.

Maar ik heb altijd geprobeerd ieder gesprek met dezelfde oprechtheid te voeren. Want achter iedere vraag stond een mens. En ieder mens verdiende het om met waardigheid te worden behandeld. Wanneer ik vandaag terugkijk, ben ik niet in de eerste plaats trots op de ondernemingen die ik heb opgericht. Ook niet op de projecten die ik heb verwezenlijkt. Natuurlijk maakten zij deel uit van mijn leven. Ik heb er jarenlang voor gewerkt.

Ik heb ervoor gevochten. En ik heb er veel uit geleerd. Maar mijn diepste voldoening komt uit heel andere momenten. Uit de woorden van iemand die mij na een gesprek zei:

‘Ik zie het nu een beetje anders.’

Of:

‘Ik voel mij niet meer zo alleen.’

En soms eenvoudigweg:

‘Ik ga met nieuwe moed naar huis.’

Dat waren voor mij de mooiste beloningen. Geen geld. Geen applaus. Geen erkenning. Alleen de wetenschap dat ik, misschien maar voor één ogenblik, iets in het leven van een ander had kunnen betekenen. Misschien ligt daarin wel een belangrijk deel van de betekenis van mijn bestaan. Niet alleen in wat ik heb opgebouwd. Niet in wat ik heb bezeten.

Maar in het goede dat ik onderweg heb geprobeerd te doen. Ik weet niet hoeveel mensen ik werkelijk heb kunnen helpen. Dat kan alleen ieder van hen voor zichzelf beoordelen. Maar als ik door enkele woorden, door oprecht te luisteren of gewoon door er

voor iemand te zijn, de last in iemands hart een beetje lichter heb kunnen maken, dan is mijn tijd niet vergeefs geweest. Want uiteindelijk blijft niet het succes.

Niet het geld. Niet de bekendheid. Wat werkelijk overblijft, is de liefde die wij hebben gegeven. De hoop die wij in iemand hebben wakker gehouden. En het goede dat wij, vaak zonder het zelf te beseffen, in het hart van een ander hebben achtergelaten.

HOOFDSTUK 84

Terugkijken zonder spijt

Wanneer we jong zijn, kijken we bijna voortdurend naar de toekomst. We denken aan morgen. Aan volgende week. Aan de dromen die we nog willen verwezenlijken. Aan het leven dat voor ons ligt en dat eindeloos lijkt te duren. Maar naarmate de jaren voorbijgaan, verandert onze blik. We kijken vaker achterom. Niet noodzakelijk omdat we in het verleden willen blijven leven.

Maar omdat we proberen te begrijpen hoe de weg die achter ons ligt ons heeft gebracht tot waar we vandaag staan. Ook ik doe dat. Wanneer ik terugkijk, zie ik niet alleen de mooie momenten. Ik zie ook de moeilijke jaren. De teleurstellingen. De verkeerde inschattingen. De mensen die ik misschien te gemakkelijk heb vertrouwd. En de beslissingen die ik, met de kennis en ervaring van vandaag, wellicht anders zou hebben genomen.

Terugkijken zonder spijt betekent voor mij niet dat ik beweer nooit fouten te hebben gemaakt. Die heb ik wel degelijk gemaakt. Zoals ieder mens heb ik soms verkeerd geoordeeld. Ik heb beslissingen genomen waarvan de gevolgen anders waren dan ik had verwacht. Ik ben te lang blijven geloven in projecten die misschien geen toekomst meer hadden. Ik heb mensen vertrouwd die dat vertrouwen niet altijd verdienden.

En waarschijnlijk zijn er ogenblikken geweest waarop ik zelf iemand heb teleurgesteld, zonder dat dit ooit mijn bedoeling was. Een mens mag zijn fouten erkennen. Hij moet er verantwoordelijkheid voor nemen. Wanneer dat nog mogelijk is, moet hij proberen iets recht te zetten. En wanneer hij iemand pijn heeft gedaan, moet hij de moed hebben om vergeving te vragen.

Maar er bestaat een verschil tussen verantwoordelijkheid nemen en jezelf de rest van je leven blijven veroordelen. Spijt kan ons iets leren. Maar als we eraan blijven vasthouden, kan ze ook een gevangenis worden. Er was een tijd waarin ik mij voortdurend afvroeg waarom bepaalde dingen waren gebeurd. Waarom een onderneming waarin ik zoveel had geïnvesteerd toch mislukte. Waarom mensen beloften deden die zij later niet nakwamen. Waarom sommige deuren precies op het verkeerde moment dichtgingen.

En bovenal... waarom wij Marco moesten verliezen. Vandaag stel ik die vragen nog altijd weleens. Sommige vragen verdwijnen nooit volledig. Maar ik verwacht niet langer dat er op iedere vraag een antwoord bestaat dat mijn hart tevreden zal stellen. Ik wil ook niet beweren dat ieder verdriet noodzakelijk was. Dat ieder verlies moest gebeuren om mij iets te leren. Sommige gebeurtenissen zijn te pijnlijk om op die manier te verklaren. Geen enkele les maakt het verlies van een kind aanvaardbaar.

Geen enkele wijsheid weegt op tegen het verlangen hem nog één keer te kunnen vasthouden. Als ik de dag waarop Marco stierf ongedaan kon maken, zou ik dat zonder één ogenblik te twijfelen doen. Daarover bestaat in mijn hart geen enkele onzekerheid.

Maar die dag kan ik niet veranderen. Wat ik wel kan kiezen, is hoe ik met alles wat daarna kwam verder leef. Ik kan mijzelf voor altijd gevangenhouden in de vraag waarom.

Of ik kan proberen betekenis te geven aan de liefde die er vóór die dag was en die ook daarna is blijven bestaan. Dat is voor mij iets anders dan zeggen dat alles met een reden is gebeurd. Ik weet niet waarom alles gebeurde. Maar ik heb geprobeerd ervoor te zorgen dat zelfs uit mijn zwaarste verdriet iets menselijks kon groeien. Meer begrip voor de pijn van anderen. Meer geduld. Meer medeleven.

En een dieper besef van hoe kostbaar ieder moment met de mensen van wie wij houden werkelijk is. Als ook maar één gebeurtenis in mijn leven anders was verlopen, zou mijn weg er waarschijnlijk anders hebben uitgezien. Misschien zou ik andere mensen hebben ontmoet. Misschien zouden sommige dromen nooit zijn ontstaan.

Misschien zou ik niet de man zijn geworden die ik vandaag ben. Dat betekent niet dat iedere gebeurtenis goed was. Het betekent alleen dat alles wat ik heb meegemaakt inmiddels een deel van mij is geworden. Mijn vreugde. Mijn vergissingen. Mijn successen. Mijn verliezen. Mijn hoop. En mijn verdriet. Ik kan die delen niet meer van elkaar scheiden zonder ook een deel van mezelf weg te nemen.

Daarom kijk ik terug zonder mijzelf te blijven veroordelen. Niet omdat alles mooi was. Niet omdat ik alles opnieuw precies hetzelfde zou willen beleven. Maar omdat ik vrede probeer te sluiten met de mens die ik onderweg ben geweest. Een mens die soms gelijk had. Soms ongelijk. Die soms te veel vertrouwde. Die grote dromen had. Die diep is gevallen.

Maar die altijd opnieuw heeft geprobeerd recht te staan. Als ik mijn leven vandaag in één woord zou moeten samenvatten, zou ik kiezen voor dankbaarheid. Niet om wat ik heb bezeten. Want bijna alles wat wij bezitten, verdwijnt vroeg of laat. Ik ben dankbaar voor wat ik heb mogen beleven. Voor de mensen die ik heb ontmoet. Voor de liefde die ik heb ontvangen. Voor de kansen die ik kreeg. Voor de mensen die mij hielpen toen ik het zelf moeilijk had.

En voor de mogelijkheid om op mijn beurt iets voor anderen te betekenen. Ik ben zelfs dankbaar voor de wonden die mij zachter hebben gemaakt. Niet voor de gebeurtenissen die deze wonden veroorzaakten. Maar voor het medeleven dat er later uit kon groeien. Want wie zelf nooit pijn heeft gekend, begrijpt niet altijd hoe zwaar de onzichtbare last van een ander kan zijn. Mijn eigen wonden leerden mij beter luisteren. Voorzichtiger oordelen.

En sneller een hand uitsteken. Wanneer ik terugkijk, zie ik geen volmaakt leven. Ik zie een echt leven. Met licht en schaduw. Met overwinningen en nederlagen. Met tranen en glimlachen. Met mensen die bleven. En mensen van wie ik afscheid moest nemen. Juist het aanvaarden van die volledige waarheid helpt mij vandaag in vrede te leven. Als iemand mij zou vragen of ik mijn hele leven opnieuw precies hetzelfde zou kiezen, kan ik daar geen eenvoudig antwoord op geven.

Ik zou de pijn niet opnieuw kiezen. Ik zou het verlies van Marco nooit kiezen. Maar ik zou zonder aarzeling opnieuw kiezen voor iedere dag waarop ik zijn vader heb mogen zijn. Ik zou opnieuw kiezen voor onze gesprekken. Onze reizen. Onze samenwerking. Onze discussies. Ons lachen. Ik zou opnieuw kiezen voor iedere dag met hem... behalve de dag waarop ik hem verloor. Ik zou ook opnieuw kiezen voor Michael. Voor Dorina.

Voor mijn kleinkinderen. Voor mijn ouders. Voor mijn broers. Voor mijn vrienden. En voor alle mensen die mijn levensweg betekenis hebben gegeven. Want uiteindelijk zijn het niet de gebeurtenissen op zichzelf die ik opnieuw zou willen beleven. Het zijn de mensen die ik opnieuw zou willen ontmoeten. Ik heb spijt van sommige fouten.

Maar ik heb er geen spijt van dat ik heb liefgehad. Ik heb er geen spijt van dat ik heb gedroomd. Ik heb er geen spijt van dat ik mensen kansen heb gegeven, ook al werd mijn vertrouwen soms beschaamd. En ik heb er geen spijt van dat ik, ondanks alles, in het goede ben blijven geloven. De waarde van een leven wordt niet bepaald door de afwezigheid van verdriet. Ook niet door de afwezigheid van fouten.

Ze wordt bepaald door de eerlijkheid waarmee we onze fouten erkennen en ervan proberen te leren. Door de moed waarmee we na iedere val opnieuw opstaan. En bovenal door de liefde waarmee we onze weg hebben afgelegd. Wanneer ik vanuit die gedachte terugkijk, voel ik geen bitterheid. Ik voel vrede. En vooral... een diepe dankbaarheid voor alle mensen van wie ik heb gehouden. Want zij zijn, ondanks alles wat onderweg verloren ging, het grootste geschenk van mijn hele leven gebleven.

Een zonnig en onbezorgd moment aan zee - een kleine herinnering aan de vreugde van het leven.

HOOFDSTUK 85

Terug naar mijn wortels

Naarmate de jaren voorbijgaan, voelen veel mensen steeds sterker de behoefte om terug te keren naar hun oorsprong. Niet noodzakelijk om er opnieuw te gaan wonen. En ook niet omdat het verleden beter zou zijn geweest dan het heden. Maar omdat we willen begrijpen waar ons verhaal werkelijk is begonnen. Dat heb ik zelf ook ervaren.

Voor mij is Loreto Aprutino nooit zomaar een dorp geweest. Het is de plaats waar ik op 5 juni 1948 werd geboren. De plaats waar de wortels van mijn familie diep in de grond liggen. Daar leefden mijn ouders voordat België deel van ons verhaal werd. Daar werkten mijn grootouders. Daar werden generaties van onze familie geboren, lang voordat iemand kon vermoeden dat een deel van hun nakomelingen ooit in België een nieuw bestaan zou opbouwen.

Ik was nog maar een baby toen ik Italië verliet. Mijn herinneringen aan Loreto Aprutino zijn daarom niet ontstaan uit een lange jeugd die ik daar doorbracht. Ze kwamen tot mij door de verhalen van mijn ouders. Door de Italiaanse taal. Door onze familie. Door de gewoonten die zij naar België meebrachten. En door de bezoeken die ik later aan mijn geboortestreek bracht. Italië lag ver weg.

Maar in ons gezin was het altijd aanwezig. In de woorden van mijn vader en moeder. In de gerechten die op tafel kwamen. In de verhalen over familieleden. In de herinneringen aan het leven dat zij hadden achtergelaten. En soms ook in het heimwee dat zij niet altijd met woorden uitspraken. Iedere keer wanneer ik terugkeer naar de Abruzzes, voel ik iets wat moeilijk onder woorden te brengen is. Ik wandel door de straten van Loreto Aprutino.

Ik kijk uit over de heuvels. Ik zie de olifbomen. Ik adem de lucht in die mijn ouders en grootouders ooit hebben ingeademd. En ik besef dat ik daar deel uitmaak van een verhaal dat veel ouder is dan ikzelf. Sommige huizen zijn veranderd. Mensen zijn verdwenen. Nieuwe generaties hebben hun plaats ingenomen.

Maar iets blijft herkenbaar. Een stilte. Een geur. Een manier waarop het licht over de heuvels valt. En het gevoel dat de grond onder mijn voeten iets van mijn oorsprong bewaart. Wanneer ik door die straten wandel, denk ik vaak aan mijn ouders. Aan hun eenvoudige leven. Aan hun offers. Aan hun waardigheid. Mijn vader verliet zijn geboorteland niet omdat hij Italië niet liefhad. Hij vertrok omdat hij zijn gezin liefhad.

Hij ging diep onder de grond in de Belgische steenkoolmijnen werken omdat hij zijn kinderen een toekomst wilde geven die hijzelf nooit had gekend. Ook mijn moeder liet uiteindelijk haar vertrouwde omgeving, haar familie en haar taal achter. Zij begon opnieuw in een land dat zij niet kende. Met weinig bezit.

Maar met een enorme innerlijke kracht. Als kind begreep ik niet volledig wat dat van hen had gevraagd. Vandaag begrijp ik het beter. Emigreren betekent niet alleen ergens aankomen. Het betekent ook iets achterlaten. Een huis. Een familie. Een vertrouwde taal. Een landschap. En soms zelfs een deel van jezelf. Mijn ouders droegen Italië iedere dag

met zich mee, terwijl zij in België een nieuw leven probeerden op te bouwen. Ook ik ben die twee werelden altijd met mij blijven meedragen.

Ik ben trots op mijn Italiaanse afkomst. En ik ben even trots op het leven dat ik in België heb mogen opbouwen. Ik heb nooit gevoeld dat ik tussen beide landen moest kiezen. Waarom zou een mens slechts van één plaats mogen houden? Italië gaf mij mijn oorsprong. België gaf mij de mogelijkheid om te groeien, te werken, een gezin te stichten en mijn dromen na te streven. Uit de ontmoeting van die twee werelden ontstond de man die ik ben geworden.

Zelfs mijn talen vertellen dat verhaal. Het Italiaans bleef de taal van mijn familie, mijn afkomst en mijn jeugdherinneringen. Het Nederlands werd de taal van mijn dagelijkse leven in Vlaanderen. En het Frans kreeg door Dorina en ons gezinsleven een belangrijke plaats in ons huis. Drie talen. Niet als muren tussen afzonderlijke werelden.

Maar als deuren waardoor ik mensen uit verschillende werelden kon leren kennen. Misschien heeft juist die combinatie mij geleerd dat identiteit niet altijd in één enkel woord kan worden samengevat. Ik ben Italiaan. Ik ben Belg geworden. Ik ben een kind van emigranten. Ik groeide op tussen mijnwerkersgezinnen. Ik bouwde mijn leven op in Vlaanderen. En al die delen behoren bij mij. Geen enkel deel hoeft het andere uit te sluiten. Onze wortels houden ons niet tegen.

Ze schrijven ons ook niet voor waar we de rest van ons leven moeten blijven. Wortels geven ons houvast. Ze herinneren ons eraan wie vóór ons kwam. Welke offers werden gebracht. En hoeveel wegen moesten worden afgelegd voordat wij konden staan waar wij vandaag staan. Een boom groeit niet door zijn wortels te vergeten. Hij groeit juist omdat die wortels hem voeden terwijl zijn takken steeds verder naar het licht reiken. Zo zie ik ook mijn eigen leven.

Een van de mooiste symbolen van die verbondenheid ontstond in 2003. Mijn broers Remo en Maurizio legden met de fiets de 1.745 kilometer af van Luik naar Loreto Aprutino. Toen zij aankwamen, stond de familie hen op te wachten. Het was meer dan een sportieve prestatie. Onze ouders waren ooit van Italië naar België getrokken om een toekomst op te bouwen. Hun zonen legden de weg in omgekeerde richting af, op eigen kracht, naar de plaats waar onze familiewortels liggen. Die dag leek de afstand tussen onze twee landen even helemaal te verdwijnen.

Mijn wortels liggen in Loreto Aprutino. Maar mijn leven groeide verder in België. Daar ging ik naar school. Daar leerde ik werken. Daar ontmoette ik Dorina. Daar werden mijn kinderen geboren. Daar bouwde ik mijn ondernemingen op. Daar kende ik mijn grootste vreugde. En daar werd ik ook geconfronteerd met mijn zwaarste verdriet. Beide landen dragen daarom een deel van mijn verhaal. Ik hoop dat ook mijn kinderen en kleinkinderen die verbondenheid zullen blijven voelen.

Niet omdat zij in het verleden moeten leven. En ook niet omdat zij dezelfde keuzes moeten maken als degenen die vóór hen kwamen. Zij hebben recht op hun eigen leven. Hun eigen dromen. Hun eigen toekomst. Maar ik hoop dat zij zullen weten waar hun verhaal begon. Dat zij de namen zullen kennen van de mensen die hen zijn voorgedaan. Dat zij begrijpen hoeveel moed ervoor nodig was om Italië te verlaten en in België opnieuw te beginnen.

En dat zij voelen dat in hen iets voortleeft van de kracht waarmee hun overgrootouders hun toekomst hebben opgebouwd. Wie zijn oorsprong kent, hoeft er niet door te worden

vastgehouden. Hij kan er juist kracht uit putten om verder te gaan. Herinnering hoeft geen last te zijn. Ze kan een licht worden dat ons helpt onze eigen weg te vinden. Iedere keer wanneer ik de Abruzzes verlaat om naar België terug te keren, laat ik Italië niet werkelijk achter.

Ik draag het met mij mee. In mijn naam. In mijn taal. In mijn herinneringen. In mijn karakter. En in de liefde voor de mensen uit wie ik ben voortgekomen. Wanneer ik daarna opnieuw in België aankom, voelt ook dat als thuiskomen. Want daar bevindt zich het leven dat ik zelf heb opgebouwd. Mijn gezin. Mijn vrienden. Mijn herinneringen. En bijna alles wat mij heeft gevormd tot de mens die ik vandaag ben.

Emigratie is niet alleen een geschenk. Daarvoor heeft zij mijn ouders te veel gekost. Maar zij heeft mij wel iets bijzonders gegeven. De mogelijkheid om meer dan één thuis te hebben. Twee landen. Meerdere culturen. Drie talen. Maar slechts één hart. Een hart dat niet tussen Italië en België hoeft te kiezen... omdat het groot genoeg is om beide even oprecht lief te hebben.

In Loreto Aprutino, samen met mijn neven Fernando, Lorenzo en Massimo.

In Loreto Aprutino, met Rocco, Enrico en mijn neef Fernando Rossi.

Loreto Aprutino, 2003. Een warm familieonthaal voor mijn broers Remo en Maurizio Rossi, nadat zij met de fiets de 1.745 kilometer van Luik naar Loreto Aprutino hadden afgelegd - een buitengewone prestatie en een symbolische terugkeer naar onze familiewortels.

Michael bij Aeroporto d'Abruzzo, tijdens zijn bezoek aan Loreto Aprutino in 2026.

Michael in het landschap van Abruzzo, met de Gran Sasso op de achtergrond.

Met mijn zoon Michael in Loreto Aprutino in 2026.

Met al mijn broers en mijn neef Massimo in Loreto Aprutino in 2026.

*Met al mijn broers en mijn neven Fabrizio en Massimo in Loreto Aprutino, waar wij samen ons
familiehuis renoveerden.*

Op vakantie in Loreto Aprutino, met de legendarische Fiat 500 van mijn neef Massimo. Met het dakje open door de vertrouwde straten: dat was pure vrijheid.

Samen huisgemaakte worst bereiden - een Italiaans familieritueel waarin traditie, samenwerking en gezelligheid samenkomen.

DEEL 4

**DE ONZICHTBARE DRAAD
DOOR MIJN LEVEN**

Hoofdstukken 86–99

HOOFDSTUK 86

De latere jaren

De latere jaren van mijn leven zijn anders dan de jaren die eraan voorafgingen. Niet noodzakelijk rustiger. Maar wel bewuster. Vroeger was ik bijna voortdurend bezig met opbouwen. Met werken. Met creëren. Met het ontwikkelen van nieuwe projecten. Er was altijd wel een volgende afspraak. Een nieuwe klant. Een probleem waarvoor een oplossing moest worden gevonden. Of een idee dat mij zelfs 's nachts niet losliet. Ik leefde vaak met mijn blik op morgen gericht.

Wat moest er nog gebeuren? Wat konden we verbeteren? Welke nieuwe mogelijkheid lag achter de volgende deur? Die gedrevenheid is nooit helemaal uit mij verdwenen. Ook vandaag ben ik nog altijd nieuwsgierig. Ik volg met belangstelling de ontwikkelingen in de technologie en de artificiële intelligentie. Ik probeer nieuwe dingen te begrijpen. Ik communiceer met mensen. Ik schrijf mijn herinneringen op. En soms ontstaat er nog altijd een nieuw idee waarvan ik denk:

‘Daar zouden we iets mee moeten doen.’

Op zulke momenten voel ik opnieuw iets van de ondernemer die ik altijd ben geweest. En vaak denk ik dan aan Marco. Aan hoe enthousiast hij zou zijn geweest over de mogelijkheden die vandaag bestaan. Aan de gesprekken die wij er samen over zouden hebben gevoerd. Waarschijnlijk zou hij alweer veel verder hebben gedacht dan ik. Die gedachte maakt mij verdrietig.

Maar ze doet mij ook glimlachen. Mijn latere jaren zijn daarom geen jaren waarin alles is stilgevallen. Integendeel. Mijn belangstelling voor mensen, nieuwe ideeën en de toekomst is gebleven. Maar de haast is verminderd. Ik voel niet meer dezelfde behoefte om alles onmiddellijk te realiseren. Niet ieder idee hoeft nog een bedrijf te worden. Niet iedere gedachte hoeft in een project te veranderen. Sommige ideeën mogen gewoon bestaan. Sommige gesprekken hoeven nergens naartoe te leiden.

En sommige dagen hoeven niets groots voort te brengen om toch waardevol te zijn. Dat is misschien een van de belangrijkste veranderingen die het ouder worden mij heeft gebracht. Vroeger dacht ik vaak dat waarde ontstond door wat wij deden. Vandaag weet ik dat waarde soms eenvoudigweg ontstaat door werkelijk aanwezig te zijn. Bij een betekenisvol gesprek. Bij een kop koffie met vrienden. Bij een bezoek van familie. Tijdens een wandeling. Of bij een herinnering die onverwacht weer naar boven komt.

Geluk bevindt zich niet alleen in de grote gebeurtenissen van ons leven. Niet alleen in een geboorte. Een huwelijk. Een zakelijk succes. Of een droom die werkelijkheid wordt. Heel vaak verschuilt het zich in de eenvoud van een gewone dag. In iets wat we vroeger nauwelijks zouden hebben opgemerkt. Een onverwacht telefoontje. De stem van iemand die we graag horen. Een zonsondergang. De geur van vers gezette koffie. De stilte van een kerk.

Een oprecht gesprek dat langer duurt dan voorzien. Of een moment waarop niemand iets hoeft te zeggen omdat alleen het samenzijn al voldoende is. Vroeger gingen zulke

ogenblikken soms aan mij voorbij. Niet omdat ik ze niet waardeerde. Maar omdat mijn gedachten alweer bij de volgende taak waren.

Vandaag probeer ik er aandachtiger naar te kijken. Niet alleen zien. Maar werkelijk waarnemen. Niet alleen horen. Maar luisteren. Niet alleen aanwezig zijn met mijn lichaam. Maar ook met mijn hart. Natuurlijk denk ik nog vaak aan degenen die mij zijn voorgegaan. Aan mijn vader. Mijn moeder. Mijn broer Mario. Aan mijn kleine zusje Lidiola. En bovenal aan Marco. Sommige herinneringen brengen warmte. Andere doen nog altijd pijn. Ouder worden betekent niet dat het verdriet verdwijnt.

Soms wordt het gemis zelfs duidelijker, omdat er steeds meer momenten zijn die je nog met iemand had willen delen. Maar ik probeer niet alleen te kijken naar de mensen die er niet meer zijn. Ik kijk ook naar degenen die vandaag nog altijd deel van mijn leven uitmaken. Naar Dorina. Naar Michael. Naar mijn kleinkinderen. Naar mijn broers. Naar mijn familie en vrienden. Naar de mensen met wie ik nog steeds kan praten, lachen en herinneringen delen.

Daar vind ik mijn kracht. Daar vind ik mijn hoop. Want wie alleen naar de lege plaatsen kijkt, dreigt de mensen die nog naast hem staan uit het oog te verliezen. Dankbaar zijn voor wie er nog is, betekent niet dat we degenen die we verloren hebben vergeten. Het betekent dat we de liefde die zij ons hebben gegeven ook blijven gebruiken om de levenden dicht bij ons hart te houden. Iedere nieuwe dag is voor mij een geschenk.

Niet omdat elke dag gemakkelijk of bijzonder is. Sommige dagen zijn gewoon. Andere zijn zwaar. En er zijn nog altijd dagen waarop verdriet onverwacht terugkeert. Maar geen enkele dag is vanzelfsprekend. Wanneer we jong zijn, denken we dat de tijd vóór ons ligt alsof hij ons eigendom is. Pas later begrijpen we dat tijd ons slechts wordt toevertrouwd. We weten niet hoeveel dagen ons nog resten.

Maar we kunnen wel proberen de dag die ons vandaag wordt gegeven bewust te beleven. Dat betekent niet dat ik voortdurend aan het einde denk. Integendeel. Juist het besef dat de tijd kostbaar is, helpt mij het leven intenser te waarderen. Ik stel sommige dingen minder gemakkelijk uit. Een vriendelijk woord. Een telefoontje. Een bezoek. De woorden:

‘Ik denk aan je.’

Of:

‘Ik ben blij dat je er bent.’

Dergelijke woorden mogen nooit wachten tot het te laat is. Door de jaren heen heb ik ook geleerd dat innerlijke rust niet betekent dat er geen verdriet meer bestaat. Rust betekent niet dat alle vragen beantwoord zijn. Of dat alle wonden genezen zijn. Voor mij betekent innerlijke rust dat ik niet langer iedere dag tegen het verleden hoef te vechten. Dat ik kan aanvaarden wat ik niet meer kan veranderen.

Dat ik mijn herinneringen mag bewaren zonder er volledig door te worden gevangen. En dat ik naast mijn verdriet ook opnieuw vreugde durf toe te laten. Misschien is dat wat ouder worden werkelijk betekent. Niet dat we minder leven. Maar dat we aandachtiger leven. Dat we het bijzondere leren zien in de eenvoudigste dingen. Dat we minder bezig zijn met de indruk die we op anderen maken. En meer met wat we werkelijk voor elkaar kunnen betekenen.

Ik voel niet langer de behoefte om iets te bewijzen. Dat betekent niet dat ik geen dromen meer heb. Maar mijn dromen hoeven niet meer aan iedereen te tonen wie ik ben. Het is genoeg om er te zijn. Voor mijn familie. Voor mijn vrienden. Voor iedereen die behoefte heeft aan een vriendelijk woord, een luisterend oor of een glimlach. Als iemand mij vandaag zou vragen wat mijn grootste rijkdom is, zou ik niet spreken over de bedrijven die ik heb opgericht.

Ook niet over de projecten die ik heb verwezenlijkt. Ik zou spreken over de mensen van wie ik houd. Over de herinneringen die ik mag koesteren. Over de duizenden gesprekken die mijn leven hebben verrijkt. En over de innerlijke rust die ik, langzaam maar zeker, diep in mezelf heb leren vinden. Een gelukkig leven is geen leven zonder verdriet. Zo'n leven bestaat niet. Een gelukkig leven is een leven waarin we, ondanks onze wonden, nog altijd liefde kunnen voelen.

Waarin we na een verlies opnieuw een glimlach durven toe te laten. Waarin we blijven geloven in mensen. En waarin we dankbaar blijven voor iedere nieuwe dag die ons wordt gegeven. Vandaag weet ik dat een gewone dag nooit werkelijk gewoon is. Iedere dag waarop we iemand kunnen liefhebben... naar iemand kunnen luisteren... of eenvoudigweg samen kunnen zijn... is een dag die betekenis heeft gehad.

HOOFDSTUK 87

Mijn ervaring tussen leven en dood

Na de crisis van 1981 bevond ik mij in een van de zwaarste periodes van mijn leven. Overdag probeerde ik oplossingen te vinden. Ik moest opnieuw beginnen. Ik wilde sterk blijven voor mijn gezin. Maar 's nachts droeg ik de spanning met mij mee. In die periode beleefde ik een ervaring die mij nooit meer heeft losgelaten. Ze begon met een ontploffing. Ik zag mijn lichaam door de kracht ervan enkele meters verder neervallen.

Maar ik voelde geen pijn. Integendeel. Op hetzelfde ogenblik ervoer ik een ongelooflijke rust. Een zalig gevoel dat ik voordien nooit had gekend. Ik bevond mij buiten mijn lichaam. Gewichtloos. Licht als een pluim. Van bovenaf zag ik mensen naar mijn lichaam toelopen. Ook dokters probeerden mij te reanimeren. Ik zag alles wat zij deden. Ik riep dat het goed met mij ging. Dat ik daar niet lag. Dat ik boven hen was.

Maar niemand hoorde mij. Ik probeerde hen aan te raken. Mijn handen gingen dwars door hun lichaam heen. Zij voelden niets. Ik bleef roepen, maar voor hen bestond ik op dat ogenblik niet. Toen veranderde de ervaring. Ik begon te vliegen. Vrij als een arend bewoog ik mij boven de wereld. Ik verplaatste mij met een snelheid die ik niet kan beschrijven.

Toch was er geen angst. Alleen vrijheid. Alleen vrede. De aarde zag er anders uit dan in het gewone leven. De hemel was van een uitzonderlijk intens blauw. Het gras onder mij had een helder, bijna fluorescerend groen. Ik zag kleuren waarvoor ik geen naam kende. Alles was zuiverder, scherper en levender dan wat onze ogen gewoonlijk waarnemen. Ik voelde mij volledig gelukkig. Niet het soort geluk dat ontstaat wanneer iets goed gaat.

Het was een geluk zonder voorwaarden. Een diepe vrede waarin geen angst, pijn of bezorgdheid bestond. Nooit eerder had ik zoiets gevoeld. En nooit daarna heb ik dat gevoel volledig kunnen terugvinden. Uiteindelijk voelde ik hoe ik heel zacht naar mijn lichaam terugkeerde. Alsof een lichte pluim langzaam neerdaalde en opnieuw haar plaats vond. Toen werd ik wakker. Ik huilde. Niet uit verdriet. Ik huilde omdat de ervaring zo intens en zo werkelijk had aangevoeld.

Een deel van mij wilde dat gevoel van vrede niet verliezen. Een ander deel begreep dat ik terug was in mijn gewone leven, met alle zorgen die mij daar wachtten. Was het een droom? Was het een ervaring tussen slapen en waken? Was het mijn bewustzijn dat onder de druk van die moeilijke periode een andere werkelijkheid schiep? Of raakte ik voor een ogenblik aan iets wat wij nog niet volledig kunnen begrijpen?

Ik weet het niet. Ik wil geen zekerheid voorwenden die ik niet bezit. Maar ik weet wel wat ik heb beleefd. Zoals de vier vliegende schijven boven Angleur is ook deze ervaring tot diep in mijn geheugen doorgedrongen. Ik zal haar mijn hele leven met mij meedragen. Ze gaf mij bovendien iets wat ik toen hard nodig had. Kracht.

Na de crisis moest ik opnieuw leren geloven dat een val niet het einde hoeft te zijn. In mijn ervaring zag ik mijn lichaam vallen, maar mijn bewustzijn steeg op. Misschien was

dat geen voorspelling en geen boodschap van buitenaf. Misschien was het mijn eigen innerlijke wereld die mij liet voelen dat er na de verwoesting nog ruimte bestond. Ruimte om opnieuw te beginnen. Ruimte om te leven.

Wat de verklaring ook is, de vrede die ik toen ervoer heeft mijn kijk op leven en dood veranderd. Ik ben de dood niet gaan zoeken. Ik ben het leven juist intenser gaan waarderen. Want wanneer een mens zelfs in zijn diepste duisternis nog een glimp van licht ervaart, kan die ene herinnering voldoende zijn om opnieuw recht te staan.

HOOFDSTUK 88

De vier ufo's boven Angleur

Wat ik in februari 1982 boven Angleur zag, was niet zomaar één vaag licht aan de hemel. Het was rond 17.30 uur, bij zonsondergang. Ik had mijn werkdag beëindigd en reed naar mijn broer Mario, die op de derde verdieping van een appartementsgebouw in Angleur woonde, in de omgeving van Luik. Ik bevond mij op ongeveer vijfhonderd meter van zijn woning. Tussen de wolken was een open gedeelte van de hemel zichtbaar.

Daar zag ik plotseling vier voorwerpen. Vier afzonderlijke vliegende objecten. Ze bevonden zich naast elkaar in één rij. Het waren ronde, schijfvormige objecten die van blinkend metaal leken te zijn gemaakt. Het licht van de ondergaande zon weerkaatste op hun onderkant en gaf hun verschillende kleuren. Ik kon vormen zien die op vensters of openingen leken. Naar mijn schatting hadden de objecten een diameter van ongeveer twintig meter. Ik hoorde geen motoren.

Ze maakten helemaal geen geluid. Ik kon nauwelijks geloven wat ik zag. Ik stopte mijn wagen. Om er zeker van te zijn dat ik wakker was en mij niets verbeelde, sloeg ik mezelf in het gezicht. Maar de voorwerpen bleven daar hangen. Vier grote, blinkende, metalen schijven. Naast elkaar. Volkomen stil. Ik bleef kijken. Naar mijn gevoel duurde de waarneming ongeveer twintig minuten. Gedurende die tijd leek de rest van de wereld te verdwijnen.

Het was alsof ik tijdelijk loskwam van alles om mij heen. Mijn gevoel voor tijd veranderde. Ik zag alleen nog die vier objecten. Wat mij bijzonder trof, was de manier waarop zij bewogen. Zolang ik mij verplaatste, leken zij hun positie aan mijn bewegingen aan te passen. Wanneer ik van plaats veranderde, veranderde ook hun positie.

Wanneer ik sneller ging, leken ook zij sneller te bewegen. Het was alsof zij op mijn aanwezigheid reageerden. Alsof zij wisten dat ik hen zag. Hun bewegingen leken niet op die van een vliegtuig. Ze konden plotseling van richting veranderen. Ze maakten scherpe hoeken op een manier die ik nooit eerder bij een vliegend toestel had gezien. Er was geen geleidelijke bocht. Geen hoorbare versnelling. Geen motorgeluid. En toen verdwenen zij. Niet langzaam.

Niet doordat zij achter een wolk vlogen. Niet doordat zij steeds kleiner werden in de verte. In een fractie van een seconde waren de vier schijven weg. Ik bleef achter met de vraag wat ik zojuist had gezien. De volgende dag zocht ik in de kranten. Ik verwachtte dat andere mensen hetzelfde moesten hebben waargenomen. Vier voorwerpen van die grootte konden toch niet zomaar onopgemerkt boven Angleur verschijnen?

Maar ik vond geen enkel bericht. Niemand leek erover te schrijven. Dat maakte de ervaring nog raadselachtiger. Er was bovendien iets wat ongeveer een maand voordien bij mij thuis was gebeurd. Op verschillende plaatsen had ik vier ronde vlekken gezien. Ze hadden allemaal dezelfde vorm, maar waren door verschillende producten ontstaan. Eén leek van inkt te zijn. Eén van koffie. Eén van wijn. Van het vierde product herinner ik mij de oorsprong niet meer.

Op dat ogenblik kon ik daar geen betekenis aan geven. Pas nadat ik de vier schijven boven Angleur had gezien, trof mij de overeenkomst tussen die vier ronde afdrukken en de vorm van de objecten aan de hemel. Was het een signaal dat zij mij wilden sturen? Ik weet het niet. Ik beweer niet dat ik een verband kan bewijzen.

Maar ik wil het evenmin uit mijn verhaal verwijderen. Het gebeurde. Net zoals de waarneming boven Angleur werkelijk gebeurde. Toen ik later Steven Spielbergs film *Close Encounters of the Third Kind* zag, greep die mij bijzonder sterk aan. Ik herkende iets van mijn eigen verwondering en machteloosheid in het verhaal. Het gevoel iets te hebben gezien dat buiten het gewone kader viel, terwijl woorden en bewijzen tekortschoten.

Na meer dan veertig jaar weet ik nog altijd niet waar de vier schijven vandaan kwamen. Ik weet niet wie of wat zich erin bevond. Maar ik weet wel wat ik heb gezien. Geen enkel licht. Geen onduidelijke schaduw. Geen verre ster. Ik zag vier grote, metalen, schijfvormige objecten met zichtbare openingen, naast elkaar tussen de wolken. Ze waren volledig stil. Ze leken op mijn bewegingen te reageren. Ze bewogen in scherpe hoeken.

En na ongeveer twintig minuten verdwenen ze in een fractie van een seconde. Ik hoef niemand te overtuigen. Maar ik wil mijn eigen ervaring ook niet langer verkleinen om haar voor anderen gemakkelijker aanvaardbaar te maken. Ik vertel alleen wat ik met mijn eigen ogen heb gezien. Vier schijven boven Angleur. Een gebeurtenis waarvoor ik tot vandaag geen verklaring heb gevonden.

HOOFDSTUK 89

Numerologie – het geestelijke DNA van mijn leven

Voor de meeste mensen zijn getallen praktische tekens. Ze vertellen ons hoe laat het is, hoeveel iets kost, hoe oud iemand is of op welke dag een gebeurtenis plaatsvond. Voor mij kregen getallen door de jaren heen een diepere betekenis. Numerologie is voor mij geen spel en geen onfeilbare voorspelling van de toekomst. Ik zie haar als het geestelijke DNA van een mens: een symbolische blauwdruk van talenten, spanningen, opdrachten en mogelijkheden.

Een blauwdruk is geen gevangenis. Wij behouden onze vrijheid en blijven verantwoordelijk voor onze keuzes. Maar zoals lichamelijk DNA iets vertelt over onze aanleg, kunnen getallen volgens mij iets zichtbaar maken van de innerlijke structuur waarmee wij door het leven gaan. Mijn eigen geboortedatum, 5 juni 1948, is daarvan voor mij het duidelijkste voorbeeld.

Mijn geboortedatum

5 · 6 · 1948

De dag 5 staat voor beweging, nieuwsgierigheid, vrijheid en verandering. Ik herken daarin mijn behoefte om nieuwe werelden te ontdekken: techniek, espresso, keramiek, software, artificiële intelligentie en spiritualiteit. Het getal 5 houdt niet van stilstand. Ook ik bleef mijn hele leven zoeken naar wat beter, anders of nog mogelijk kon zijn. De maand 6 staat voor familie, zorg, verantwoordelijkheid en harmonie. Daarin herken ik de andere grote kracht in mijn leven.

Hoe ver mijn werk mij ook bracht, mijn diepste drijfveer bleef mijn gezin. Dorina, Marco, Michael en later mijn kleinkinderen vormden het centrum waaromheen al het andere draaide. De spanning tussen 5 en 6 is eveneens herkenbaar. De 5 wil vrijheid en nieuwe wegen. De 6 wil beschermen, vasthouden en verantwoordelijkheid dragen. Mijn leven heeft zich vaak precies tussen die twee krachten afgespeeld.

Het meestergetal 22

1 + 9 + 4 + 8 = 22

Mijn geboortjaar draagt in deze berekening het meestergetal 22. Dit getal wordt vaak de meesterbouwer genoemd. Het verbindt visie met de opdracht om iets concreets op aarde neer te zetten. Ook daarin herken ik mijn levensloop. Ik bleef niet alleen dromen. Ik

bouwde ondernemingen, merken, relaties, presentatiesystemen en uiteindelijk samen met Marco de Glazen Piramide en Piramedia. Niet ieder bouwwerk bleef bestaan.

Maar iedere poging liet ervaring, kennis en menselijke verbindingen achter. De schaduwzijde van 22 is de neiging om te veel verantwoordelijkheid te dragen en te lang te blijven geloven dat elk probleem nog opgelost kan worden. Ook dat herken ik. Doorzetten was een van mijn grootste krachten, maar soms ook een last die ik te lang alleen droeg.

Mijn levenspad 33

$$5 + 6 + 22 = 33$$

Wanneer ik dag, maand en geboortjaar samenbreng, kom ik uit bij 33. In de numerologie is 33 een meestergetal van liefde, verantwoordelijkheid, dienstbaarheid en het doorgeven van inzicht. Dat getal raakt mij, omdat helpen als een rode draad door mijn leven loopt. Eerst hielp ik klanten met techniek, koffie en ondernemerschap.

Later kwamen mensen bij mij met andere vragen. Ze vroegen om een numerologische analyse van hun karakter, hun actuele situatie of de spanningen met andere mensen. Sommigen kwamen jaar na jaar terug. Niet omdat ik hun leven voor hen kon voorspellen. Wel omdat de combinatie van berekening, intuïtie en aandachtig luisteren hun hielp patronen te herkennen. De 33 draagt ook een waarschuwing. Wie zich geroepen voelt anderen te helpen, kan zichzelf vergeten.

Hij kan verantwoordelijkheden opnemen die niet volledig de zijne zijn. Hij kan blijven geven tot zijn eigen krachten bijna opgebruikt zijn. Ook die les heb ik meer dan eens moeten leren.

Het innerlijke getal 11

$$5 + 6 = 11$$

Wanneer ik alleen mijn geboortedag en geboortemaand samenneem, verschijnt 11. In de methode waarmee ik werkte, noemde ik dit mijn zielsgetal: het getal van intuïtie, fijngevoeligheid, inspiratie en de zoektocht naar wat achter de zichtbare werkelijkheid ligt. Het verbaast mij niet dat juist 11 in mijn berekening voorkomt. Als kind kende ik de ervaringen waarin ik meende mijn lichaam te verlaten.

Later volgden de ervaring tussen leven en dood, de vier schijven boven Angleur en vele ogenblikken waarop mijn intuïtie mij vroeg aandachtiger te kijken. Ik gebruik het getal 11 niet als bewijs dat mijn uitleg de enige juiste is. Het toont wel hoe sterk de vraag naar het onzichtbare altijd in mij aanwezig is geweest. Ook 11 heeft een tegenstelling. Gevoeligheid kan inzicht brengen, maar ook onrust. Intuïtie kan richting geven, maar mag het nuchtere oordeel niet vervangen.

Daarom heb ik altijd geprobeerd open te blijven zonder mijn vrijheid van denken op te geven.

Mijn naamgetal 9

$$\text{RENATO ROSSI} = 54 \rightarrow 5 + 4 = 9$$

Wanneer de letters van mijn volledige naam volgens het gebruikte numerologische systeem in getallen worden omgezet, is de som 54, die wordt herleid tot 9. Het getal 9 wordt verbonden met menselijkheid, mededogen, wijsheid door ervaring, afronding en het verlangen iets door te geven. Ook daarin herken ik waarom materieel succes voor mij nooit het laatste woord heeft gehad. De mensen bleven belangrijker dan het product. De ontmoeting belangrijker dan het contract.

En op latere leeftijd werd de vraag steeds sterker wat ik aan mijn kinderen, kleinkinderen en de generaties na mij kon nalaten. Dit boek is daar een antwoord op.

1981: het jaar waarin ik 33 werd

Een van de meest opmerkelijke overeenkomsten ligt voor mij in 1981. Dat was het jaar waarin ik 33 werd en tegelijk een zware crisis doormaakte. Precies in dat jaar van het meestergetal 33 werd ik gedwongen veel los te laten, verantwoordelijkheid op te nemen en van bijna niets opnieuw te beginnen. Kort daarna beleefde ik de ervaring tussen leven en dood die in het vorige hoofdstuk staat beschreven. Ik beweer niet dat het getal die gebeurtenissen heeft veroorzaakt.

Maar ik kan evenmin ontkennen hoe sterk de overeenkomst mij raakt. De berekening en mijn levensloop lijken elkaar daar als in een spiegel te ontmoeten.

99 hoofdstukken

$$99 = 3 \times 33$$

Daarom voelt ook het getal 99 voor dit boek juist. Drie keer 33. Geen kunstmatige dwang, maar een symbolische afronding van een verhaal waarin bouwen, vallen, dienen, zoeken en opnieuw beginnen telkens terugkeren. Het getal maakt het boek niet waarachtiger. De ervaringen moeten dat doen. Maar 99 geeft aan het geheel een vorm die nauw aansluit bij de taal waarin ik mijn eigen leven vaak heb leren begrijpen.

Een spiegel, geen vonnis

Wanneer mensen mij om een analyse vroegen, begon ik altijd met de berekening. Maar de werkelijke betekenis ontstond pas in het gesprek. De cijfers openden een deur. Achter die deur stond een mens met een eigen geschiedenis, verdriet, hoop en vrije wil. Numerologie hielp mij woorden te geven aan talenten en tegenstellingen die mensen vaak al diep in zichzelf voelden. Ze kon verklaren waarom twee sterke karakters telkens op hetzelfde punt botsten.

Waarom iemand ondanks grote bekwaamheid bleef twijfelen. Waarom een bepaalde levensopdracht jaar na jaar terugkeerde. Ik wilde niemand in een getal opsluiten. Ik wilde

een spiegel aanreiken. Wat iemand daarin herkende, kon hem helpen bewuster te kiezen. Wat niet paste, mocht hij laten liggen. Mijn eigen analyse toont voor mij hoe opmerkelijk een numerologische blauwdruk en een werkelijke levensloop elkaar kunnen raken. De 5 van vrijheid en verandering. De 6 van familie en verantwoordelijkheid.

De 22 van de bouwer. De 33 van dienstbaarheid. De 11 van intuïtie. En de 9 van menselijkheid en voltooiing. Samen vertellen ze niet ieder detail van mijn leven. Maar ze beschrijven wel verrassend helder de krachten, opdrachten en tegenstellingen die mij hebben gevormd. Daarom noem ik numerologie het geestelijke DNA van een mens. Niet omdat zij alles vastlegt. Wel omdat zij volgens mij iets laat zien van het patroon waarmee wij aan onze levensweg beginnen.

Wat wij met dat patroon doen, blijft onze eigen verantwoordelijkheid.

HOOFDSTUK 90

Waarom Nikola Tesla mij bleef inspireren

Sommige mensen bewonderen vooral degenen die tijdens hun leven volledig werden begrepen. Mij hebben vaak juist de mensen geboeid die verder durfden te denken dan hun tijdgenoten. Nikola Tesla was voor mij zo'n mens. Mijn belangstelling voor hem kwam niet alleen voort uit zijn werk met technologie en elektriciteit. Wat mij vooral fascineerde, was zijn manier van denken. Hij durfde mogelijkheden te zien die voor anderen nog onvoorstelbaar leken. Hij keek niet alleen naar wat al bestond.

Hij probeerde zich voor te stellen wat er ooit zou kunnen bestaan. Daarin herkende ik iets wat mij mijn hele leven heeft aangesproken. Ook ik stelde vaak de vraag:

‘Waarom zou het niet kunnen?’

Niet omdat ik mij met Tesla wil vergelijken. Zijn wetenschappelijke betekenis en zijn talent waren van een andere orde. Maar de moed om voorbij de grenzen van het vertrouwde te denken, herkende ik wel. Diezelfde geest zag ik later ook bij Marco. Wanneer anderen alleen een computer zagen, zag hij een wereld van nieuwe mogelijkheden.

Wanneer een programma nog niet bestond, dacht hij na over hoe het gebouwd kon worden. Wanneer mensen zeiden dat een idee te vroeg kwam, vroeg hij zich af hoe wij de toekomst dichterbij konden brengen. Misschien raakte Tesla mij daarom ook op een persoonlijke manier. Hij herinnerde mij aan de waarde van verbeelding. Niet als vlucht uit de werkelijkheid.

Maar als eerste stap naar vernieuwing. Iedere uitvinding begint immers voordat zij zichtbaar wordt. Eerst is er een gedachte. Een beeld. Een vraag. Daarna pas komen de berekeningen, de proeven, de mislukkingen en het eindeloze werk. Zonder verbeelding zou de mens alleen herhalen wat al bestaat. Door de jaren heen werd Tesla ook verbonden met verhalen over de bijzondere betekenis van de getallen 3, 6 en 9.

Ik weet dat niet alles wat later over een beroemd mens wordt verteld historisch met dezelfde zekerheid kan worden bewezen. Daarom wil ik geen legende als feit presenteren. Maar de verbinding tussen Tesla, getallen en het zoeken naar verborgen patronen sprak wel sterk tot mijn verbeelding. Zij sloot aan bij mijn eigen belangstelling voor numerologie en bij mijn overtuiging dat de werkelijkheid soms meer samenhang bevat dan wij onmiddellijk kunnen zien.

Voor mij lag de waarde daarvan niet in een geheime formule. Ik heb nooit geloofd dat drie getallen alle raadsels van het universum oplossen. De werkelijke waarde lag in de uitnodiging om aandachtig te kijken. Om vanzelfsprekendheden niet zomaar te aanvaarden. Om vragen te blijven stellen. En om open te blijven voor ideeën die vandaag onmogelijk lijken, maar morgen misschien deel van het dagelijkse leven worden. Mijn eigen loopbaan heeft mij meer dan eens geleerd hoe snel die grens kan verschuiven.

Er was een tijd waarin driedimensionale visualisatie op een gewoon computerscherm voor veel mensen als toekomstmuziek klonk. Marco en de jonge mensen met wie hij

werkte, zagen er concrete mogelijkheden in. Vandaag zijn digitale beelden, artificiële intelligentie en virtuele omgevingen voor miljoenen mensen vanzelfsprekend geworden. Wat ooit sciencefiction leek, past nu in een telefoon die wij in onze hand houden. Dat maakt mij nederig. Het herinnert mij eraan hoe voorzichtig wij moeten zijn met het woord onmogelijk.

Natuurlijk wordt niet ieder groot idee werkelijkheid. Niet iedere droom is technisch uitvoerbaar. En niet iedere uitvinding brengt alleen maar goeds. Vernieuwing vraagt ook verantwoordelijkheid. Wij moeten ons niet alleen afvragen wat mogelijk is. Wij moeten ons ook afvragen waarvoor wij die mogelijkheid willen gebruiken. Helpt zij mensen? Brengt zij kennis dichterbij? Verbindt zij ons? Of maakt zij de mens kleiner in plaats van vrijer? Dat is de vraag die voor mij altijd centraal is gebleven.

Technologie zonder menselijkheid verliest haar richting. Verbeelding zonder verantwoordelijkheid kan gevaarlijk worden. Maar verbeelding die wordt gedragen door nieuwsgierigheid, eerlijkheid en de wens iets voor anderen te betekenen, kan de wereld werkelijk veranderen. Wanneer ik vandaag over artificiële intelligentie lees, denk ik soms aan Tesla. Maar nog vaker denk ik aan Marco. Ik stel mij voor hoe zij allebei zouden kijken naar mogelijkheden die voor hun omgeving nog nauwelijks te bevatten waren.

Waarschijnlijk zouden zij niet beginnen met de vraag waarom iets niet kan. Zij zouden vragen wat er nodig is om het mogelijk te maken. Die houding wil ik bewaren. Niet iedere grens hoeft te worden overschreden. Maar iedere grens verdient het om eerst begrepen te worden. En zolang een mens nieuwsgierig blijft, blijft ook de toekomst een open deur.

HOOFDSTUK 91

Intuïtie, de stille stem

Niet iedere belangrijke beslissing in mijn leven begon met een berekening. Soms was er eerst een gevoel. Een bijna onhoorbare waarschuwing. Of juist een rustig vertrouwen dat mij zei dat ik een bepaalde weg moest onderzoeken. Dat noem ik intuïtie. Voor mij is intuïtie geen magische stem die altijd gelijk heeft. Ze is ook geen excuus om feiten te negeren. Ik zie haar als een stille stem die ontstaat uit ervaring, liefde en aandacht.

Alles wat wij hebben meegemaakt, laat iets in ons achter. Gesprekken. Blikken. Fouten. Teleurstellingen. Momenten waarop wij iemand terecht vertrouwden. En momenten waarop wij achteraf beseften dat wij voorzichtiger hadden moeten zijn. Ons verstand kan niet al die indrukken voortdurend één voor één benoemen. Toch worden zij ergens in ons bewaard. Soms komen zij samen in één gevoel dat sneller is dan een volledige redenering. Tijdens mijn loopbaan heb ik dat vaak ervaren.

Ik ontmoette iemand en voelde bijna onmiddellijk of er ruimte bestond voor een oprechte samenwerking. Ik luisterde naar een nieuw idee en merkte dat iets in mij wakker werd. Of ik zat in een vergadering waarin alle cijfers op papier correct leken, terwijl een innerlijke onrust mij toch aanspoorde om nog een vraag te stellen. Niet ieder gevoel bleek juist. Ook mijn intuïtie heeft mij niet tegen iedere verkeerde beslissing beschermd. Ik heb mensen vertrouwd die dat vertrouwen niet verdienden.

Ik heb te lang in bepaalde projecten geloofd. En ik heb soms hoop aangezien voor zekerheid. Juist daarom geloof ik dat intuïtie altijd naast eerlijk onderzoek moet staan. Wij moeten luisteren naar ons gevoel. Maar wij moeten ook de feiten bekijken. Vragen stellen. Afspraken duidelijk maken. En bereid zijn onze eerste indruk te herzien wanneer de werkelijkheid iets anders laat zien. Intuïtie is geen rechter die een definitief vonnis uitspreekt. Ze is eerder een trouwe raadgever die zacht zegt:

‘Kijk nog eens.’

‘Luister beter.’

‘Er is hier iets wat je nog niet volledig begrijpt.’

De beste intuïtie ontstaat volgens mij uit aandacht voor mensen. Wie werkelijk luistert, merkt meer op dan woorden alleen. Een stilte op het verkeerde ogenblik. Een blik die niet overeenkomt met wat iemand zegt. Een stem die plotseling verandert. Of juist de rust en eenvoud waarmee een eerlijk mens spreekt. Dat zijn geen bewijzen.

Maar het zijn signalen die ons kunnen uitnodigen om niet te snel verder te gaan. Na het overlijden van Marco kreeg intuïtie voor mij nog een andere betekenis. Er waren momenten waarop een herinnering plotseling naar boven kwam. Een gedachte. Een gevoel van nabijheid. Ik kan niet bewijzen waar zulke momenten vandaan komen.

Misschien is het mijn geheugen. Misschien is het de liefde die in mij verder leeft. Ik hoef daar geen definitieve verklaring voor te vinden. Het is genoeg dat zulke momenten mij helpen aandachtiger en menselijker te leven. Want intuïtie mag ons nooit van andere mensen verwijderen. Wanneer zij werkelijk waarde heeft, maakt zij ons juist gevoeliger

voor wat een ander nodig heeft. Zij helpt ons merken dat iemand achter zijn glimlach verdriet verbergt.

Dat een medewerker niet alleen een fout heeft gemaakt, maar misschien ook bang is. Dat een vriend niet om raad vraagt, maar om aanwezigheid. En dat een kind soms vooral moet horen dat het geliefd is, ook wanneer niet alles lukt. Hoe ouder ik werd, hoe meer ik de stilte ben gaan waarderen. Niet omdat stilte automatisch antwoorden geeft.

Maar omdat wij in de stilte beter kunnen horen wat in de drukte wordt overstemd. Onze angst. Onze hoop. Ons geweten. En soms die zachte innerlijke vraag:

‘Handel ik nu uit liefde, of uit angst?’

Dat is misschien wel de belangrijkste vraag die intuïtie ons kan stellen. Zij vertelt ons niet altijd welke weg zonder risico is. Zo’n weg bestaat meestal niet. Maar zij kan ons helpen voelen welke keuze het dichtst blijft bij de mens die wij willen zijn. Daarom ben ik naar die stille stem blijven luisteren. Niet blindelings. Niet zonder na te denken.

Maar met het respect dat wij verschuldigd zijn aan alles wat het leven ons, vaak zonder woorden, heeft geleerd.

HOOFDSTUK 92

De wet van oorzaak en gevolg

Alles wat wij doen, brengt iets in beweging. Soms zien wij het gevolg onmiddellijk. Soms pas jaren later. En heel vaak zullen wij nooit volledig weten hoe ver de invloed van één woord of één daad heeft gereikt. Door de jaren heen ben ik dat de wet van oorzaak en gevolg gaan noemen. Niet als een eenvoudig rekensysteem waarin ieder goed mens automatisch geluk ontvangt en ieder slecht mens onmiddellijk wordt gestraft.

Zo werkt het leven niet. Ik heb goede mensen zien lijden. Ik heb eerlijke ondernemingen zien verdwijnen. Ik heb meegemaakt dat inzet en liefde niet voldoende waren om een verlies te voorkomen. Geen mens is zelf schuldig aan ieder verdriet dat hem overkomt. Een slachtoffer mag nooit verantwoordelijk worden gemaakt voor het onrecht dat een ander hem heeft aangedaan. Oorzaak en gevolg betekent voor mij iets anders. Het betekent dat wij verantwoordelijkheid dragen voor wat wij zelf in de wereld brengen.

Een woord kan iemand vernederen. Maar een woord kan iemand ook opnieuw moed geven. Een belofte kan vertrouwen opbouwen. En het breken van die belofte kan een wonde achterlaten die veel langer blijft bestaan dan degene die haar veroorzaakte ooit zal beseffen. Een helpende hand kan een mens op een beslissend moment opnieuw recht helpen. En diezelfde mens kan jaren later een hand uitsteken naar iemand anders. Zo reist een daad verder.

Van mens tot mens. Van gezin tot gezin. Soms zelfs van de ene generatie naar de volgende. Mijn vader vertrok uit Italië om zijn kinderen een betere toekomst te geven. De gevolgen van die beslissing reikten veel verder dan hij toen kon overzien. Zij raakten mijn leven. Het leven van mijn kinderen. En vandaag ook dat van mijn kleinkinderen. Eén keuze werd een reeks nieuwe mogelijkheden. Ook mijn moeder bracht iedere dag iets in beweging.

Niet met grote toespraken. Maar met zorg. Met volharding. Met de liefde waarmee zij haar gezin bijeenhield. Die liefde verdween niet toen haar leven eindigde. Ze leeft verder in de manier waarop wij zelf proberen voor anderen te zorgen. Dat is oorzaak en gevolg in zijn meest menselijke vorm. Niet een onzichtbare straf of beloning.

Maar de eenvoudige waarheid dat onze manier van leven sporen nalaat. Ook in mijn beroepsleven heb ik die wet ervaren. Wanneer je jarenlang eerlijk werkt, ontstaat vertrouwen. Niet in één grote beweging. Maar in honderden kleine momenten waarop je doet wat je hebt beloofd. Wanneer dat vertrouwen wordt beschaamd, kan het in één ogenblik instorten.

Maar ook dan blijft er een keuze. Laat ik de teleurstelling bepalen wie ik voortaan word? Of probeer ik voorzichtiger te worden zonder mijn menselijkheid te verliezen? De daden van anderen hebben gevolgen voor ons. Maar de manier waarop wij daarna verder leven, behoort uiteindelijk weer tot onze eigen verantwoordelijkheid. Dat betekent niet dat wij alles moeten aanvaarden. Grenzen zijn noodzakelijk. Eerlijkheid vraagt soms dat

wij afstand nemen. Vergeving betekent niet dat iemand opnieuw dezelfde macht over ons moet krijgen.

Maar wij kunnen wel weigeren om het kwaad dat ons werd aangedaan eindeloos door te geven. Wie gekwetst is, kan anderen kwetsen. Maar hij kan ook besluiten dat de keten bij hem stopt. Dat is een van de moeilijkste en moedigste keuzes die een mens kan maken. Ik denk vaak aan de duizenden gesprekken die ik met mensen heb gevoerd. Soms zei iemand na afloop dat één zin hem was bijgebleven. Vaak wist ik zelf nauwelijks meer welke zin dat was.

Dat leerde mij hoe voorzichtig wij met woorden moeten omgaan. Wij weten nooit welke woorden in een ander hart blijven wonen. Daarom is geen enkele oprechte daad van menselijkheid werkelijk klein. Een telefoontje. Een bezoek. Een verontschuldiging. Een luisterend oor. Een eenvoudig:

‘Je staat er niet alleen voor.’

Elk van die gebaren kan een nieuwe beweging beginnen. Misschien zien wij het resultaat nooit. Maar ergens leeft het verder. Ik geloof daarom niet dat wij altijd precies oogsten wat wij zelf hebben gezaaid. Het leven is daarvoor te complex. Maar ik geloof wel dat wat wij zaaien ergens groeit. In vertrouwen. In herinnering. In moed. Of in pijn. Dat besef maakt iedere keuze belangrijk. Niet omdat wij volmaakt moeten leven. Dat kan niemand.

Maar omdat wij iedere dag opnieuw kunnen proberen iets in beweging te brengen wat de wereld een beetje menselijker maakt. En wanneer wij zelf een fout hebben gemaakt, kunnen wij ook een nieuwe oorzaak scheppen. Door verantwoordelijkheid te nemen. Door vergeving te vragen. Door het de volgende keer anders te doen. Het verleden kunnen wij niet wissen.

Maar wij kunnen wel voorkomen dat het zonder einde dezelfde pijn blijft voortbrengen. Daar begint voor mij de lange weg naar vergeving.

HOOFDSTUK 93

De lange weg naar vergeving

Toen ik jong was, dacht ik dat vergeven hetzelfde betekende als vergeten. Ik dacht dat ik op een dag wakker zou worden en dat de pijn gewoon verdwenen zou zijn. Het leven heeft mij iets anders geleerd. Er zijn wonden die nooit helemaal genezen. Ze worden een deel van wie we zijn.

Maar we kunnen ervoor kiezen ze ons hele leven als een last mee te dragen. Of we kunnen ze langzaam omvormen tot een bron van wijsheid. Die les heb ik niet uit boeken geleerd. Ik heb haar geleerd door te leven. Ik heb mensen ontmoet die mij hielpen zonder ooit iets terug te verwachten.

Maar ik heb ook mensen gekend die mij de rug toekeerden, juist op het moment dat ik hen het hardst nodig had. Ik verloor vrienden. Ik verloor zakenpartners. Ik verloor geld. Ik verloor dromen. Maar geen enkel verlies kon worden vergeleken met de dag waarop ik mijn geliefde zoon verloor. Toen ik jonger was, heb ik momenten van grote woede gekend. Niet alleen omdat het leven moeilijk was.

Maar vooral omdat ik niet kon begrijpen hoe sommige mensen zo gemakkelijk konden vergeten wat je voor hen had gedaan. Jarenlang heb ik mij afgevraagd of eerlijkheid nog werkelijk waarde had. Die vraag heeft mij lange tijd beziggehouden. Maar toen gebeurde er iets wat ik niet had verwacht. Hoe ouder ik werd, hoe minder behoefte ik voelde om gelijk te krijgen. Want wat zou het nog veranderen? Zelfs wanneer iemand jaren later zou toegeven dat hij verkeerd had gehandeld...

wat zou dat mij dan teruggeven? Zou Marco daardoor terugkomen? Zouden mijn ouders terugkeren? Zouden de verloren jaren mij worden teruggegeven? Natuurlijk niet. Langzaam begon ik te begrijpen dat vergeving geen geschenk is dat we alleen aan een ander geven. Het is ook een geschenk dat we aan onszelf geven. Niet omdat de ander gelijk had. Niet omdat wat er gebeurd is daardoor plotseling goed wordt.

Maar omdat we weigeren de rest van ons leven gevangen van het verleden te blijven. Vergeven betekent niet dat ik alles goedkeur. Integendeel. Er zijn gebeurtenissen die ik nooit volledig zal begrijpen. Woorden die ik nooit zal vergeten. Beslissingen die diepe wonden hebben achtergelaten. Vergeving wist die dingen niet uit. Ze verandert het verleden niet.

Maar ze voorkomt dat het verleden ook de laatste jaren van mijn leven blijft bepalen. Mijn ouders leerden mij eerlijk te werken. Marco leerde mij te blijven dromen. Het leven leerde mij los te laten. Die drie lessen alleen al vatten bijna mijn hele leven samen. Wanneer ik vandaag denk aan de mensen die mij pijn hebben gedaan, voel ik geen haat meer. Soms voel ik alleen nog een diepe droefheid.

Omdat ik geloof dat ook zij misschien beslissingen hebben genomen waarvan ze vandaag spijt hebben. Ik zal hun volledige verhaal nooit kennen. Net zoals zij het mijne nooit volledig hebben gekend. Dat besef praat niets goed. Maar het helpt mij wel om los te laten. Misschien zouden we daarom wat minder snel moeten oordelen. Wij zien slechts

een klein deel van het leven van een ander. We kennen zijn angsten niet. Zijn teleurstellingen.

Zijn herinneringen. Zijn strijd. Daarom probeer ik vandaag eerst te begrijpen. En pas daarna, als het werkelijk nodig is, te oordelen. Maar meestal ontdek ik dat oordelen niet langer nodig is. Wanneer ik straks de laatste bladzijde van dit boek schrijf, wil ik geen onafgewerkte rekeningen achterlaten. Niet met mijn vrienden. Niet met mijn vroegere zakenpartners. Niet met het leven zelf. Niet iedere gebroken band kan worden hersteld. Niet ieder conflict kan nog worden opgelost.

Maar ik kan er wel voor kiezen geen verbittering in mijn hart te blijven dragen. Ik wil dankbaar zijn voor alles wat mij werd gegeven. Voor de liefde. Voor de kansen. Voor de mensen die in mij geloofden. En ik wil proberen betekenis te vinden in wat mij werd afgenomen. Dat betekent niet dat ik dankbaar ben voor het verlies zelf. Geen vader kan dankbaar zijn dat hij zijn zoon heeft moeten afgeven.

Maar zelfs uit de zwaarste pijn kunnen medeleven, begrip en wijsheid groeien. Daarvoor kan ik wel dankbaar zijn. Want zonder de beproevingen die op mijn weg kwamen, zou ik niet de man zijn geworden die ik vandaag ben. Misschien is dat wel de meest verrassende waarheid die ik na achtenzeventig levensjaren heb ontdekt, op het moment dat ik deze woorden schrijf. Soms zijn het niet onze overwinningen die ons het diepst vormen.

Het zijn onze verliezen. En als ik de mensen die deze bladzijden lezen één wens zou mogen meegeven, dan zou het deze zijn: Wacht niet tot het te laat is om iemand te vergeven. Niet omdat de ander die vergeving altijd verdient. Maar omdat ook jij het verdient om je levensweg in vrede voort te zetten.

HOOFDSTUK 94

Een laatste wandeling voor het einde

Nu ik bijna de laatste bladzijden van mijn levensverhaal heb bereikt, voelt het alsof ik in gedachten nog één keer de hele weg bewandel. Niet om ieder detail opnieuw te vertellen. Dat heb ik op de voorgaande bladzijden geprobeerd. Maar om nog één keer stil te staan bij de mensen, plaatsen en gebeurtenissen die mij hebben gevormd.

Wanneer ik mijn ogen sluit, zie ik Loreto Aprutino. Het kleine dorp in de Abruzzes waar mijn verhaal begon. Ik zie de heuvels. De oude huizen. De olijfbomen. En de wegen waarover mijn ouders liepen, lang voordat zij konden vermoeden dat hun kinderen ooit in België zouden opgroeien. Ik zie in gedachten mijn vader vertrekken. Een jonge man die zijn vrouw, zijn kinderen en zijn vertrouwde omgeving achterliet om in een vreemd land diep onder de grond te gaan werken.

Hij vertrok niet omdat hij zijn geboorteland niet liefhad. Hij vertrok omdat hij zijn gezin liefhad. Ik zie mijn moeder. De vrouw die achterbleef en met een enorme moed haar kinderen verzorgde terwijl zij wachtte op het moment waarop ons gezin opnieuw samen zou zijn. Ik zie hen later in België. Twee mensen die weinig bezaten, maar die hun kinderen alles probeerden te geven wat binnen hun mogelijkheden lag. Van hen begon de lange weg die mij uiteindelijk hier heeft gebracht.

Daarna zie ik mijn cité De Lindeman. De eenvoudige woningen. De mijnwerkersgezinnen. De verschillende talen die door elkaar klonken. De armoede. Maar ook de solidariteit. Ik zie de mijnwerkers vertrekken. Mannen zoals mijn vader, die 's morgens naar de duisternis afdaalden en 's avonds vermoeid naar hun gezin terugkeerden. Ik zie de school. Mijn eerste vrienden. De spelletjes op straat. De Italiaanse lessen. De kerk waar ik misdienaar was.

En het kind dat nog geen idee had van alles wat het leven later voor hem in petto zou hebben. Ik zie onze verhuizing naar de omgeving van Luik. Het afscheid van de vertrouwde wereld van mijn jeugd. De onzekerheid. De eerste stappen naar volwassenheid. Mijn eerste liefde. Mijn eerste werkervaringen. En de jonge man die steeds vaker begon te denken:

‘Er moet toch een betere manier bestaan.’

Ik zie Dorina. De vrouw met wie ik bijna een heel mensenleven heb gedeeld. Ik zie onze eerste jaren samen. Onze dromen. Onze moeilijkheden. Onze vreugde toen wij ouders werden. Ik zie Marco en Michael opnieuw als twee kleine jongens. Ik hoor hun stemmen. Ik zie hen spelen. Ik herinner mij hoe zij opgroeiden en langzaam ieder hun eigen karakter en weg ontwikkelden.

Op dat moment konden wij nog niet weten hoeveel geluk, maar ook hoeveel zorgen het leven voor ons gezin zou meebrengen. Ik zie mijn ouders ouder worden. Mijn broers. Mijn familie. Mijn vrienden. De mensen die jarenlang naast mij liepen. En degenen die slechts korte tijd deel van mijn leven waren, maar toch een blijvende herinnering

achterlieten. Ik zie de jaren waarin ik werkte en droomde. De koffiemachines. DOROMA. De tegels. De Italiaanse fabrikanten.

De reizen. De klanten die vrienden werden. De ideeën die uitgroeiden tot bedrijven. En de plannen waarvan ik oprecht geloofde dat zij de wereld een klein beetje konden veranderen. Ik zie ook de moeilijke jaren. De crisis van 1981. De schulden. Het huis dat wij moesten verkopen. De momenten waarop alles verloren leek. De mensen die mij hielpen om opnieuw te beginnen. En ook degenen die afstand namen of mijn vertrouwen beschaamden.

Vroeger voelde ik daar soms woede over. Vandaag niet meer. Dat betekent niet dat ik alles ben vergeten. Sommige gebeurtenissen hebben diepe sporen nagelaten. Maar ik wil niet dat bitterheid het laatste woord over mijn leven krijgt. Wanneer ik vandaag aan die mensen denk, voel ik vooral dat ieder van hen, bewust of onbewust, deel is geworden van mijn verhaal. Sommigen leerden mij wat vertrouwen betekent. Anderen leerden mij voorzichtiger te zijn.

Sommigen hielpen mij overeind. Anderen dwongen mij mijn eigen kracht opnieuw te ontdekken. Zonder al die ontmoetingen zou mijn leven anders zijn geweest. Misschien gemakkelijker. Misschien moeilijker. Maar zeker minder rijk aan lessen. Ik zie de Glazen Piramide. Ik zie Marco achter zijn computer. Ik hoor opnieuw zijn enthousiasme wanneer hij over technologie en nieuwe mogelijkheden sprak. Ik zie ons discussiëren. Plannen maken. Reizen. Werken. Dromen. Ik zie hem als mijn zoon.

Als vader van Chiara en Laura. Als ondernemer. Als mijn partner. Mijn reisgenoot. En mijn vriend. Ik zie hem niet alleen tijdens zijn laatste maanden. Ik zie hem zoals hij gedurende zijn hele leven was. Met zijn nieuwsgierigheid. Zijn glimlach. Zijn moed. Zijn kwetsbaarheid. En zijn immense verlangen om niemand teleur te stellen. Naast hem zie ik Michael. Niet in de schaduw van zijn broer.

Maar op zijn eigen plaats. Met zijn eigen karakter. Zijn eigen levensweg. Zijn stille kracht. En de band die wij in de laatste jaren op een onverwachte en bijzonder diepe manier opnieuw hebben opgebouwd. Ik zie hem als mijn zoon. Als vader van Helena en Andreas. En als de man die zijn eigen keuzes is blijven maken. Dan zie ik mijn vier kleinkinderen. Chiara. Laura. Helena. Andreas. Vier jonge mensen met ieder hun eigen karakter en toekomst.

Chiara en Laura dragen de herinnering aan hun vader Marco met zich mee. Helena en Andreas kennen hem als hun oom en als een belangrijk deel van de geschiedenis van onze familie. Maar geen van hen hoeft uitsluitend drager van het verleden te zijn. Zij hebben allemaal het recht hun eigen verhaal te schrijven. Hun eigen dromen te volgen. Hun eigen fouten te maken. En hun eigen plaats in de wereld te vinden.

Wanneer ik naar hen kijk, begrijp ik dat mijn verhaal niet werkelijk bij de laatste bladzijde van dit boek eindigt. Het krijgt alleen andere vertellers. Mijn ouders begonnen aan een verhaal waarvan zij de afloop nooit konden kennen. Zij gaven iets door aan mij. Ik probeerde dat op mijn beurt door te geven aan mijn kinderen. En vandaag leeft iets daarvan verder in mijn kleinkinderen. Niet als een opdracht. Niet als een verplichting om onze levens opnieuw te beleven.

Maar als een verzameling wortels waaruit zij hun eigen kracht kunnen putten. Iedere generatie schrijft haar eigen hoofdstukken. Wij zijn nooit het volledige verhaal. Wij zijn een bladzijde tussen degenen die vóór ons kwamen en degenen die na ons verdergaan.

Misschien is dat wel een van de diepste waarheden van het leven. Wij denken soms dat alles bij ons begint. En wanneer we ouder worden, vrezen we misschien dat alles bij ons zal eindigen.

Maar geen van beide is waar. Wij ontvangen. Wij voegen iets toe. En daarna geven wij het verhaal door. Daarom beëindig ik deze wandeling door mijn herinneringen niet alleen met verdriet. Natuurlijk blijft er pijn. Er zijn mensen die ik iedere dag mis. Er zijn woorden die ik nog had willen uitspreken. Er zijn momenten die ik nog één keer zou willen beleven.

Maar naast dat verdriet voel ik een diepe dankbaarheid. Dankbaarheid omdat ik deze mensen heb mogen kennen. Omdat ik hun zoon, broer, echtgenoot, vader, grootvader, collega of vriend heb mogen zijn. Omdat ik heb mogen liefhebben. Omdat ik heb mogen dromen. Omdat ik ben gevallen en telkens opnieuw heb geprobeerd recht te staan.

Vanaf hier beginnen de laatste hoofdstukken van dit boek. Misschien zijn het niet de hoofdstukken met de meeste gebeurtenissen. Maar zij dragen wel de betekenis in zich die al die gebeurtenissen na zoveel jaren voor mij hebben gekregen. Wat wil ik nalaten? Waarom heb ik mijn verhaal geschreven? Waar heeft de lange weg mij uiteindelijk teruggebracht? En wat heeft het leven mij werkelijk geleerd? Met die vragen vervolg ik het laatste gedeelte van deze reis.

Niet met het gevoel dat alles voorbij is. Maar met het besef dat geen enkel levensverhaal volledig eindigt zolang iemand de liefde, de waarden en de herinneringen ervan verder draagt. De laatste bladzijde van een boek is daarom geen werkelijk einde. Ze is slechts het ogenblik waarop de schrijver zijn pen neerlegt en het verhaal aan de lezer toevertrouwt. En als er na mij iets blijft voortleven in het hart van de mensen die ik heb liefgehad...

dan is dat meer dan ik ooit had durven hopen.

Mijn geliefde vrouw Dorina, zoals zij vandaag is - na al die jaren nog altijd de vrouw met wie ik mijn leven deel.

HOOFDSTUK 95

De erfenis die geen notaris kan verdelen

Wanneer mensen over een erfenis spreken, denken de meesten onmiddellijk aan een huis. Aan geld. Aan grond. Aan voorwerpen die van de ene generatie op de volgende worden doorgegeven. Ook ik heb mijn hele leven gewerkt. Ik heb bedrijven opgericht. Projecten ontwikkeld. Huizen gebouwd en opnieuw moeten achterlaten. Ik heb ideeën zien uitgroeien tot werkelijkheid. En ik heb andere dromen bijna even snel zien verdwijnen als ze waren ontstaan. Er waren jaren van succes.

En er waren jaren waarin ik opnieuw vanaf het begin moest beginnen. Vandaag begrijp ik dat bijna niets van wat wij bezitten gemaakt is om eeuwig te blijven bestaan. Gebouwen veranderen of verdwijnen. Bedrijven worden verkocht, krijgen een andere naam of houden op te bestaan. Geld komt en gaat. Zelfs de voorwerpen waaraan wij emotioneel gehecht zijn, komen op een dag in andere handen terecht. Een notaris kan vastleggen wie wat ontvangt.

Hij kan een huis verdelen. Een bankrekening. Een verzameling. Maar de belangrijkste erfenis van een mens kan in geen enkel juridisch document volledig worden beschreven. Want er bestaat een rijkdom die geen notaris kan verdelen. De manier waarop wij hebben geleefd. De liefde die wij hebben gegeven. De eerlijkheid waarmee wij anderen hebben behandeld. De moed die wij iemand hebben meegegeven. Het vertrouwen dat wij in een ander hebben gewekt. En de hoop die wij in zijn hart hebben achtergelaten.

Wanneer ik daarover nadenk, denk ik eerst aan mijn vader. Hij liet mij geen groot fortuin na. Hij bezat geen kastelen. Geen aandelen. Geen verzameling kostbaarheden. Hij was een eenvoudige mijnwerker. Iedere werkdag daalde hij diep onder de grond af om steenkool naar boven te halen. Niet omdat dat zijn droom was.

Maar omdat hij zijn kinderen een betere toekomst wilde geven dan hijzelf had gekend. Van hem erfde ik de overtuiging dat eerlijk werk een mens waardigheid geeft. Dat wij niet moeten wachten tot iemand anders onze problemen oplost. Dat we na een tegenslag opnieuw moeten proberen recht te staan. En dat de waarde van een vader niet wordt bepaald door wat hij voor zichzelf verzamelt, maar door wat hij bereid is voor zijn gezin te dragen.

Ook mijn moeder liet mij een onschatbare erfenis na. Zij leerde mij dat liefde niet alleen wordt uitgesproken. Liefde wordt zichtbaar in wat wij voor een ander doen. In de keren dat wij ons eigen gemak opzijzetten. In de zorg waarmee we iemand omringen. In het eten dat klaarstaat. In de hand die ons vasthoudt. En in de aanwezigheid die blijft, ook wanneer het leven moeilijk wordt. Hoe vaak dacht zij eerst aan haar kinderen en pas daarna aan zichzelf?

Toen ik jong was, vond ik dat vanzelfsprekend. Pas veel later begreep ik hoeveel kracht en moed daarvoor nodig waren. En ook Marco liet mij een erfenis na. Normaal denken we dat een vader iets nalaat aan zijn zoon. Maar ook een zoon kan zijn vader iets meegeven dat voor altijd blijft. Marco gaf mij zijn nieuwsgierigheid. Zijn belangstelling

voor technologie. Zijn overtuiging dat er achter ieder probleem misschien toch nog een oplossing verborgen lag.

Waar anderen zeiden:

‘Dat kan niet’,

begon hij juist na te denken over de vraag waarom het niet zou kunnen. Die manier van kijken hield ook mij jong. Zelfs vandaag, wanneer ik iets nieuws ontdek of probeer te begrijpen, denk ik vaak aan hem. Dan leeft een deel van zijn nieuwsgierigheid in mij verder. Zo ben ik zelf het bewijs geworden dat de grootste erfenis niet altijd van oud naar jong gaat. Soms ontvangen ouders iets van hun kinderen.

Soms verandert een zoon de manier waarop zijn vader voor de rest van zijn leven naar de wereld kijkt. Wanneer ik nadenk over wat ik zelf wil achterlaten, denk ik daarom niet in de eerste plaats aan mijn materiële bezittingen. Natuurlijk heb ik mijn hele leven geprobeerd voor mijn gezin te zorgen. Ik heb gewerkt. Risico’s genomen. Bedrijven opgericht. Ik wilde zekerheid opbouwen voor de mensen van wie ik hield.

Maar geld en bezit waren nooit het werkelijke doel. Ik werkte omdat ik mijn familie een betere toekomst wilde geven. Zoals mijn vader dat vóór mij had geprobeerd. Als Michael, mijn kleinkinderen en degenen die na mij komen ooit aan mij terugdenken, hoop ik niet dat zij zich vooral herinneren hoeveel uren ik heb gewerkt. Ik hoop dat zij begrijpen waarom ik werkte. Ik hoop dat zij zich herinneren dat ik altijd opnieuw ben begonnen.

Dat ik, ook nadat mijn vertrouwen werd beschaamd, toch in mensen ben blijven geloven. Dat ik fouten heb gemaakt, maar heb geprobeerd ervan te leren. En dat ik, ondanks alles wat het leven mij afnam, nooit ben opgehouden mijn familie lief te hebben. Ik wil niet alleen door mijn goede beslissingen herinnerd worden. Ook mijn fouten behoren tot mijn verhaal.

Misschien kunnen de mensen die na mij komen daar zelfs meer uit leren dan uit mijn successen. Mijn leven bewijst niet dat hard werken altijd tot succes leidt. Soms kunnen we alles geven en toch verliezen. Het bewijst ook niet dat vertrouwen nooit wordt beschaamd. Dat gebeurde wel.

Maar ik hoop dat mijn levensweg laat zien dat een nederlaag niet het einde van een mens hoeft te betekenen. Dat wij na een val opnieuw kunnen beginnen. Dat wij bitterheid niet het laatste woord hoeven te geven. En dat wij, zelfs wanneer we niet alles kunnen herstellen, altijd opnieuw kunnen kiezen hoe we verdergaan. Mijn kinderen en kleinkinderen hoeven niet dezelfde weg te volgen als ik. Integendeel. Ik hoop dat zij hun eigen weg zullen vinden.

Dat zij hun eigen dromen durven volgen. Dat zij niet leven volgens de verwachtingen van anderen. En dat zij de vrijheid voelen om andere keuzes te maken dan ik. Een erfenis mag geen last worden. Ze mag geen opdracht zijn om het leven van vorige generaties te herhalen. Ze moet een kompas zijn. Iets wat richting kan geven wanneer de weg onzeker wordt, zonder voor te schrijven welke bestemming iemand moet kiezen.

Misschien zal een van mijn kleinkinderen op een dag dit boek openen. Misschien gebeurt dat uit nieuwsgierigheid. Misschien omdat hij of zij wil weten wie de mensen waren die op oude foto’s staan. Maar misschien wordt een bladzijde gelezen op een ogenblik van twijfel. Op een moment waarop iets mislukt is. Waarop iemand het

vertrouwen in zichzelf dreigt te verliezen. Of waarop het leven zwaarder voelt dan verwacht. Als er dan ergens in dit boek één gedachte staat die opnieuw moed geeft...

één herinnering die duidelijk maakt dat niemand alles alleen hoeft te dragen... of één zin die helpt om niet op te geven... dan heeft dit boek zijn diepste doel bereikt. Dat zou voor mij de mooiste erfenis van allemaal zijn. Geen monument met mijn naam erop. Geen bedrijf dat voor eeuwig moet blijven bestaan. Geen bezit dat bewijst wat ik ooit heb bereikt.

Maar woorden die op het juiste moment een hart bereiken. Herinneringen die een familie met elkaar blijven verbinden. Waarden die in nieuwe levens een andere vorm krijgen. En liefde die verder reist, zelfs wanneer degene die haar ooit heeft gegeven er niet meer is. Misschien zal een van mijn kleinkinderen mij dan voor een ogenblik weer dichtbij voelen. Niet als ondernemer. Niet als iemand die bedrijven heeft opgericht of projecten heeft ontwikkeld.

Zelfs niet in de eerste plaats als schrijver. Maar gewoon... als hun grootvader. Een grootvader die niet volmaakt was. Die veel heeft gedroomd. Die soms is gevallen. Maar die altijd opnieuw heeft geprobeerd recht te staan. En die hen boven alles wilde meegeven dat zij geliefd zijn. Werkelijk, ik kan mij geen mooiere erfenis voorstellen dan dat. Want uiteindelijk leven wij niet voort door wat wij hebben verzameld. Wij leven voort door wat wij hebben doorgegeven.

In de moed van iemand die door onze woorden opnieuw verderging. In de eerlijkheid die een kind van zijn ouders leerde. In de nieuwsgierigheid die van een zoon op zijn vader overging. In een naam die nog altijd met liefde wordt uitgesproken. En in de herinnering die geen enkele notaris ooit kan verdelen.

HOOFDSTUK 96

Waarom ik mijn verhaal heb geschreven

Veel mensen hebben mij gevraagd waarom ik op mijn leeftijd besloot een boek te schrijven. Waarom nog eens terugkeren naar gebeurtenissen die soms lang geleden hebben plaatsgevonden? Waarom opnieuw deuren openen waarachter niet alleen vreugde, maar ook veel verdriet verborgen lag? Mijn antwoord is eenvoudig. Ik heb dit boek niet geschreven om beroemd te worden. Ook niet om bewonderd te worden. Ik heb het niet geschreven om te bewijzen dat ik altijd gelijk had.

Of om oude rekeningen te vereffenen met mensen die mij ooit hebben teleurgesteld. Ik schreef het omdat ik bang was dat onze verhalen op een dag zouden verdwijnen. Een mens sterft niet alleen wanneer zijn leven eindigt. Hij dreigt een tweede keer te verdwijnen wanneer niemand zijn naam nog uitspreekt en niemand zijn verhaal nog kent. Dat wilde ik proberen te voorkomen. Ik wilde het verhaal bewaren van mijn vader en moeder.

Van hun eenvoudige leven in Italië. Van de moed waarmee zij alles achterlieten. Van mijn vader, die diep onder de grond ging werken om zijn kinderen in het licht van een betere toekomst te laten leven. Van mijn moeder, die haar gezin bij elkaar hield en zichzelf daarbij zo vaak vergat. Ik wilde ook het verhaal vertellen van de Italiaanse mijnwerkers en hun gezinnen. Zij waren geen cijfers in een geschiedenisboek. Het waren mensen.

Vaders. Moeders. Jonge mannen en vrouwen die hun geboorteland verlieten zonder te weten of zij ooit werkelijk ergens anders thuis zouden worden. Zij brachten hun taal mee. Hun gewoonten. Hun heimwee. Hun hoop. En vooral hun verlangen om hun kinderen een beter leven te geven. Hun verhalen verdienen het om bewaard te blijven. Ik schreef voor mijn familie. Voor mijn broers. Voor Dorina. Voor Michael. Voor mijn kleinkinderen Chiara, Laura, Helena en Andreas.

Voor Cristina, die op haar eigen manier een bijzondere plaats in mijn hart en in ons verhaal heeft gekregen. Voor mijn vrienden. Voor de mensen die mij op beslissende momenten hielpen. En zelfs voor degenen die mij teleurstelden, omdat ook zij — bewust of onbewust — invloed hebben gehad op de weg die ik ben gegaan. En bovenal schreef ik voor Marco. Ik wilde niet dat zijn hele leven ooit zou worden herleid tot de manier waarop het eindigde.

Eén tragische dag mag nooit de duizenden dagen uitwissen die eraan voorafgingen. Daarom wilde ik vertellen over het nieuwsgierige kind dat hij was. Over zijn belangstelling voor computers en technologie. Over onze samenwerking. Onze reizen. Onze dromen. Onze discussies. De vreugde waarmee hij naar zijn dochters keek. Zijn moed. Zijn ideeën. Zijn glimlach. En de bijzondere band die tussen een vader en zijn zoon kan ontstaan wanneer zij niet alleen familie zijn, maar ook partners, reisgenoten en vrienden worden.

Ik heb door de jaren heen honderden foto's en video's van Marco en onze familie gedeeld. Ik sprak over hem op een website en via sociale media. Ik voerde duizenden gesprekken met mensen. Niet omdat ik niet wilde aanvaarden dat hij er lichamelijk niet meer was. Maar omdat ik wilde dat de mens die hij werkelijk was zichtbaar bleef. Dit boek is de meest volledige vorm van diezelfde wens.

Op deze bladzijden kan zijn verhaal blijven voortleven wanneer mijn eigen stem ooit stilvalt. Ik heb dit boek ook geschreven omdat namen en data alleen nooit voldoende zijn. Een familiestamboom kan vertellen wanneer iemand werd geboren. Een officieel document kan vermelden waar iemand heeft gewoond. Een register kan vastleggen wanneer een mens is gestorven.

Maar geen enkel document vertelt hoe zijn stem klonk. Waarvan hij droomde. Waarvoor hij bang was. Hoe hij liefhad. Of hoeveel offers hij bracht voor de mensen die na hem kwamen. Daarvoor zijn verhalen nodig. Ik wilde dat mijn kinderen en kleinkinderen op een dag niet alleen zouden weten waar zij vandaan komen. Ik wilde dat zij het konden voelen. Dat zij iets zouden begrijpen van het Italië dat mijn ouders verlieten.

Van het leven in mijn cité De Lindeman. Van de mijnwerkersgezinnen tussen wie ik opgroeide. Van de armoede, maar ook van de solidariteit. Van de bedrijven en dromen die later ontstonden. Van de successen. Van de mislukkingen. En van de kracht die telkens opnieuw nodig was om na een tegenslag recht te staan. Dit boek bevat mijn herinneringen. Dat betekent niet dat ik beweer ieder detail na al die jaren nog volmaakt te kunnen reconstrueren.

Andere mensen kunnen sommige gebeurtenissen anders hebben beleefd. Ook dat respecteer ik. Dit is geen rechtbankverslag. Het is geen officiële geschiedenis. Het is mijn levensverhaal zoals ik het heb ervaren, onthouden en in mijn hart heb meegedragen. Ik heb geprobeerd eerlijk te schrijven. Ook over mijn fouten. Over de momenten waarop ik te veel vertrouwde. Over beslissingen die anders uitpaktten dan ik had gehoopt. Over mijn verdriet. En over vragen waarop ik ook vandaag nog geen antwoord heb.

Ik wilde mezelf niet voorstellen als een volmaakte man. Die ben ik nooit geweest. Ik was een mens die droomde. Die werkte. Die soms gelijk had en soms ongelijk. Die viel. Die fouten maakte. Maar die telkens opnieuw probeerde op te staan en met een open hart verder te gaan. Tijdens het schrijven van deze bladzijden heb ik mijn hele leven opnieuw beleefd. Sommige herinneringen brachten vanzelf een glimlach op mijn gezicht.

Bij andere moest ik stoppen omdat de emoties sterker werden dan de woorden. Soms voelde het alsof ik opnieuw naast mijn vader stond. Alsof ik mijn moeder weer hoorde spreken. Alsof Marco opnieuw tegenover mij zat en wij samen over een nieuw idee discussieerden. Schrijven bracht niemand terug.

Maar het gaf mijn herinneringen opnieuw een stem. Misschien zal ook Dorina dit boek op een dag willen lezen. Zij heeft weinig belangstelling voor sociale media en digitale communicatie. Maar zij leest graag boeken en tijdschriften. Ik hoop daarom dat deze bladzijden haar misschien kunnen bereiken op een manier waarop alle digitale beelden, berichten en gesprekken dat nooit konden. Niet om haar van mijn overtuigingen te overtuigen.

Maar om haar beter te laten begrijpen waarom ik over Marco ben blijven spreken. Waarom ik zijn herinnering zichtbaar wilde houden. En hoeveel onze samenwerking,

onze gesprekken en onze gezamenlijke dromen voor mij hebben betekend. Sommige dingen zijn in een gesprek moeilijk uit te spreken. Een boek geeft woorden de tijd om rustig hun weg naar het hart van een lezer te vinden.

Misschien wordt dit boek ooit gelezen door mensen die mij nooit persoonlijk hebben gekend. Mensen die niet in Italië zijn geboren. Die nooit in een mijncté hebben gewoond. Die nooit een bedrijf hebben opgericht. En die Marco nooit hebben ontmoet. Toch hoop ik dat ook zij op deze bladzijden iets van hun eigen leven zullen herkennen. De liefde voor hun ouders. De dromen uit hun jeugd. De vreugde van een gezin. De pijn van verlies.

De teleurstelling wanneer vertrouwen wordt beschaamd. En de moed die nodig is om na iedere beproeving toch opnieuw te beginnen. Want ieder mensenleven is uniek. Maar de diepste gevoelens die ons bewegen, zijn vaak dezelfde. Als iemand bij het sluiten van dit boek het gevoel heeft dat hij Renato Rossi werkelijk een beetje heeft leren kennen, dan heb ik bereikt wat ik wilde. En als mijn kinderen en kleinkinderen op een dag zeggen:

‘Nu begrijpen wij beter wie onze vader en grootvader was en waar onze familie vandaan komt’,

dan zal ik weten dat geen enkele van deze bladzijden voor niets is geschreven. Dit boek is veel meer geworden dan alleen het verhaal van mijn leven. Het is een liefdesbrief aan mijn familie. Een eerbetoon aan mijn ouders. Een blijvende herinnering aan Marco. Een uiting van dankbaarheid aan Dorina, Michael, Chiara, Laura, Helena en Andreas, die mijn levensweg ieder op hun eigen manier betekenis hebben gegeven. Een bijzondere gedachte aan Cristina.

En een oprecht dankjewel aan iedereen die mijn pad heeft gekruist. Bovenal is het een erfenis. Geen erfenis van geld. Geen verzameling bezittingen die ooit verdeeld zal worden. Maar een erfenis van herinneringen. Van waarden. Van fouten waaruit misschien iets kan worden geleerd. Van dromen die anderen misschien zullen voortzetten. En van liefde. Dat is waarom ik mijn verhaal heb geschreven. Niet alleen in mijn eigen naam.

Maar in naam van iedereen die heeft bijgedragen aan de man die ik ben geworden. In naam van mijn ouders. Mijn gezin. Mijn familie. Mijn vrienden. Marco. En al degenen die voor altijd een plaats in mijn hart hebben gekregen. In naam van al mijn dierbaren.

HOOFDSTUK 97

De cirkel is rond

Een levensverhaal begint nooit werkelijk op de eerste bladzijde. Lang vóór mijn geboorte waren er al mensen die keuzes maakten waardoor mijn weg mogelijk werd. Mijn ouders. Mijn grootouders. De generaties vóór hen, van wie ik niet alle namen meer ken, maar wier leven toch ergens in het mijne voortwerkt. Toen ik aan dit boek begon, keek ik vooral achterom. Naar Loreto Aprutino. Naar de mijncité. Naar mijn vader die in de duisternis afdaalde.

Naar mijn moeder die ons gezin met haar liefde bijeenhield. Naar de jongen die ik was en die nog niet wist welke wegen hem te wachten stonden. Nu ik het einde nader, kijk ik opnieuw vooruit. Naar Michael. Naar Chiara, Laura, Helena en Andreas. Naar de mensen die deze bladzijden later misschien zullen openen wanneer mijn eigen stem niet meer te horen is. Daar, tussen het terugkijken en het vooruitkijken, voel ik hoe de cirkel zich sluit.

Niet als een deur die voorgoed dichtgaat. Maar als een beweging die terugkeert naar haar oorsprong en van daaruit opnieuw verdergaat. Mijn vader vertrok uit Italië met de hoop dat zijn kinderen een beter leven zouden krijgen. Hij kon niet weten dat een van die kinderen ooit zijn verhaal zou opschrijven. Hij kon niet vermoeden dat zijn achterkleinkinderen misschien zouden lezen over de mijn, over de cité en over de moed waarmee hij opnieuw begon.

Mijn moeder kon niet weten dat haar dagelijkse zorg, die toen zo eenvoudig en vanzelfsprekend leek, later een van de belangrijkste lessen van dit boek zou worden. En Marco kon niet weten hoeveel bladzijden ik ooit zou schrijven om te bewaren wie hij werkelijk was. Toch zijn zij allemaal aanwezig. Niet alleen in wat ik over hen vertel.

Maar ook in de manier waarop ik geleerd heb naar het leven te kijken. Mijn vader leeft voort in mijn respect voor eerlijk werk. Mijn moeder in mijn overtuiging dat liefde vooral in daden zichtbaar wordt. Marco in mijn nieuwsgierigheid en in mijn weigering om het woord onmogelijk te snel te aanvaarden. Ook Michael heeft mij geleerd dat liefde een mens niet vraagt dezelfde weg te volgen. En mijn kleinkinderen herinneren mij eraan dat een familiegeschiedenis geen eindpunt is.

Zij is grond waarop nieuwe levens hun eigen richting kunnen kiezen. Misschien is dat de ware betekenis van een cirkel. Niet dat wij precies terugkeren naar de plaats waar alles begon. Wij keren terug als andere mensen. Met meer herinneringen. Met littekens. Met dankbaarheid. En met het besef dat wij onderweg iets hebben ontvangen wat wij niet voor onszelf mogen houden. Ik kreeg van mijn ouders een begin. Van Dorina kreeg ik een gedeeld leven.

Van Marco en Michael kreeg ik het voorrecht vader te zijn. Van mijn kleinkinderen kreeg ik een blik op de toekomst. Van mijn vrienden kreeg ik trouw, steun en ontelbare herinneringen. Van de mensen die mij teleurstelden kreeg ik, vaak tegen mijn wil, lessen over grenzen en vergeving. En van het leven kreeg ik tijd. Niet oneindig veel tijd.

Maar genoeg om te werken. Te dromen. Te vallen. Opnieuw recht te staan. En uiteindelijk deze woorden neer te schrijven. Nu geef ik het verhaal door. Niet als een volmaakte waarheid. Niet als een handleiding die anderen moeten volgen. Maar als een getuigenis. Dit is hoe ik mijn weg heb beleefd. Dit zijn de mensen die mij hebben gevormd. Dit zijn de fouten waarvan ik hoop dat anderen er iets uit kunnen leren.

En dit is de liefde waarvan ik wil dat zij niet verloren gaat. De cirkel is rond. Maar het verhaal is niet afgelopen. Vanaf het ogenblik waarop een lezer deze bladzijden in handen neemt, begint het opnieuw te bewegen. Misschien in een herinnering. Misschien in een gesprek aan een familietafel.

Misschien in een vraag van een kleinkind. Of in de moed van iemand die na een moeilijke dag besluit nog één keer recht te staan. Dan wordt wat ik heb ontvangen opnieuw doorgegeven. En precies daarin ligt voor mij de zin van dit boek. Niet dat mijn verhaal eindeloos moet worden herhaald.

Maar dat de liefde die eraan voorafging haar weg naar de toekomst blijft vinden.

Van links naar rechts: José, Kosta, Claudio, Corinto en ikzelf. Sinds mijn pensioen komen wij dagelijks samen voor koffie of cappuccino, een gesprek over van alles en een wandeling.

HOOFDSTUK 98

Wat mensen mij over de mens hebben geleerd

Wanneer mensen mij vandaag vragen wat volgens mij het grootste geheim van mijn levensweg is geweest, verwachten velen een antwoord dat met de zakenwereld te maken heeft. Sommigen denken dat ik een bijzonder talent voor ondernemen had. Anderen schrijven mijn levensweg toe aan doorzettingsvermogen. Aan intuïtie. Aan hard werken. Of misschien aan een beetje geluk. Ik glimlach dan. Want naarmate de jaren voorbijgingen, begon ik steeds beter te begrijpen dat mijn leven niet in de eerste plaats door mijn werk werd gevormd.

Mijn leven werd gevormd door de mensen die ik ontmoette. De gebeurtenissen bepaalden soms het decor. Maar het waren de mensen die er betekenis aan gaven. Na bijna tachtig jaar kan ik zonder aarzelen zeggen dat mijn grootste leermeesters de mensen zijn geweest die mijn pad hebben gekruist. Iedereen liet iets achter. Soms een prachtige herinnering. Soms waardevolle raad. Soms een onverwachte helpende hand. En soms een pijnlijke teleurstelling.

Maar bijna altijd ook een les. Wanneer ik vandaag terugkijk, zie ik mijn leven als een lange reis waarop duizenden mensen een stukje met mij hebben meegelopen. Sommigen slechts enkele minuten. Anderen gedurende vele jaren. Een heel klein aantal bleef voor altijd in mijn hart. Maar zelfs een korte ontmoeting kan een leven veranderen. Een zin die op het juiste ogenblik wordt uitgesproken. Een gebaar van vertrouwen. Een deur die iemand voor je opent.

Of een hand die je wordt toegestoken wanneer je zelf niet meer weet hoe je verder moet. Geen enkele oprechte ontmoeting is werkelijk zonder betekenis. Toen ik een jonge verkoper was, dacht ik dat het mijn taak was om mensen te overtuigen. Ik bereidde mijn argumenten zorgvuldig voor. Ik plande ieder bezoek tot in de kleinste bijzonderheden. Ik wilde laten zien dat ik mijn producten door en door kende. Ik dacht dat een goede verkoper vooral veel moest kunnen vertellen.

Maar na verloop van tijd ontdekte ik iets wat veel belangrijker was. Mensen kopen zelden alleen een product. Ze schenken iemand hun vertrouwen. En vertrouwen kun je niet afdwingen. Je kunt het niet opeisen. Je kunt het alleen verdienen. Door eerlijk te zijn. Door je woord te houden. Door te luisteren. En door ook na de verkoop aanwezig te blijven wanneer er een probleem ontstaat. Dat inzicht veranderde niet alleen mijn manier van werken.

Het veranderde mijn hele kijk op het leven. Ik begon te begrijpen dat achter iedere zakelijke ontmoeting een mens stond. Een klant was geen nummer. Een medewerker was geen functie. Een leverancier was meer dan een naam op een factuur. Iedereen bracht zijn eigen geschiedenis mee. Zijn verwachtingen. Zijn zorgen. En zijn behoefte om met respect behandeld te worden.

In die jaren ontdekte ik twee boeken die mij mijn hele leven zouden blijven begeleiden. Het eerste was *Hoe je vrienden maakt en mensen beïnvloedt* van Dale Carnegie. Het tweede was *De grootste verkoper ter wereld* van Og Mandino. Ik heb die

boeken niet één keer gelezen en daarna in een kast gezet. Ik heb ze telkens opnieuw opengeslagen. Sommige passages las ik zo vaak dat ik ze bijna uit het hoofd kende.

Maar hun werkelijke waarde lag niet in het lezen alleen. Die lag in het toepassen van hun lessen in het dagelijkse leven. Want kennis die niet wordt geleefd, blijft slechts theorie. Voor mij waren het ook geen boeken met eenvoudige verkooptrucs. Ze leerden mij geen magische woorden waarmee ik iedere klant kon overtuigen. Ze leerden mij iets veel belangrijkers: hoe ik aandachtiger met mensen kon omgaan. Dale Carnegie hielp mij begrijpen dat kritiek een mens zelden op de gewenste manier verandert.

Wanneer wij iemand hard aanvallen, voelt die persoon meestal eerst de behoefte zichzelf te verdedigen. Zelfs wanneer onze kritiek gedeeltelijk terecht is. Ik heb dat in mijn leven ontelbare keren gezien. Mensen hoeven niet altijd gelijk te krijgen. Maar zij willen wel het gevoel hebben dat zij gehoord en begrepen worden.

Wanneer iemand zich werkelijk gehoord voelt, verdwijnt vaak een deel van zijn behoefte om zich voortdurend te verdedigen. Daarom probeerde ik eerst te luisteren. Niet terwijl ik in gedachten mijn eigen antwoord al voorbereidde. Maar met de bedoeling werkelijk te begrijpen wat de ander probeerde te zeggen. Dat is veel moeilijker dan het lijkt. Luisteren vraagt geduld.

Maar vooral nederigheid. Het betekent dat je jouw eigen overtuigingen even opzij durft te zetten om ruimte te maken voor de werkelijkheid van iemand anders. Dat betekent niet dat je het altijd met elkaar eens moet zijn. Begrip is niet hetzelfde als instemming. Maar pas wanneer iemand zich begrepen voelt, kan er een werkelijk gesprek ontstaan. Door mijn contacten met zoveel verschillende mensen leerde ik dat achter zichtbaar gedrag vaak een onzichtbaar verhaal verborgen ligt.

Achter woede kan pijn schuilgaan. Achter koppigheid onzekerheid. Achter agressie angst. En achter een harde buitenkant soms een hart dat al te vaak werd gekwetst. Vanaf dat moment probeerde ik niet alleen naar de woorden te luisteren. Ik probeerde ook aandacht te schenken aan wat niet werd uitgesproken. Aan een blik. Aan een stilte. Aan een plotselinge verandering van stem. Want een mens vertelt soms evenveel door wat hij verzwijgt als door wat hij zegt.

Door de jaren heen ontdekte ik nog iets anders. Ondanks al onze verschillen kwam ik bij mensen steeds opnieuw dezelfde diepe verlangens tegen. Het verlangen om gezien te worden. Om gerespecteerd te worden. Om ergens bij te horen. Om lief te hebben en geliefd te worden. En om te voelen dat het eigen leven betekenis heeft. Of iemand nu rijk of arm was. Professor of arbeider. Jong of oud. Italiaan, Belg of van een andere afkomst.

Onder alle uiterlijke verschillen herkende ik vaak dezelfde menselijke behoeften. Misschien is dat wel een van de mooiste ontdekkingen van mijn leven geweest. Wij verschillen van elkaar. We spreken andere talen. We groeiden op met verschillende gewoonten. We geloven niet allemaal in dezelfde dingen. We hebben andere dromen en andere manieren om naar de wereld te kijken.

Maar die verschillen hoeven ons niet van elkaar te verwijderen. Wanneer we werkelijk naar elkaar luisteren, ontdekken we vaak hoeveel we ondanks alles gemeenschappelijk hebben. Dat besef hielp mij om mensen niet te beoordelen op hun afkomst, beroep, titel of rijkdom. Voor mij werd een mens vooral bepaald door zijn karakter. Door zijn eerlijkheid. Door de manier waarop hij met zwakkere mensen omging. Door de vraag of zijn woord iets betekende.

En door de menselijkheid die hij toonde wanneer niemand hem daarvoor bewonderde. Tijdens mijn loopbaan ontmoette ik ministers. Directeurs. Fabrikseigenaars. Architecten. Professoren. Maar ook arbeiders. Caféhouders. Mijnwerkers. Verkopers. En kleine zelfstandigen. Wie maakte de diepste indruk op mij? Niet noodzakelijk degene met de hoogste functie. Niet degene met de grootste auto of de belangrijkste titel. Heel vaak waren het juist de eenvoudigste mensen. Mensen die ondanks hun eigen moeilijkheden nog tijd vonden om naar een ander te luisteren.

Mensen die hun woord hielden, ook wanneer dat hun iets kostte. Mensen die naast je bleven staan wanneer de mooie woorden ophielden en de moeilijke tijden begonnen. Dat waren de mensen voor wie ik bewondering voelde. Niet omdat zij machtig of bekend waren. Maar omdat zij goede mensen waren.

Uiteindelijk is dat veel belangrijker. Van Og Mandino droeg ik mijn hele leven een eenvoudige gedachte met mij mee:

‘Ik zal volhouden tot ik slaag.’

Die woorden hebben mij tijdens vele moeilijke perioden kracht gegeven. Na financiële tegenslagen. Na het verlies van bedrijven. Na teleurstellingen. Tijdens slapeloze nachten. En telkens wanneer ik opnieuw vanaf het begin moest starten. Na het overlijden van Marco kregen die woorden voor mij een andere betekenis. Toen ging het niet langer om zakelijk slagen. Er viel niets te winnen. Geen enkele overwinning kon hem terugbrengen. Volhouden betekende toen iets veel eenvoudigers en tegelijk veel moeilijkers.

Nog één dag verder leven. Nog één stap zetten. Opnieuw proberen aandacht te hebben voor de mensen die nog naast mij stonden. En langzaam leren dat verdergaan niet betekende dat ik Marco achterliet. Vandaag weet ik dat doorzettingsvermogen niet betekent dat je nooit valt. Het betekent ook niet dat je iedere strijd wint. Sommige verliezen kunnen niet worden hersteld. Doorzettingsvermogen betekent dat je, wanneer het mogelijk is, opnieuw de moed zoekt om recht te staan.

Soms krachtig. Soms aarzelend. En soms met de hulp van iemand die je hand vasthoudt. In mijn leven heb ik ook mensen ontmoet die mij diep hebben teleurgesteld. Dat wil ik niet ontkennen. Er werden beloften gedaan die niet werden nagekomen. Mensen verdwenen toen ik hun steun het hardst nodig had. Vertrouwen werd beschaamd. Dat heeft mij pijn gedaan.

Maar ook die mensen hebben mij iets geleerd. Zij leerden mij voorzichtig te zijn zonder volledig wantrouwig te worden. Sterk te zijn zonder hard te worden. Grenzen te stellen zonder mijn hart voor iedereen te sluiten. En te vergeven zonder te hoeven doen alsof het verleden nooit heeft plaatsgevonden. Sommige lessen ontvangen wij van mensen die ons liefhebben. Andere van mensen die ons kwetsen. Wij kiezen onze leermeesters niet altijd zelf.

Maar wij kunnen wel kiezen wat wij met hun lessen doen. Als ik jonge mensen vandaag één raad zou mogen geven, dan zou het deze zijn: Investeer niet alleen in je opleiding of beroep. Investeer vooral in mensen. Leer werkelijk luisteren. Behandel iedereen met waardigheid. Houd je woord. Wees eerlijk, ook wanneer niemand controleert wat je doet. En vergeet nooit dat vertrouwen langzaam wordt opgebouwd, maar in één enkel ogenblik verloren kan gaan.

Dat geldt in het zakenleven. Maar nog veel meer in het leven zelf. Een goede reputatie ontstaat niet door wat je over jezelf vertelt. Ze ontstaat door wat anderen jarenlang in

jouw daden herkennen. Door de manier waarop je handelt wanneer alles goed gaat. Maar vooral door wie je blijft wanneer het moeilijk wordt. Als ik na bijna tachtig jaar één conclusie zou moeten trekken, dan is het deze: De mooiste ontmoetingen voelen voor mij zelden als louter toeval.

Sommige mensen komen in ons leven en brengen vreugde. Andere houden ons een spiegel voor. Sommige helpen ons opnieuw recht te staan. Andere leren ons door hun gedrag welke mens wij zelf niet willen worden. En enkelen slagen erin ons tegelijk gelukkig te maken en iets blijvends te leren. Aan al die mensen heb ik meer te danken dan woorden volledig kunnen uitdrukken. Zij hebben niet alleen mijn levensweg beïnvloed. Zij hebben mij geholpen de man te worden die ik vandaag ben.

Misschien is dat wel de belangrijkste les die mensen mij over de mens hebben geleerd. Wij leven niet volledig los van elkaar. Onze woorden hebben gevolgen. Onze daden laten sporen na. Een klein gebaar kan voor iemand meer betekenen dan wij ooit zullen weten. En ieder mens die ons pad kruist, draagt voor een ogenblik iets van zijn verhaal aan ons over. Wij leven niet voor elkaar. Ook niet alleen naast elkaar.

Wij leven samen. En de waarde van ons bestaan wordt uiteindelijk niet alleen gemeten aan wat wij hebben verzameld. Ze wordt zichtbaar in wat wij in het hart van anderen hebben achtergelaten. Dit hoofdstuk eindigt daarom niet met een definitief punt. Het vormt een brug. Want na alles wat de mensen mij hebben geleerd, blijft nog één laatste vraag over: Als mensen mij dit alles hebben geleerd... wat heeft het leven zelf mij dan werkelijk geleerd?

HOOFDSTUK 99

Wat het leven mij werkelijk heeft geleerd

Wanneer ik vandaag terugkijk op mijn leven, zie ik niet alleen de weg die ik heb afgelegd. Ik zie vooral de man die ik onderweg ben geworden. Toen ik jong was, dacht ik dat het leven een bestemming had. Ik geloofde dat er ooit een dag zou komen waarop alles duidelijk werd. Een dag waarop mijn dromen werkelijkheid zouden worden. Waarop de zorgen zouden verdwijnen. En waarop iedere vraag eindelijk een antwoord zou krijgen.

Vandaag weet ik dat die dag nooit komt. Niet omdat het leven ons niets leert. Maar omdat ieder antwoord weer nieuwe vragen oproept. Het leven is geen bestemming die we op een dag bereiken. Het leven is de reis zelf. Een weg waarop wij liefhebben. Dromen. Vallen. Opnieuw rechtstaan. Mensen ontmoeten. Afscheid nemen. En langzaam proberen te begrijpen wat werkelijk belangrijk is. Juist tijdens die reis heb ik mijn belangrijkste lessen geleerd.

Liefde is de grootste kracht Als er één waarheid is die ik na bijna tachtig jaar leven met diepe overtuiging durf uit te spreken, dan is het deze: Liefde is de grootste kracht die een mens bezit. Niet de liefde die zichzelf voortdurend in het middelpunt plaatst. Niet de liefde die alleen geeft wanneer zij iets terugkrijgt.

Maar de stille liefde. De liefde die voor een ander zorgt zonder daar erkenning voor te vragen. De liefde die blijft wanneer alles moeilijk wordt. De liefde die niet alleen wordt uitgesproken, maar zichtbaar wordt in daden. Mijn ouders hebben mij die liefde door hun voorbeeld geleerd. Mijn vader verliet zijn geboorteland om zijn kinderen een betere toekomst te geven. Hij daalde jarenlang af in de duisternis van de mijn, zodat wij in het licht van andere mogelijkheden konden opgroeien.

Mijn moeder gaf ons zachtheid. Eenvoud. Zorgzaamheid. En de betekenis van opoffering. Zij spraken niet iedere dag over liefde. Maar alles wat zij deden, kwam eruit voort. Later vond ik die liefde terug bij Dorina. Bij mijn kinderen. Mijn kleinkinderen. Mijn broers. Mijn familie. Mijn vrienden. En ook bij mensen met wie ik geen bloedband had, maar die toch een plaats in mijn hart kregen alsof zij familie waren. Liefde heeft mij gedragen tijdens mijn grootste vreugde.

Maar ook tijdens mijn diepste verdriet. Sinds Marco ons heeft verlaten, begrijp ik dat ware liefde niet eindigt wanneer iemand sterft. De lichamelijke aanwezigheid verdwijnt. De stem valt stil. De lege plaats blijft. Maar de liefde verdwijnt niet. Ze verandert van vorm. Ze leeft verder in herinneringen. In verhalen. In kinderen. In gebaren die ons plotseling aan iemand doen denken. En in de manier waarop een mens ons leven blijvend heeft veranderd.

Misschien is liefde juist daarom sterker dan de dood. Niet omdat zij de dood ongedaan kan maken. Maar omdat zelfs de dood niet kan uitwissen dat iemand heeft bestaan en werd liefgehad. **Wat verlies mij heeft geleerd** In mijn leven heb ik veel verloren. Bedrijven. Zekerheden. Vriendschappen. Dromen. Mensen van wie ik hield. En

uiteindelijk mijn geliefde zoon. Er was een tijd waarin ik dacht dat ieder verlies een stukje van ons wegnam.

In zekere zin is dat ook zo. Na sommige verliezen worden wij nooit meer volledig de mens die wij daarvoor waren. Er blijft een lege plaats. Een litteken. Een deel van ons levensverhaal dat voorgoed in een andere richting werd gestuurd. Maar verlies kan ons ook openbreken. Het kan ons kwetsbaarder maken. En wanneer wij erin slagen niet volledig door bitterheid te worden overgenomen, kan die kwetsbaarheid ons menselijker maken.

Wie zelf diep verdriet heeft gekend, herkent soms gemakkelijker de pijn in de ogen van een ander. Wie weet hoe zwaar een onzichtbare last kan zijn, oordeelt voorzichtiger. En wie zelf een hand nodig heeft gehad, begrijpt beter wat het betekent om die hand later aan iemand anders aan te bieden. Ik zou niemand pijn toewensen. Ik geloof ook niet dat lijden noodzakelijk is om een goed mens te worden.

En ik zal nooit zeggen dat het verlies van Marco nodig was om mij iets te leren. Geen enkele les kan dat verlies rechtvaardigen. Als ik hem kon terugbrengen, zou ik zonder aarzelen alles teruggeven wat ik door mijn verdriet heb geleerd. Maar omdat ik het verleden niet kan veranderen, heb ik geprobeerd ervoor te zorgen dat de pijn niet het enige was wat uit dat verlies voortkwam. Ik heb geprobeerd er meer begrip uit te laten groeien.

Meer medeleven. Meer aandacht voor de stille strijd van andere mensen. Dat maakt de gebeurtenis niet goed. Maar het geeft mij wel een manier om met haar verder te leven. **Vergeving is een geschenk aan onszelf** Ook ik heb diepe teleurstellingen gekend. Ik heb mijn vertrouwen gegeven aan mensen die er niet zorgvuldig mee omgingen. Ik heb beloften gehoord die later niet werden nagekomen. Ik heb onrecht ervaren.

En ik heb mij afgevraagd waarom sommige mensen juist op de moeilijkste momenten afstand namen. Vele jaren geleden zocht ik soms naar iemand die ik de schuld kon geven. Ik wilde begrijpen wie verantwoordelijk was. Wie verkeerd had gehandeld. En waarom. Vandaag zoek ik niet langer in de eerste plaats naar schuld. Ik zoek naar vrede. Vergeven betekent niet vergeten. Het betekent niet dat wat iemand heeft gedaan plotseling juist wordt.

En het betekent ook niet dat wij iedereen opnieuw toegang tot ons leven moeten geven. Soms blijven grenzen noodzakelijk. Maar vergeven betekent wel dat wij weigeren het verleden nog langer iedere dag macht over ons te geven. Ik heb ontdekt dat vergeving niet in de eerste plaats degene bevrijdt die ons iets heeft aangedaan. Ze bevrijdt onszelf. Ze maakt het mogelijk om verder te leven zonder voortdurend dezelfde oude gesprekken in ons hoofd te blijven voeren.

Zonder iedere nieuwe mens te laten betalen voor wat iemand anders ons vroeger heeft aangedaan. En zonder bitterheid de laatste jaren van ons leven te laten bepalen. Vergeving verandert het verleden niet. Maar ze kan wel veranderen hoeveel ruimte dat verleden in onze toekomst blijft innemen. **Nederigheid is ware wijsheid** Toen ik jong was, dacht ik dat kennis betekende dat we steeds meer antwoorden verzamelden.

Vandaag denk ik daar anders over. Hoe meer ik leerde, hoe sterker ik besepte hoeveel ik nog niet wist. Dat geldt voor het leven. Voor de mens. Voor spiritualiteit. Voor bewustzijn. Voor het universum. En zelfs voor onszelf. We denken vaak dat we precies weten waarom we op een bepaalde manier handelen.

Maar soms dragen we gevoelens, angsten en herinneringen met ons mee waarvan we de invloed nauwelijks begrijpen. Ook over een ander mens kennen we nooit de volledige waarheid. Wij zien zijn gedrag. Wij horen zijn woorden. Maar wij kennen niet iedere wonde, iedere angst en iedere gebeurtenis die hem heeft gevormd. Dat besef heeft mij nederiger gemaakt. Het betekent niet dat ik niets meer durf te geloven. Integendeel. Het houdt mijn nieuwsgierigheid levend.

Ik wil nog altijd begrijpen. Nog altijd leren. Nog altijd luisteren naar nieuwe ideeën. Misschien is nieuwsgierigheid wel een van de mooiste eigenschappen die een mens tot zijn laatste dag kan bewaren. Zolang wij ons kunnen verwonderen, blijft een deel van ons jong. **Misschien bestaat toeval niet** In mijn leven heb ik dingen meegemaakt die ik moeilijk volledig kan verklaren. De buitenlichamelijke ervaringen uit mijn kinderjaren. Dromen die soms op de werkelijkheid vooruit leken te lopen.

Ontmoetingen die op precies het juiste ogenblik plaatsvonden. Het getal 33, dat op verschillende momenten in mijn leven terugkeerde. Mijn ervaringen met numerologie. En mijn bewondering voor Nikola Tesla, een man die durfde na te denken over mogelijkheden die voor veel van zijn tijdgenoten onvoorstelbaar leken. Ik beweer niet dat ik alle antwoorden heb. Ik kan niet bewijzen dat achter iedere samenloop van omstandigheden een verborgen bedoeling schuilgaat. Dat zou niet eerlijk zijn.

Maar diep in mij leeft het gevoel dat niet iedere betekenisvolle ontmoeting of gebeurtenis eenvoudigweg zonder verband hoeft te zijn. Misschien bestaan er verbindingen tussen mensen, gebeurtenissen en tijd die ons verstand nog niet volledig kan bevatten. Misschien ziet de mens slechts een klein deel van een veel groter geheel. Ik geloof dat het leven soms tegen ons fluistert. Via een ontmoeting. Een droom. Een getal. Een onverwachte gedachte. Of een gebeurtenis die ons dwingt stil te staan.

Heel vaak zijn wij echter zo druk bezig dat we niet meer weten hoe we moeten luisteren. Ik vraag niemand om dit op dezelfde manier te geloven als ik. Iedereen moet daarin zijn eigen weg zoeken. Voor mij heeft deze gedachte altijd een gevoel van verwondering en hoop met zich meegebracht. **De wet van oorzaak en gevolg** Door de jaren heen ben ik steeds sterker gaan geloven dat onze woorden en daden nooit volledig zonder gevolgen blijven.

Een gedachte beïnvloedt onze houding. Onze houding beïnvloedt ons gedrag. En ons gedrag raakt de mensen om ons heen. Zoals een steen die in het water wordt gegooid kringen veroorzaakt die zich veel verder verspreiden dan de plaats waar hij het oppervlak raakte, zo kunnen ook onze daden gevolgen hebben die veel verder reiken dan wij ooit zullen zien. Een vriendelijk woord kan iemand nieuwe moed geven. Een vernedering kan jarenlang in een mens blijven voortleven.

Een daad van vertrouwen kan een leven in een andere richting sturen. En één beslissing kan gevolgen hebben voor generaties die pas veel later worden geboren. Dat is voor mij de wet van oorzaak en gevolg. Niet de gedachte dat ieder mens zelf schuldig is aan alles wat hem overkomt. Het leven brengt ook ziekte, verlies, onrecht en omstandigheden waarover wij geen enkele controle hebben. Geen slachtoffer mag verantwoordelijk worden gemaakt voor het leed dat hem is aangedaan.

Oorzaak en gevolg betekent voor mij iets anders. Het betekent dat wij verantwoordelijkheid dragen voor wat wij zelf in de wereld brengen. Voor onze woorden. Onze keuzes. Onze eerlijkheid. En de manier waarop wij andere mensen behandelen.

Daarom probeer ik bewuster te leven. Niet uit angst voor straf. En ook niet omdat ik een beloning verwacht.

Maar omdat zelfs een kleine handeling een keten van gevolgen kan beginnen die wij niet meer kunnen overzien. Uiteindelijk oogsten wij niet altijd precies wat wij zelf hebben gezaaid. Het leven is daarvoor te complex en soms te onrechtvaardig. Maar wat wij zaaien, groeit wel ergens verder. In een herinnering. In het vertrouwen van een kind. In de moed van een vriend. Of in de wonde van iemand die onze woorden nooit is vergeten.

Daarom moeten wij zorgvuldig kiezen wat wij achterlaten. **Succes heeft een andere betekenis gekregen** Toen ik jong was, dacht ik dat succes betekende dat je iets opbouwde. Een bedrijf. Een project. Een naam. Een zekerheid voor de toekomst. Ik dacht dat succes zichtbaar moest zijn. Dat het gemeten kon worden aan resultaten. Aan groei. Aan bezit.

Vandaag betekent succes voor mij iets anders. Succes is thuiskomen met een zuiver geweten. Succes is mensen ontmoeten die oprecht blij zijn je terug te zien. Succes is je woord houden wanneer het gemakkelijker zou zijn om dat niet te doen. Succes is iemand helpen zonder iets terug te verwachten. Succes is na een mislukking opnieuw beginnen zonder je menselijkheid te verliezen. Succes is je familie de zekerheid geven dat zij diep werd liefgehad.

Een bedrijf kan verdwijnen. Geld kan verloren gaan. Een project kan mislukken. Maar de liefde en het vertrouwen die wij in een mens hebben achtergelaten, kunnen veel langer blijven bestaan. Dat is de enige rijkdom die werkelijk waarde houdt. **Het leven is kostbaar** Hoe ouder ik word, hoe kostbaarder iedere dag voor mij wordt. Vroeger leefde ik vaak naar morgen toe. Er was altijd nog een volgend project. Een volgende reis. Een volgend doel.

Een later moment waarop we eindelijk tijd zouden hebben om te genieten. Vandaag weet ik hoe onzeker dat woord later is. Daarom probeer ik bewuster in het heden te leven. Een gesprek. Een kop koffie met vrienden. Een wandeling. Een glimlach. Een telefoontje. Een ogenblik van stilte. Dergelijke momenten lijken klein zolang ze plaatsvinden.

Maar wanneer wij later terugkijken, ontdekken we vaak dat juist daar onze kostbaarste herinneringen zijn ontstaan. Geluk kondigt zichzelf niet altijd aan. Het komt niet altijd met grote woorden of indrukwekkende gebeurtenissen. Soms zit het gewoon tegenover ons aan tafel. En merken we pas veel later hoe gelukkig dat ogenblik werkelijk was. **Wat ik vandaag geloof**

Na alles wat ik heb meegemaakt, vragen mensen mij soms waarin ik vandaag nog geloof. Mijn antwoord is eenvoudig. Ik geloof in het vermogen van mensen om goed te zijn. Ik geloof dat liefde sterker kan zijn dan haat. Dat vergeving sterker kan zijn dan wraak. Dat hoop ons verder kan dragen wanneer wanhoop alles probeert stil te leggen. En dat geen enkele daad die uit oprechte liefde wordt gesteld volledig verloren gaat.

Misschien wordt ze niet beantwoord. Misschien krijgt degene die haar verricht nooit erkenning. Maar ergens laat zij een spoor achter. In een mens. In een herinnering. Of in een daad van goedheid die later aan iemand anders wordt doorgegeven. Bestaat er een leven na dit leven? Ik weet het niet. Niemand kan dat met volledige zekerheid zeggen. Ik kan alleen spreken over wat ik diep in mijn eigen hart voel. En daar leeft de overtuiging dat liefde niet stopt bij een graf.

Misschien is dat geen bewijs. Maar het is mijn hoop. En soms is hoop voldoende om nog één stap verder te kunnen gaan. **Mijn laatste boodschap** Als Michael, mijn kleinkinderen, mijn familie of een andere lezer mij ooit zou vragen wat de belangrijkste les van mijn leven is geweest, zou ik antwoorden: Probeer een goed mens te zijn. Niet omdat je daarvoor beloond zult worden.

Maar omdat de wereld goede mensen nodig heeft. Heb lief zolang je nog tijd hebt. Spreek de woorden uit die je hart al te lang bewaart. Vergeef zolang vergeving mogelijk is. Maar vergeet daarbij niet ook jezelf te beschermen. Heb de moed om te dromen. Blijf je verwonderen. Luister voordat je oordeelt. En wees nooit bang om opnieuw te beginnen. Want zolang een mens nog in staat is lief te hebben, blijft hij in staat innerlijk opnieuw geboren te worden.

Nu ik de laatste hoofdstukken van mijn verhaal voltooi, voel ik geen bitterheid. Natuurlijk zijn er dingen die ik met de kennis van vandaag anders zou hebben gedaan. Er zijn verliezen die ik nooit zou hebben gekozen. En er zijn dagen die ik zonder aarzelen ongedaan zou maken als dat mogelijk was.

Maar wat ik boven alles voel, is dankbaarheid. Dankbaarheid voor het leven dat mij werd gegeven. Voor iedere mens die mijn pad heeft gekruist. Voor de liefde die ik heb ontvangen. En voor de liefde die ik het voorrecht had te mogen geven. Misschien is dat uiteindelijk de enige vraag die werkelijk telt. Niet hoeveel wij hebben verdiend. Niet hoeveel wij hebben bezeten. Niet hoeveel erkenning wij hebben gekregen.

Maar hoeveel liefde wij hebben achtergelaten. Als ik die vraag oprecht aan mezelf stel, kan ik alleen antwoorden: Ik heb niet alles juist gedaan. Ik ben niet altijd sterk geweest. En ik heb niet op iedere vraag een antwoord gevonden. Maar ik heb geprobeerd met heel mijn hart te leven. Ik heb geprobeerd lief te hebben. Te helpen. Te vergeven. Te blijven dromen. En na iedere val opnieuw recht te staan. Meer kan een mens misschien niet doen.

Daarom behoort het laatste woord van dit boek niet aan mij alleen. Het behoort aan mijn ouders. Aan Dorina. Aan Marco en Michael. Aan mijn kleinkinderen. Aan mijn familie. Aan mijn vrienden. Aan de mensen die mij hielpen. En zelfs aan degenen die mij door hun teleurstellingen iets hebben geleerd. Het laatste woord behoort aan iedereen die een deel van zijn leven met het mijne heeft verbonden. Aan al mijn dierbaren.

Samen met mijn broers — een dierbare herinnering die bij onze familie hoort.

Samen met mijn broers — een band die alle jaren heeft doorstaan.

Samen met Claudio en Peppino Smarelli, twee broers en jeugdvrienden van De Lindeman die later naar Italië terugkeerden.

Samen met mijn broers op het huwelijksfeest van Fabrizio in Duitsland.

Mijn dierbare vriend Umberto, met wie ik jarenlang een hechte vriendschap mocht delen. We kwamen allebei vanuit Luik naar Limburg om er met onze vrouwen te trouwen en een nieuw leven op te bouwen. Zijn vriendschap blijf ik voor altijd in mijn hart dragen.

Germaine ging met ons op bedevaart naar Padre Pio en was voor ons als een tweede moeder. Haar zoon Peter overleed precies één week vóór Marco. Zij bad iedere dag voor hem. Haar geloof, liefde en nabijheid zal ik nooit vergeten.

Mijn neef Orazio - een echte familieman en levensgenieter, die veel te vroeg van ons heenging.

Met mijn allerliefste neef Massimo, die een heel bijzondere plaats in mijn hart heeft.

Met mijn achterneef Stefano. Hoewel hij doof is en niet spreekt, is hij een van de meest sociale en hartelijke jonge mannen die ik ooit heb gekend.

Met mijn neef Vinicio en zijn familie tijdens een warm samenzijn in Loreto Aprutino.

Met mijn neef Arturo, zijn vrouw Giuseppina en hun kinderen Luciano en Nicola, op een boerderij in Loreto Aprutino.

Met onze honderdjarige familievriend Peppino en zijn vrouw - een bijzondere ontmoeting vol warmte en respect.

Een oude foto van mijn vriend Peppino Smarelli links en mijn neef Arturo in het midden, op de cité De Lindeman in 1968.

Met mijn vrienden Claudio en Tommaso en mijn neef Fernando, in mijn geboortedorp Loreto Aprutino. Een dierbare herinnering aan vriendschap, familie en mijn Italiaanse roots.

Nawoord

Aan al mijn dierbaren

Toen ik aan dit boek begon, dacht ik dat ik eenvoudigweg mijn eigen verhaal zou vertellen. Vandaag besef ik dat het nooit alleen mijn verhaal is geweest. Geen enkel leven wordt door één mens alleen geschreven. Wij worden gevormd door degenen die ons liefhebben. Door degenen die ons helpen. Door degenen die in ons geloven. Door degenen die ons op de proef stellen. En soms zelfs door degenen die ons pijn doen.

Iedere ontmoeting laat een spoor achter. Soms diep. Soms nauwelijks zichtbaar. Maar nooit volledig zonder betekenis. Daarom wil ik deze laatste bladzijden opdragen aan alle mensen die ieder op hun eigen manier een bladzijde van mijn leven hebben geschreven. Allereerst denk ik aan mijn ouders. Mijn vader, Antonio. Een eenvoudige mijnwerker die zijn geboorteland, zijn familie en alles wat hem vertrouwd was achterliet om zijn kinderen een betere toekomst te geven.

Hij daalde af in de duisternis van de Belgische steenkoolmijnen, zodat wij in het licht van nieuwe mogelijkheden konden opgroeien. Van hem heb ik geleerd dat waardigheid niet afhangt van rijkdom. Ze wordt bepaald door karakter. Door eerlijk werk. Door verantwoordelijkheid. En door wat een mens bereid is te dragen voor degenen van wie hij houdt. Mijn moeder, Guglielmina. Zij leerde mij de betekenis van onvoorwaardelijke liefde. Haar zachtheid. Haar geloof. Haar eenvoud.

En haar eindeloze toewijding aan haar gezin. Zij plaatste haar kinderen zo vaak vóór zichzelf. Toen ik jong was, vond ik dat bijna vanzelfsprekend. Pas veel later heb ik begrepen hoeveel moed en liefde daarvoor nodig waren. Alles wat zij mij hebben meegegeven, leeft vandaag nog altijd in mij voort. Ik denk aan mijn broers. Aan Remo.

Aan Mario, die ons veel te vroeg heeft verlaten, maar die voor mij altijd een van de vrijgevigste, goedhartigste en warmste mensen zal blijven die ik ooit heb gekend.

Mijn broer Mario, die ons veel te vroeg heeft verlaten en die voor mij altijd een van de vrijgevigste, goedhartigste en warmste mensen zal blijven die ik ooit heb gekend.

Aan Carmine. Aan Maurizio. We hebben samen gelachen. We hebben samen geleden. We hebben verschillen gekend. Maar we hebben ook herinneringen opgebouwd die niemand ons ooit zal kunnen afnemen. En ik denk aan mijn kleine zusje Lidiola. Haar leven was bijzonder kort. Ik heb nooit werkelijk de kans gekregen haar te leren kennen.

Maar haar naam en haar plaats zijn binnen onze familie altijd blijven bestaan. Ook een leven dat nauwelijks de tijd kreeg om te beginnen, kan voor altijd in een familiehart blijven voortleven. Mijn diepe dankbaarheid gaat uit naar Dorina. Samen hebben wij bijna een heel mensenleven afgelegd. Wij hebben een gezin opgebouwd. Mooie jaren gekend. Moeilijke jaren doorstaan. Wij waren het niet altijd met elkaar eens. Wij beleefden verdriet niet altijd op dezelfde manier.

En wij vonden niet altijd dezelfde woorden voor wat ons was overkomen. Maar wij blijven verbonden door een geschiedenis die niemand ons ooit kan afnemen. Samen kregen wij twee prachtige zonen. Marco. En Michael. Misschien zal dit boek jou ooit helpen sommige delen van mij beter te begrijpen. Waarom ik over Marco ben blijven spreken. Waarom ik zijn foto's, zijn video's en zijn herinneringen bleef delen. En waarom ik de behoefte voelde ons hele verhaal op te schrijven.

Niet om jou van mijn overtuigingen te overtuigen. Maar omdat sommige woorden die moeilijk uitgesproken kunnen worden, in een boek misschien rustiger hun weg naar het hart vinden. Dank je, Dorina, voor alles wat wij samen hebben opgebouwd en gedragen. Marco... Er bestaan geen woorden die volledig kunnen beschrijven wat jij voor mij hebt betekend. Je was niet alleen mijn zoon. Je was mijn vriend. Mijn collega. Mijn partner. Mijn reisgenoot. Mijn vertrouweling.

En een van de grootste vreugden van mijn leven. Wij hebben samen gewerkt. Gedroomd. Gereisd. Gediscussieerd. Gelachen. En plannen gemaakt voor een toekomst waarvan wij toen niet konden weten hoe kort zij zou zijn. Ik wil niet dat je alleen wordt herinnerd door de manier waarop je leven eindigde. Ik wil dat mensen de nieuwsgierige jongen blijven zien. De jonge vader die zo trots was op zijn dochters. De ondernemer vol ideeën.

De man die geloofde dat technologie nieuwe werelden kon openen. En de zoon die mijn beste vriend werd. Zelfs vandaag leef je verder in de manier waarop ik denk. Wanneer ik iets nieuws ontdek. Wanneer ik probeer te begrijpen hoe technologie zich ontwikkelt. Wanneer ik weiger te geloven dat iets onmogelijk is. En iedere keer wanneer jouw naam met liefde wordt uitgesproken. De dood heeft jouw leven beëindigd.

Maar niet mijn liefde voor jou. Die blijft. Iedere dag. Tot mijn laatste adem. Michael... Ook jij hebt een unieke en onvervangbare plaats in mijn hart. Je hoefde nooit op je broer te lijken. Je hoefde ook nooit mijn weg te volgen. Je koos je eigen leven. Je vond je plaats in de luchtvaart. Je ontdekte de wereld. En je werd zelf vader van Helena en Andreas. In de laatste jaren hebben wij samen iets opgebouwd waarvoor ik bijzonder dankbaar ben.

Onze band werd dieper. Oprechter. En op emotioneel vlak misschien zelfs even sterk als de band die ik vroeger met Marco had. Niet dezelfde. Want geen enkele liefde is dezelfde. En de ene zoon kan de andere nooit vervangen. Maar liefde hoeft niet te vergelijken. In een vaderhart is voor ieder kind een eigen plaats. Dank je omdat je opnieuw zo dicht bij mij bent gekomen. Dank je voor onze gesprekken. Voor de nieuwe herinneringen.

En voor de gelukkige momenten die wij als familie opnieuw samen hebben mogen beleven. Ik ben trots op de man en de vader die je bent geworden. Aan Tina. Jij was de eerste vrouw van Marco en bent de moeder van Chiara en Laura. Toen jij en Michael vele jaren later een koppel werden, vond ik dat aanvankelijk bijzonder moeilijk. De herinnering aan het verdriet rond jouw scheiding van Marco leefde nog sterk in mij.

Als vader verzette ik mij zich tegen deze onverwachte nieuwe werkelijkheid. Maar het leven heeft mij geleerd dat geluk en verzoening soms langs wegen komen die wij zelf nooit zouden hebben gekozen. Jullie relatie bracht nieuwe verbondenheid binnen onze familie. Op verjaardagen en feestdagen wordt Marco's naam niet verzwegen. Wij spreken

openlijk over hem. Wij vertellen anekdotes. Wij lachen om herinneringen. En daardoor blijft hij aanwezig zonder dat het verdriet alle ruimte inneemt.

Vandaag ben ik dankbaar voor de warmte en de gelukkige familiemomenten die uit jullie samenzijn zijn voortgekomen. Mijn liefde gaat uit naar mijn vier kleinkinderen. Chiara. Laura. Helena. Andreas. Ieder van jullie heeft een eigen, onvervangbare plaats in mijn hart. Chiara en Laura, jullie dragen iets van jullie vader Marco in je mee. In jullie glimlach. In kleine gebaren. En in de manier waarop jullie ieder je eigen weg zoeken.

Helena en Andreas, ook jullie brengen een eigen licht, vreugde en toekomst in onze familie. Geen van jullie hoeft de dromen van een vorige generatie opnieuw te beleven. Jullie mogen jullie eigen keuzes maken. Jullie eigen fouten. Jullie eigen dromen. Misschien zullen jullie, wanneer jullie ouder zijn, dit boek opnieuw ter hand nemen. Als dat gebeurt, hoop ik dat jullie er meer in vinden dan alleen het levensverhaal van jullie grootvader.

Ik hoop dat jullie tussen de woorden zullen voelen hoeveel ik altijd van ieder van jullie heb gehouden. En ik hoop dat jullie zullen begrijpen hoeveel liefde en hoeveel offers aan jullie eigen verhaal zijn voorafgegaan. Een heel bijzonder dankjewel gaat naar Cristina. Je was een heel dierbare vriendin van Marco. Door de plaats die je in zijn leven en later ook in het mijne innam, werd je voor mij een dochter van het hart.

Ook nadat Marco ons had verlaten, bleef je aanwezig. Je bleef deel uitmaken van mijn leven en van de kring van mensen die zijn herinnering met liefde bewaren. Daarvoor zal ik je altijd diep dankbaar blijven. Aan mijn dierbare tante Ida. Voor mij was jij het levende bewijs dat eenvoud en goedheid tot de mooiste vormen van rijkdom behoren. De herinneringen aan jou en aan mijn eerste terugkeer naar Italië blijven een kostbaar deel van mijn jeugd.

Aan Medardo Maseroli. Jij geloofde in mij toen ik zelf nog niet wist waar mijn levensweg mij zou brengen. Jouw vertrouwen en steun openden deuren die anders misschien gesloten waren gebleven. Sommige mensen geven ons niet alleen een kans. Zij helpen ons ontdekken waartoe wij in staat zijn. Jij was zo iemand. Aan Jules en Alphonsine. Meer dan vijftig jaar vriendschap kan nauwelijks in enkele zinnen worden samengevat. Wij hebben zoveel gedeeld.

Mooie momenten. Moeilijke tijden. Gesprekken. Herinneringen. Dat jullie zo lang deel van mijn leven zijn gebleven, is een geschenk waarvoor ik bijzonder dankbaar ben. Aan Kevin Umé. Jij werkte samen met Marco toen onze dromen rond technologie, visualisatie en nieuwe digitale mogelijkheden vorm kregen. Na zijn overlijden bleef je ook met mij zoeken naar manieren om iets van die droom voort te zetten. Jouw uitzonderlijke talent gaf nieuw leven aan ideeën waaraan Marco en ik zoveel jaren hadden gewerkt.

Je hielp ervoor te zorgen dat een deel van zijn visie niet samen met hem verdween. Dat zal ik nooit vergeten. Aan Louis Ouwerkerk. Toen alles om mij heen leek in te storten, was jij er. Soms is één uitgestoken hand voldoende om iemand te helpen opnieuw recht te staan. Jij was die hand. Aan Davide Tuand. Onze gesprekken over spiritualiteit, het leven en de zoektocht naar waarheid hebben mijn manier van denken verrijkt.

Jouw vriendschap is een kostbaar geschenk. Aan Lutgart. Op een ogenblik waarop woorden niet langer voldoende waren, gaf jij mij je begrip, je warmte en je onvoorwaardelijke steun. Daarvoor zal ik je altijd dankbaar blijven. Aan Agostino. Iedere

keer wanneer ik jou zag, moest ik aan mijn vader denken. Jouw eenvoud. Je grote hart. En je zorg voor andere mensen maakten van jou een uitzonderlijk mens. Aan Gilbert. Onze gesprekken hielpen mij op momenten waarop ook ik mijn weg even kwijt was.

Soms kan iemand ons geen kant-en-klare oplossing geven, maar wel voldoende vertrouwen om zelf opnieuw verder te zoeken. Aan Maria. Dank je voor je trouw tijdens de jaren van MOKAFINA. Mensen die ook tijdens moeilijke perioden blijven, vergeten we nooit. Aan Jimmy. We hebben samen grote dromen gehad. Niet alles werd wat wij hadden gehoopt.

Maar ook de moeilijke momenten en de lessen die eruit voortkwamen, maken deel uit van een leven. Aan Vittorina. Dank je voor je inzet tijdens de jaren van ITALIA IN. Iedere onderneming wordt uiteindelijk gedragen door mensen. Ook jouw bijdrage maakt deel uit van dat verhaal. Aan Giulia. Jouw woorden brachten mij troost op ogenblikken waarop het verdriet sterker leek dan de hoop.

Een oprecht woord kan soms veel langer in een hart blijven voortleven dan degene die het uitsprak ooit zal beseffen. Aan Massimo. Dank je voor alles wat je voor onze familie hebt gedaan. Dergelijke daden worden misschien niet altijd luidop genoemd, maar ze worden wel in het hart bewaard. Aan Ludo. Vriendschap wordt niet gemeten aan grote woorden. Ze wordt zichtbaar in trouw. En jij bent altijd een trouwe vriend geweest. Aan Alberto Pastorelli.

Op professioneel vlak gaf jij mij kansen die mijn leven hebben veranderd. Maar misschien maakte iets anders nog meer indruk op mij. Ondanks je grote succes bleef je een man van bijzondere eenvoud. Daardoor leerde je mij dat werkelijke grootheid nooit hoeft te worden uitgeschreeuwd. Aan Tony Marzo. Dai Cugini was veel meer dan een restaurant. Het werd een plaats waar mensen elkaar ontmoetten. Waar vriendschappen groeiden. Waar ideeën ontstonden. En waar nieuwe hoofdstukken van mijn leven begonnen.

Ook dat zal voor altijd deel blijven uitmaken van mijn herinneringen. En er zijn nog zoveel anderen. Familieleden. Vrienden. Collega's. Medewerkers. Klanten. Leveranciers. Buren. Mensen uit mijn cité De Lindeman. Mensen die ik tijdens mijn reizen ontmoette. En mensen met wie ik later via WhatsApp, een website, numerologie, spirituele activiteiten of sociale media in contact kwam. Sommigen bleven jarenlang. Anderen maakten slechts enkele uren deel uit van mijn leven.

Maar ook een korte ontmoeting kan een herinnering achterlaten die nooit volledig verdwijnt. Als ik iemand hier niet bij naam heb genoemd, betekent dat niet dat die persoon minder belangrijk voor mij was. Het is eenvoudigweg onmogelijk iedereen te noemen die op een bepaald ogenblik iets voor mij heeft betekend. Aan ieder van jullie wil ik daarom twee eenvoudige woorden zeggen: Dank jullie.

Maar er is nog iets wat ik wil uitspreken. In de loop van een lang leven maakt ieder mens fouten. Ik ook. Ik heb ongetwijfeld mensen teleurgesteld. Misschien heb ik niet altijd voldoende geluisterd. Misschien heb ik te veel gewerkt. Misschien heb ik te gemakkelijk vertrouwd. En misschien heb ik niet vaak genoeg gezegd hoeveel bepaalde mensen voor mij betekenden. Als ik iemand bewust of onbewust pijn heb gedaan, vraag ik daarvoor oprecht om vergeving.

Niet omdat ik ooit heb beweerd volmaakt te zijn. Dat ben ik nooit geweest. Maar omdat ik altijd heb geprobeerd een eerlijk mens te zijn. En dan zijn er jullie. De mensen

die dit boek hebben gelezen. Ook jullie wil ik bedanken. Jullie hebben mij vergezeld langs wegen die soms bijna tachtig jaar teruggaan in de tijd. Jullie hebben mijn ouders leren kennen. Mijn broers. Dorina. Mijn kinderen en kleinkinderen. Mijn familie.

Mijn vrienden. Mijn werk. Mijn dromen. Mijn successen. Mijn vergissingen. Mijn vreugde. En mijn verdriet. Misschien hebben sommige verhalen jullie doen glimlachen. Andere hebben jullie misschien even stil gemaakt. Misschien deden bepaalde bladzijden jullie denken aan jullie eigen vader. Jullie moeder. Een kind. Een vriend. Of iemand die niet meer bij jullie is. Als dat zo is, hebben mijn herinneringen voor een ogenblik die van jullie geraakt.

Misschien is dat wel het mooiste wat een verhaal kan doen. Niet alleen vertellen wat één mens heeft beleefd. Maar in het hart van een ander een eigen herinnering wakker maken. Wanneer ik nu terugkijk op alle mensen die mijn levensweg hebben gekruist, begrijp ik iets wat ik als jonge man onmogelijk volledig kon begrijpen. Een leven wordt niet bijzonder door wat een mens bezit. Ook niet door wat hij bereikt.

Een leven wordt bijzonder door de mensen met wie hij het heeft mogen delen. Door degenen die naast hem stonden. Door degenen die hem iets leerden. Door degenen die hem liefhadden. En soms zelfs door degenen die hem deden vallen, omdat hij daardoor moest ontdekken hoe hij opnieuw kon rechtstaan. Zonder al die mensen zou mijn verhaal een ander verhaal zijn geweest. Zonder mijn ouders was er geen begin. Zonder Dorina geen gezin.

Zonder Marco en Michael niet dezelfde liefde, dromen en lessen. Zonder mijn kleinkinderen niet dezelfde hoop voor de toekomst. Zonder mijn broers en familie niet dezelfde wortels. Zonder mijn vrienden niet dezelfde herinneringen. Zonder de mensen met wie ik heb gewerkt niet dezelfde projecten en dromen. En zonder Marco... zou een groot deel van de man die ik vandaag ben nooit hebben bestaan.

Daarom kon dit boek uiteindelijk maar één titel krijgen: MIJN LEVEN - IN NAAM VAN AL MIJN DIERBAREN. Want geen enkel leven wordt door één mens alleen geschreven. Alles wat ik ben geworden, draagt iets van de mensen die mij hebben liefgehad, gevormd, geholpen, uitgedaagd en vergeven. Dit boek draagt mijn naam.

Maar het verhaal behoort niet alleen aan mij. Het behoort ook een beetje aan iedereen die een deel van zijn leven met het mijne heeft gedeeld. Aan mijn ouders. Aan Dorina. Aan Marco en Michael. Aan mijn kleinkinderen. Aan mijn broers en mijn familie. Aan mijn vrienden. Aan degenen die er nog zijn. En aan degenen die ik vandaag alleen nog in mijn herinneringen en in mijn hart kan ontmoeten. Aan al mijn dierbaren.

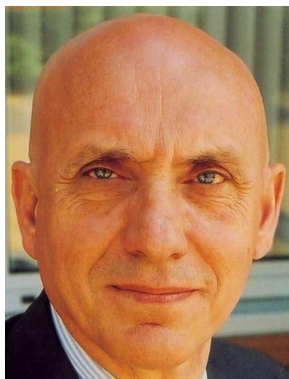
Want zonder jullie... zou ik nooit de man zijn geworden die ik vandaag ben. Daarom leg ik deze laatste bladzijde nu in jullie handen. Met nederigheid. Met dankbaarheid. En bovenal... met liefde. In naam van al mijn dierbaren.

Helena, Laura, Andreas en Chiara - mijn vier kleinkinderen, de toekomst van onze familie.

MIJN LEVEN

IN NAAM VAN AL MIJN DIERBAREN

Renato Rossi

Renato Rossi werd in 1948 geboren in Loreto Aprutino en kwam als baby met zijn familie naar de cité De Lindeman in Heusden-Zolder. Vanuit een mijnwerkersgezin bouwde hij een leven op waarin familie, koffie, ondernemerschap, keramiek, innovatie en spiritualiteit voortdurend met elkaar verweven raakten.

In 99 persoonlijke hoofdstukken en een nawoord vertelt hij over zijn ouders, Dorina, zijn zonen Marco en Michael, zijn kleinkinderen, de mensen die hem vormden, de dromen die hij verwezenlijkte en het verlies dat alles veranderde. Het is een warm en eerlijk verhaal over vallen en opnieuw rechtstaan, vertrouwen, vergeving en liefde die sterker blijkt dan afwezigheid.

Dit boek draagt zijn naam. Maar het behoort aan iedereen die een bladzijde van zijn leven heeft geschreven — aan al mijn dierbaren.

‘Al wat jij voor iemand anders doet, doe je aan jezelf.’

Liever een andere leesvorm?

MIJN LEVEN

IN NAAM VAN AL MIJN DIERBAREN

Renato Rossi

*Een levensverhaal over familie, moed, verlies, ondernemerschap
en de dierbaren die alles betekenis geven*

Wie liever een gedrukt boek leest, kan mij via WhatsApp of Messenger een bericht sturen voor een vrijblijvende reservatie. De definitieve prijs en levering worden altijd vooraf bevestigd.

Papieren boek

Richtprijs: €25 tot €33

Kindle-e-book: €11

Afhankelijk van taal, aantal en land van verzending.

EEN BOEK MET EEN DIEPERE BEDOELING

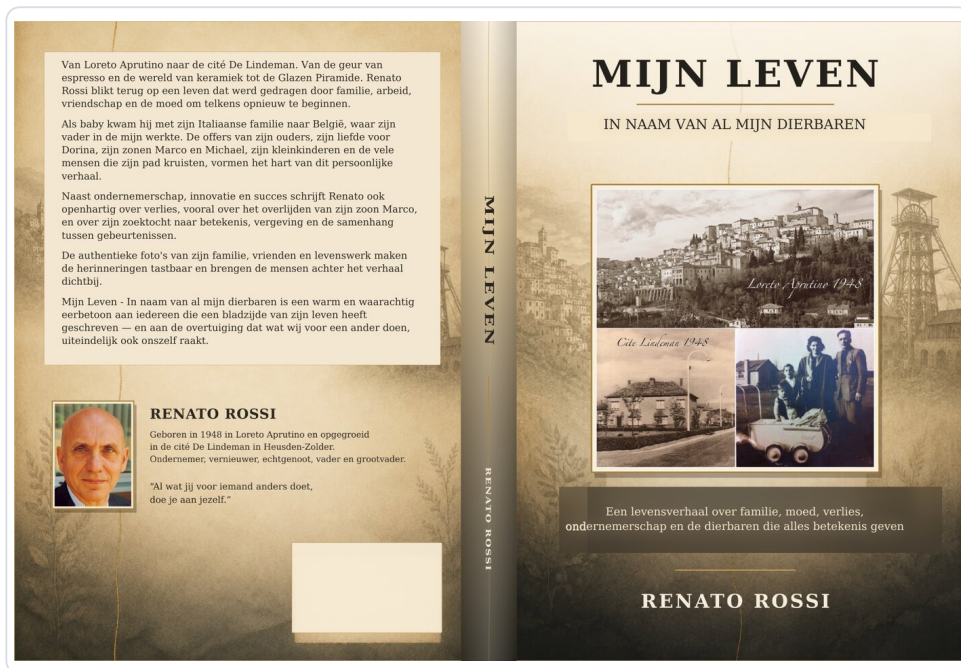
Een deel gaat naar een goed doel

De digitale PDF blijft gratis beschikbaar en mag ongewijzigd worden gedeeld. Een deel van mijn netto-opbrengst uit de betaalde Kindle- en papieren uitgaven gaat naar een goed doel dat de koper zelf mag kiezen. Preventie van zelfdoding is een van de voornaamste keuzes.

Mijn hoop: als dit boek ook maar één mens helpt om te praten, hulp te zoeken of opnieuw hoop te vinden, dan heeft het zijn belangrijkste doel bereikt.

Achterkant, rug en voorkant

Hier ziet u de volledige omslag die voor de papieren uitgave is voorbereid. Links staat de achterkant, in het midden de rug en rechts de voorkant.

De lichte rechthoek op de achterkant blijft vrij voor het ISBN en de barcode. De definitieve drukversie wordt pas gepubliceerd nadat de proefdruk zorgvuldig is gecontroleerd.